This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

WIDENER LIBRARY
HX D9YF Z

Digitized by Google

HARVARD COLLEGE LIBRARY

EX LIBRIS

Albert Bates Lord, '34

1912-1991

1952-1972 Associate Professor, Professor of Slavic Languages and Literatures

1972-1983 Arthur Kingsley Porter Professor of Slavic and Comparative Literature

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

М. Начовъ.

1398

На Царевецъ

Историческа повѣсть.

СОФИЯ
Печатница «Св. София»
1907.

Digitized by Google

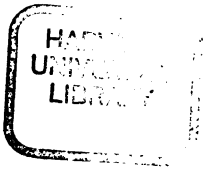

097 K97

Digitized by Google

На Царевецъ

Digitized by Google

Digitized by Google

ПЪРВА ЧАСТЬ.

I.

На стража въ Главната кула.

Късата нощь срѣщу 29. юний 6901 г. *) — сѫбота вечерь — се прѣваляше.

Извънтрѣ до Главната желѣзна врата на крѣпость Царевецъ, до Болярски-ръть **), прѣпрѣчена съ дебели дѫбови греди, влизащи въ якитѣ зидове, и затрупана съ голѣми камъни — пъшкаха ранени десетина войника мерапси и технитари. Чакаха да ги прѣнесатъ оттукъ навънтрѣ.

По-настрана се разговаряха тихо двама стотника, по на 25—27 години, въоръжени съ мечове и щитове, а на глава съ шлемове, украсени съ пера на темето и покриващи и раменатa, тъй че сѫмо лицето се виждаше.

Единиятъ — съ вързана прѣзъ рамо ржка, раненъ съ стрѣла — бѣ Радославовиятъ синъ Добромиръ, началникъ на караула, а другиятъ — Иванишъ, неговъ помощникъ.

Разговорътъ се прѣкъсна, защото надойдоха нови войници: смѣни се втората стража.

Тъкмо Добромиръ поведе войницитѣ, прѣдъ него се явиха трима старци: новиятъ царевишки кастрофи-

*) Ней отговаря 1393. г. отъ Р. Хр. Старитѣ българи броеха годинитѣ отъ създание мира. За по-ясно ние нататъкъ ще слѣдваме новото броение.

**) Днешниятъ Кая-баши.

Digitized by Google

лактъ (началникъ на крѣпостьта) и царски сродникъ боляри́нъ Радославъ; Прияздъ, протокелиотъ, бивши пръвъ царски постелникъ, и отецъ Арсений, нѣкога великъ примикюръ и носитель на царския скиптъръ.

Връщаха се отъ съвѣта — ядни, тѫжни, умислени, както всѣкога.

— И тъй, и ония наши сънародници до тоя часъ ужъ прѣданни приятели — говорѣше Прияздъ — буйно напуснаха съвѣта и явно заявиха, че нѣма вечъ да стѫпятъ тамъ. Най-сетнѣ и тѣ хвърлиха маската!... Не допускахъ, че сѫ заразени отъ оня бѣсъ...

— Толкозъ по́-добрѣ — го прѣсѣче Радославъ. Много по́-отрано трѣбваше ние да ги изпѫдимъ: тѣ сѫ дохождали само да узнаватъ нашитѣ тайни разпоредби и да ги съобщаватъ, може-би, на турцитѣ. Ние съ богомили нѣмаме нищо общо. Не можехъ да слушамъ вечъ, затуй ги наругахъ, както трѣбва. Тѣхното поведение е прѣдателско и заслужва нѣщо повече отъ туй. Постояно повтаряха едно и сѫщо: „Да се прѣдадемъ, да се не пролива вечъ човѣшка кръвь“. Проглушиха ни ушитѣ съ туй!...

— Нѣкои тѣхни другари и съмишленици бѣгаха изъ Царевецъ, а осталитѣ тукъ глухо ръмжатъ и се скитатъ нагорѣ-надолѣ. Види се, нѣщо ново се крои. Оная нощь стражата забѣлѣжила, че около съвѣта обикаляли мнозина мѫже...

— Прияздe, може-би, сѫ искали да ни нападнатъ и извържатъ и тогава да отворятъ вратата на врага — се обади отецъ Арсений.

— По́ съ врѣме трѣбваше да се разправимъ съ тия изверги, както съ ония, които още въ начало на обсадата се побуниха и намѣриха смъртьта си...

Па като Радославъ зърна Добромира, кресна му:

— Припни съ нѣколцина войника до монастиря св. Богородица Темнишка, та прибери Ана, леля си Харитина, мощитѣ на св. Филотея и по́-скѫпитѣ църковни вещи. И другитѣ тамъ монахини нека по́-скоро

Digitized by Google

се прибератъ въ Царевецъ. Видѣ се, що ще стане... Какво още чакатъ, бе джанѫмъ? Толкова пѫти имъ извѣстявахме!... Та и ние, улисани, ги забравихме!...

Добромиръ пристѫпи двѣ крачки напрѣдъ, па низко извика:

— Варнава!

Изъ групата войници се измъкна момъкъ и припна къмъ Добромира.

Слѣдъ малко къмъ двамата се присъединиха десетина други войници и, крачейки бързо, изчезнаха въ тъмнината.

Търново бѣ разположено на два усамотени конически хълма, обгърнати отъ Янтра: Царевецъ, островръхъ, и Трапезица — прѣсѣченъ. Царевецъ — най-населена и най-висока часть на Търново — бѣ обграденъ съ високи скали и дебела стѣна отъ камъкъ и варь и която образуваше шестоѫгълникъ съ диаметъръ до 400 метра. На нея имаше петь врати, широки до три метра и високи до петь и отъ голѣми дѣлани камъни. Освѣнъ споменатата, другитѣ врати бѣха: западната, къмъ великата лавра Св. 40 мѫченици, сѣверната надъ храмъ 12 Апостоли, източната, до Балдуинова кула, и една между тая и главната. Надъ всѣка и тукъ-тамъ по стѣната имаше четвъртити островърхи кулички, отъ които добрѣ се обстрѣлваха входоветѣ. Кулата надъ главната врата бѣше най-голѣма. Прѣдъ тоя входъ извънъ укрѣплението, надъ пропастьта къмъ св. Гора, имаше други четире кулички, изградени тоже отъ камъкъ и варь и раздалечени по на 10—20 метра. Навънъ чакъ до втората куличка излизаше грамадно здание отъ голѣми четвъртити дѣлани камъни и съ бойници. Тукъ живѣеха войници.

Такива укрѣпления имаше и на Трапезица и на Момина-крѣпостъ.

Всички тия бѣха гигантско дѣло на неимовѣрни усилия и на дълги години. Тѣ внушаваха страхъ или даваха силенъ отпоръ на неприятеля, особно на вѣро-

Digitized by Google

ломнитѣ гърци. Не напраздно народното повѣрие разгласяше, че Търново сградили изполини, които сами се уплашили отъ туй мѫчно прѣдприятие.

Новодошлитѣ петдесетина войника мълкомъ се налѣпиха по бойницитѣ на зданията и горѣ въ кулата и напрегнаха взоръ и слухъ далечъ въ тъмнината. Такава бѣ заповѣдьта, па и приказкитѣ бѣха се прѣвършили и всички ратници бѣха изнурени.

Тѣ бѣха облѣчени въ черенъ вълненъ мундиръ, стегнатъ отзадъ съ върви и съ тѣсни ржкави, и съ тѣсни панталони. По гръдитѣ и по ржкавитѣ мундирътъ бѣ украсенъ съ концентрични кржгове и въ тѣхъ разни цвѣтя — всичко ушито отъ разноцвѣтна прежда. На глава едни войници носѣха прости кожани шапки, други — шлемове. Обути бѣха въ ботуши, и въоржжени — съ лжкове, щитове — кржгли или продълговати и заострени отгорѣ и отдолѣ — копия, мечъ съ ножница на пояса, сѣкира и колчанъ съ стрѣли. Стотницитѣ и хилядницитѣ носѣха сѫщитѣ дрехи и оржжие, но по-украсени и по-скжпи.

Радославъ и другаритѣ му се изкачиха бавно горѣ въ кулата. Иванишъ ги покорно послѣдва.

Тукъ бѣха протостраторъ (главнокомандующий на войскитѣ) войвода Балдю, епикерний отецъ Теофилъ, дѣда Йончо, Трошанъ и други боляри.

Свѣтскитѣ лица бѣха облѣчени въ дълги черни износени дрехи; по-скжпитѣ и соболевитѣ шапки отдавна бѣха запопратени изъ раклитѣ. По тогавашния обичай тѣ носѣха дълги бради. Бѣха въоржжени сѫмо съ голѣми мечове. Ризници (панцири) бѣха вечъ излѣзли изъ употрѣбление, па и тукъ сега нищо не важеха. Духовнитѣ лица бѣха въ раса и прости скуфи.

Въ единъ жгълъ на кулата други войници, ужъ почивайки, при грубо изковано отъ желѣзо кандило, въ което потопенъ въ лой памученъ фитилъ силно кадѣше и вонѣше, — възпретнали мускулести ржцѣ и съ отворени гръди, мълкомъ точеха мечове, копия и стрѣли и

Digitized by Google

ги мажеха съ отрова и стѣгаха разтегнати отъ дълго употрѣбление лъкове. Брадати, мръсни, дрипави, изпотени, погрознѣли и измѫчвани дълго отъ мисъль, грижи и борба — тѣ изглеждаха като страшни привидѣния или като работници въ нѣкое демоническо подземие. При голѣмата горещина и жажда тѣ изъ часъ въ часъ вдигаха стомната и лакомо гълтаха по нѣкоя глътка отъ блудкавата топла вода и съ мръсния ржкавъ бришеха потно чело. Отъ свѣтлината, по стѣнитѣ и тавана се мѣркаха нѣкакви изполински сѣнки.

Напеченитѣ прѣзъ деня отъ слънцето скали още не можеха да изстинатъ, но на тая височина извънъ кулата повѣваше хладенъ, освѣженителенъ вѣтрецъ.

Вечъ седемдесетина дена трае обсадата. Мнозина, най-вече турци, изгинаха отъ стрѣли, копия, па — и отъ мечове и камъни.

Обсадителитѣ се насчитаха до 30,000 души. Въ Царевецъ имаше половината на туй. Всички тукашни и пришълци, дори и старци 70—80 годишни и малки момчета, грабнали оржжие и натъпкани въ кулитѣ и налѣпени като орли по скали и стѣни — храбро отблъсваха врага, който все налиташе като бѣсенъ.

Военачалници и боляри — всички бѣха умислени: хилядни пѫти обсѫждаха сегашното критично положение, а най вече — страшното бѫдеще.

Положението изъ день въ день се влошаваше. Хранитѣ прѣзъ туй врѣме за ново жито се прѣвършиха, па и водата на нѣкои кладенци прѣсъхна отъ голѣмитѣ горещини; на всѣки часъ турцитѣ заплашваха да прѣвзематъ най-главния кладенецъ, до Янтра и близу до Балдуиновата кула. Отъ осталия добитъкъ една часть турцитѣ плѣниха, а другата нѣмаше що да яде, та биде изклана. Отдавна вечъ не можеше да излѣзе изъ Търново поне единъ прѣправенъ монахъ съгледвачъ, нито пъкъ да се промъкне отвънъ съ нѣкоя добра вѣсть. Още по-отдавна бѣха прѣстанали да дохаждатъ и пратеници отъ Иванъ Шишмана.

Digitized by Google

Днитѣ печално и бавно вървѣха. Никой не знаеше, какво утрѣ ще стане, какво провидѣнието готви за нещастния Царевецъ.

Всѣка вечерь до късно въ патриаршията или въ царскитѣ чертози военачалници и боляри на чело съ патриарха, държеха съвѣтъ. Изслушваха нощнитѣ и дневнитѣ извѣстия, обмисляха нови планове за отбрана и пращаха на неуморнитѣ борци нови заповѣди, насърдчения и благословии. Нѣкои богомили и отъ гръцка жилка боляри избѣгаха по-рано изъ Търново. Сжщо избѣгаха въ Шуменъ и Овче-поле (Провадия) и нѣкои латини — както българитѣ наричаха дубровничанитѣ търговци; осталитѣ пъкъ затвориха дюкянитѣ си, въ които продаваха разни сукна, дубровнишки, флорентийски и вѣнециянски, червени и шарени кадифета и разни дребни италиянски манифактурни издѣлия. Други тайни богомили не дохаждаха въ съвѣта, ако и многажди и настоятелно да ги викаха. И въ съвѣта боляритѣ се раздѣлиха на двѣ партии. Едни прѣдлагаха да се прѣдадатъ и умилостивятъ турцитѣ, които страшно се канѣха: тѣ вечъ бѣха опустошили околностьта, а можеби — и цѣлото търновско царство и сж плѣнили или убили и царя; други — болшинството — настояваха да се опиратъ до край: не очакваха никаква милость и пощада отъ турцитѣ. Та и всѣки часъ се надѣеха да долети Шишманъ, па и клетва бѣха му дали храбро да бранятъ Търново. Засѣданията на съвѣта биваха най-бурни. Размѣняха се и най-обидни думи: „прѣдатель, агарянско изчадие, врагъ Христовъ“ . . . Всички се разотиваха скарани, ядосани, натжжени.

Евтимий бѣше съ мнозинството, макаръ и да жалѣше народа и Търново.

И днесъ насмалко остана да прѣвзематъ турцитѣ великата лавра Св. 40 мжченици. Мнозина ранени донесоха отъ тамъ въ Царевецъ.

Въ кулата до една бойница се бѣ изправилъ старецъ 60—65 годишенъ, сакатъ, гологлавъ, рошавъ и само

Digitized by Google

по една дебела риза. На оголенитѣ му вълнести гѫрди личеха отблизу едри ребра и ключове, а по мускулеститѣ му рѫцѣ, по врата и по главата — бѣлѣзи отъ мечъ и стрѣли.

Туй бѣ дѣдо Йончо, херой при Никополъ — Голѣмиятъ, защото имаше и Малки-Никополъ, задъ Дунава, днешно Турну-Могурели. Дѣдо Йончо бѣ вдовецъ. При него стоеше едничкиятъ му синъ Годеславъ.

— Ей момчета, окуражаваше войницитѣ бъбрицата старецъ, славни дни прѣкарвахме нѣкога. На чело съ царь и храбри военачалници ние се биехме съ гърци, маджари, дори и съ власи, прогонвахме ги далечъ, па се връщахме въ Търново — обтрупани съ скѫпо оржжие, пари и друга плячка, царица, царски чеда и народъ ни посрѣщаха съ викове пѣсни и цвѣтя при камбанния звънъ и по цѣли дни и нощи пиехме и се веселѣхме съ царя. Наказвахме враговетѣ. Наставаше слѣдъ туй благотворенъ миръ за нашата хубава земя!... Омръзнѣше ли ни туй, почвахме да молимъ царя да се пакъ поразшътаме малко по македонскитѣ равнини и да се разиграе смръзналата ни кръвь... Наистина, отъ нѣкое врѣме насамъ обърнаха се малко работитѣ, ама онуй весело врѣме пакъ ще настане!... А бѣ синковци, юнаци, съ Божя помощь пакъ ще прогонимъ врага. И другошъ сѫ ни налитали бѣди. Дръжте се! Гответе се царя да посрѣщаме. Слѣдъ войната искамъ да се оженя и да стана началникъ на царскитѣ тѣлохранители. Нека и азъ понося скърлатовъ кожухъ, подплатенъ съ соболева кожа. Изгорѣха ми устата — се обърна той къмъ боляритѣ — дайте да ги разквася съ вино или медовина. Въ царскитѣ хладни изби все ще е остало и малвазия... И царь Давидъ казва, че вино весели сърдцето на човѣка.

— Йончо, се обади въ тъмнината единъ тежъкъ гласъ. На, Ирина е готова. Тя, казватъ, страшна обичь хвърлила къмъ тебе... Чакала съ нетърпѣние прѣдложението. Двама сте лика-прилика...

Digitized by Google

Дѣдо Йончо се усѣти тежко обиденъ, та пакъ щѣше да произлѣзе голѣма караница, но въ мига дебелата дървена врата на голѣми тройни резета се излека отвори.

Всички се умълчаха и втренчиха погледъ къмъ нея.

Влѣзе старецъ 70—75-годишенъ, подпиращъ се съ патерица, високъ, съ благовидно изпито лице и високо чело, съ бѣла прорѣдена коса и брада — подобни на нѣкакъвъ ореолъ, — очи свѣтли, огнени, които повеляваха. Прѣзъ тѣхъ прозираше твърда воля, характеръ, светость. Расото и скуфата му бѣха прости, извехтѣли.

Туй бѣ Евтимий, патриархътъ, изповѣдникъ на царя и на царицата, вторъ слѣдъ царя виденъ мжжъ въ послѣднитѣ дни на търновското царство, най-видниятъ черковенъ и литературенъ дѣецъ славянски по онуй врѣме, комуто славата отдавна се носѣше далечъ по всички християнски, а най-вече славянски земи. Сега той бѣ останалъ въ Търново и за царь, и за всичко.

— Миръ вамъ, крѣпость и благодать отъ Господа нашего Исуса Христа, възлюблени чеда! — извика той съ тежкия си звънливъ, но сега разтреперано-умиленъ гласъ, издигна десница и ги благослови.

Духовницитѣ се омждриха благочинно, боляритѣ дигнаха тжжно глава и свалиха шапки, па всички се поклониха и припнаха да му цѣлуватъ ржка, а насѣдалитѣ войници скочиха бързо на нозѣ и скръстиха ржцѣ на гжрди за отдаване честь.

Разбира се, дѣдо Йончо пръвъ се затече.

Патриарха придружаваше неговиятъ синкелъ, монахъ 25—27-годишенъ, срѣденъ ръстъ, черноокъ, съ бѣло-червено моминско лице и бухнала коса.

Туй пъкъ бѣше Григорий Цамблакъ.

Отдавна сънь не хващаше стареца. Слѣдъ съвѣта и като свърши редовното бдѣние въ храмъ Възнесение Христово, той обикаля раненитѣ и укрѣпленията.

Digitized by Google

Всички очакваха отъ светителя нѣкоя вѣсть — повече страшна, нежели радостна.

— Чеда, братя, юнаци, — заговори той — не падайте духомъ! Нека твърдо пазимъ светата ни вѣра и царството! Покажете се достойни синове на вашитѣ славни дѣди и оставете като тѣхъ незаличимъ славенъ споменъ въ царственитѣ лѣтописи!... Да, тежъкъ е нашиятъ жребий, часове на строго изпитание ни изпрати Всевишниятъ, но нека се радваме, че той насъ избра за туй дѣло!... „Който прѣтърпи до край ще бѫде спасенъ!“ — казва нашиятъ благъ Спаситель. Всевишниятъ готви за васъ на небето голѣма награда, съ която е удостоилъ и прѣдцитѣ ви. Милостивъ е той, възлюблени чеда и братя! Нему и на прѣчистата му майка нека възложимъ всичката си надежда. Той ще съкруши невѣрницитѣ, както нѣкога Максенция, и ще дарува побѣда на честния и животворещъ кръстъ!...

Но тия думи повтаряни многажди отъ Евтимия и навредъ — въ храма и по площадитѣ — сега не можеха вечъ да произведатъ никакво впечатление.

Догдѣ патриархътъ говорѣше, съгледвачитѣ войници се разшаваха: въ мрачината откъмъ турския станъ се бѣ отдѣлила черна маса хора.

Тржбачъ съ дълга права тржба, каквито тогава се употрѣбяваха, прѣдизвѣсти за туй и другитѣ кули. И тѣ веднага се обадиха.

Нѣколко войника припнаха да съобщатъ и устно туй по кулитѣ.

Всички вечъ отдавна обдръгнали, не се ни най-малко и сега стреснаха, но войвода Балдю излѣзе разтревоженъ.

— И сега нѣма нищо да направятъ агарянцитѣ, заговори пакъ дѣдо Йончо. Види се, днесъ малко имъ е дошло. Добрѣ ги наблъскахме. Дълго ще помнятъ. Оня дребенъ и черенъ еничаринъ, що се бѣше като котка покатерилъ днесъ до най-високата бойница на кулата и когото съ меча си бутнахъ, та се струполи

Digitized by Google

долѣ като вретище и оста на мѣстото си — трѣбва вечъ да е отишълъ въ мохамедовия рай...

Никой не подзе дѣдо-Йончовата дума. Всички мълчеха.

На страна въ единъ кѫтъ бѣ се сгушилъ на дъсчено малко пейке другъ старецъ, умисленъ, бѣловласъ, съ жълто изпито лице и голо теме. Той одевѣ бѣ подигралъ дѣда Йонча.

— Старо-харо, защо си се такъвъ опуйчилъ? го закачи пъкъ сега тоя.

— Йончо, ти си пиянъ, или лудъ, или пъкъ — голѣмъ лицемѣрецъ и блюдолизецъ! — издигна тежко подпрѣна на ржцѣ глава и изръмжа болезнено дѣдо Батулъ. Омръзнаха ми вечъ прѣструвки и лъжи! Слѣпъ ли си, глухъ ли си, та не виждашъ и не чувашъ, що става около насъ?!... Голѣмо зло ни очаква. Агарянитѣ — тия черни дяволи — все напрѣдватъ. Опустошиха и оплѣниха нашата мила земя и много свѣтъ избиха отъ десетина години насамъ. Сега тукъ сѫ ни заградили като мишки въ капанъ. Турцитѣ нѣма да се пръждосатъ оттукъ, догдѣ не разрушатъ и Царевецъ до основи и го не оплѣнятъ, а насъ всинца ни избиятъ. Люто сѫ настроени... Пакъ, най сетнѣ, отъ гладъ и жажда ще изгинемъ.... Царьтъ ни зарѣза и избѣга...

— И прѣди петь години турцитѣ обсаждаха Търново, ама се пакъ върнаха назадъ. И сега сѫщото ще стане. И тогава царя го нѣмаше тукъ...

— Тогава бѣше съвсѣмъ друго, Йончо. Днесъ турцитѣ сѫ други. Прѣди Мурадъ и Баязидъ, залисани въ Мала-Азия, главно съ Караманския владѣтель — не бързаха да се разправятъ скоро съ владѣлцитѣ на полуострова, та правѣха ги васали, налагаха имъ тежки условия, които често и самитѣ васали не изпълняха, и се женѣха за сестритѣ или дъщеритѣ имъ. Па се и боеха да се вдълбочатъ въ полуострова, обградени съ невѣрни християнски народи, а задъ тила си да оставятъ все още силна и укрѣпена Византия. Тѣ всичко

Digitized by Google

вършеха бавно, ала сигурно. Но слѣдъ Косовската битка лесно може се отгатна, що ни чака. Новиятъ четиредесетина-годишенъ Баязидъ е буенъ, честолюбивъ и по примѣра на дѣдитѣ си ламти за нови побѣди и слава. Прѣзъ четиретѣ години, откакъ е султанъ, той постоянно воюва. Сега е рѣшилъ да се разправи еднажъ за винаги съ своя невѣренъ и слабъ васалъ и сродникъ Иванъ Шишмана. Узналъ, че тайно се сговаря съ сърби и маджари. Па и Иванъ Шишманъ се е изпрѣчилъ на пжтя на успѣхитѣ му. Византия той не закача... Не видишъ ли, какво извършиха досега турцитѣ? Голѣма часть отъ Търново вече опустошиха...

— Мждрувашъ лукаво, Батуле! Да, тогава царьтъ бѣше въ Никополъ. И азъ бѣхъ съ него — заговори дѣдо Йончо, та отклони деликатния разговоръ въ друга посока. Отъ крѣпостьта се гледа долѣ широкиятъ Дунавъ и всрѣдъ него — бѣли като гжски лодки на власитѣ рибари, а по-нататъкъ се намира влашката равнина — владѣнията на Мирча. Навърхъ крѣпостьта единъ еничаринъ ме мушна съ ножъ въ плешката. Усѣтихъ, че нѣщо ме жилна и ми замокри. Барамъ, виждамъ — кръвь! Ама и азъ си отплатихъ: съсѣкохъ еничарина на мѣстото, и мечътъ ми се счупи. Сѣкашъ, и сега още е отпрѣдъ ми пустиятъ еничаринъ: едъръ, съ широки гжрди и плещи, съ мѣдно лице и дебели бърни. Като опули въ мене ония голѣми волски жълти очи, тогава за пръвъ пжть въ живота си усѣтихъ страхъ, азъ — който въ толкова боя съмъ влизалъ и излизалъ, безъ и око ми да трепне. И по-рано сжщиятъ еничаринъ щѣше да съсѣче Добромира, ако Иванишъ не бѣ го отървалъ.

— Та и азъ бѣхъ тамъ!... И какъ, най-послѣ се свърши всичко! — запита настойчиво Батулъ, който все повече пламваше — той нарочно говорѣше на високо да чуятъ и другитѣ боляри и самъ Евтимий. Царь, царица, тѣхни чеда и толкова военачалници и войници се позорно прѣдадоха султану. Поискахме милость отъ

Digitized by Google

агарянина. Унизително бѣ туй за насъ, ала нѣмаше що да се прави. Въ Дунава ли да се издавѣхме? . . .

— И азъ бѣхъ противъ: казвахъ да се биемъ до край, и щѣхме да надвиемъ . . .

— Колкото — и вториятъ пѫть, когато царьтъ се отметна отъ унизителния миръ . . . Сѣкашъ, Богъ помага на невѣрницитѣ . . .

— Не роптай, Батуле, противъ Бога! Умилно го прѣсѣче Евтимий. Не произнасяй всуе Неговото свето име!..

Досега той въздържно слѣдѣше прѣпирнята, кротко скръстилъ рѫцѣ и замисленъ навелъ надолѣ очи и не искаше да се намѣси. Може-би, тя тогава щѣше да пламне още повече. Пакъ, и чия страна да вземе? Той виждаше, че и Батулъ е донѣкдѣ правъ. Но мѫчно му бѣше, че и войницитѣ слушатъ тая безполезна разпря.

— Сега повече отъ всѣкога имаме нужда отъ Бога — продължи Евтимий. „Призови Ме въ деня на скръбьта си, и ще те избавя, и ще Ме прославишъ“. Неизпитани сѫ сѫдбитѣ на Бога. Безъ Негова воля ни косъмъ отъ главата ни не може да падне. Той всичко прѣди вѣкове е опрѣдѣлилъ. Той ни сега наказва за нашитѣ грѣхове . . .

— Грѣшни сѫ нашитѣ царе! Дързко и високо го прѣсѣче Батулъ.

Въ тъмнината далечъ се чу зловѣщиятъ писъкъ на нощната сова, протестираща, може би, за дѣто е изпѫдена сега отъ дългогодишното ѝ жилище въ скалитѣ.

— Батуле, Батуле, не богохулствувай! Пакъ изкрѣска дѣдо Иончо. Великъ боляринъ си! . . . Пискашъ като оная сова хе! Ставашъ братъ на ония скверни богомили. Азъ те по-друго яче знаехъ . . .

— И азъ помагахъ на царя и на царството и винаги съмъ имъ билъ вѣренъ. Многажди кръвьта си проливахъ за тѣхъ, па и сега бихъ я пролѣлъ, ако стане нужда и ако тя би ги избавила отъ голѣмата бѣда — но ми е жаль! . . . Знаешъ добрѣ, единъ мой храбъръ синъ загина подъ развалинитѣ на Трапезица, а другъ

Digitized by Google

отиде съ царя — и той живъ ли е, не знамъ. Останахъ самъ самичъкъ... изговори печално Батулъ, наведе очи къмъ земя и се замисли...

Радославъ ядно изгледа свата си Батула.

Разпрята ненадѣйно се прѣкѫсна: съгледачитѣ по бойницитѣ пакъ нѣщо се раздвижиха...

Но прѣди да продължимъ разказа си, нека бѣгло метнемъ

II.

Погледъ назадъ.

Краятъ на XIV вѣкъ бѣ злощастенъ за християнитѣ, особно за славянитѣ на Балканския полуостровъ — пъстра мозайка отъ тѣхнитѣ държавици.

Разпокѫсани на малки — отъ туй и слаби — еднокръвни, едновѣрни, па и сродни, но враждебни помежду си господарства — тѣ прѣдставяха примамлива плячка за новитѣ гости въ Европа: дивитѣ османски орди отъ Азия, упити отъ единъ духъ и сплотени въ едно крѣпко тѣло за разширение на Исляма. Само религията — още повече Ислямътъ, който обѣщаваше такива най-съблазнителни награди въ Дженнетя (рая) на своитѣ послѣдователи, особно на падналитѣ въ бой за вѣра — можеше тогава да вдъхне такъвъ куражъ и самопожъртвуване въ тия буйни варвари съ топла южна кръвь. Пакъ и тѣ далечъ надминуваха и византийци, и славяни, и власи, дори и маджари: бѣха добрѣ организирани и отлично познаваха военното изкуство; войната бѣше тѣхно главно занятие.

Ни една религия не се е тъй бързо разпространила, като мохамеданската. Слѣдъ единъ вѣкъ откато бѣ се тя появила, нейнитѣ послѣдователи фанатици — именно арабитѣ — завладѣха земитѣ отъ р. Индъ на изтокъ до Атлантически океанъ на западъ и отъ Тюркестанскитѣ стѣпи и Каспийско море, до Индийски

Digitized by Google

океанъ, Етиопия и Сахара. Арабскиятъ полководецъ Окба прѣкосва Тунисъ, Мароко, пръвъ достига до Атлантически океанъ, нагазва съ коня си до шията му въ вода, но се връща назадъ като извиква: „Аллахъ, бѫди свидѣтель, не мога да вървя по-нататъкъ. Ако морето не ми прѣчеше, не бихъ се спрѣлъ, догдѣ не принудя всички земни народи да признаятъ твоитѣ заповѣди“!

И другошъ, по-рано, отъ Азия сѫ нахлували въ Европа диви полчища: хуни, авари, маджари, кумани, печенези, татари, разтласкани отъ други народи или дирещи плячка или паша за своитѣ добитъци, водени отъ единъ Атила, единъ Батия или Тамерланъ. Почти съ всички тѣхъ българитѣ дойдоха въ стълкновение...

Византийцитѣ затрепераха прѣдъ силата на новитѣ си съсѣди.

Турцитѣ вечъ по-отрано познаваха Балканския полуостровъ: викани отъ Кантакузина срѣщу Момчила, Иванъ Александра, а главно срѣщу сръбския краль Стефанъ Душана, тѣ дойдоха, аресаха земята и закроиха смѣли, страшни планове...

Нека добавимъ още, че въ 1348. г. въ цѣла Европа вѣрлуваше чума, за която разправя Бокачио въ своя извѣстенъ Декамеронъ. — Отъ чумата измрѣ една третя отъ европейското население.

Въ сама Византия прѣди и сега, когато турцитѣ бѣха вечъ на прага, се водѣше ожесточена борба за прѣстола между малолѣтния наслѣдникъ Иванъ V Палеологъ и майка му опекунка императрица Ана Савойска срѣщу бившия великий доместикъ Кантакузинъ, който бѣ заграбилъ прѣстола. На всѣка страна помагаха, викани, разни малоазийски мохамедански князове: Омарбегъ, Орханъ, Саруханъ,... които често минуваха ту на една страна, ту на друга и, безъ да гледатъ кого и да било, опустошаваха наредъ Тракия, па дори и южнобългарскитѣ крайнини. Уплашенъ, Кантакузинъ праща еднажъ-дважъ пратеници до Иванъ Александра и до Стефанъ Душана да свържатъ миръ противъ турцитѣ,

Digitized by Google

но тѣ, ядосани отъ двоеличието на тоя узурпаторъ, отговориха: „Брани се, както можешъ. Кога турцитѣ дойдатъ при насъ, ще съумѣемъ да ги отблъснемъ“!.. И отблъснаха ги!... Впрочемъ, туй разправя Кантакузинъ.

Най-сетнѣ, въ края на 1354. г. Иванъ V Палеологъ завладѣ прѣстола. Кантакузинъ избѣга и се покалугери. Въ Мистра той имà врѣме да размишлява за прѣвратноститѣ на човѣшката сждба и написа своитѣ цѣнни записки. Умрѣ въ 1383. г.

Всѫщность, на турцитѣ можеха да се опратъ сàмо споменатитѣ по-прѣди двама славянски господари, които и едноврѣменно се бѣха въцарили (въ 1331. г.). Па бѣха и сродници: Елена, жената на Стефанъ Душана, бѣ сестра на Иванъ Александра.

Но въ туй критично врѣме умрѣ внезапно Душанъ въ разцвѣта на възрастьта и на дѣйностьта си (20. декемврий 1355. г.) и обширната му държава се разпада на малки държавици заграбени отъ враждебни помежду си кралски сродници или честолюбиви пълководци и велможи: Урошъ, Симеонъ — Душанови синъ и братъ — Иванъ Углеша, Кесарь Войхна, Югъ-Богданъ, Дѣянъ, Жупанъ Ропа, Радославъ Хлапенъ, Балшовци, Константинъ, Вукашинъ и други. Въ начало отъ името на 19-годишния наслѣдникъ Уроша управляваха майка му Елена и чичо му Симеонъ.

Султанъ Орханъ умрѣ въ 1362. г. Наслѣдникътъ му Мурадъ I продължи още по-енергично завоеванията.

Въ 1371. г. Хаджи Илбеки разби 60.000 сърби при Черномѣнъ. Тукъ паднаха Вукашинъ и Углеша. Наистина, слѣдъ 16 години пъкъ сръбскиятъ краль Лазаръ и босненскиятъ князъ Стефанъ Твръдко, женень за Срацимировата дъщеря Доротея — разбиха въвсѣмъ турцитѣ при Плочникъ, но отъ туй нищо не излѣзе. Тая бѣ първа и послѣдня славянска побѣда върху турцитѣ. Слѣдъ двѣ години — въ 1389. — въ прочутата битка на Косово краль Лазаръ биде посѣченъ. Загина

Digitized by Google

и Мурадъ. Турцитѣ надвиха. На бойното поле за султанъ биде прогласенъ вториятъ Мурадовъ синъ Баязидъ, наричанъ Илдъръмъ (гръмотевица) за рѣшителностьта и неустрашимостьта му. Баязидъ взе за жена Лазаровата дъщеря Милева, а Стефанъ Лазаревича направи васалъ, като го задължи да дава пари и помощь войска.

Не по-честитъ биде и Тврдко: и той умрѣ двѣ години слѣдъ Лазара. Той, като сродникъ на Душана, се мислѣше неговъ наслѣдникъ и мечтаеше сѫщо да основе голѣма сръбска държава.

Да дойдемъ на България.

Още при Иванъ Александра турцитѣ прѣвзеха много южнобългарски градове: Виза, Лозенъ-градъ, Созополъ, Карнобадъ, Айтосъ, Берея, Диамполъ... Той се уплаши и заукрѣпява Търново.

Тъкмо десеть години слѣдъ Душана — въ 1365. г. — умрѣ и Иванъ Александъръ. На смъртния си часъ той трѣбва много да е жалѣлъ, задѣто държавата, заплашвана извънъ на югъ отъ турци и на сѣверо-западъ отъ маджари, а извѫтрѣ измѫчвана отъ религиозни и други раздори — оставя на двамата свои сина смъртни врагове помежду си. Дълго царувà той, колкото никой другъ царь отъ Търновското царство — цѣли 34 години — само царь Самуилъ въ Прѣспа го надминава съ 4 години — но въ края си тая дългогодишна и плодотворна дѣйность се скомпрометира.

Сега България се разпада на три части: Търновско царство — най-голѣмо, въ срѣдата и съ якитѣ крѣпости: Орѣхово, Никополъ, Свищовъ, Дръстъръ и още градоветѣ: Разградъ, София, Ловечъ, Златица и други — владѣеше Иванъ Шишманъ III; Бдинското царство, съ столица Бдинъ (възпѣвания въ нашитѣ уцѣлѣли до днесъ народни пѣсни Будимъ градъ) владѣеше Иванъ Срацимиръ; то обемаше сегашния Видински окрѫгъ, цѣлата область на Тимокъ и Неготинска Крайна, чакъ до Дунавскитѣ проходи при Оршова, — въ Чипровецъ имаше златни и сребърни рудъ-

Digitized by Google

ници. Граници между тия двѣ царства и Сърбия бѣ проходътъ отъ Алексинацъ къмъ Свърлишка Баня и Княжевацъ. Градоветѣ Болванъ и Липовацъ бѣха сръбски, а Свърликъ и Соколница — български. Черноморския брѣгъ владѣеше Шишмановиятъ полувасалъ Иванко, синъ на Добротича, съ градове Карбона и Варна.

Едно фатално съвпадение: въ сжщата 1365. г. Мурадъ прѣнесе столицата си отъ Азия въ Европа, отъ Бруса въ Одринъ (Дрѣнополе въ народнитѣ ни пѣсни) и стана първото сражение между българи и турци. Лесно се разбираше, какви сж турскитѣ планове.

Отъ тия бъркотии се възползува маджарскиятъ краль Людовикъ. (Краль Латинъ и Филипъ Маджаринъ въ народнитѣ ни пѣсни), нападна Бдинъ, плѣни Иванъ Срацимира и жена му Ана и ги държа въ крѣпость Хумникъ, надалечъ отъ Чазма, цѣли 4 години.

Въ 1369. г. Иванъ Шишманъ отъ нѣмай-кадѣ се съжзи съ Мурада, даде му сестра си Кератамарь за жена, заедно изпждиха маджаритѣ изъ Бдинъ и освободиха Срацимира.

Вечъ нѣколко пжти се бѣха срѣщнали на бойно поле българи и турци и все щастието изневѣряше Шишману, та той отстжпяше и свързваше все по-унизителни договори съ турцитѣ. Около 1370. г. тѣ бѣха вече прѣвзели цѣла Тракия и Пловдивъ включително. Отъ 1375. г. Шишманъ е вечъ тѣхенъ васалъ; особно отъ 1388. г. — битката при Никополъ и капитулирането на Търново — тѣ го съвсѣмъ сломиха, оставенъ на свои собствени сили.

Въ 1390. г. турцитѣ дойдоха до Сѣверинския банатъ. На слѣднята година и Мирчо стана тѣхенъ васалъ.

Въ 1392. г. турцитѣ за пръвъ пжть се сразиха съ маджаритѣ. Прѣвзеха замъкъ Голубацъ на Дунава, но бидоха отблъснати. Турски отреди нападнаха и Босна.

И наистина, сѣкашъ всичко благоприятствуваше на турцитѣ. Мурадовитѣ пълководци: Хаджи-Бегъ, Гази

Digitized by Google

Фазилъ, Лалашахинъ, Тимурташъ, Хаджи-Илбеки, потурнакътъ гръкъ Евреносъ, Хайреднинъ-паша, синъ му Али-паша, печелѣха побѣда слѣдъ побѣда, вървѣха триумфално все напрѣдъ, прѣвзимаха села и градища, разграбяха ги и опустошаваха. Слѣдъ себе оставяха пустиня, пепелища и кръвь, и все нарастяше фанатизмътъ и алчностьта имъ за плячка и мъсть и се укрѣпваше въ тѣхъ идеята, че сж пратени отъ Аллаха да извършатъ велико дѣло въ гяурска Европа...

Шишмановата държава все се стѣсняваше.

Въ начало на тая пролѣть Баязидъ, като се видѣ осигуренъ откъмъ Азия, мина Хелеспонтъ, прѣдаде часть отъ войскитѣ, еничаритѣ, които бѣха готови, на своя първороденъ синъ Сюлеймана, наричанъ още Челеби Сюлейманъ и Сюлейманъ-Шахъ, а самъ Баязидъ го наричаме: „Зѣница на окото му“, „Свѣтлина на славната му държавна градина“ — и му заповѣдà: да прѣвземе Търново и невѣрния васалъ възанъ да доведе въ Одринъ. Съ Сюлеймана тръгнаха и нѣколцина паши, които прѣди петь години бѣха обсаждали Търново.

Турцитѣ свободно нахлуха въ Шишмановото царство. Пограничнитѣ стражи се разбѣгаха, а други — враждебни Шишману — се прѣдадоха. За да прикриятъ донѣкждѣ цѣлта си, турцитѣ се раздѣлиха на двѣ части. Едни прѣзъ Сливенския проходъ „Желѣзни врата“, а други прѣзъ Трѣвненския — се упжтиха за Търново.

Настала бѣ весела пролѣть, кога всичко уцѣлѣло отъ тежката зима се събужда за новъ животъ, за работа. Настаха и велики пости, като че ли дни за още по-голѣма скърбь и покаяние.

Страшната вѣсть, като гръмъ изъ ясно небе, се разнесе бързо навредъ и стресна всички. Закждѣ отиваха турцитѣ, всѣки се договѣждаше. Никой туй не очакваше. Всѣки се питаше: „защо пакъ ни се е разсърдилъ султанътъ?“... Отъ страхъ никой не знаеше, що да чини. Денѣ и нощѣ постояно дотърчаваха въ

Digitized by Google

Търново купове изплашени и разплакани бѣжанци мѫже, жени и дѣца и все едно и сѫщо повтаряха: „Турци идатъ!“...

Въ Търново разбраха злото, приближаващата буря. Лошо ставаше за царя и за царството. Засъбираха се войници отъ всички краища на царството.

Изпратиха пратеници, но турцитѣ едни не приеха, други пъкъ не се върнаха: бидоха избити, или задържани плѣнници.

Шишманъ бѣ слабъ да се бори.

Най-сетнѣ, върховниятъ съвѣтъ отъ царь, негови сродници, патриархъ, военачалници и най-видни боляри слѣдъ дълги съвѣщания, рѣши: царица Мария болна отъ раждание на четвъртото дѣте—момче, да остане въ новия замъкъ въ Царевецъ съ едничката си дъщеря Кераца, а Иванъ Шишманъ съ двамата си сина Александъръ и Фружинъ, нѣкои военачалници, часть отъ пѣшата войска и всичката конница да избѣга къмъ Ихтиманскитѣ и Самоковскитѣ планини — макаръ и турцитѣ отдавна да бѣха прѣвзели старата бащиния София — да чака помощь отъ брата си Срацимира изъ Бдинъ, или отъ шуря си деспотъ Стефанъ Лазаровича, или пъкъ отъ маджари и власи и да се върне и нападне въ тилъ турцитѣ, а дотогава Търново юнашки да се брани.

Та и Шишманъ нѣмаше кѫдѣ другадѣ да бѣга: отъ югъ, изтокъ и сѣверъ турцитѣ го бѣха заградили.

За да изолиратъ още по-добрѣ крѣпостьта, прѣсѣкоха каменистата тѣсна дълга ивица земя, що я съединяваше съ Болярски-рътъ, и надъ пролома направиха подвиженъ мость.

Всички добрѣ разбраха, че сега борбата ще бѫде послѣдня и отчаяна — за животъ или смъртъ — и че трѣбва да се напрегнатъ всички сили да се даде врагу най-голѣмъ отпоръ.

Патриархътъ отъ черковния амвонъ и глашатаи по улицитѣ разгласиха всичко туй народу.

Digitized by Google

Една сутринь рано, навърхъ Кръстоноклонна недѣля, заблъскаха жално камбани и клепала. Цѣлъ Царевецъ се раздвижи. Голѣмо и малко се трупаше въ храмъ Възнесение Христово, а войницитѣ се редѣха наоколо. Съ участие на патриарха, отслужи се литургия и се причастиха царьтъ и всички негови другари. Послѣ има молебствие и водосветъ. Споменаха царя и непобѣдимото българско воинство и поръсиха всички пѫтници и знамената. Четоха се и други напѫтствени молитви. Кога патриархътъ възгласяше да низпосли Всевишниятъ здравие и сила на царя и на воинството му, а надъ врага — побѣда, всички блѣди, умислени, колѣничеха, молѣха се и се кръстѣха. Повече отъ събранитѣ плачеха.

За да стане отстѫплението по-прикрито, царьтъ излѣзе изъ Търново привечерь изъ устието нагорѣ. Съ себе той взе нѣкои царски скѫпоцѣнности и пари отъ храмоветѣ, защото данъкъ малко бѣ събранъ.

Изпращанието бѣше трогателно. Въ царскитѣ чертози болната царица Мария облѣ съ горки сълзи мѫжа и двамата си сина соколи — раздѣляше се отъ тѣхъ, може-би за винаги — и ги прѣпоржча за окрила Богу и на прѣчистата му Майка. Отчаяна бѣ и Кераца. И всички други плачеха. Раздѣляха се мѫжъ отъ жена и отъ чеда, синъ — отъ родители, отъ братя, сестри и роднини. Нѣкакво лошо прѣдчувствие, като тежъкъ камъкъ, бѣ легнало всѣкиму на сърдцето.

По старъ обичай бащи и майки подаваха на синоветѣ си мечоветѣ съ цвѣте, съ насърдчение и благословии.

Всички печално изгледаха Търново. Всички прѣдвиждаха, че туй е за сетенъ пѫть.

Вечерьта Търново оста като покрусено сираче — глухо, печално, насълзено.

Но другъ пъкъ безброенъ народъ, бѣгащъ отъ лицето на турцитѣ, се все трупаше въ Търново. Нѣкои хорица, взели съ себе скѫпата си покѫщнина, водѣха и добитъка си.

Digitized by Google

Търновци се приготвиха да се бранятъ мѫжки. Денѣ и нощѣ се работѣше: мѫже, жени — стари и млади — па и дѣца се надпрѣваряха. Поправяха укрѣпленията, събираха храна и оржжие и туй поправѣха и точеха. Всички разтреперани очакваха нѣщо — страшно. Постояно огледваха околностьта и слухтѣха. Страхливитѣ нѣмаше вечъ кѫдѣ да бѣгатъ; разумно прѣдпочитаха да се не дѣлятъ отъ множеството, а да сподѣлятъ общата участь.

Великдень се падна на 6. априлий. Печално мина той — като никога.

Рано сутриньта въ вторникъ на Томина недѣля примрѣлитѣ отъ страхъ търновци видѣха отъ Царевецъ, че сѫ заобиколени отвредъ съ голѣма сганъ турци. Конница се бѣ пръснала изъ околностьта и отдалечъ заобикаляше. Конетѣ ядно цвилѣха; саби и копия се лъскаха. Двата отреда бѣха усилено вървѣли цѣла нощь и се събрали близу до Търново. Сега едни турци стоеха до пѫтя надъ Зиналата стѣна, днешния Шереметски; други — въ дола между Момина-крѣпость и Селихоръ; трети — по пѫтя на върха, на който сетнѣ основаха Арбанаси, а четвърти прѣзъ св. Гора се бѣха явили отъ западъ на Търново, което тогава се простираше до днешния Баждарлъкъ. Имаше и турци минали край днешня Горня-Орѣховица и влѣзли въ Устието (Дервентя).

Разясни се вечъ положението!

Турцитѣ прѣдпазливо настѫпваха. Останаха очудени, че никакъвъ отпоръ не срѣщнаха изъ дългия пѫть. Тѣ бѣха увѣрени, че не тъй лесно българитѣ ще се прѣдадатъ, и прѣдусѣщаха, че нѣщо имъ се крои, но се надѣваха на силитѣ си.

На часа прѣдложиха да се прѣдаде столицата. Разбира се, българитѣ категорично отказаха.

Догдѣ трая обсадата, турцитѣ изпогориха нѣкои лѣсове край Търново, напримѣръ тоя при монастирь св. Троица, въ Устието, св. Богородица (Одигитрия) на св. Гора, послѣ — Трапезица, махалата подъ нея съ

Digitized by Google

прочутия храмъ св. Димитъръ, дѣто Асѣнь I и Петъръ прогласиха второто Българско царство и се короняс-ваха българскитѣ царе и — западната часть на Търново. Хората, на които кѫщитѣ бѣха по тия мѣста, избѣгаха въ Царевецъ. Куличкитѣ прѣдъ главната врата на крѣпостьта бѣха изпразднени, но турцитѣ не посмѣиха да ги прѣвзематъ. Подвижния мость на Болярски ръть самитѣ българи отмахнаха, а другитѣ два долѣ, на Янтра, до Великата лавра и на мѣстото на днешния Владишки — турцитѣ събориха. Въ царската баня до послѣдния мость тѣ една вечерь нападнаха, избиха много хора и пакъ бързо избѣгаха.

Трапезица — на дѣсния брѣгъ на Янтра — бѣ най-старата часть на Търново и обградена сѫщо съ високи скали, върху които околовръсть още въ римско врѣме бѣ изграденъ зидъ дебелъ до единъ метръ и половина, отъ камъкъ и варь и помежду на единъ метръ разстояние турени хоризонатално дебели греди. Туй укрѣпление имаше двѣ врати обърнати срѣщу Царевецъ къмъ сѣверо-изтокъ и юго-западъ.

Едвамъ слѣдъ три щурма турцитѣ прѣвзеха Трапезица. Тукъ изгина много свѣтъ — и българи и турци. Бидоха плѣнени нѣколцина българи, отъ които турцитѣ се помѫчиха да научатъ нѣщо за Царевецъ. Паднаха убити и нейниятъ дългогодишенъ началникъ Семиръ и боляритѣ Сенадинъ и Райко — като юнашки бранѣха тая стара светиня, пълна съ толкова светилища и съ славни спомени отъ първитѣ дни на търновското царство. Турцитѣ разграбиха и изгориха старитѣ царски чертози, храмъ св. Иванъ Рилский, построенъ въ 1195. г. отъ Асѣня I, за мощитѣ на тоя български светия, — изгориха и царския храмъ св. Апостоли Петъръ и Павелъ, дѣто пъкъ почиваха мощитѣ на св. Гавриилъ Лѣсновски, ученикъ на рилския чудотворецъ. Тукъ бѣха още гробоветѣ на Асѣня I, на Петра, на Калояна — чакъ отъ Солунъ донесоха тѣлото му, посолено — на Борила, на жена му и на тѣхнитѣ чеда. Турцитѣ ра-

Digitized by Google

зориха и много болярски фамилиярни черковици съ гробници на тѣхнитѣ стопани, стопанки и нихни чеда и избиха прислужницитѣ стари мѫже и жени.

Отъ Трапезица българитѣ можаха да отърватъ само мощитѣ на св. Иванъ Рилский. Тия мощи слѣдъ като бѣха странствували отъ Рилската пустиня до София и Острягонъ (Маджарско, — 1182. г) се върнаха пакъ въ София (1187. г.) и кога въ 1194. г. Асѣнь I я прѣвзе, ги отнесе да украси съ тѣхъ Търново. — Съ рискъ на живота Добромиръ и двама монаси Онуфрий и Иларионъ прѣзъ една тъмна дъждовна нощь се промъкнаха прѣзъ турскитѣ стражи и отнесоха кивота съ светитѣ мощи въ Царевецъ. Народътъ ги посрѣщна тъй, както прѣди два вѣка за пръвъ пѫть ги донесоха въ Търново. Невѣрницитѣ щѣха да се ругаятъ надъ тѣхъ и да ги оскверняватъ. Но — Онуфрий загина.

Падането на Трапезица и убийството на Семира сломи духа на българитѣ, но тѣ не се отчаяха.

Желѣзниятъ обрѫчъ се стѣсни. Оставаше само Царевецъ съ крѣпостьта и подъ нея Асѣнюва махала съ Великата лавра св. 40 мѫченици, женскиятъ монастирь св. Богородица на редъ и близу до лаврата, храмъ 12 Апостоли и банята до Янтра — малка, но яка крѣпость. Тая часть се добрѣ обстрѣлваше отгорѣ. Загражданше я и Янтра, тогава по-голѣма. — минуваща прѣзъ гѫсти високи гори, ала все пакъ сега маловодна.

Но Царевецъ мѫчно се прѣвзимаше.

Нѣколко пѫти прѣзъ нощь разяренитѣ турци подхвърлиха до крѣпостьта човѣшки глави, които сутриньта нѣкои рѣшителни мѫже излизаха, та прибираха. Тѣ бѣха тъй обезобразени, че мѫчно се познаваха, чии сѫ. Сигурно, тѣ бѣха на плѣнени българи, а може-би и на тия отъ отреда на царя...

Не можà лѣтнина да се посѣе и лозята да се порѣжатъ и прѣкопаятъ. Оставаше само посѣтата зимнина.

Digitized by Google

III.

Пратеницитѣ.

Ето що съгледвачитѣ бѣха видѣли:

Съзрѣната одевѣ маса хора се изкачи на Болярски-рътъ, потегли нагорѣ, приближи до пролома и замаха съ бѣли кърпи. Бѣха десетина души.

Сигурно, и сега туй бѣха пратеници съ нѣкаква заповѣдь или прикрита молба. Вечъ многажди туй бива. Дълго врѣме пратеницитѣ си шепнаха нѣщо помежду си.

Всички събрани въ кулата боляри се бързо натрупаха по бойницитѣ, а двама войника припнаха да дирятъ войвода Балдя. Той веднага дойде.

Оставиха свободни пратеницитѣ.

Слѣдъ малко заговори гръмко нѣкой отъ тѣхъ на български — неизвѣстно еничеринъ ли бѣ, другъ българинъ, или гръкъ:

— Ей вие тамъ въ крѣпостьта, чуйте, какво ще ви кажемъ. Заградени сте отъ вси страни, държимъ ви яко въ ржцѣ. И птици да сте, пакъ не можете избѣга оттукъ. За сетенъ пѫть ви кани славнията Челеби Сюлейманъ, синъ на трижъ по́-славния Баязидъ Илдъръмъ, бей надъ беюветѣ, султанъ надъ султанитѣ, върховенъ вождъ на тия, що се сражаватъ за Исляма, изтрѣбитель на невѣрницитѣ, съ Аллахова воля владѣтель на цѣлия свѣтъ, Аллахова сѣнка, подобенъ на свѣтлото слънце и комуто нѣма равенъ по свѣта. Славнията Челеби Сюлейманъ е милостивъ и не желае вечъ да се пролива кръвь, а то отдавна бихме се нахвърляли върху васъ. „Прѣдайте се — говори той — ще ви харижа животъ, челядь и имотъ! Давамъ ви срокъ до утрѣ рано. Иначе, ще прѣвзема Царевецъ съ юрюшъ, всичко ще изтрѣбя съ мечъ и огънь, а на главния к е ш и ш ъ ще смажа главата, както направи славнията ми дѣдо Мурадъ — нека блаженна му паметь трае

Digitized by Google

доклѣ слънце свѣти! — съ Чорлянския управитель, кога го доведоха при него съ око пронизано съ стрѣла!“...

Гласътъ млъкна, — сѣкашъ, потъна въ ясната настръхнала нощь и въ гробовната тишина.

Всички въ кулата изтръпнали се спогледаха. Боляритѣ впиха очи въ Евтимия: чакаха той да заговори.

Светителътъ, подобенъ на статуя, оставаше мълчаливъ, неподвиженъ. Но у него имаше голѣма борба. Очитѣ му се налѣха съ сълзи.

— Да се прѣдадемъ! извика Батулъ.

— Агарянецо, мръсна душо, езика ти ще отрѣжа! изрева дѣдо Йончо, извади меча си и полетѣ къмъ него.

И Батулъ извади своя мечъ. Сборичкаха се. Едвамъ ги разтърваха.

— Не се прѣдаваме!... Отговаряй, свети владико, отговаряйте, военачалници и боляри!... викаше пакъ дѣдо Йончо, запъхтянъ отъ боричкането.

— Не се прѣдаваме! повториха всички — и боляри, и монаси.

Па извадиха мечове и ги кръстосаха, както кога се кълнатъ.

Впрочемъ, военниятъ съвѣтъ трѣбваше да рѣши тоя важенъ въпросъ, но най-главнитѣ му членове бѣха тука и тѣ счетоха за излишно да го разискватъ.

— Възлюблени чеда, нека Богъ ви благослови, нека бѫде Неговата света воля! изговори умилно и задавенъ отъ сълзи Евтимий, па дигна нагорѣ трепереще рѫцѣ и глава и зачете нѣкаква молитва.

— Не се прѣдаваме! чу се отъ кулата.

Туй бѣ дѣдо Йончо.

Наста пакъ дълбоко мълчание, да се чуе муха, кога прѣхвръкне.

Отдолѣ заговори изново прѣдишниятъ гръмливъ гласъ:

— Царьтъ ви падна робъ у насъ. Самъ той заповѣда да се прѣдадете. Ето, изпраща съ насъ негови

Digitized by Google

тѣлохранители да ви съобщатъ и тѣ туй, за още по-голѣмо увѣрение.

Въ мигъ всички боляри, смаяни се струпаха по бойницитѣ и впиха погледъ долѣ въ тъмнината.

И наистина, между турцитѣ се мяздрѣха двама-трима, като да ги познаятъ боляритѣ, но все пакъ тъмнината прѣчеше.

Въ кулата всички остаха като треснати отъ мълния. Па и въ туй напрегнато състояние, въ което се намираха отъ дълго врѣме насамъ, отъ малко само си чакаха.

Настаха критически минути — на разочарование, униние, колебание, изкушение и голѣма прѣпирня. Нѣкои малодушни боляри се отчаяха. И най-коравото упорство се сломи, и най малката надежда и вѣра изгаснаха.

Какво да се прави?

Всички сега вперихa яденъ погледъ къмъ Ватула, който и сега стоеше сгушенъ въ единъ кѫтъ, тѫжно навелъ глава и потъналъ въ мисли.

Само единъ дѣдо Йончо разпѣненъ крѣщѣше:

— Измама е туй, бѣ братя, голѣма измама!... Главата си залагамъ!

Въ туй врѣме се чу пакъ отдолѣ гласъ, но другъ и разтреперанъ:

— Царьтъ не е плѣненъ, той се храбро бори и ще ви дойде на помощь. Дръжте се!...

Познатъ бѣ гласътъ, но именно чий бѣше, не можеше ясно да се разбере.

Борцитѣ се поокуражиха, но окаяха своитѣ сега нещастни другари, изпаднали въ турски рѫцѣ.

Ала думитѣ не се доизказаха: между турцитѣ наста смутня и боричкане; послѣ се чу отчаянъ викъ.

Въ кулата мина нѣкое врѣме въ бурно разискване.

Слѣдъ нѣколко минути чу се пакъ тоя разговоръ:

— Прѣдайте се!

— Не се прѣдаваме!

Digitized by Google

— За послѣденъ пѫть ви канимъ!

— За послѣденъ пѫть ви казваме!

— Много ще се каете!

Мълчание.

— Помислете си до утрѣ!

Отъ кулата вечъ никой не се обади.

Турцитѣ бързо избѣгаха къмъ стана си.

На мѣстото, дѣто се бѣха спрѣли, остаха три трупа.

Унините обзе всички въ кулата: разбраха, що е сполетѣло тѣхнитѣ другари. Но кои бѣха тѣ?

Евтимий и Григорий излѣзоха — да обикалятъ още.

У кулата въ гореща прѣпирня дълго коментираха всичко видено и чуто.

Слѣдъ малко отъ кулата на царскитѣ чертози дотърча запъхтянъ Смилецовиятъ синъ Богданъ и съобщи, че откъмъ западъ на единъ върхъ се появилъ огънь.

Всички пакъ се струпаха по бойницитѣ и жадно загледаха.

И наистина, къмъ западъ далечъ въ хоризонта се виждаше огънь, който, сѣкашъ, се движеше. Но мѫчно бѣше да се опрѣдѣли разстоянието до него.

Голѣма радость обзе всички — окуражиха се, съживиха се.

— Витлеемска звѣзда! продума важно отецъ Теофилъ.

— Сигналъ е туй, сигналъ е!.. Царьтъ си иде!.. се развика дѣдо Йончо.

Той не можеше да се побере въ кожата си: разпѣ се, разигра се и заудря шапка въ земя, та се вдигна прахъ. Хвърли и 2—3 мълниеносни погледи къмъ Батула, който сега едничъкъ засраменъ, омърлушенъ стоеше пакъ на мѣстото си.

Отецъ Теофилъ припна да извѣсти туй Евтимию.

Digitized by Google

IV.

Въ храмъ Възнесение Христово.

Евтимий и Григорий слѣзоха по дебела дървена стълба и тръгнаха прѣзъ тѣсна улица, образувана отъ два реда болярски кѫщи съ малки полукржгли прозорци. На мѣста бѣ тъмна, защото мѣсечината се затуляше задъ нѣкои по-високи кѫщи.

Тая улица бѣ главната.

Патриархътъ — отпадналъ, замисленъ — се подпираше съ патерицата. Срѣщаха го старци и нажалени бабички, или пъкъ войници, размѣнени отъ третята вечъ стража отъ другитѣ постове по кули и скали, или отъ други служби, правѣха му пѫть и почтително го поздравяваха, а той съ издигната десница ги благославяше. Тъй мълчаливо и съ наведена глава се всички срѣщаха и разминуваха, като блуждаещи нѣкакви печални сѣнки. Никой не знаеше вечъ, що да говори. Макаръ и привикнали донѣкѫдѣ на положението, все пакъ, озъртайки се, боязливо напрѣгаха слухъ да не чуятъ нѣкой тржбенъ звукъ, сигналъ за ново турско нападение, и стра шенъ викъ.

Колкото Евтимий и Григорий отиваха нагорѣ по стръмния пѫть, все повече наголѣмяваше шумътъ отъ далечна глъчка, като отъ катуренъ кошуръ пчели. Край нѣкои кѫщи — туй бѣха болницитѣ — лежеха и пъшкаха ранени и други болни.

Изведнажъ изъ една тѣсна тъмна напрѣчна уличка изкокна старецъ низъкъ, дрипавъ, рошавъ и държещъ рѫка до скрития си мечъ, изтѫпи се прѣдъ Евтимия и, безъ да го поздрави и му цѣлуне рѫка, както трѣбваше, нагло запита, цѣлъ разтрѣперанъ:

— Дъртако, дѣ е царьтъ, оня извергъ? Дѣ сѫ чедата ни?... Кажи! — ти всичко знаешъ. Заедно всичко вършехте!... Не сѫ ли още избити? Заведохте ги на касапница!...

Digitized by Google

Евтимий и Григорий се спрѣха. Туй не ги въздиви: често сега светительтъ бѣ тъй присрѣщанъ и руганъ.

— Виде, умири, брате, душата си! Дяволътъ те изкушава и те мамчи. Прогони го отъ тебе. Богъ промисля за насъ, и царьтъ се грижи. Може той скоро да ни дойде на помощь. Добри извѣстия получихме ей-сега прѣди малко отъ него. Признавамъ, брате, тежко е изпитанието, що Богъ праща на всинца насъ. Търпѣние и Нему упование!... Нека Той те успокои и благослови.

Този благъ умиленъ тонъ на говорене съкруши Видя. Той кръвнишки и все треперещъ гледаше Евтимия и тъй оста нѣмъ и закованъ на мѣстото си като жената на Лота.

Кога светительтъ и другарьтъ му спокойно отминаха, чуха слѣдъ себе дивъ ревъ:

— Кръвопийци, антихристи, приближава деньтъ на нашето отмъщение!

Слѣдъ малко, друго едно лице изкочи бързо изъ сѫщата уличка и, като зърна Видя, притече се до него. Двамата доста врѣме си бъбраха нѣщо и ядно махаха съ ржцѣ. При тѣхъ се озъва и третйо лице, проговори имъ нѣщо, па и трима офейкаха бързо изъ тъмнината къмъ храмъ св. Петка.

Евтимий и Григорий се възкачиха до най-високата точка на Царевецъ — Царевъ-върхъ, днешното Чанъ-тепе, на изтокъ. Тукъ се намираше храмъ Възнесение Христово, на който сега отворенитѣ врати и прозорци отдалечъ се виждаха освѣтлени.

Вредъ изъ главната улица, уличкитѣ и около храма се трупаше много народъ: меропси и технитари—старци, бабички, млади жени, моми, дѣца, дрипави, блѣди, разплакани. Нѣкои изнурени отъ мисъль и тегло, налѣгали по гола земя и по гробовнитѣ плочи — хъркаха, а други, събрани вкупъ, уплашени и дали глава до глава, си бъбрѣха и се дръгнѣха: гадъ ги бѣ нагъналъ; трети пъкъ влизаха или излизаха изъ храма, като се едвамъ влачеха.

Digitized by Google

Голѣма часть отъ тая паплачь бѣ отъ прѣвзетитѣ и нѣкои вече разрушени или изгорени села и градища — ближни и далечни, чакъ отъ Параория (Сакаръ-планина), прѣдишна бълграро-гръцка граница, и отъ черноморскитѣ брѣгове. Имаше и монаси избѣгали отъ монастиритѣ: параорийски, въ сливенската мала св. Гора, Бачковския, Кричимския, Голѣмо-Бѣлювския Възнесение Христово и отъ ближнитѣ до Търново споменати порано. Нѣкои монаси бѣха познайници или пъкъ нѣв гашни добри приятели на Евтимия, кога бѣ живѣлъ въ Килифарския монастирь, Студийския, въ Византия, на Атонъ и въ св. Троица, въ Устието, до Търново.

Всѣки човѣкъ имаше своя история — потрѣсна, ужасна!

Всички, вече хилядни пѫть, разказваха ядно или печално своитѣ патилѧ: грабежъ, пожари, убийства, отвличане млади жени, моми и момчета; оплакваха изгубени родители или: мѫже, братя, сестри, чеда и други сродници, кѫщи, имотъ и се угрижено питаха единъ другъ: „най-сетнѣ, какво ще стане?!..“ Всички изплашени отъ миналото, прокобява лошо бѫдеще. Тѣ боязливо сочеха турския станъ, плачеха, кръстѣха се и се молѣха Богу. Дребни, разплакани дѣца, заобиколили майкитѣ си или дѣдове и баби, искаха да ядатъ. Раздаваният хлѣбъ не стигаше. — Болни и ранени мѫже, па и жени и дѣца пищѣха за помощь. На нѣкои ранитѣ бѣха червясали или гангренясали. Тукъ-тамъ се мѣркаха монаси и монахини, миряни и мирянки, които съ билки лѣкуваха болнитѣ и прѣвързваха ранитѣ имъ, а майки лѣкуваха дъщеритѣ си за страхъ. По-нататъкъ нѣколко крачки, старъ монахъ избѣгалъ изъ монастирь св. Троица, разказваше на една бабичка, която постоянно триеше сълзитѣ си, какъ тамъ юнашки бѣ загиналъ единъ неинъ синъ тоже монахъ.

Бѣше заповѣдано много да се не мѣркатъ разплакани жени, за да не разтѫжватъ другитѣ и да не обезсърдчатъ борцитѣ.

Digitized by Google

Зададѣше ли се нѣкой отъ нѣкждѣ, мнозина нетърпѣливо се спускаха и отправяха къмъ него замъглени отъ безсъние и зачървени отъ плачъ очи да чуятъ нѣщо... Всѣки новоприходещъ разправяше все по-нови и по-страшни слухове отъ войната — повечето пжти невѣрни: значително увеличени подъ влиянието на страха и минали прѣзъ много уста — все за други опожарени и прѣвзети села и градове и за нови турски звѣрства.

Къмъ тия събрани се бѣха примѣсили и търновци. Отдавна вечъ напуснали всѣка работа и необработени лозя и неожънати ниви зимнина — изпотжпкани отъ турцитѣ, тѣ сжщо оплакваха своитѣ изгинали тукъ или отишли съ царя синове. Та и кой можеше да се свърти въ кжщи?! Всички дюкяни бѣха затворени. Само нѣкои кръчми оставаха. Въ тѣхъ се събираха старци да размѣнятъ тжжни мисли и да утолятъ скръбьта съ вкиснато вино или мухлясала медовина.

Тъй всички прѣкарваха вечъ нѣколко мѣсеца подъ редъ.

Врѣмето бавно вървѣше... Страшни дни, страшна неизвѣстность!

На 2—3 мѣста имаше огнйове. На тѣхъ въ голѣми котли готвѣха ястие за бѳрцитѣ и за придошлия отвънъ народъ. Тукъ прислужваха монаси и монахини.

Людиетѣ, като зърнаха Етвимия, се спуснаха едни да му цѣлуватъ ржка, а други да му разправятъ, вечъ десети и двадесети пжть, нескончаемитѣ си теглила.

Той изглеждаше всички тия убити тѣломъ и духомъ хорица, оставили всичко и избѣгали тукъ само съ гола душа и сега петимни за кора хлѣбъ — и сърдцето му се кжсаше. Но... уви, кой знае, какво още имаше да си изпатятъ и тѣ, и той самъ!...

На всички Евтимий все кротко и умилно повтаряше:

— Търпѣние, възлюблени чеда, братя и сестри! Богу упование. Близу е краятъ на теглото!

По Евтимиева заповѣдь Григорий раздаде на сиромаситѣ мѣдни и сребърни монети — полугрошове и грошове.

Digitized by Google

По-далечъ, сѣверо-западно отъ храма, бѣ замъкътъ, дѣто Иванъ Шишманъ за по-сигурно бѣ турилъ болната си жена лѣхуса.

Но прѣди двадесетина дена царица Мария бѣше вечъ умрѣла. Отъ нѣкоя година насамъ върху ѝ се струпаха много бѣди, които едвамъ прѣнасяше. Жалѝ баща си Лазара, който загина на Косово, майка си Милица и сестра си Милева, Баязитова сега жена; жалѝ сестра си Видосава, жена на измѣнника на Косово Вукъ Бранковичъ и — другата сестра Елица, остала сама слѣдъ херойската смърть на мжа ѝ Милошъ Обиличъ. Отдавна не бѣше разбирала и братята си: Стефана, Лазаря и Вука. Бѣди сполетѣха и българското царство. На всичко туй отгорѣ, въ най-размирното врѣме, тя, царицата, се разболѣ. Немощна блѣда, тя изпрати мжа си и двамата сина и се затвори въ замъка. Болната царица постоянно чуваше виковетѣ на нападатели и борци и все питаше, що става около Царевецъ и има ли вѣсть отъ Шишмана. Евтимий, болярите и болярките едвамъ скриващи вълнението и безпокойствието, я все утѣшаваха съ най-добри новини. Но тя не вѣрваше, и само плачеше. По-сетнѣ, прѣнесена въ болки и силенъ огънь, тя бълнуваше и викаше мжа и синовете си, па изведнажъ се стрѣсваше, прѣтърколѣше очи и търсѣше ги около себе въ стаята. Напраздно! Тѣ бѣха много далечъ отъ нея. Тѣ не знаеха, що става съ нея, и тя — що става съ тѣхъ. Отъ царския родъ въ Търново не бѣше осталъ никой: другитѣ двама сина на Иванъ Александра умрѣха, а дъщеритѣ се изженихa навънъ. Едничка сродница бѣ Десислава, женена за великия болярин Радана. Тя, монахинитѣ Минодора, Раданова сестра, Феврония и още нѣкои болярки денонощно бѣха надъ царицата и я сжщо утѣшаваха, като едвамъ можеха да укриятъ сълзитѣ си отъ прѣголѣмата жаль. И Евтимий всѣки день я навѣстяваше и прочиташе тукъ — както и въ храма — молитви, да ѝ дава Богъ изцѣление. Най-сетнѣ, царицата умрѣ —

Digitized by Google

почина си! — като съ трепетнитѣ си слаби рѫцѣ стискаше въ изкуфѣлитѣ си пригрѫдки едничкото сега остало при нея чедо — Кераца. Тя най-вече се грижеше за нея: какво ще стане тя, ако варваритѣ турци нахлуятъ въ Царевецъ. По-прѣди тя порѫча на Евтимия много нѣща да каже Шишману, кога се завърне, ако даде Богъ, па и нему, и на боляритѣ прѣпорѫча Кераца. Ужасенъ смъртенъ часъ!

Нещастната царкиня Кераца много плака надъ умрѣлата си майка, та всички разплака. Нѣколко пѫти примирà, едвамъ я свѣстиха. Сега тя подъ грижитѣ на Евтимия оста да живѣе при сродницата си Десислава.

Малко по-сетнѣ умрѣ и пеленачето.

До храма бѣха гробищата. Тукъ подъ сѣнчести дървета и мряморни плочи почиваха: Смилецъ, жена му гъркинята, Теодоръ Светославъ, жена му Евфросина, първата жена на Георги Тертеръ I, Георги Тертеръ II, Белауръ, братъ на Михаилъ Бдинский и на други още чеда и сродници и велможи. — Сега тукъ бѣ сложенъ току-щомъ умрѣлъ отъ рани великиятъ боляринъ Константинъ, сродникъ на великия войвода Балдя. Около него главно пристояваше споменатиятъ вечъ монахъ Иларионъ.

Прѣзъ навалицата, която почтително и бързо му отваряше пѫть, Евтимий тръгна къмъ храма, благославящъ народа, събранъ и отъ двѣтѣ му страни.

На пѫтеката лежеше раненъ мѫжъ 40—45-годишенъ, прѣвитъ на двѣ отъ коремни болки и отчаяно пъшкаше.

До него се приближи старецъ и му поднесе чаша вода.

Болниятъ, каталясалъ за капка вода — бързо сграбчи съ разтреперенитѣ си рѫцѣ чашата, но, като се взрѣ въ стареца, скръцна зѫби и я запопрати далечъ, като изблѣщи червени очи и извика страшно:

— Мръсний богомиле, умирамъ, ала отъ твоитѣ рѫцѣ не ще взема нищо, нечестивецо, враго проклети!

Digitized by Google

Ето докѫдѣ ти и твоитѣ съмишленици докарахте работитѣ... Може-би, отрова разнасяшъ!...

Чашата падна до Евтимиевитѣ нозѣ.

Старецътъ съ стомната се изгуби изъ тълпата. Изъ нея тоже се мѣркаха единъ нѣмъ човѣкъ и съ него прѣкарала жена съ жълто-мургаво лице и съ черни лъскави дрехи и на главата ѝ черна голѣма забрадка.

И двамата сѫмо огледваха навредъ всичко, що става, и ловѣха и най-малкия звукъ.

До артиката на храма стоеха и нѣколцина дрипави монаси. Единъ отъ тѣхъ — 75-80-годишенъ, сѫщи мощи — щомъ зърна Евтимия, притече се на разлюлѣни нозѣ, цѣлуна му ржка и нѣщо му проговори.

Отецъ Герасимъ — тъй се казваше монахътъ — бѣше неговъ старъ приятель още отъ Килифарския монастирь. Кога Теодосий се отдалечи въ Устието и основа монастиря св. Троица, Евтимий стана управитель на оня монастирь, а отецъ Герасимъ — икономъ. Послѣ и той странствувѫ по Атонъ и по други монастири изъ царството. Сега той бѣ дошълъ пѣкъ отъ Орѣховския монастирь.

Познаха се, разприказаха се и се разплакаха. Отдавна тѣ не бѣха се виждали, и двамата се бѣха много измѣнили, още повече бѣха измѣнени врѣмената и обстоятелствата, въ които сега се срѣщаха. Съ жаль и дълбока въздишка си припомниха нѣкогашното славно минало.

Отецъ Герасимъ описа накратко живота си и съ какви мѫки се бѣше едвамъ добралъ дотукъ. Евтимий му натекна, задѣто толкова врѣме билъ въ Царевецъ, а не се обадилъ по-рано.

— Тъй, светителю — добави най-сетнѣ отецъ Герасимъ — още прѣди отдавна Всевѣдѣщий и Всемилостивий Богъ откри на своя свети угодникъ, блаженопочившия нашъ отецъ прѣподобний Теодосий, чиито благоуханни мощи се намиратъ въ Византия, че агарянитѣ ще опустошатъ царството ни!... Помнишъ ли,

Digitized by Google

кога го ти свари плачещъ и молещъ се въ келията си въ Килифарския монастирь?... Прѣподобниятъ притежаваше Божия дарба, бѣ ясновидецъ, та подобно на ветхозавѣтнитѣ пророци, отдавна бѣ съзрѣлъ бѣдитѣ, които щѣха да сполетятъ царството и Търново!... Светителю, ти имà щастието да чуешъ прѣдсмъртнитѣ думи на учителя Теодосия въ Византия и тамъ да прѣдадешъ прѣчестнитѣ му мощи на общата майка — земята...

Ефтимий изново си припомни думитѣ, що му бѣ тогава казалъ Теодосий и които и въ най-критични минути си спомняше — тѣ му бѣха ржководители прѣзъ бурния дълъгъ животъ: „чедо, бѫди мѫжественъ, не падай духомъ: ще се удостоишъ съ вериги и съ апостолско гонение“!

Тъкмо Евтимий се отдѣли отъ стария приятель — не можеше много да се бави — изъ задната врата на храма се подадоха Хариклия и Слава — Семирови жена и дъщеря. Бѣха се молили за Семира. Придружаваше ги сѫщата оная жълто-мургава жена, която прѣди малко видѣхме изъ тълпата.

Евтимий размѣни нѣколко думи съ Хариклия: повече той бѣ говорилъ днесъ у Семирови.

Прѣзъ цѣлата обиколка, както и винаги, младиятъ Григорий, обвитъ въ расото си, бѣше навелъ смирено глава и я издигаше за мигъ само за да отговори нѣщо на патриарха или пъкъ да изслуша нѣкоя заповѣдь: съблазънь можеше на всѣка стѫпка да смути кротката му тиха душа. Врагътъ на човѣшкия родъ, сатана, винаги дебне да се хвърли върху жертвитѣ си, особно върху младитѣ.

Но при вида на момата Григориевото сърдце неволно трепна. — Благодарение, че здрачътъ покриваше вълнението му. Милъ неотдавнашенъ споменъ се събуди въ него: нѣкога той тайно бѣ любилъ Слава, съ всичкото си увлѣчение и пориви на една чиста възвишена пламенна душа. Ала тъй се случи, че той прие монашеския, ангелския, чинъ и се отдѣли отъ свѣта, отъ

Digitized by Google

нея завинаги. Туй не стана тъй лесно — младото буйно сърдце копнѣ дълго и тайно. Често и въ най-сериознитѣ религиозни размишления и молитви, особно кога нощѣ оставаше самъ на леглото си — той съ трепетъ си спомняше Слава. Понѣкога я и сънуваше, събуждаше се развълнуванъ и ставаше да чете молитви — за изкупление грѣха и да прогони далечъ отъ себе съблазнителнитѣ мисли. Най-сетнѣ, дългътъ, разсѫдъкътъ, увѣщанията на Евтимия, увлѣченията въ вѣрата извършиха своето, надвиха на човѣшката природа, и монахътъ затвори дълбоко въ сърдцето си всичко минало, всичката пламенна първа юношеска любовь, като пшеничено зърно въ нѣкоя катакомба... Па и какви размирни години бѣха настали отъ нѣкое врѣме насамъ! Слава нищо отъ туй нито подозираше даже.

Много отдавна Григорий не бѣше виждалъ тъй отблизу Слава. Сега монашескитѣ му дрехи сѣкашъ го приближава по-близу до нея, даже и безбоязнено и безгрѣшно да ѝ говори, като единъ братъ, рожденъ и духовенъ. Всрѣдъ скръбьта и въ тия страшни часове тя му се видѣ на дрѣзгавината по-очарователна, като ангелъ изписанъ въ храма и достойна за всѣко страдание и защита. И ако станѣше нужда — мислѣше си Григорий — той щѣше да извърши туй, даже и съ рискъ на живота си.

Евтимий и Григорий влѣзоха въ освѣтления храмъ.

Навалицата пакъ се раздвижи и имъ почтително отваряше пѫть. Надъ нея се носѣше димъ отъ благоуханенъ тамиянъ. Много кандила и свѣщи горѣха.

Патриархътъ съ издигната десница благославяше народа надесно и налѣво.

Царевъ-върхъ достойно съперничеше съ Елеонската гора, дѣто се възнесе на небето Исусъ Христосъ.

Царскиятъ храмъ Възнесение Христово — майка на храмоветѣ въ българското царство — не бѣше голѣмъ: дългъ — до 23 метра, широкъ до 9 и високъ до 10, съ зидове отъ камъкъ и варь, дебели до единъ

Digitized by Google

метъръ. Той имаше правоѫгълна основа, три прѣстола (параклиса) и четире отдѣления. Свода му, съ три кубета, подпираха два реда каменни стълбове, нѣкои отъ тѣхъ мраморни. Олтарьтъ бѣ постланъ съ мраморни плочи, по които тукъ тамъ се мѣркаха разни орнаменти и латински и гръцки надписи — знакъ, че бѣха донесени отъ другадѣ. Подътъ въ храма бѣ мозайка отъ сини и бѣли мраморни четвъртити плочи, а на срѣдата — подъ най-голѣмия скѫпъ полиелей, имаше друга още по-хубава: отъ малки стъклени кубчета покрити на долнята си страна съ алтънъ-варакъ и други шарки. Иконостасътъ и царскитѣ двери бѣха скѫпа рѣзба позлатена. Работиха я дълго врѣме монаси майстори, които Иванъ Александъръ бѣ повикалъ чакъ отъ Атонъ. Стѣнитѣ бѣха покрити съ фрески, проста живопись, на библейски теми. Иконитѣ сѫщо бѣха кипарисови, хубави и скѫпи: работени въ Византия и Атонъ и обтрупани съ скѫпи дарове — особно въ днешното страшно врѣме: съ ореоли и плочки по краищата, сребърни и позлатени и съ надписи на благочестивитѣ подарители, съ свети мощи и съ бисеръ, седефъ, кораилъ и безцѣнни камъни. Имаше полиелеи, кандила и свѣщници бронзови и сребърни, кръстове златни, сребърни и кипарисови покрити сѫщо съ бисеръ, седефъ и безцѣнни камъни, остали отъ нѣвга голѣми восчени свѣщи съ цвѣтя и написи, златни и сребърни рипиди и фенери и копринени хоругви, въ олтаря — скѫпи одежди и утвари, одинъ много скѫпъ антимистъ отъ Иерусалимъ и едно скѫпо дървено разпетие — много изящно византийско издѣлие. Много отъ тия прѣдмети бѣха даръ отъ благочестивитѣ царе: Константинъ Асѣнь, Теодоръ Светославъ, Тертеровци, Смилецъ, Михаилъ Бдински, Иванъ Александъръ — най-вече отъ него — отъ Иванъ Шишмана и отъ тѣхнитѣ жени, чеда и сродници, отъ светители, велможи и боляри. Имаше и отъ покръстената еврейка — царица Теодора. Имаще и прѣдмети плячка отъ разни битки или пъкъ купени за тѣхенъ споменъ.

Digitized by Google

Особно бѣха украсени троноветѣ на царя и на царицата, отдесно и до трона на патриарха. Всички тия бѣха скѫпа рѣзба отъ благоуханно кипарисово дърво, обтрупано съ едри зърна биссеръ и плочки седефъ, — които образуваха разни орнаменти. Тукъ-тамъ имаше и янтаръ и позлата. Всичко бѣ по подобие въ Византия. Надъ царския тронъ имаше балдахинъ и надъ него царска корона, оградена съ оржжие: мечове, щитове, алебарди и копия. На трона бѣ несъзнателно изваянъ — само за украшение, разбира се — византийскиятъ двуглавъ орелъ — сѣкашъ злокобна емблема на византийския духъ, който отъ вѣкове ядно дебнѣше надъ Българската сила и величие. При подножието имаше пакъ мозайка, като оная всрѣдъ храма.

Въ четвъртото отдѣление, най-западното, до вратата, отдесно и отлѣво въ катоветѣ имаше по една гробница съ каменень сводъ — дълбоки до два и половина метра. Тая отдесно бѣше по-широка. Туй бѣха фамилиярнитѣ царски гробници. Въ слѣднето отдѣление отдесно до стълпа имаше сѫщо такава гробница съ сводъ отъ тухли. Въ нея бѣ закопанъ Теодосий, патриархъ прѣди Иоакима II и противникъ на прѣподобни Теодосия Търновски.

Въ всички гробници се влизаше прѣзъ квадратно отверстие съ страна до половина метъръ. Него покриваше каменна плоча, тъй плътно прилегнала, че то не можеше да се забѣлѣжи.

Тукъ, както и въ ближния храмъ св. Петка, денонощно се четѣха служби и разни молитви. Трупаше се безброенъ народъ и палѣше свѣщи. Старци, бабички, — многолѣтни, грохнали, сѫщи мощи — миряни, монаси, както и млади булки, моми и дребни дѣца бѣха колѣничили наземи прѣдъ иконитѣ, особно прѣдъ тая на Исуса Христа и на св. Богородица — отдесно и отлѣво на царскитѣ двери — съ издигнати ржцѣ и глави и просълзени очи се молѣха горещо, отчаяно. Нѣкои старци, отмалѣли вечъ, бѣха се сложили въ троновете и задрѣмали. Едни монаси и монахини четѣха катизми

Digitized by Google

и други молитви, нѣкои съставени отъ Евтимия за тоя случай, а други шътаха вънъ, вѫтрѣ изъ храма. Свещеникътъ въ олтаря умилно и излека повтаряше нѣкакви ектении, и отвънъ му отговаряха пѣвцитѣ. Всички съ кървави сълзи изповѣдваха грѣховетѣ си и се молѣха Богу за прошка, да отврати голѣмото зло, що висѣше надъ Царевецъ, и да изпрати цомощь отъ невидено. Майки бѣха донесли и бозайничетата си „Дано Богъ съжали поне малкитѣ и невинни дѣчица“ — си казваха всички.

Но помощь нѣмаше отъ никѫдѣ и отъ никого. Все по-лошо ставаше.

Всички бѣха изтръпнали, изплашени, отчаяни. Единъ и най-малъкъ викъ — и тая сгань щѣше да хукне изъ храма, като подплашено отъ изгладнѣлъ вълкъ стадо овци, безъ да знае и сама тя на кѫдѣ отива.

Пакъ отдесно въ собствения храмъ до зида се намираше четвърта гробница. Тя бѣше нова. Тукъ почиваше Шишмановата жена царица Мария.

Надъ нея до голѣмъ бронзовъ свѣщникъ, обтрупанъ съ запалени свѣщи, монахъ четѣше молитва, а наоколо бѣха се наградили царски сродници и болярки — монахини и мирски — между които: Десислава и Минодора. Всрѣдъ тѣхъ стоеше мома 17—18 годишна мома, обвита въ черно. Тя бѣше седнала на столъ — толкова бѣ отслабнала. Ако и навела низко глава, тя внимателно слѣдѣше думитѣ на молитвата, кръстѣше се и пакъ едри сълзи — градъ падаха по плочитѣ.

Туй бѣ Кераца.

Откакъ умрѣ майка ѝ, тя повечето врѣме тукъ прѣкарваше.

Евтимий се упѫти къмъ нея.

Дѣвойката издигна полека глава. Свѣтлината отъ свѣщи и кандила озари мрътвешкото ѝ блѣдо изпито лице, съ зачервени отъ постоянъ плачъ очи и заобиколени отъ синина, и се отрази въ сълзитѣ.

Digitized by Google

Кераца зърна Евтимия, стана отъ стола и запристжпя къмъ него, но политна, и околнитѣ жени я подхванаха. Послѣ тя понечи да цѣлуне ржка Евтимию — а той се отдръпна и я благослови само.

Кераца продума:

— Баща ми, братчетата ми!... Милиятъ ми баща, милитѣ ми братчета!...

Нови изобилни сълзи и ридания я задавиха.

Разплакаха се и всички жени наоколо.

И очитѣ на Евтимия се напълниха съ сълзи.

Многажди царкинята бѣ му задавала разни въпроси, и той все намираше нѣщо да каже и да я утѣши, но сега вечъ не знаеше, какво да говори.

Развълнуванъ патриархътъ продума:

— Всички сж живи и здрави, свѣтла царкинйо!... Имаме добри вѣсти отъ тѣхъ... Скоро ще бждатъ между насъ... Имай надежда въ Бога, възлюблено чедо!... Стига толкова тжжи, не гнѣви Бога и пази слабото си здравие!... Послѣ въ себе си прибави: нещастно сираче, крѣхко създание, като слаба тръсть се прѣгъвашъ отъ общото велико бѣдствие и изпитание... Но твоето е за неописване, то не е по силитѣ ти. Милостивий Боже, дай й сила да изтърпи всичко до край!...

Евтимий направи нѣколко поклона надъ гроба на царицата, кръсти се, изчете молитва и пакъ благослови всички наоколо.

Въ мига нѣкой отзадъ повика светитель. Той се сепна и обърна.

До него стоеше запъхтянъ и изпотенъ епикерний Теофилъ и радостенъ нѣщо му проговори полека.

И всички околни загледаха очудено пратеника.

Изведнажъ лицето на Евтимия радостно просия. Той издигна ржцѣ и очи къмъ иконитѣ и промълви, като се кръстѣше:

— Благословенъ бжди, Господи!

Слѣдъ малко той продължи насълзенъ къмъ Теофила и Григория:

Digitized by Google

— Богъ ни праща помощь! Царьтъ си иде въ осиротѣло Търново. Той води съ себе Срацимира — придобрили сѫ се, най-сетнѣ, братчетата! — деспотъ Стефана и други безчетъ войници. Ще посрѣщаме радостно царя и нашитѣ храбри братя и синове. Утрѣ врагътъ е разбитъ и далечъ прогоненъ. Всемилостивий и всемогѫщий Богъ е съ насъ. Той не ще остави да потъпче и оскверни агарянинътъ светата ни вѣра и храмоветѣ съ благоуханнитѣ мощи на неговитѣ свети угодници! Чеда, Богъ и царьтъ щедро ще наградятъ борцитѣ. На небето пъкъ ги чака друга по-голѣма награда!..

— Ти си нашъ вождъ, нашъ Моисей! възкликна Теофилъ. Извади ни изъ пустинята, изъ теглото, покажи ни Ханаанската земя!

Кераца и другитѣ жени се погледаха отначало уплашени и, като не можѣха да разбератъ нищо, запитаха, що е туй.

— Радостна вѣсть!... сѫмо проговори Евтимий.

Женитѣ остаха въ приятно недоумѣние.

Евтимий намисли да ударятъ камбанитѣ да се стече народътъ на благодарствена молитва въ храма, но първомъ рѣши самъ да провѣри извѣстието и тогава да се разгласи всичко изъ народа.

Бързо Теофилъ се упѫти къмъ Главната кула, а Евтимий и Григорий къмъ

V.

Черковната звънарница.

Отъ храма прѣзъ малка вратичка и по висока стълба отъ дебели дѫбови греди и дъски Евтимий и Григорий се изкачиха на звънарницата. Тя бѣ четвъртита, съ стѣни отъ камъкъ и варь — дебели до единъ метъръ — и прилѣпена на южния черковенъ зидъ.

Digitized by Google

Войницитѣ, които наблюдаваха отъ тукъ, слѣзоха за малко долѣ.

Макаръ че Григорий го придържаше подъ мишца. Евтимий се умори и запъхтѣ, та еднажъ-дважъ си почива на стълбитѣ. Сега той седна върху едно столче.

Изпрѣди — не много отдавна — старецътъ мистикъ, най-ревностниятъ исихастъ, дохаждаше често тукъ самъ — денѣ, а понѣкога и нощѣ — да си отдъхне отъ денонощнитѣ служебни и литературни занятия, да се прѣдаде на свързрземни размишления, да се оглуби въ себе и въ съзерцанията, които тъй разпространи Григорий Синаитъ. На тази висота, по-близу до небето, до Бога— умътъ сѣкашъ се усиляше, разсѫдъкътъ се проясняваше и проникваше въ неувѣдаемитѣ Божии тайни и прѣдопрѣдѣление и на човѣшкото битие — непосилна и нескончаема борба на слабия човѣшки умъ — отъ създание мира и до днесъ. Мисълта, подобно на изполинъ орелъ, устремно размахваше яки крилѣ и летѣше далечъ въ новъ непознатъ тайнственъ миръ. Светителътъ придобиваше свише откровение и нови сили за дѣйность. Долѣ всичко земно се прѣдставяше въ своята дребнавость и мимолетна суета.

И двамата бързо вниха очи на западъ. Хладенъ вѣтрецъ подухваше и освѣжаваше изкопнѣлата душа.

За жалость, сега тамъ никакъвъ огънь не се виждаше. Навѣрно, изпрѣди бѣ горѣла нѣкоя запалена отъ турцитѣ колиба и сега вечъ бѣше унищожена.

Ново разочарование! Тѫжни мисли натиснаха пакъ Евтимия. Той и Григорий остаха безмълвни нѣкое врѣме.

Перо не може описа, езикъ не може изказа чудесната гледка, която въ тоя таинственъ часъ се откриваше оттукъ — най-високата точка на Царевецъ. Горѣ по ясното небе царуваше величествена тишина. Пълната мѣсечина — бѣше пълнолуние, — издигната високо, на зенита малко къмъ югъ, и подобна на нѣкое огромно око на нѣкой циклопъ, се ширѣше свободно и заливаше простора и земята съ меланхолична мека фосфорна свѣт-

Digitized by Google

лина. Ту зайде задъ нѣкое свѣтло-сребристо облаче, на което позлащаше неправилно-врѣзанитѣ краища, ту пакъ изплуваше като емблема на промѣнливото щастие на човѣци и народи. Тя, сѣкашъ уморена отъ ходъ и уплашена отъ туй, що се върши по земята, бързаше да се скрие на западъ задъ тъмнитѣ силуети на Стара-планина — сега и тѣ вечъ опустошени и завладѣни отъ страшния врагъ. По небесния сводъ тукъ-тамъ се забѣлѣжваха звѣзди, които едвамъ блѣщукаха. Тѣ мълкомъ благоговѣеха прѣдъ мѣсечината, като рабини прѣдъ нѣкоя древня азиятска царица. Сега и долѣ на размирната земя бѣ за малко утихнала ужасната борба: и тукъ навредъ — тишина злокобна, прѣдвѣстникъ на страшна буря. Околоврѣстъ благоговѣйно се издигаха, нѣкога като да пазятъ Търново отъ всѣко зло, а сега умислени, печални, настръхнали скали и върхове, които хвърляха таинствени сѣнки: Орлювъ, Вранинъ, двата днешни Арбанашки, Момина-крѣпость — тъкмо на истокъ — Трошанъ и Светогорскиятъ, покрити съ гори. Братя Асѣнь I и Петъръ сполучливо бѣха избрали Търново за столица въ тогавашнитѣ: размирни врѣмена, оржжие и водене отбрана. Въ тоя лабиринтъ отъ скалисти хълмове, разхвърляни най-капризно отъ подземната стихия, гъсти непроходни гори и потайни пътеки — тѣ се считаха неприкосновени, непобѣдими отъ външни врагове. Кръстоветѣ и кубетата — като плѣшиви темета на столѣтни старци — по храмове, царски чертози и кули лъщѣха като златни. Янтра изглеждаше като изполинска огнена змия излѣзла изъ тъмнитѣ и влажни пещери на народнитѣ сказания. На юго-западъ, на Трапезица, и на югъ, на св. Гора, стърчеха черни стѣни на изгорениятѣ чертози, монастири и храмове. Отсамъ Янтра стоеха българи, оттатъкъ — турци. Тукъ-тамъ се мѣркаха хора, сигурно турци, пълни господари на околностьта, а по-отдалечъ отъ турскиятъ станъ, дѣто блѣщукаха огнйове и прѣдъ тѣхъ се мѣркаха сѣнки — идѣше неопрѣдѣленъ шумъ, като прѣдъ силна градушка.

Digitized by Google

Оттамъ идѣше всичко зло, тамъ бѣ пъкълътъ. Виждаше се всичко отчетливо.

Евтимий пакъ потъна въ мисли най-разнообразни, една отъ друга по-ужасни. Та имаше и защо! При мѣсечината той приличаше на халдейски астрологъ, който по въртѣнието на звѣздитѣ се мъчи да отгадае бъдещето. Прѣкарваше прѣзъ ума си всичко минало: отначало българскитѣ славни царе и тѣхнитѣ славни подвизи; послѣ — своитѣ дѣтски и юношески години, всичката си плодовита духовна и литературна дѣйность прѣди повече отъ половина вѣкъ като монахъ, най-първо въ монастиря св. Богородица (Одигитрия) и въ Килифарския, скитанията му по Византия: въ монастиритѣ св. Мамантъ и Студийския, по Атонъ въ монастиритѣ св. Атанасъ и Зографския, по островъ Лимносъ, въ св. Троица, въ Устието — или Пера, както по гръцки я наричаха нѣкои ужъ изтънчени българи, — като игуменъ, и близу двадесеть години като Търновски архиепископъ и български патриархъ. Скърбѣше отчаяно за туй, което сега, и особно отъ тридесетина години насамъ, прѣживѣваше българското царство; скърбѣше за непримиримитѣ раздори въ самия царски дворъ между двамата царски сина и между царь и народъ и задѣто той съ своя авторитетъ и голѣми усилия не успѣ да ги помири. Той си прѣдставяше турцитѣ като огроменъ митологиченъ полипъ обхваналъ съ многобройнитѣ си лки нозѣ цѣлия почти Балкански полуостровъ, души го бавно, ала сигурно, и му смуче кръвьта. И сега, изъ печалното положение нѣмаше вечъ никакъвъ изходъ. България загинваше, и, може-би, завинаги. Сега вечъ нѣмаше милость, нѣмаше прошка отъ разяренитѣ турци. Само нѣкое свърхестествено, Божие, чудо би помогнало. Сърдцето на стареца бѣше прѣпълнено съ отрова и се късаше, като си помислѣше, че всичко, що той сега гледа, щѣше скоро да стане пустиня, — а главно жалѣше народа. Ами какво ли пъкъ става съ царя и дружинитѣ му? Дѣ сж и живи ли сж?...

Digitized by Google

Евтимий разбираше добрѣ, що очаква и Царевецъ, но въ военния съвѣтъ надвиха боляритѣ, които настояваха да се държатъ до край, бидейки увѣрени, че — и тъй, и инакъ — все лошо ги чака. Освѣнъ туй, на всѣка минута очакваха царя. Па и прѣдаването Търново въ агарянски рѫцѣ се виждаше Евтимию дѣло мерзско, светотатствено. Още нѣщо: миролюбивата партия съставяха боляри съ тъмно минало и настояще, тайни богомили, или други еретици... Бъхтѣше се съ ума си дълбоко-вѣрующиятъ старецъ да найде нѣкакво обяснение чрѣзъ Божието милосердие и чрѣзъ Божия промисълъ на всичко, що става вчера, днесъ и утрѣ — но всуе! Послѣ. Въртѣнието на небесния и украсенъ съ звѣзди сводъ му се стори като въртѣнието и на живота. Бързолетятъ въ вѣчностьта — безъ начало и край — дни, години, вѣкове. Той си припомни думитѣ на Еклисиаста: „Родъ прѣхожда, родъ прихожда“! Въ края на дългия си и многострадаленъ животъ стори му се, че има нѣщо, което и той самъ дълбокъ умъ, изчерпалъ до край всички знания, проникналъ до дъно на византийската религия, философия и наука — не е могълъ да разбере. Дори за мигъ нѣкаква прѣстѫпна мисъль, нѣкакво съмнѣние, като нощенъ татъ, се неусѣтно примъкна, и той бързо я отблъсна, за да запази здрава тая вѣра въ себе по-малка отъ синапово зрънце. Той все си мислѣше, и твърдо вѣрваше, че е орѫдие на Божия промисълъ, повиканъ да брани храбропаството въ тия усилни години, — за което ще дава точенъ отвѣтъ Богу — да играе, скоро може-би, още по-важна роль, да прѣтърпи мѫчение, па дори и най-люта и най-позорна смъртъ, за народъ, за вѣра. Той си казваше: „Нека бѫде волята Божия“ и тайно се мѫжки готвѣше за туй, наякваше духомъ и, за да издържи докрай, се молѣше за силна подкрѣпа отъ небето, както Спасительтъ въ Гетсиманската градина. Въ ушитѣ му постоянно звучеха пророческитѣ думи на нѣвгашния му началникъ прѣподобний Теодосий: „Чедо, не унивай“!...

Digitized by Google

Прѣзъ всичкото врѣме Григорий, нажаленъ правъ, подобенъ на статуя, бѣ вперилъ очи къмъ западъ и задържаше дори и дъха си да не наруши мислитѣ на светителя.

Удари клепало, навѣрно за утринната служба. Зачу се и тржба — нѣкакъвъ сигналъ.

Старецътъ се сепна, като събуденъ отъ лошъ сънь. Втори пжть напрегна слабъ взоръ къмъ западъ, но — уви! — новъ огънь и досега не се яви!...

Пакъ — униние и отчаяние.

Слѣдъ нѣкое врѣме Евтимий заговори:

— Тъй, възлюблено чедо Григорие, въ днешнитѣ тежки врѣмена само вѣрата ни остая единчка утѣха и още крѣпи слабата нишка на надеждата, що ни свързва съ земята. Тя — чистата вѣра — още усмирява нашитѣ буйства и плътски страсти — унаслѣдвани въ насъ или отпослѣ придобити, споредъ разнитѣ тълкования на светитѣ черковни отци. Та и безъ нея земниятъ животъ остава безъ смисълъ, безъ цѣль и значение. Той е приготвяне за небесния, вѣчния... Човѣчеството върви изъ гжстъ мракъ, привидѣния го плашатъ, боситѣ му нозѣ се разкървяватъ въ остритѣ камъни. Една свѣтлина огрѣва тоя страшенъ пжть — вѣрата. Човѣкъ, сжщество слабо — по тѣло и по умъ — е задирилъ Бога още отначало и постоянно бъхти главата си да го намѣри, да го познае, да се успокои. Но Богъ не е толкова далечъ: Той е при насъ, Той е въ насъ!... Но можемъ ли си прѣдстави Божието отсжтствие, като гледаме чудното устройство на вселенната, на самитѣ насъ?!... Ние не познаваме Бога, не обичаме Го, разно тълкуваме светата Му воля. Вѣрата е необходима за нашето, макаръ и земно, щастие. Азъ окайвамъ невѣрницитѣ: тѣ не сж вкусили отъ тая сладка пища — вѣрата, и за туй се отвръщатъ отъ нея. Човѣкъ безъ вѣра е като ладия безъ кормило всрѣдъ развълнувано море. Изгубимъ ли вѣрата, изгубени сме и ние. Само земно щастие не можѐ да ни задоволи: и когато напълно се удовле-

Digitized by Google

твори, въ душата ни пакъ остава една празднина. Нея само вѣрата въ Бога ще изпълни. Ще дойде страшенъ часъ, прѣдсмъртниятъ, когато невѣрникътъ ще подири съ ужасенъ трепетъ и болки въ сърдцето си, въ ума си Бога, но навредъ ще намѣри праздно. Всеблагий Богъ вика при себе си оскърбенитѣ и вѣрващитѣ, да ги утѣши. На Страшния сѫдъ ще седнатъ едни отдесно, а други отлѣво на Праведний Сѫдия. Блазѣ на първитѣ, горко на вторитѣ. Всичко тукъ е суета, на небето е блаженството. Григорие, сѫдбоносни врѣмена прѣкарваме. Отечеството и вѣрата ни вечъ пропадатъ. И другошъ сѫ налитали върху насъ злочестини, но сега?... Отвънъ страшенъ врагъ, а отвѫтрѣ несъгласия, ереси, разколи — намѣрили сгоденъ случай — раздиратъ утробата на нашата майка света православна църква, която сега ни ближни, ни далечни чеда не могатъ да забранятъ.

Григорий, навелъ смирено глава и скръстилъ на гръди ржцѣ, мълчеше и ловѣше всѣка дума.

— Чедо, моли се да просвѣти Всемилостивий Богъ твоя още слабъ разумъ, да изчезне у тебе всѣко и най-малко съмнѣние, да станешъ истинско чедо на Христа и на църквата и достоенъ нашъ братъ. Вѣрвай, и ще се спасишъ. Цѣломѫдрие, смирение, бѣдность — тия сѫ главнитѣ свети начала на дѣянието, въ нашето иночество, украшение на монаха и три пѫтя къмъ рая и до вѣдѣнието... Но ние отдавна вечъ прѣкъснахме нашитѣ душеспасителни бесѣди... Сега нѣма врѣме за тѣхъ...

Старецътъ млъкна силно развълнуванъ. Слѣдъ малко той пакъ заговори. На туй усамотено мѣсто той, сѣкашъ, искаше сега да изкаже всичко, послѣдния си съвѣтъ, завѣщанието си... Утрѣ щѣше, може би, да бѫде късно, невъзможно:

— Какво ли има още да става? Дали Българското царство ще уцѣлѣе и ще се въздигне, както бѣ изпрѣди?... Азъ ще скоро умра, възлюблено чедо, а

Digitized by Google

тебе отсега те очаква животъ. Донѣвга и други още много работи ще видишъ. Помни съвѣтитѣ ми. Прѣдай на потомството всичко станало. Дано гредущитѣ врѣмена бждатъ по-добри и българскитѣ чеда и унуки — по-щастливи отъ насъ. Кой знае, кой знае!...

— Отъ чича Киприана, московския митрополитъ, има ли нѣкаква вѣсть? го прѣкъсна нажалено Григорий, нарочно да прѣкъсне тоя печаленъ разговоръ, понеже гледаше какъ скърби Евтимий. Славно го посрѣщнахме прѣди четиренадесеть години, кога дойде въ Търново. Азъ тогава бѣхъ на 12—13 години, та всичко добрѣ помня. Много ми се радвà. Искаше да ме води съ себе въ Византия и въ Киевъ.

Евтимий нищо не отговори: дълбоко се бѣ замислилъ.

Григорий произлизаше отъ прочутата търновска фамилия Цамблаковци. Баща му бѣ великъ примикюръ при Иванъ Александра. Отъ малъкъ Григорий обикна отъ все сърдце духовното звание, стана монахъ. Израстè той подъ грижитѣ на сродника си Евтимия, който му стана вторъ — духовенъ — баща, обикна го като свое чедо и го готвѣше за наслѣдникъ. Пакъ и Иванъ Шишманъ благоволѣше къмъ младия гиздавъ и многообѣщаващъ монахъ. Чина синкелъ даваше самъ царьтъ и отваряше пжть за въ синклита.

Пѣтлитѣ зачестиха. Изтокъ побѣляваше. Неусѣтно слънчевата свѣтлина унищожаваше тая на мѣсечината, която като бѣлъ кржгъ сега стоеше на небето, и деньтъ замѣстяше нощьта, день като и толкова други: печаленъ, страшенъ.

Нѣмаше вечъ що да се говори, или пъкъ никой не знаеше що. Трѣбваше вечъ да си ходятъ. Евтимий стана и изохка.

Като хвърли сетенъ погледъ долѣ къмъ Царевецъ, той прошепна:

— Дали пакъ ще те видя оттукъ, гиздава столице? Лошо прѣдчувствие ме мжчи. Иерусалиме, Иерусалиме, въ тебе камъкъ на камъкъ не ще остане!...

Digitized by Google

И двамата слѣзоха въ храма, но — противъ очакванията на всички — бързо отминаха и излѣзоха на двора. Евтимий се мѫчеше да се покаже бодъръ и веселъ.

На южния черковенъ зидъ бѣха прилѣпени още двѣ стаи, отъ двѣтѣ страни на звънарницата. Прѣди, въ едната, до самия олтарь, държеха черковни книги и други вещи; втората, продълговата, бѣше засѣдателна стая на духовнитѣ събрания. Сега и въ двѣтѣ живѣеха монаси-бѣжанци. Кога Евтимий мина край вратитѣ, монаситѣ почтително се закланяха.

Извънъ олтаря, задъ окрѫгленостьта на срѣдния — главния — прѣстолъ, малко на югъ и 4—5 метра далечъ се намираше тѣсенъ, дълбокъ кладенецъ, изграденъ отъ камъни.

Сега изъ него двама изморени, изпотени войника, стѫпили на крѫглото отверстие, издѣлано отъ цѣлъ сивъ варовникъ, вадѣха вода съ вѫже, навито на чакрѫкъ, а събранитѣ хора шумѣха и се притискаха, кой по-напрѣдъ да пие или да напълни сѫдоветѣ си.

На сѣверъ отъ храма пъкъ се намираха: цилиндрическа кула, изградена отъ камъни и варь съ вѫтрѣшность до $3^1/_2$ метра и друга една малка и дълбока стая. Отъ нея нагорѣ отиваше четвъртитъ тѣсенъ проходъ, изграденъ сѫщо отъ камъкъ. На дъното на кулата — четире метра подъ пода на храма постлано съ голѣми четвъртити тухли — скриха прѣди нѣколко седмици много царски и черковни скѫпоцѣнности и отгорѣ имъ насипаха жито. Съ жито бѣ пълна и малката стая.

Сега болярин Раданъ се разпореждаше, та оттукъ изнасяха жито, да го мелятъ на хромели или да го варятъ. Страшно врѣме бѣше, ала пакъ събраното въ Царевецъ множество искаше да яде.

Евтимий и Раданъ се тѫжно привѣтствуваха. Първиятъ разказа на втория историята съ турскитѣ и българскитѣ пратеници и какъ тия послѣднитѣ трагично загинаха. Разказа му и за огъня, що се ужъ появилъ на западъ.

Digitized by Google

Разговорътъ се продължи.

— Поне отъ царя има ли нѣкаква утѣшителна вѣсть, светителю?

— Нищо нѣма, великий болярино. Пратеницитѣ казаха, че той не е плѣненъ, че е живъ, но дѣ се бави още? Дали досега пъкъ не е загиналъ?... Окуражихме се малко отъ вѣстьта за огъня, но взирахъ се дълго натамъ — нищо нѣмà. Па и кой знае?! Може днесъ отъ кулитѣ да зърнемъ нѣщо долѣ въ околностьта, или пъкъ да долети нѣкоя блага вѣсть. Нека се надѣемъ Богу...

— Изостаѣени сме отъ всички.

— Отъ нигдѣ нѣма помощь за нашето нещастно отечество, за нашия нещастенъ царь! — издума нажалено и въздъхна издълбоко Евтимий. Упорството на Иванъ Срацимира мина граница, той още продължава да се сърди. Не иска да разбере, че и него лошо го чака, — вечъ турски васалъ е. Отдавна се отдѣли и отъ нашата духовна власть — прѣдпочете константинополския патриархъ, който вечъ отъ 1381. г. поставя свой митрополитъ въ Бдинъ. Не стига туй, ами и Срацимировитѣ монаси, кога дохаждатъ въ Шишмановата държава, неприлично се отнасятъ. Синъ на влахинка и мжжъ на влахинка, дъщеря на влашкия войвода Александра и на жена му Клара, ревностна католикиня, както и дъщеря ѝ — той тегли къмъ своитѣ близки съсѣди — власитѣ, а жена му — къмъ римския папа. И влашкиятъ войвода, храбриятъ Мирчо, ни мрази, за дѣто Шишманъ воюва съ неговия прѣдшественикъ и братъ Иванъ Дана и го уби — Иванъ Данъ помагаше Срацимиру въ борбата противъ брата му Шишмана. Добротичовътъ синъ Иванко е сжщо турски васалъ и сега турцитѣ сж го отрѣзали отъ насъ. Шишмановиятъ шурей Стефанъ Лазаровичъ сега трѣбва да помага на б а ч а си Баязида, па и сестра му, нашата блаженопочивша благочестива царица Мария, не можà да го привлѣче къмъ насъ отпрѣди врѣме, ако и много да се

Digitized by Google

труди. Най-много, което Стефанъ може да направи за насъ е: да стои на страна. Маджарскиятъ краль Сигизмундъ гледа само за плячка и е ревностенъ агентъ на унията. Изпрѣди любезничеше, пращаше пратеници за съдружно воюване противъ турцитѣ, а сега се е смълчалъ: и него е дострашало отъ тѣхъ. Той намира сега сгоденъ случай да напакости на константинополския патриархъ. Византийскиятъ императоръ Мануилъ Палеологъ се е смаялъ и само гледа да запази прѣстола си отъ вътрѣшни претенденти и отъ турцитѣ. Ни деспотъ Теодоръ Морейски, ни Константинъ Македонски, ни Краль Марко, ни избѣгалиятъ сега въ Дубровникъ Вукъ Бранковичъ, или пъкъ генуезци, венецияпци, дубровничани — никой не искà, или никой не може да ни помогне. Караха се за прѣстолъ царски синове; караха се помежду си все христови чеда: българи, сърби, гърци, власи, маджари; караха се православие и католичество, константинополскиятъ патриархъ и римскиятъ папа — за първенство и власть тукъ на земята; карахме се и ние съ патриарха — и ето, най-сетнѣ, догдѣ дойде работата. Загиватъ и ще загиватъ едни днесъ, други утрѣ. Ще отрѣзнѣятъ единъ день отъ взаимната непримирима ярость, ще се горко каятъ, но... ще бѫде вечъ много късно!... Потомството люто ще къ̀лне всички ни...

— Надѣехме се много на твоя ученикъ бдинския митрополитъ Иоасафа, дано поне той обърне ожесточеното сърдце на Срацимира.

— Писахъ му, знаешъ добрѣ, еднажъ и дважъ — нищо не отговори. Та и кой знае дали е получилъ писмата. Може би и Срацимиръ да ги е задържалъ. Писахъ и на мавровлахийския митрополитъ Петра, на сръбския Даниила и на константинополския патриахъ Антония да молятъ господаритѣ си за помощь намъ; ала отникѫдѣ никой не се обади...

— А новиятъ московски великъ князъ Василий Димитриевичъ, синъ и наслѣдникъ на Димитрия Ивановича Донский?

Digitized by Google

— Той е толкова благосклоненъ къмъ Киприана!.. Ала какво може да направи? Освѣнъ че е далечъ, но много младъ е, па и бори се съ отдѣлнитѣ руски князове и боляри владѣлци на градове, бори се съ Литва, съ татарскитѣ ханове, бои се отъ страшния Тамерлана. Надѣехме се, че тоя ще нападне турцитѣ въ Азия, но и туй не стана. Иванъ Шишманъ не прибърза да се договори съ него...

По туй врѣме германски императоръ бѣше чехскиятъ краль Вацславъ IV, синъ на прочутия Карлъ IV. Въ Франция царуваше Карлъ VI, въ Англия — Ричардъ II. Между послѣднитѣ двѣ държави се водѣше стогодишната война.

Уморенъ отъ горесть и душевно вълнение, Евтимий се смълча, но слѣдъ малко пакъ почна:

— Не стига всичко туй, ами и вътрѣшни врагове трѣбва да се обуздаватъ. Богомили и други еретици и сектанти сж пакъ повилнѣли и явно размиряватъ народа да се не брани и да пусне неприятеля, който щѣлъ да ги освободи отъ нашето несносно иго. Постоянно се събиратъ на тайно и разискватъ. Сговарятъ се бунтъ да дигнатъ, да ни избиятъ и да отворятъ вратитѣ врагу. Та и не видѣ ли въ съвѣта снощи, каква врѣва дигнаха нѣкои тѣхни съмишленици боляри и ядно излѣзоха?!.. Жалното е, че тѣхното число все расте, къмъ тѣхъ се присъединяватъ боляри, които довчера бѣха прѣданни на царя. Всичко могатъ извърши. Тайни работи се вършатъ, Радане, изкусни мрѣжи се поставятъ, ала видѣ-щемъ, кой ще се хване въ тѣхъ!... Слѣдимъ зорко размирницитѣ. Можемъ лесно да ги нападнемъ, изловимъ и злѣ накажемъ... но туй би значило да отворимъ друга, междуособна война въ разлюленитѣ вечъ стѣни на Царевецъ!... Несъгласия, раздори!... Пропада царството, загинва православието!... Добрѣ, че умрѣха царицата и малкото!...

— Но, светителю, Кераца е неутѣшна, — прѣкъсна го жално Раданъ. Поболила се е. Страхувамъ се за здра

Digitized by Google

вието ѝ. Сънь я не хваща по цѣли нощи наредъ: само плаче и ридае въ тъмнината; ако ли пъкъ за мигъ дрѣмне, бълнува и се стрѣска. И залъкъ въ уста не туря...

— Нещастна българска царкиня! Радане, гледайте добрѣ Кераца. Нека врачътъ я пакъ прѣгледа, па и женитѣ, както знаятъ, нека я лѣкуватъ и никога самà да я не оставятъ, а да я раздумватъ и все весели нѣща да ѝ приказватъ. Ще дойда пакъ да ѝ почета молитва.

— А гдѣ е сега Баязидъ?

— Къмъ Кастамуни, казватъ — оттатъкъ протока.

Евтимий пакъ млъкна. Слѣдъ малко той изохка и продължи на високо:

— Радане, вчерашниятъ день бѣ нещастенъ за царството ни: прѣди 63 години въ него стана нещастната битка при Велбуждъ и сръбскиятъ краль Стефанъ уби царя ни Михаила... Какво ли пъкъ донѣвга ще казва историята за тия дни, що сега прѣживяваме?!..

— ... че имало единъ царь отначало добъръ, но отсетнѣ се развалилъ; че имало двама упорити царевича, че защитницитѣ на Търново се биха юнашки и умрѣха славно! натъртено избъбра Раданъ.

На сѣверо-западъ, не много далечъ оттукъ стърчеха мрачнитѣ силуети на здания. Туй бѣха царскитѣ чертози. Изъ полутъмната улица откъмъ тѣхъ се зададе жена, която дебнешкомъ като хиена въврѣше и гузно се озърташе. Отъ храма, дѣто я видѣхме съ Хариклия и Слава, тя бѣ ходила въ царскитѣ чертози.

Като зърна Евтимия и Радана, тя нахлузи на глава голѣмата си черна кърпа — да я не познаятъ, набързо се връцна и изчезна въ друга тѣсна уличка.

И двамата я видѣха и ядно я изгледаха.

— Какво по туй врѣме току снове тая вѣдма, тая мръсна гръкиня? попита остро Евтимий.

— Искà ми днесъ позволение да посѣти сродницата си въ царскитѣ чертози, бившата дойка на царското дѣте. Имала тамъ и нѣкой познатъ служащъ, тежко

Digitized by Google

раненъ вчера на укрѣплението... Кой знае? Отъ 4—5 дена не съмъ ходилъ въ чертозитѣ...

— Строго бѣ заповѣдано на стражата никого да не пуска тамъ. Най-малко право има Ирина да влиза въ чертозитѣ. Пакъ и тя гнусно лъже: дойката прѣди десетина дена напусна, и тамъ нѣма никакъвъ боленъ — снощи ходихъ... Тя е подкупвала стражитѣ. Иди послѣ и разпитай подробно за туй. Разбирамъ всичко... И одевѣ казахъ, какво се крои... Тая жена е по́-опасна отъ мнозина други. Навредъ митка, озърта се и слухти. Тя, сѣкашъ, като порътъ, има меки кости, та и прѣзъ най-тѣсната дупка може да се проври.

Наста дълго мълчание.

Григорий цѣлуна ржка Евтимию и влѣзе въ храма: трѣбваше вечъ да почне служба за днешния праздникъ свети апостоли Петъръ и Павелъ. Царскиятъ храмъ на тия светци въ Трапезица бѣше вечъ, както знаемъ, опустошенъ, а долѣ подъ Царевецъ въ храмъ 12 Апостоли бѣ опасно — невъзможно даже! — да се служи.

Евтимий подпиращъ се съ патерицата съ бавни крачки дойде въ келията си въ патриаршеския домъ насрѣща.

И тази нощь се мина безъ сънь. Пакъ — вжтрешна голѣма борба и страшни мисли. Дълго светителътъ се моли и плака прѣдъ Христовото разпетие и се ослушва навънъ.

Непознатото лице, което по́-сетнѣ се събра съ Видя, пакъ слѣдѣше Евтимия, но, като зърна Ирина, тръгна къмъ нея. Туй бѣ единъ отъ съзаклетницитѣ.

На нѣколко крачки го срѣщна друго лице, което шепнѣше нѣкаква молитва. То се низко поклони, като свали шапка и направи съ ржка единъ таенъ знакъ.

Размѣниха си тихо тия думи:

— Божиле!

— Що е Пройчо? И сега не можахъ да забия меча си въ грждитѣ на тоя дрътъ калугеръ. Пропуснахъ добрия случай. Язъкъ, дѣто толкова врѣме го

Digitized by Google

слѣдихъ. Но кълна се, нѣма той да избѣгне отъ мене. Хайде да се махваме, развидѣли се, можемъ си изпати нѣщо... Зарѣжи Ирина! Нищо ново не съобщава.

И двамата отминаха въ противоположни посоки.

VI.

Въ женския монастирь успѣние на св. Богородица.

Прѣзъ западната, обърната къмъ Трапезица, врата на крѣпостьта, Добромиръ, Варнава и войницитѣ — всички въоржжени добрѣ — се спуснаха мълкомъ по стръмната пѫтечка.

Минаха край великата лавра Св. 40 мѫченици. Стражата тукъ още отъ далечъ бѣше съзрѣла, какъ Добромиръ и другаритѣ му се измъкнаха изъ крѣпостьта. Тѣ ѝ се обадиха и размѣниха нѣколко думи.

Дружината бързо отмина напрѣдъ. На нѣколко крачки оттукъ и на реда съ лаврата се спрѣ до високъ каменень зидъ.

Туй бѣ женскиятъ монастирь св. Богородица Темнишка — наречена тъй отъ ближното село Темнишко. Основанъ бѣ отъ монахиня Евгения, жената на Асѣня I, Елена.

Добромиръ почука на вратата по условния знакъ и тихо проговори нѣщо на вратаря.

Дѣдо Добри, снаженъ мѫжъ, отмѣсти двѣ дебели греди и тежката дѫбова врата, цѣла обкована съ голѣми чукани гвоздеи съ голѣми главички, тихо и полека се отвори на голѣмитѣ намазани съ лой резета и пакъ тъй сѫщо се затвори.

Щомъ влѣзе, Добромиръ развърза ржката си, ако и силно да го болѣше.

Въ двора бѣ тъмно, тихо, дори страшно. Високитѣ дървета затуляха мѣсечината. Миришеше на чемширъ

Digitized by Google

и на друга зеленина. Въ дъното му се мѫдрѣха двуетажнитѣ келии.

Монастирьтъ бѣше почти запустѣлъ: тукъ бѣха остали стари и болни монахини, другитѣ отдавна бѣха избѣгали горѣ въ Царевецъ. Прѣзъ черковнитѣ малки прозорци проблѣсваше свѣтлинка — едничъкъ знакъ, че тукъ имаше още нѣкакъвъ животъ.

Подъ голѣмитѣ чемшири едвамъ личеха гробоветѣ на царицитѣ-монахини: споменатата прѣди малко монахиня Евгения; първата жена на Иванъ Асѣня II, Ана, наречена Анастасия, и майката на Иванъ Александра, Кераца, наречена Теофана — които въ монастиря бѣха прѣкарали послѣднитѣ дни отъ живота си. Тукъ нѣкое врѣме живѣ и първата жена на Иванъ Александра, влахинката Теодора, наречена въ монашество Теофана. Тия гробове бѣха украсени съ мряморни плочи съ надписи, съ копринени и вѣзани съ злато покривки и съ сребърни позлатени кандила и свѣщници съ голѣми свѣщи. На гробоветѣ на нѣкои неотдавна починали други монахини горѣха кандилца, подобни сега на свѣтулки изъ трѣвата.

Земното щастие е непълно, промѣнливо и кратковрѣменно, та човѣцитѣ обръщаха погледъ къмъ тихото необуреваемо пристанище — монастиритѣ.

Въ ония врѣмена — въ царството на религията и по подражание на Византия — царе, царици, па и боляри и болярки, кога овдовѣваха, изженѣха дъщери, изгубваха прѣстола или богатствата си, кога се избавѣха отъ тежки болести или друга нѣкоя голѣма бѣда, кога се уморяваха отъ вихъра на земния суетенъ животъ, или пъкъ, най-сетнѣ, кога се приближаваше смъртния часъ — послѣдваха примѣра на Антония, Пахомия, Ивана Рилски, приемаха великъ ангелски образъ: покалугерваха се; отдалечаваха се въ тѣхнитѣ монастирски келии и се прѣдаваха на самооглубление, пость, молитва и други християнски добродѣтели — за да изкупятъ своитѣ волни и неволни грѣхове, та да се

Digitized by Google

удостоятъ съ неотлѣнния вѣнецъ на духовната слава и съ вѣченъ животъ на небето. Въ келията нахождаше миръ и развълнуваната и разочарована душа. Монастирскитѣ високи и дебели стѣни не пропущаха навънъ и отвънъ проявленията на отшелническия или свѣтския животъ съ най-разнообразнитѣ му и неизгаснали съвсѣмъ въ човѣшката природа форми: мечти, страсти, интриги... Монастиритѣ бѣха и мѣсто на заточение: понѣкога тия отшелници принуждаваха на туй — както бѣ съ Михаила, най-голѣмия синъ на Симеона отъ първата му жена, и съ Теодора, първата жена на Иванъ Александра; въ Византия — съ Зоя, четвърта жена на Лъвъ Философа, съ Фружина, съ царица Мария и други.

Царьтъ, кога се качваше на прѣстола, трѣбваше да мисли и за послѣ, когато ще замѣни палата, диадема, мантия и багрени обуща съ монастирска тѣсна задушна келия, расо, скуфа и сандалии. Често отъ царския тронъ имаше два пжтя: къмъ ешафота или къмъ монастиря. Висши сановници бѣха и духовницитѣ. Царе, царици, патриарси и боляри градѣха монастири и щедро ги надаряваха. Понѣкога случваше се и туй: царе и царици, покалугерени вечъ, излизаха изъ монастиря и се качваха изново на царския тронъ. Тъй стана съ споменатия Симеоновъ синъ Михаила: боляритѣ го извадиха и прогласиха за царь, ако и малко да живѣ послѣ. Всѣки, който влизаше въ монастирската ограда, трѣбваше да се прости съ свѣта, дори и съ своитѣ най-близки и да надѣне кръста — както казва самъ Христосъ.

Въ Византия покалугерени дългъ родъ царе и велможи постжпиха въ знаменития Студийски монастирь св. Иванъ Кръститель: Исаакъ Комнинъ, Михаилъ Перпинаксъ, Никифоръ Ксифий — пловдивски стратегъ и който при планина Бѣласица разби съвършенно Самуила и плѣни 15000 българи, които послѣ жестокий Василий Българоубиецъ ослѣпи и прати Самуилу — Константинъ Диогенъ, кесарь Иванъ Дука, племенникътъ му Константинъ Дука, Михаилъ Комнинъ, споменатиятъ Иванъ

Digitized by Google

Кантакузинъ и други; въ Петрийския монастирь живѣ пострижена, догдѣ седна на прѣстола, Теодора, дъщеря на Константина VIII. Други покалугерени жени бѣха: Екатерина, жена на Исаакъ Комнинъ, Евдокия, жена на Константинъ Дука, Зоя,... Византиецътъ Михаилъ Памфлагонъ, тежко боленъ и отчаянъ за живота си, накара та съ носилка го занесоха въ построения отъ него монастирь и го покалугериха.

Слѣдъ като остави прѣстола на сина си Стефана — Стефанъ Нѣмань сръбски, баща на св. Сава, и жена му царица Ана се покалугериха и се нарекоха Симеонъ и Анастасия. Кесарь Хрѣлъ се покалугери и се нарече Харитонъ — коститѣ му и до днесъ почиватъ въ Рилския монастирь. Монахини нека споменемъ: Елисавета — Душановата жена българка Елена, Евтимия — вдовицата на деспотъ Углеша, Евгения — жена на нещастния краль Лазаря, Милица.

Въ България бѣха покалугерени: царь Борисъ, неговиятъ братъ и братанецъ: Дуксъ и Тудоръ Дуксовъ, царь Давидъ — синъ на Шишмана I, като остави прѣстола на сина си Самуила; Прусиянъ; великиятъ войвода Константинъ нареченъ Теодулъ; великиятъ тетъ Добромиръ, нареченъ Доротей и други; и жени: освѣнъ тия, на които гробоветѣ споменахме прѣди малко, още и: послѣднята жена на Иванъ Асѣня II, Ирина, наречена Ксения; Теодора — втората жена на Теодора Светослава и сестра на Андроника, наречена Теодосия; Десислава, наредена Девора...

Собствено на горния етажъ бѣха келиитѣ съ одъръ отпрѣдъ и дъсчена прѣграда, а долниятъ бѣха низки изби и келери съ малки прозорци само къмъ двора. Всичко туй засѣнява голѣми овощни дървета и чемшири.

По една малка стълба дѣдо Добри въведе тихо Добромира въ келия, на която прозорцитѣ бѣха закрити съ капаци, да се не вижда на вънъ свѣтлина, и се пакъ затече на поста си, дѣто бѣха остали Варнава и другаритѣ му.

Digitized by Google

Келията бѣ тиха, чиста, съ миндерлици и възглавници, изкусно монахинско издѣлие, и съ други скѫпи ветхи постелки, остали отъ царицитѣ-монахини, на които — както се спомена — коститѣ почиваха тукъ. Въ окадения иконостасъ на източната стѣна блѣщукаше кандилце, та по стѣнитѣ едвамъ се сапикасваше оветхѣлата мазилка, изпъстрена съ изображения на св. Богородица, Исуса Христа, св. Филотея, св. Екатерина, св. царица Теофана и на още други светици и светии — всичко проста живописъ, тогавашна мода.

Изпрѣди тукъ живѣеха царицитѣ монахини, а сега — игуменката Харитина, леля на Добромира.

Отрано боляринъ Радославъ изгуби жена си, сестра на Харитина и далечна Евтимиева сродница. Остаха двѣ момчета и двѣ момичета. Харитина ги отгледа, тя имъ стана втора майка. Единиятъ синъ Брайко падна въ боя съ турцитѣ около Берея и едната дъщеря Рада ожениха за Батуловия синъ Войсиль, който сега бѣше отишълъ съ Шишмана. Остаха Ана и Добромиръ, съ 2—3 години по-голѣмъ отъ нея. Този, момче палаво, буйно, лесно не се поддаде, но Ана бързо се прилѣпи до леля си. Харитина замечта да я направи своя намѣстница и наслѣдница въ бѫдеще. Малкитѣ момиченца играятъ на кукли-дѣца, още отъ тая си възрасть тѣ инстинктивно се готвятъ за рольта или обязанностьта, която Провидѣнието имъ възлага. Тая вродена още отъ дѣтинство материнска любовь не може да изчезне тъй лесно изъ сърдцето даже и на една монахиня, колкото и да се прѣструва, да е прѣдана на обѣта и званието си и колкото и настойчиво да отпѫжда изъ ума си всѣка грѣшна мисъль. Понѣкога повелително заговори едно вѫтрѣшно неопрѣдѣлено чувство, по-мощно отъ всѣка друга сила и разсѫдъкъ. И природата иска своето. Но тукъ се примѣсваше и роднинска обичь, усилена съ скръбьта за изгубената сестра. Дъщерята замѣсти майката, на която и много приличаше; пъкъ и Ана намѣри въ леля си сѫща майка, на която да довѣри всичкитѣ

Digitized by Google

си съкровенни мисли — до колкото ги имаше и до колкото можеше туй да направи едно свѣнливо, набожно момиче като нея — и която да я разбере и да раздѣли съ нея радость и скърбь. Нѣщо повече: Харитина треперѣше надъ Ана повече отъ майка и се стараеше — ако и прикрито нѣкакъ — да изпълни всичкитѣ прищѣвки на нещастното сираче. Значи, и двѣтѣ намѣриха туй, за което копнѣеха: Ана — една майка, Харитина — едно чедо, и взаимната обичь ги тѣсно сплоти. Радославъ, улисанъ въ държавнишки работи, смаянъ отъ размирнитѣ години, па и отъ жаль къмъ дъщеря си и като знаеше, че е въ добри ржцѣ — не ѝ се мѣсѣше въ нищо. Само отъ врѣме на врѣме, найвече на голѣми праздници, споходжаше Харитина и Ана, или тѣ — него. Често Добромиръ замѣняше баща си.

Млада хубава болярска дъщеря, съ засмѣно бждеще, Ана отдавна прѣзрѣ радоститѣ на земния грѣшенъ свѣтъ и възвиси ума си къмъ небето, отдавна се затвори въ тѣсната монахинска келия, възлюби отъ все сърдце монашеския животъ, да служи Богу и да прислужва въ храма. Тя рѣшително еднажъ за винаги отхвърли прѣдложенията на мнозина видни болярски синове, особно на гиздавия Ибро, синъ на болярина Свѣтозара, тѣлохранитель на царя и сега съ него сжщо заминалъ. Не искаше да знае, че дружкитѣ ѝ се женятъ и че извънъ монастирскитѣ стѣни има животъ — веселъ, щастливъ за нѣкои. Даже еднажъ избѣга тайно изъ кжщи и раздаде дрехитѣ си на сиромаси, за да отиде въ нѣкоя пустиня, както нѣкога бѣ направила и св. Петка. — Много обстоятелства помогнаха на туй. Най-първо тъй я настрои майчината ѝ смърть, послѣ — леля ѝ, а найвечъ се увлѣче отъ житиетата на св. Петка и на св. Филотея, написани отъ Евтимия — послѣднето поради голѣмата молба на тукашнитѣ монахини — и които постояно четѣше, прѣписваше и жадно поглъщаше съдържанието имъ и се стараеше да подражава на светицитѣ. Па и по сангвиничния си и болничавъ темпераментъ тя бѣ

Digitized by Google

наклонна къмъ набожность. Никой не бѣше я видѣлъ да се засмѣе — та и тя считаше грѣшно туй! Още кога малката весела, безгрижна Ана видѣ жълтото лице на умрѣлата си майка, опѣлото и скриванието ѝ въ гроба завинаги — въ нея стана чуденъ прѣвратъ: стори ѝ се, че тя до сега бѣ спала мръсенъ сънь съ обайни видѣния, събуди се внезапно и — по милостивата воля Божия — честита бѣ та позна самата истина, позна заблуждения, грѣшния свѣтъ и да се приготви о врѣме за вѣчния животъ. Ана никога не можа да забрави тая потрѣсна, ужасна картина: погребението на майка си. Най-послѣ, имаше и още друга не по-маловажна причина: подъ влиянието на дългия страхъ отъ политическитѣ събития отъ нѣколко години насамъ и прѣдъ страшното бѫдеще — нарасло бѣ религиозно настроение у хората. Нѣкѫдѣ то бѣ се обърнало въ болезненъ мистицизъмъ и грубо суевѣрие.

Но... отпрѣди нѣкое врѣме дѣвойката заболѣ и залинѣ — отъ сѫщата болесть, отъ която умрѣ и майка ѝ.

Ана се сѣти за болката си, но малко внимание обръщаше на туй. Съ едно увлѣчение присѫщо на младитѣ, съ фанатизма и съ една чудна самоувѣреность и самоотвержение на една вѣрующа въ първитѣ врѣмена на християнството — тя тайно, хладнокръвно очакваше деня, когато, като ветха дреха, ще съблѣче грѣшната си плъть и ще иде на небето да стане невѣста на Христа. Нѣщо повече: тя мразѣше тоя грѣшенъ свѣтъ. Сродницитѣ ѝ тѫжеха за туй.

Подъ иконостаса бѣ полегнала сега Ана — мома 23—24 годишна, блѣда, изпита; по бузитѣ ѝ червенината — която едвамъ се забѣлѣжваше — чудно я разхубавяваше. Русата ѝ дълга коса небрѣжно се пръскаше по рамената ѝ и възглавницата. Облѣчена бѣше като послушница.

Харитина даваше на Ана нѣкакъвъ лѣкъ и мокрѣше челото ѝ съ вода.

Digitized by Google

Игуменката посрѣщна смутено Добромира, а той ѝ цѣлуна ржка, па се наведе къмъ Ана.

Тя — безъ да попита поне за баща си — изтъркули голѣмитѣ си лъскави очи, закашли се, па сгуши глава въ ржцѣ и заплака тихо.

Добромиръ едвамъ задържа сълзитѣ си.

Харитина бѣше много уплашена: тя и всички монахини се бѣха много страхували, въ днешната яростна битка да не нахлуятъ турцитѣ, но сега прѣдъ Ана тя не смѣеше нищо да пита, пакъ и Добромиръ, нѣмаше да ѝ каже право.

Осталитѣ петь монахини, събрани всички въ една келия, назъртаха прѣзъ пролукитѣ и напрѣгаха слухъ да разбератъ нѣщо отъ туй, що става на двора и въ главната келия.

Много критично бѣ положението на тоя монастирь, както и на лаврата Св. 40 Мѫченици. Какво още чакаха обитателитѣ и тукъ и тамъ? Изпрѣди, откакъ прѣвзеха Трапезица, турцитѣ насочиха всички сили прѣдимно на Царевецъ откъмъ главната врата, та никой не прѣдполагаше, че ще нападнатъ монастиря и лаврата — както не направиха туй и прѣди петь години — па и да ги нападнатъ, си мислѣха, че на стари и немощни монаси и монахини турцитѣ нѣма нищо да направятъ. Надѣваха се още, че Господъ, Св. Богородица и св. Иларионъ Мъгленски и св. Филотея — мощитѣ на които почиваха тукъ — ще прѣдотвратятъ злото; надѣваха се всѣки часъ и царьтъ да пристигне. Не искаха да избѣгатъ още и за туй, да се не развалятъ монастиритѣ. Най-послѣ, Харитина не искаше да напусне болнавата Ана — която по никой начинъ не желаеше да се помѣсти оттукъ — и чакаше заповѣдь отъ Радослава. Съобщенията съ крѣпостьта бѣха свободни: турцитѣ, както видѣхме, бѣха задъ Янтра.

Добромиръ утѣши Ана, че скоро ще оздравя — което и Харитина постоянно повтаряше и сега пакъ подтвърди настойчиво — и разправи, че отъ царя има

Digitized by Google

добри вѣсти — иде къмъ Търново — че скоро турцитѣ ще бѫдатъ прогонени далечъ, но, по́-сигурно, тѣ сами ще се оттеглятъ. При всичко туй, той най-сетнѣ имъ яви, защо е дошълъ: Радославъ ги вика горѣ въ Царевецъ.

Ана сѣкашъ отъ туй никакъ не се интересуваше. Тя извади изподъ възглавницата едно житие, обърна се, отри сълзитѣ си и прѣкѫсна Добромира:

— Лелйо, св. Петка и св. Филотея още отъ малки обикнали монашеския, ангелския животъ. Св. Филотея оженили малка, но тя и мѫжъ ѝ си живѣли като сестра и братъ. Слѣдъ смъртьта на мѫжа ѝ тя раздала по сиромаси всичкото богатство, побѣгнала въ пустинята и тамъ прѣкарала цѣли седемь години строгъ монашески животъ. Една нощь, като се молѣла, явилъ ѝ се красенъ момъкъ и казалъ, че тя скоро ще умре, и чула гласъ, който я викалъ къмъ небето... Блаженна, че се удостоила да чуе тоя гласъ!... Лелйо, само праведнитѣ ли го чуватъ и само тѣмъ ли се явява ангелъ да имъ извѣсти смъртьта?...

— Молитвами святихъ отецъ нашихъ, Господи Иисусе Христе, Боже нашъ, помилуй насъ! се чу тънъкъ женски гласъ задъ вратата.

— Аминъ! отговори смутено игуменката, като се поогледа и намуси: не бѣше ѝ приятно туй ново посѣщение.

Споредъ монастирскитѣ правила тѣй се искаше и се даваше позволение да влѣзе монахиня въ келията на друга по́-висока отъ нея по чинъ, още повече при игуменката. Сѫщото бѣше и въ мѫжкитѣ монастири.

Влѣзе на пръсти млада монахиня-послушница, донесе лѣкъ за болната и нѣщо пришепна на Харитина, смирено застана прѣдъ началницата си, като скръсти ржцѣ на гръди и наведе очи къмъ земя: сега, между друго, имаше тукъ непознатъ човѣкъ, па и ергенъ.

Освѣнъ по работа, другитѣ монахини тикнаха въ келията послушницата да узнае, кой бѣ тоя човѣкъ и защо е дошълъ. Дѣдо Добря не смѣиха да попитатъ.

Digitized by Google

Многажди Макрина — тъй се наричаше младата монахиня — бѣ слушала за Добромира, па и нѣколко пъти го бѣ зърнала отдалечъ, кога той дохождаше въ монастиря. Тя обикна Харитина и още повече — Ана, и сега, като бѣха остали тукъ, тя сподѣли участьта имъ и се цѣла прѣдаде да имъ услужва.

По даденъ знакъ веднага послушницата излѣзе сѫщо тъй полека, но за мигъ успѣ да стрѣлне милъ жалъкъ, ала въ сѫщото врѣме огненъ, погледъ къмъ Добромира.

Слѣдъ малко Харитина и Добромиръ отидоха въ друга келия и дълго приказваха насамѣ. Добромиръ описа истинското, печалното, положение на работитѣ. За Семира, разбира се, тукъ всички отдавна знаеха.

Добромировата рана прѣвързаха съ бурянъ.

Съобщи се на всички монахини да се приготвятъ — та тѣ отдавна бѣха готови! И Харитина взе нѣкои свои вещи.

Кога тя, Добромиръ и Ана се показаха на келийнитѣ врата, заобиколиха ги въ тъмнината осталитѣ изплашени монахини и запитаха, що става.

Добромиръ смътно и неопрѣдѣлено каза нѣколко думи.

— Какво пъкъ има още да става, Боже Господи! — проговори плачевно стара дребна монахиня. Съ костеливитѣ си трепетни рѫцѣ и съ пръсти като сухи клечки тя обръщаше машинално броеничка.

Отъ голѣма християнска ревность и отъ почитъ къмъ св. Филотея, тя — кога се покалугери — взе нейното име и знаеше изустъ цѣлото й житие. Многажди го бѣ чела и на общата трапеза: и въ тоя монастирь както и въ всички, монахинитѣ живѣеха въ общежитие.

— Съ Божия помощь и съ молитвитѣ на прѣчистата му Майка, на св. Филотея и на всички светии и светици, чиито благовонни и изцѣлителни мощи почи-

Digitized by Google

ватъ въ Търново, ще се очуваме отъ исмаилтянитѣ — прибърза та я прѣсѣче Харитина и се изнизко прѣкръсти.

Прѣкръстиха се благоговѣйно и всички монахини и изподъ вѣжди поглеждаха въоржжения Добромира, ако и отдавна добрѣ да го познаваха.

— Тъй, тъй, мати Харитино! — притури баба Филотея, като да се извини за казаното прѣди малко, или да заглади лошото отъ него впечатление. На Бога упование!

— Ще ги прогонятъ, ще ги прогонятъ! натъртено и убѣдително изговори баба Мелания, подигуменката — сѣкашъ повече на себе си и оглублена, като гледаше земята. Тя бѣ сложила изнемощѣлото си тѣло върху прага. Милостивъ е Господъ, милостивъ е Господъ!

Тя въ своята дълбока вѣра не допускаше ни за минута, че Богъ ще позволи да прѣвзематъ и опустошатъ турцитѣ Търново, макаръ и да знаеше добрѣ, че нѣвга-си и Иерусалимъ опустошавàха нечестиви народи.

— Многоброенъ е, казватъ, врагътъ!... се обади баба Теоктиста ламбадарката.

— И Давидъ бѣ малко овчарче, я прѣсѣче пакъ авторитетно Харитина, ала сàмо съ една пращка побѣди страшния Голиата и филистимцитѣ, защото Богъ бѣ съ него...

— И Самсонъ разкѫса лева като яре и съ ослюва челюсть изби хиляди врагове! — я прѣкѫсна баба Филотея. Ами Данаилъ въ рова при левоветѣ и тритѣ отроци Ананий, Азарий и Мисаилъ въ пещьта?!... А свети великомѫченикъ Пантелеймонъ?...

— Пакъ, казватъ, че нѣкои наши роптаятъ! се обади баба Евлампия.

Тя досега само внимателно слушаше и слѣдѣше и най-малкитѣ Добромирови движения. Сега тя бѣ остала за магерка.

Евлампия минуваше за сплетница. Произхождението ѝ бѣ тъмно, миналото ѝ — бурно. Въ себе имаше примѣсена влашка кръвь. Възползувана отъ званието и отъ

Digitized by Google

прѣклонната си възрасть, тя разнасяше по кѫщитѣ и събираше всевъзможни потайни сѣмейни историйки и похождения. Посѣщаваха я жени съ не добра репутация, особно Ирина. Казваха, че нѣвга-си дружела съ разни сектанти. Многажди я бѣха изобличавали за туй игуменката и другаркитѣ ѝ. При все това, сега Евлампия не искаше да се помѣсти оттукъ. Баба Мелания шепнѣше, че Евлампия още повече се бояла да иде въ Царевецъ — защо? тайна! — а баба Теоктиста думаше, че не се плашела отъ турцитѣ...

— Еретици, богомили и евреи ще се сломятъ, ще се разтопятъ като восъкъ прѣдъ жарь, ще ги накаже Господъ като жителитѣ на Содомъ и Гомора. Нечестивцитѣ, отдавна трѣбваше да бѫдатъ избити като псета, да не калятъ Божия свѣтъ и да не размиряватъ народа! — изкрѣска пакъ Харитина, стрѣлна остъръ погледъ къмъ Евлампия, изгледа ясното небе, закръсти се и продължи: Боже, помилуй ни грѣшни!...

Прѣкръстиха се пакъ и всички монахини, мълвещи сѫщото.

Макрина, скрита задъ баба Теоктиста, бѣ страстно впила очи въ Добромировото лице, освѣтлено сега отъ мѣсечината.

Ана се поокопити. Изпрѣди хладнокръвна къмъ всичко земно, сега тя наостри уши и схващаше всѣка дума. Чудни мисли се въртѣха изъ главата ѝ... По примѣра на светици и светии, тя тайно желаеше да умре мѫченица за вѣра, за Господа.

Въ туй врѣме Варнава се тихо разговаряше съ дѣда Добря при вратнята и неусѣтно разпитваше за нѣкои работи.

Слѣдъ малко, Харитина, Добромиръ и Ана послѣдвани отъ монахинитѣ влѣзоха въ малкия прихлупенъ храмъ. Дойдоха и войницитѣ.

На плочитѣ подъ иконата на св. Богородица отлѣво на царскитѣ двери стоеше кипарисовъ ковчегъ обвитъ въ черно платно изшито съ сърма и до него

Digitized by Google

блѣщукаше кандилце. Туй бѣха мощитѣ на св. Филотея — отъ Моливотъ, Тракийска Памфилия.

Тия мощи донесе въ Търново Калоянъ, кога оплѣни гръцката земя.

Въ олтаря, на прѣстола, до разпетието Христово друго кандилце трептѣше като слаба излизаща изъ тѣлото душица.

Войницитѣ бързо изнесоха изъ храма ковчега съ мощитѣ. Варнава се показваше извънредно усърденъ. Досега мълчаливъ покоренъ, той при излизане изъ храмовитѣ врата се приближи до Харитина, цѣлуна ѝ почтително ржка и смирено запита:

— Света майко, ти ли си игуменката тукъ. Дай ми благословията си!

— Да, не,... смънка Харитина. Игуменка, чедо, е Прѣчистата Майка Христова, наша и на всички християни покровителка и прѣдстателка прѣдъ Бога за насъ грѣшни. Нека Тя и Всевишниятъ даватъ здравие и сила на тебе и на всички храбри български синове да опазите отъ врага светата ни вѣра и земята ни.

Откъмъ моста задъ лаврата Св. 40 мѫченици се зачуха нѣкакви викове. Може-би, турцитѣ идѣха да нападнатъ изново.

Всички се стреснаха. Трѣбваше да се бърза.

Мелания и Евлампия направиха низки поклони, цѣлуваха мощитѣ и ржката на игуменката и се простиха съ всички други. Тѣ, като най-стари, остаха да пазятъ монастиря заедно съ дѣда Добря.

Варнава и двама други войника понесоха ковчега. Слѣдъ тѣхъ тръгнаха: Харитина, Добромиръ, Ана и монахинитѣ Филотея, Теоктиста и Макрина. Ана, навела глава, вървѣше до самия ковчегъ и стискаше въ ржцѣ житиетата на св. Петка и св. Филотея.

Двѣтѣ остали на вратата монахини, като впиваха очи къмъ изчезващия въ полумрака ковчегъ, кръстѣха се доземи, плачеха и въ единъ гласъ мълвѣха:

Digitized by Google

— Света мати Филотейо, не ни забравяй, моли се Богу за насъ грѣшни!...

И послѣ пакъ заедно зачетоха тая пѣсень изъ великото повечерие:

— Все упование наше на тя възлагаемъ, Мати Дѣво, съхрани ни подъ кровомъ твоимъ.

Дѣдо Добри умисленъ навѫсенъ затвори пакъ тежката монастирска врата, а двѣтѣ монахини припнаха въ мрачната келия.

Добромиръ и Харитина крѣпѣха Ана, която се запъхтяваше и кашлѣше, мълкомъ се изкачваха по стръмната пѫтека по́-скоро да стигнатъ въ крѣпостьта и се плахо ослушваха и оглеждаха на вси страни. На мѣсечината лесно можеха турцитѣ да ги зърнатъ. Прѣдъ тѣхъ величественъ и мраченъ се издигаше Царевецъ съ своитѣ непристѫпни високи скали и стѣни. Стражаритѣ отъ великата лавра мълкомъ изгледаха дружината.

На Ана се стори грѣшно, задѣто даже и братъ ѝ се прикосва до нея — толкова тя странѣше отъ всѣки мѫжъ.

Най-сетнѣ, тя — слаба натура — наруши мълчанието: заговори съ прѣдразналъ гласъ:

— Братко, на Бога упование! Той е нашъ Спаситель. Той умрѣ за насъ на кръста. Нека бѫде Неговата света воля!

Едвамъ сега тя забѣлѣжи прѣвързаното рамо на Добромира и нервно запита, що е туй.

Той я слъга, че прѣди малко, кога въ тъмнината слизалъ по урвата, се спъналъ и си навѣхналъ ржката.

За да прѣкѫсне тоя нежеланъ разговоръ, Харитина остро ги подкани да вървятъ по́-бърже.

— Братко, почна пакъ Ана тихо на ухото Добромиру, да не чуятъ околнитѣ, баба Евлампия и Ирина много лошо говорятъ за Слава. Латинецъ търговецъ, дѣто седи въ Семировия дюкянъ ужъ билъ далъ на Слава врѣва бисеръ и...

Digitized by Google

Ана помнѣше нѣвгашнитѣ отношения между брата ѝ и Слава, па и обичаше тая като сестра, но какво отпослѣ бѣ станало — не знаеше.

Добромиръ нищо не отговори. Та и какво?

Приближиха го желѣзнитѣ врата на крѣпостьта. По даденъ знакъ тя се отвори, и всички бърже влѣзоха. Тукъ съ нетърпѣние очакваха гоститѣ. Радославъ, успокоенъ сега, посрѣщна дъщеря си и я цѣлуна.

Послѣдня влѣзе Макрина, смирено навела глава и скръстила рѫцѣ на гѫди.

Прѣдъ кивота съ мощитѣ на св. Филотея множеството колѣничи, закръсти се благоговѣйно и зашепна молитви.

Съмваше се. Въ тоя мигъ — както вечъ видѣхме — Евтимий и Григорий слизаха отъ звънарницата на храмъ Възнесение Христово.

Царевчани вечъ хилядни пѫть се взираха далечъ да видятъ, каква промѣна е станала прѣзъ нощьта, нѣма ли отнѣкѫдѣ да се яви Шишмановата войска.

Харитина заживѣ у Радославови, при Ана.

Съ тия двѣтѣ и съ Макрина пакъ ще се срѣщнемъ.

Тритѣ трупа лежеха на Болярски-рътъ. За убититѣ заговори цѣлъ Царевецъ. Мнозина се лѣпѣха по скалитѣ и стѣнитѣ и съ страхъ — да не сѫ нѣкои тѣхни свои — се питаха, кои ли ще сѫ тия нещастници.

Нѣкои рѣшителни момци на чело съ Добромира и Иваниша излѣзоха та прибраха убититѣ. Познаха ги лесно. Туй бѣха: Ратенъ, Радославовъ братъ, и Станъ, братанецъ на отца Амвросия — Шишманови пратеници. Прѣправени на монаси-скитници, тѣ въ издълбаната тояга на единия носѣха писмо до Евтимия. Прѣди 2—3 седмици въ една тъмна нощь, тъкмо да минатъ Янтра, турската стража ги хвана. Въ опасната минута Ратенъ разкѫса и изяде писмото, па и двамата нещастни пратеници дълго врѣме криха имената си, но избѣгалиятъ въ турския станъ евреинъ Еферъ ги издаде. Съ страшни мѫки турцитѣ изтръгнаха отъ тѣхъ много

Digitized by Google

свѣдѣния. Третиятъ убитъ бѣ боляринъ Златанъ, плѣненъ, кога падна Трапезица. И отъ него турцитѣ узнаха нѣкои нѣща за положението на Царевецъ. Съ тия трима турцитѣ искаха да си послужатъ и прѣзъ миналата нощь.

Убититѣ погребоха славно при стечение на много народъ и при жалния писъкъ на тѣхни: жени, дѣца, братя, сестри и други сродници.

Още по-голѣмъ страхъ обзе царевчани.

Всички очудени се питаха: „какви вѣсти носѣха тия пратеници“?

Да, тѣ можеха много нѣщо разправи, но всичко занесоха въ гроба.

VII.

Нѣкои по-отдавнашни работи.

За пръвъ пѫть видѣхме Слава — Семировата щерка — при входа на храмъ Възнесение Христово.

Добромиръ познаваше още отъ малка Десислава, или — както нѣкои я наричаха — Слава. Другата му леля по баща, женена за началника на царскитѣ соколари боляринъ Станимиръ, бѣ съсѣдка съ Семирови. Малкитѣ Добромиръ и Ана често дохождаха у лелини си. Тя ги много обичаше, особно слѣдъ смъртьта на майка имъ — даваше имъ сладки колачета, плодове и разни играчки. Добромиръ и Ана играеха и пѣеха съ лелинитѣ си дѣца, а сѫщо и съ Семировитѣ момичета. Понѣкога отиваха и у тѣхъ. Лѣтѣ по цѣли дни, особно въ праздници, невиннитѣ дѣца си играеха и по късна вечерь се раздѣляха, изморени весели. Еднажъ въ играта другаритѣ избраха Добромира за царь, а Слава — за царица. По-възрастниятъ Добромиръ пазѣше Слава като сестра и многажди ѝ даваше прѣдимство въ игритѣ. Понѣкога ѝ подаряваше и играчкитѣ. Ана, естествено слаботѣлесна, седѣше малко на страна. Напротивъ,

Digitized by Google

палавата Слава винаги взимаше най-живо участие и отговаряше на всичко Добромиру съ явна симпатия, чудесна усмивка и огънь въ очитѣ. Понѣкога какъ тѫжно се раздѣляха тия двѣ дѣца и какъ радостно се срѣщаха!

Тъй неусѣтно се привързаха тѣ единъ къмъ другъ. По-сетнѣ едно Семирово момиче — по-малкото — умрѣ, та Слава и Ана се сприятелиха още повече. Когато пъкъ набожната Ана се затвори въ монастиря, Добромиръ — милѣещъ за сестрица — още по-силно се прилѣпи до Слава.

Слѣдъ врѣме дълголѣтната дѣтска привързаность сѫщо тъй неусѣтно се обърна въ гореща потайна любовь. Една сутринь и двамата се събудиха като отъ чудноватъ сънь и приятно изтръпнали: дивни нови мисли, прилетѣли отъ невидѣно, ги развълнуваха. Широкъ вълшебенъ миръ съ най-свѣтли и смѣли надежди имъ се откри. Нѣщо необикновено ставаше у тѣхъ, но никой не смѣеше — па и не можеше — да изкаже туй съ езикъ. Понѣкога пъкъ, осмѣлѣха ли се да си стрѣлнатъ взаименъ погледъ, бързо-бързо навеждаха очи надолѣ, — като че ли се боеха да не прочете нѣкой нѣщо прѣстѫпно въ тѣхъ, па промълвѣха по нѣколко несвързани думи. Потъ ги обливаше, смущаваха се, забравяха се... Тѣ добрѣ разбираха, че сѫ родени единъ за другъ. Сетнѣ, кога поотраснаха, начнаха да се прѣвардятъ и взаимно да обмислятъ всѣка дума, казана прѣдъ хората. Благоприличието, тъй го изискваше. Туй, което нѣкога се позволяваше, сега трѣбваше да се избѣгва. Тѣ трѣбваше малко да се отдалечатъ. Тая раздѣла усили влѣчението и на двамата. Чакъ сега тѣ разбраха, съ какви невидими яки връзки сѫ свързани и колко щѣше да боли сърдцето, ако се скѫсатъ. Па и хората бѣха забѣлѣжили нѣкои нѣща... Ала малкото сѣменце бѣ паднало на добра почва и забило коренче дълбоко въ земята, за да израсте гиздава фиданка, като, обаче, никой ни най-малко не разчиташе, какво въ тия размирни

Digitized by Google

години носи страшното бѫдеще и че буря ще обрули и слана ще попари нѣжния хубавъ цвѣтъ.

И хубавица израсте Слава. Изъ цѣло Търново за нея приказваха, дори и другаркитѣ ѝ. Всѣка искаше да ѝ бѫде приятелка. 17—18 годишна, очи голѣми, черни, коса сѫщо такава и бухнала, страни бѣли червени, кокетка, понѣкога — буйна. Хубостьта наслѣди отъ майка си, нрава — отъ баща си. Често момци обикаляха край Семирови, дано само я зърнатъ; кога изъ пхтя я срѣщнѣха — което рѣдко се случаваше — извръщаха се безъ четъ пхти да я изгледатъ; кога пъкъ по-голѣми царски праздници моми излизаха на прозорци, вратни и улици, да си весело поприкажатъ, или на хорището — всички, и най-видни болярски синове, се взираха ненаситно въ нея, въ прѣмѣната и накититѣ ѝ, вълнуваха се, въздишаха!... Но Слава друго лице дирѣше изъ множеството и намираше ли го, радость озаряваше обайното ѝ лице. Тя и Добромиръ се изглеждаха тайно и все недоизказали всичко. Но и тия срѣщи почнаха да ставатъ все по-рѣдки.

И Добромиръ бѣ достоенъ Славинъ другарь: русъ, червендалестъ, съ шарени очи. Всички връстници и другари надминуваше по храбростъ, способности, добрина и веселость.

Боляритѣ Семиръ и Радославъ бѣха добри приятели, още отъ ергени. Въ много битки бѣха рамо до рамо и взаимно си сподѣляха и радости и скърби. Па и по родъ, състояние и обществено положение бѣха равни. Често сериозно си казваха, че, ако при женитбитѣ имъ не могли, както се сговаряли, да се сродятъ, то туй ще направятъ съ чедата. Понѣкога, особно кога пийнѣха — па и прѣдъ хората явно — се титулуваха сватове. Често си ходѣха нагости, и понѣкога Радославъ водѣше у Семирови и Добромира. Тогава срѣщата ставаше по-весела и по-тържествена. Слава низко се кланяше и почтително цѣлуваше ржка Радославу, а тоя я потупваше по глава или по рамо, па ѝ казваше нѣкоя весела и сладка думица за бѫдни дни и щастие. Слава

Digitized by Google

се за всичко договѣждаше; тя, зачервена като божуръ, наведе глава и тихо отмине. Съ притаена радость изпращаше гоститѣ и прѣзъ цѣлия день ѝ бѣше нѣщо леко, весело. И Добромиръ, кога срѣщнѣше въ пжтя Семира, отдалечъ му се кланяше. Не ще и дума, че и тоя обичаше Добромира. Прозорливото бащинско око съ радость забѣлѣжваше и Славинитѣ влѣчения къмъ Добромира. Всичко отиваше добрѣ!

Но Семиръ още не си задаваше трудъ да помисли сериозно, какво по-нататъкъ ще стане: единъ день врѣмето щѣше да му наложи да рѣши тоя важенъ въпросъ, а — може би — и самъ отъ себе да се рѣшеше, както се случва въ живота. Та той и на половина бѣше вече рѣшенъ! Пакъ, отъ 5—6 години насамъ, още повече се разбъркаха врѣмената: нѣкакъвъ далеченъ тжтнежъ се чуваше; нѣщо страшно си шепнѣха хората, клатѣха глава и се дълбоко замислѣха. При Никополъ вечерьта срѣщу рѣшителния бой, Семиръ прѣпоржча сѣмейството си Радославу. Другото по-нататъкъ лесно се разбираше.

Най-сетнѣ, турцитѣ обсадиха и Търново. Сега за други много по-важни работи трѣбваше да мислятъ и Семиръ, и Радославъ. Сърдцата и на двамата боляри се обливаха съ скърбь, като гледаха младитѣ сжщества: какво ще сполети Търпово, милитѣ имъ рожби, па — и тѣхъ самитѣ. Дълбоко угрижени, единиятъ тайно въ себе си се питаше, дали нѣкога ще бжде честитъ да се радва на щерка невѣста и на зетъ, а другиятъ да се радва на снаха като Слава и на синъ. Друга, кървава, свадба се бѣше почнала. Страшни врѣмена!

Дългътъ за отбрана на отечеството повика на помощь и виднитѣ боляри Радослава и Семира. Тѣ застанаха въ първитѣ редове на борбата. Припна да се бие и угрижений Добромиръ.

Отъ всички най-повече изтръпна Слава. Наистина, и прѣди въ малкитѣ погранични сблъсквания съ турцитѣ, тя мислѣше баща си и най-вече Добромира, но сега бѣше нѣщо друго.

Digitized by Google

И друга прѣчка — не маловажна — имаше да вземе Добромиръ Слава: самà Семирица.

Хариклия бѣше чужденка. Дѣдо ѝ киръ Ставраки, бѣше отъ ония гръцки велможи, които въ 1338. г. дойдоха заедно съ Мария, дъщеря на Андроника, кога тя въ Одринъ се омѫжи за Михаилъ Асѣня, синъ на Иванъ Александра и неговъ помощникъ. Едни велможи се върнаха въ Византия, а други — отъ привързаность и милѣние къмъ Мария — остаха въ Търново. Собствено киръ Ставраки бѣ дошълъ съ по-голѣмата си дъщеря, вдовица — нѣвгашна дойка на Мария. Послѣ той нѣкое врѣме бѣше и чиновникъ въ царскитѣ чертози. Синъ му, Хариклиинъ баща, бѣше пъкъ търговецъ, докарваше отъ черноморскитѣ градища, и най-вече отъ Византия, скѫпи копринени платове и кипарисови, сребърни и златни издѣлия. Въ послѣдния градъ Хариклия имаше братовчедъ, хартофилаксъ при патриарха.

Още отъ първо виждане, Хариклия плѣни младия, буенъ болярски синъ, и той рѣши да се ожени за нея. Ама пъкъ и тя бѣше чудесно хубавица — каквато рѣдко се срѣщаше въ Търново. Разно говорѣха хората за нея: че и други я обикаляли и че, най-сетнѣ, тя сама примамила и обладала Семира, като го съ нѣщо запоила. Кога туй узнаха Семировитѣ баща и майка, веднага се намѣсиха и енергично се застѫпиха: тѣ бѣха избрали сину друга тѣмъ добрѣ позната мома и донѣкѫдѣ бѣха вечъ уредили работата. Но на всички родителски, роднински и приятелски увѣщания, Семиръ оста непрѣклоненъ. Борбата и отъ двѣтѣ страни бѣ дълга и упорита. Най-сетнѣ синътъ надви: заплаши, че ще забѣгне далечъ, или пъкъ, че ще се убие. Семиръ страстно, главоломно се хвърли въ обятията на Хариклия и всецѣло се прѣдаде ней. Първитѣ съпружески дни минаха ни злѣ, ни добрѣ, — или, по ясно казано, неопрѣдѣлено. Но отрѣзвението и разочарованието скоро настѫпиха; почнаха се припирнитѣ, раздоритѣ. Хариклия се гордѣеше съ своя родъ, обличаше се, причесваше се и

Digitized by Google

изобщо се носѣше по византийска мода. Въ храма и на други тържества искаше да седи на първо мѣсто. Скара се най-първо съ мѫжовитѣ родители, роднини и съсѣди и послѣ — и съ всички болярки. Всички я избѣгваха, защото всѣкиго подиграваше, увираше се нагло навредъ и сѣеше раздори; и мнозина болярки скара помежду имъ. Вмъкна се и въ царскитѣ чертози, но и оттамъ скоро я отритнаха. Постоянно се караше съ Семира. Него и всички боляри и болярки тя наричаше варвари, татарска и куманска кръвь, а, кога се разлютѣше, истерически плачеше, биеше се въ глава, скубѣше си косата и кълнѣше цѣлия свѣтъ. Понѣкога се търкаляше по земя и се прѣструваше на умрѣла. По цѣлъ день не се прибираше въ кѫщи, а често се връщаше и сита. Не се знаеше, кога е обѣдъ и вечеря. Обичаше и да пие, и тогава се разиграваха най-неприятни домашни сцени. Пошушваха хората, че Хариклия имали нѣкакви сношения и съ латинеца Маринъ, търговецъ въ Семировия дюкянъ. Отсетнѣ се народиха и дѣца. Едното момиче, както се каза, умрѣ. Говорѣше се, че майка му въ избликъ на гнѣва си го ударила въ главата, и то паднало мъртво. Гледаха и слушаха всичко туй стари родители, жалѣха тайно, ала нѣмаше що да правятъ. И поотраслата вечъ Слава не можеше да не види всичко, що става въ кѫщи, и тѫжеше издънъ сърдце. Най-сетнѣ умрѣ бащата: не тъй прѣдполагаше за сина, и на баба Митра падна перде на очитѣ. За туй пъкъ Семиръ намираше покой и разтуха въ ловъ и по кръчми или пъкъ въ сраженията. Биеше се като лъвъ и затуй царьтъ го обичаше и боляритѣ го почитаха и съжаляваха, но той нѣкакъ странѣше отъ тѣхъ. Често Семиръ насамѣ — защото гордиятъ боляринъ считаше за унизение да се оплаче на майка, на сродници, или на приятели—обмисляше несносното си положение, съ боязънь си спомняше за Слава, каеше се, но вечъ бѣше много късно — злото бѣше непоправимо. Понѣкога му минаваше прѣзъ умъ да забие меча си въ гѫрдитѣ на Ха-

Digitized by Google

риклия и да забѣгне далечъ, но мислѣше Слава, старата си майка, па скжпѣше и честьта си прѣдъ царь и боляри. Клетникътъ, той не знаеше, че цѣлъ свѣтъ знае — що се върши у дома му!

И тъй, врѣмето вървѣше.

Само съ Радослава дружеше Семиръ, но тежко му бѣше поне нему да разкрие сърдцето си, тжгата си, а само понѣкога му отдалечъ загатваше. Но Радославъ отдавна знаеше много нѣща, повече отъ всички, и кога виждаше Семира умисленъ, го разтушваше прѣдпазливо. Напослѣдъкъ, по интригитѣ на Хариклия, и Радославови се отдръпнаха малко. Тя туй и желаеше.

Съ обонянието на копой Хариклия и Ирина бѣха много отдавна нѣщо подушили.

Съ зорко око тѣ наблюдаваха отношенията между майка, синъ и внучка, а още повече тия между Слава и Добромира, благосклонно гледани и поощрявани отъ Семира и роднинитѣ, но се прѣструваха, че нищо не виждатъ и не разбиратъ. По-сетнѣ тѣ съ неописанъ страхъ видѣха много напрѣдналата вечъ работа и се завзеха съ всички сили, съ всички способности и интриги — присжщи на племето и на пола имъ — да разрушатъ всичко. Хариклия мразѣше още повече Радослава, само защото бѣше интименъ Семировъ приятель, отъ туй мразѣше и Добромира.

Естествено е, дъщерята по-тѣсно се привързва къмъ майка си, но Слава обичаше баща си — и жалѣше го! — и многобройнитѣ бащини роднини. Тя още повече намрази Хариклия, кога разбра мнѣнието ѝ за Добромира. Баща и майка дѣлѣха дъщеря си и всѣки отъ тѣхъ се мжчеше, какъ по-лесно да я привлѣче къмъ себе.

Но имаше лице — едничко въ цѣло Търново — което Хариклия горещо обичаше. Туй бе Ирина, нейна съотечественица и най-интимна приятелка, — други сродници тя нѣмаше. Подушили се бѣха. Въ тая варварска страна, гдѣто капризната сждба ги бѣ завлѣкла, тѣ винаги двѣтѣ се утѣшаваха, сговаряха се, пиянствуваха

Digitized by Google

и копнѣеха за Византия, която навредъ възхваляваха до небе. Винаги двѣтѣ си говорѣха по гръцки — най-сладкия езикъ на свѣта споредъ тѣхъ.

И Хариклия мислѣше за Слава, но съвсѣмъ друго... Понѣкога, кога бѣше разположена, тя ѝ позагатваше отдалечъ за женитба, споменуваше едно име и я изглеждаше плахо, да види какво впечатление съ произвели думитѣ ѝ. Винаги, кога се отваряше разговоръ, а Харитина и Ирина често го отваряха, тѣ корѣха най-тежко Радослава и Добромира, а прѣвъзнасяха другиго...

Често Ирина думаше на Слава:

— Благатка, ти си най хубава въ цѣло Търново. Приличашъ на константинополска мома. Та въ твоята кръвь има примѣсена гръцка, благородна! Може и въ Константинополъ да те заведе майка ти, тамъ имашъ и много роднини. Пъкъ и градъ ли е? Чудо, чудо!... Царски чертози, черкови, кжщи — все отъ мряморъ, сребро и злато — градини, море, ладии. А какви напрѣмѣнени и хубавци има въ войската, а конетѣ, оржжието имъ!... Не като туй каменисто, сиромашко и дрипаво Търново. Огънь да го гори!

Понѣкога ѝ баеше ужъ скришомъ отъ Хариклия и говорѣше:

— Ще бждешъ много щастливъ, па и по челото ти се познава. Пада ти се: сираче, момъкъ хрисимъ, копнѣе, лудува за тебе... Но и ти, и той, имате много завистници — жени и мжже. Ти си още млада, глупава, невинна, още не познавашъ свѣта: мислишъ, всички хора простодушни като тебе, ала въ него има лоши хора. Слушай майка си, тя те много обича, много повече отъ колкото ти мислишъ. Та може ли майка да желае зло на чедото си! Пази се отъ тия, които на гледъ се прѣдставятъ твои най-голѣми доброжелатели, а въ сжщность тѣ съ най-голѣми лицемѣри, твои врагове. Ние все повече нѣщичко отъ тебе знаемъ. Послѣ и ти сама ще разберешъ най-добрѣ всичко... Моя гължбице, пази се отъ русъ, червендалестъ момъкъ...

Digitized by Google

Слава, навела глава, само мълчеше и дълбоко въздишаше.

Кои бѣха туй хрисимо сираче и тоя русъ червендалестъ момъкъ — тя добрѣ разбираше, сърдцето ѝ подсказваше. Тя не мразѣше Иваниша, но обичаше си Добромира и за никого другъ на свѣта не би го мѣнила. Нищо не бѣше въ сила да я отклони отъ туй. Тя все милѣеше и копнѣеше за Добромира. Тя добрѣ знаеше, че баща ѝ го обичаше като свой синъ. И бащинитѣ ѝ роднини, особно леля ѝ Петрана, като знаеха всички кѫщни раздори и козни, я подкрѣпяха. Петрана бѣ Слави втора майка: при нея тя си изказваше всичко, що тежеше на сърдцето ѝ, и си поплакваше, та ѝ поолекваше. Но рѣдко можеше да прави туй: Хариклия най-строго ѝ бѣ запрѣтила да се сношава съ нея. Старата Семирова майка, баба Митра, нищо не можеше да помогне.

Иванишъ бѣ сиромашко чедо и сиракъ. Нѣкога баща му, бѣ началникъ на царскитѣ тѣлохранители и Иванъ Пишманъ го много обичаше. Но — както всичко въ тоя свѣтъ — измѣниха се и врѣмената. При младия царь скоро интриги прогониха мнозина достойни сановници изъ чертозитѣ, за да не прѣчатъ, — обвиняваха ги, че симпатизиратъ Срацимиру, и се настаниха други, ужъ по-вѣрни и прѣданни. Не тъй лесно можеха да махнатъ стария и заслужилъ боляринъ Панча, но го принудиха та самъ направи туй: обидиха го тежко нѣколко пѫти. Милѣеше той и копнѣеше за царството и най-сетнѣ загина пакъ за него и за царя при една срѣща съ турцитѣ на южната граница, още въ първитѣ години на Шишмановото царуване. Жена му, Кера, оста вдовица безъ срѣдства и съ дребни дѣца, отъ които Иванишъ бѣ най-голѣмиятъ, тогава на 4—5 години. Скоро и царьтъ я забрави. Керини роднини отгледаха Иваниша.

Върху тоя момъкъ падна щастливиятъ жребий: нему Хариклия и Ирина бѣха назначили Слава — или,

Digitized by Google

както тѣ по гръцки я наричаха, Докса. Иванишъ наистина, бѣше блага душа, но Хариклия и Ирина не че виждаха нѣщо особно и въ тоя българинъ, ала достатъчно бѣ само туй: че не е Добромиръ, па другъ нека бждѣше, който и да било. Па и послѣ лесно можеха да въртятъ Иваниша, както и щатъ. Ако бѣ възможно, тѣ биха оженили Слава за нѣкой гръкъ или пъкъ чужденецъ. Имаше и друга причина за горния кроежъ, може-би по-важна: Добромиръ и Иванишъ бѣха добри приятели и, сигурно, щѣха добрѣ да се скаратъ. „Навѣрно, Иванишъ не знае, че Добромиръ люби Слава и тя него, но и да знае, или пъкъ послѣ да узнае, той не ще може да се откаже отъ нея, щомъ еднажъ се разпали въ сърдцето му любовниятъ жаръ“ — си мислѣше Ирина. Тя добрѣ познаваше човѣшката природа и особно тая на влюбенитѣ. Любовьта създава, ревностьта всичко унищожава. Ирина и Кера бѣха съсѣдки, отъ туй — и познанството имъ. Отначало Ирина и подхвърли еднажъ-дважъ, че и Слава, и Хариклия обичатъ Иваниша и че тя, Ирина, може вечъ всичко да извърши. Изпървомъ Кера не обърна върху туй сериозно внимание и не разбра кознитѣ: Слава бѣ хубавица болярска дъщеря, а тя — бѣдна вдовица и Иванишъ — момъкъ тоже бѣденъ и безъ име. Пакъ и не знаеше добрѣ раздоритѣ въ Семировата кѫща: Кера сгушена у дома си, се борѣше съ нѣмотията си. Но Иринините подмѣтания зачестиха, и Кера зачудена почна все повече да се увѣрява. Зеръ, Ирина бѣ нераздѣлна приятелка на Хариклия. Нѣколко пѫти Хариклия и Ирина срѣщнаха на пѫтя Кера, и гордата гръкиня, първата и се все любезно усмихваше и низко се кланяше. Кера бързаше да задоми сина да се не разваля кѫщата. Като всѣка майка, тя биде много поласкана; имаше и причини да бжде недоволна отъ царя и боляритѣ, припомни си щастливото минало и стори и се, че всичко е възможно. Най-сетнѣ, тя една вечерь съобщи на сина си тая радостна вѣсть и го окуражи. За да го увѣри по-добрѣ,

Digitized by Google

тя му приведе нѣколко факта, които, наистина, най-краснорѣчиво говорѣха. Сетнѣ и сама Ирина се срѣщна съ него и му пришепна доста работи, но засега още строго да пазятъ всичко отъ Семира. Разбира се, тя скри за отношенията между Добромира и Слава. Еднажъ-дважъ тя донесе Иванишу поздравъ ужъ отъ Слава. И Хариклия съ хубостьта си привлѣче и омая Иваниша. Тъй по тихъ, но сигуренъ, начинъ дѣйствуваха двѣтѣ жени. Всичко бѣ майсторски скроено и извършено. Планътъ сполучи напълно. Като всѣки младъ — довѣрчивиятъ, кроткиятъ Иванишъ биде изненаданъ, трогнатъ отъ тая голѣма честь и лесно повѣрва всичко, още повече като се касаеше за любовна прѣданность, погъделичка се неговото младежко честолюбие, цѣлъ пламна отъ радость и щастие и го обзе нѣкакво заблуждение. Като момъкъ, той бѣше усѣтилъ, че Добромиръ задиря Слава, но въ умопомрачението той си помисли, че може-би туй не е вѣрно или пъкъ и да е, Слава отритва Добромира. Тъй Иванишъ, като нощна пеперудка привлѣчена отъ свѣщь, се оплете въ мрѣжитѣ, тъй изкустно проснати. Той бѣше вечъ заразенъ отъ отровата, която бавно, ала сигурно, отравяше кръвьта му, скъсяваше живота му. Посѣ се и вражда между двама добри приятели, тури се голѣма прѣграда между двѣ любещи сърдца — Добромиръ и Слава. Оставаше сега сàмо Харикия и Ирина да наблюдаватъ съ зорко око отдалечъ и да дѣйствуватъ по̀-нататъкъ споредъ обстоятелствата. Но нека бъ̀демъ по̀-точни: въ съ̀щность Иванишу нищо лошо не правѣха; напротивъ, бѣха се запрѣтнали да му направятъ една голѣма услуга, и ако той сполучеше, и тѣ — поне въ първитѣ дни на съпружеството — щѣха да се радватъ.

Разбира се, послѣднята дума имаше Семиръ, но първомъ необходимо бѣ Славиното съгласие.

Семиръ ужасно мразѣше Ирина. Многажди за нея бѣ вдигалъ голѣма врѣва, изгонваше я изкъ̀щи и все заповѣдваше да я не пускатъ да дохажда. Той знаеше,

Digitized by Google

че тя вънъ го шпионира и разправя надесно и налѣво неговата свирепость. Еднажъ, пиянъ, той щѣше да я прободе съ меча си, ако тя мълкомъ и пъргава като катерица не изхвъркна изъ стаята. Но тя — тунеядката — все сполучваше да се проври или да излѣзе изкъщи безъ нѣкой да я усѣти, съ нѣщо скътано подъ прѣстилката. Често и по цѣлъ день стоеше скрита на тавана у Семирови и късно вечерь Хариклия скришомъ я изваждаше вънъ на улицата.

Дотукъ бѣха се развили работитѣ, кога турцитѣ обсадиха Търново.

Съвсѣмъ се измѣниха обстоятелствата. Разгромъ очакваше Търново — голѣмо чудо имаше да става. Ако бѣ възможно, озлобенитѣ, ожесточени и заслѣпени Хариклия и Ирина биха ускорили катастрофата.

А какво ли очакваше Добромира, Слава, Иваниша, па и всички борци?

Тъжно за сетенъ пътъ, кога тръгна за Трапезица, се раздѣли Семиръ съ стара майка, жена, дъщеря, малко чедо — наслѣдникъ — и съ роднини. Сѣкашъ, прѣдчувствуваше злото; та и той отъ дългия лошъ сѣмеенъ животъ си бѣше все тъй мраченъ и умисленъ... Най-голѣмата му грижа бѣ за Слава, още повече въ тия размирни врѣмена. Поне ней не можа̀ да каже двѣ думи насамѣ. Той я само изгледа изподъ вѣжди, па бързо се обърна да го никой не види просълзенъ. Хариклия, разплакана, разкривена ужъ отъ голѣма скърбь, всичко зорко наблюдаваше, а Семиръ не искаше и да я погледне. Сега Слава оставаше подъ пълната власть на свирепа Хариклия. Семиръ знаеше, че тя възпитава чедата му въ враждебни къмъ него, къмъ рода и народностьта му чувства; съ неописана болка на сърдце виждаше, че неговитѣ мили чеда не сж въ сѫщность негови и че, може-би, нѣкога тѣ сами ще го ругаятъ, или пъкъ хората щѣха да кълнатъ и него, и тѣхъ. Наистина, той знаеше чувствата на Слава и привързанностьта ѝ къмъ него и сродницитѣ му, но, каквото и да се кажеше, тя

Digitized by Google

бѣ едно слабо, неопитно, леснодовѣрчиво момиче, което сѣкакъ могатъ да подведатъ хора безсъвѣстни и развалени. Мжчно би устояла и на съблазнитѣ или насилията. Всичко е възможно. И туй най-вече сломяваше духа му. Какъ пропаднаха всички най-благи надежди!.. При тая раздѣла той загатна на майка, жена и дъщеря, че ги оставя подъ грижитѣ на царя и на Радослава — комуто най-вече се надѣваше, — и най-сетнѣ на сродницитѣ. Но какво отъ туй? Ако той заминѣше, кой другъ можеше да се мѣси въ работитѣ на една законна жена вдовица — дори и най-близкиятъ сродникъ или пъкъ правителството? Кой има по̀-голѣма власть надъ дѣцата отъ майката остала вмѣсто баща? Въпроси много заплетени. Пъкъ и кой знае, какво очакваше царя, Радослава и — цѣлото царство!...

И другъ таенъ лютъ черевъ ядѣше сърдцето на Семира: отдавна бѣ подушилъ, че жена му симпатизира съ враговетѣ на царство, на разни сектанти и богомили...

Борбата се продължаваше упорито. На Трапезица Добромиръ бѣ неотлжчно до Семира. Съ рискъ на живота си той се биеше юнашки въ най-опаснитѣ мѣста. Прѣдъ него се мѣркаше единъ свѣтълъ образъ, който изпълняше неговия умъ, неговото цѣло сжществувание — Слава. Добромиръ бѣше на чело на нѣколко излаза изъ крѣпостьта и между нея и Царевецъ прѣнасяше заповѣди и извѣстия. Семиръ, прѣдвиждащъ нѣкаква катастрофа и за да отдалечи Добромира въ надвечерието срѣщу рѣшителния бой, изпрѣди него и двамата монаси Онуфрия и Илариона да занесатъ въ Царевецъ мощитѣ на св. Иванъ Рилски.

Кога на сутриньта, Добромиръ гледаше отдалечъ, какъ пропада Трапезица и храбритѣ ѝ защитници, той скърбѣше, че не е до Семира, да умре съ него или да отмъсти за него, и да чуе послѣднята му дума, послѣднята му жалба или воля. Въ своето пламенно младежко въображение, той си прѣдставяше, че въ очитѣ на Слава той щѣше да израсте херой и щѣше още повече да

Digitized by Google

заслужи горещата ѝ любовь. Па и той дължеше на баща ѝ синовна почить и прѣданность. Семировата смъртъ го опечали извънредно много, понеже знаеше сега Слава въ чии свирепи ржцѣ остава.

Малцината чудесно отървани отъ Трапезица борци разказваха чудеса отъ храбрость на Семира и какъ той, най-сетнѣ, падналъ пронизанъ на много мѣста отъ неприятелски мечъ. Тѣлото му бѣ изгубено всрѣдъ изгорѣлия царски старъ чертогъ.

Не по-малко жалѣше своя приятель и Радославъ.

Семировата смъртъ още повече отдалечи Добромира и баща му отъ Слава.

И сега често всрѣдъ изпълнение на най-тежкитѣ обязаности, Добромиръ, денѣ или вечерь, откраднато минуваше край Семирови, дано отнѣкждѣ зърне горката Слава и да я утѣши, но — напраздно: вратнята бѣше затворена добрѣ и въ двора царуваше мрътвешка тишина. Нощѣ пъкъ гледаше кжщата отдалечъ и само въздишаше и копнѣеше...

VIII.

Едно събрание.

На сѣверо-западъ отъ храмъ Възнесение Христово имаше и другъ — света Петка. Него построи Иванъ Асѣнь II и положи мощитѣ на тая епиватска светица, които взе отъ изплашенитѣ латинци въ Константинополъ. Той прати та имъ казаха, че не ще ни злато, ни сребро, ни безцѣнни камъни, а само тия мощи. Латинцитѣ веднага изпълниха желанието на силния български царь. Въ 1237—8. г. излѣзоха та посрѣщнаха край Търново мощитѣ царьтъ, царицитѣ: Елена, майка му, и Ана, жена му, патриархъ Василий, всичкото духовенство и безброенъ народъ. — Въ тоя храмъ лежеха и мощитѣ

Digitized by Google

на друга гръцка светица —, царица Теофана. И тѣхъ изиска Иванъ Асѣнь II отъ константинополскитѣ латинци.

Въ Търново имаше и други мощи, които — по подражание на гърци, маджари,... благочестивитѣ царе Калоянъ и Иванъ Асѣнь II донесоха. Туй тѣ считаха богоугодно и велико царско дѣло, което щѣше да се отбѣлѣжи въ лѣтописитѣ на царството и да се прѣдава отъ едно поколѣние на друго за тѣхна слава и паметь. Па и царе, и народъ, — всички считаха светитѣ мощи Божия закрила на столицата и най-голѣмо нейно украшение.

Нѣщо прѣди два и половина вѣка Самуилъ, кога нападна Лариса, прѣнесе оттамъ въ столицата си Прѣспа мощитѣ на св. Ахилеса. Тамъ плѣни и гиздава гръкиня, която взе за жена.

И храмъ св. Петка бѣ пъленъ съ народъ, най-вече пришълци.

Бѣше недѣля вечерь, 6. юлий.

Въ тъмнината на малъкъ площадъ между споменатия храмъ и царскитѣ чертози се бѣха събрали на купчини, както многажди, старци и бабички наклѣкали тукъ-тамъ до зидоветѣ, сгърнали ржцѣ и навели глава. Бъбрѣха туй-онуй, ослушваха се и се огледваха. Какво друго да правятъ? Измжчваше ги страхътъ и неизвѣстностьта: обсадата се продължи, па издень-вдень положението се влошаваше.

— Та, нали ви казвамъ? — говорѣше баба Добра — парамонарьтъ (клисарьтъ) отъ Възнесение Христово разправялъ, че кандилото на светия прѣстолъ все изгасвало, колчемъ го запалвали. Срѣщу миналата пъкъ недѣля върху плащаницата падали отъ разпетието капки кръвь и сълзи.

Всички я плахо изгледаха, обзети отъ голѣмъ страхъ, изгледаха вечъ стотни пжть и звѣздното небе и се закръстиха, като бъбрѣха молитви и глухо въздишаха.

— Миналата нощь, се обади баба Бойка, разправя мжжъ ми, кога той и другарьтъ му Стойно се връщали

Digitized by Google

отъ стража при Великата лавра, въ потайна доба, срѣщнали старецъ гологлавъ, съ дълга патерица. Лицето му свѣтѣло нѣкакъ. „Свърши се, рекълъ той, търновската слава. Другъ народъ ще дойде да царува тукъ седемь пѫти по седемдесеть години и да ви мѫчи. Богъ наказва българитѣ за голѣмитѣ имъ грѣхове. Многажди ги прощава, но вечъ не може да ги търпи: не вардятъ пость, ни черковни канони, не почитатъ царь, духовници, стари людие, родители, прѣдали се на ересь, раздори, пиянство, блудъ — оставятъ женитѣ си и се незаконно женятъ по нѣколко пѫти. Братъ противъ брата и синъ противъ баща се дигнаха. Възгордѣха се, та и Бога не познаватъ. Дойде врѣме, когато живитѣ ще кажатъ на умрѣлитѣ: „излѣзте вие изъ гробоветѣ да влѣземъ ние“! Кога се раззелени оня брѣстъ, до св. Петка, върху който нѣкога бѣ падналъ гръмъ, тогава изново българитѣ ще придобиятъ царството си“! Казалъ туй и бързо се изгубилъ. Вѣтъръ нѣмало, а дървесата зашумѣли и навели клони, та му се поклонили. Въ мига не се сѣтили да си свалятъ шапкитѣ, да му цѣлунатъ ржка за благословия и да го попитатъ, кой е...

— Кой ще е? — я прѣсѣче баба Добра, самъ Господъ Саваотъ или пъкъ нѣкой възкръсналъ светия!..

— Богомилитѣ мърсятъ свѣта. Тѣ бъркатъ всичко! се чуха нѣколко гласа изведнажъ.

— Твоитѣ роднини, Бойке!

— Твоитѣ съсѣди, Добро!

— Завчера една жена родила дѣте сѫщи дяволъ: съ едно око, рога и опашка. И свещенникътъ се отказалъ да чете молитва на лѣхусата и да го кръсти. Крили го десетина дена и най-сетнѣ роднинитѣ го одушили... Какви поличби начнаха да ставатъ!... Нали пѫ-прѣди и на сестра Феврония се бѣ явилъ нѫсънѣ св. Иванъ Рилски и казалъ да прѣнесатъ благоуханнитѣ му кости отъ Трапезица въ Царевецъ, та да ги избавятъ отъ агарянско поругание?...

Digitized by Google

— Блазѣ й на душата, че се удостоила да види този великъ нашъ чудотворецъ! Феврония е праведна!.. я прѣсѣче баба Бойка.

— Завчера вечерь пъкъ — продължи монахинята баба Марта, сгушена отъ страна въ тъмнината — на сестра Феврония се явила прѣчиста св. Богородица. Тя била много нажалена. „Плача, рекла тя, за Търново, за храмоветѣ, монастиритѣ, царскитѣ чертози. Най-вече плача за народа. Много се молихъ на моя Синъ за милость, но тоя пѫть не ме послуша“!...

Всички пакъ дигнаха очи къмъ небе и се закръстиха.

— Боже, смили се надъ насъ грѣшни! се чуха нѣколко плачевни гласа.

— Ами видѣхте ли ония гърбави скоклести животни у турцитѣ! Какви страшни, пакъ и грозно виятъ!..

— Бабо Стано, се обади отецъ Калиникъ, туй сѫ верблюди. Кога чичо ми, архимандритъ Спиридонъ, ходилъ на Божи-гробъ, се возилъ на тѣхъ отъ Яфа нататъкъ. Тѣ били кротки, безврѣдни животни. Често се споменуватъ въ свещеннитѣ книги. Праведний Йовъ имаше шесть тисящи камили. Савската царица докара подаръкъ Соломону, между друго, и камили.

Наста дълга, мѫчителна пауза.

— Тъй, тъй! намѣси се дѣдо Храбро. Не виждате ли, какъ отъ седмица насамъ, слънцето изгрѣва и захожда голѣмо, кърваво, а мѣсечината — блѣда и земята се търси? Гробоветѣ около храма сѐ напукали. Нѣкждѣ, казватъ, се появила голѣма опашата звѣзда.

— Наистина, се обади и дѣдо Гръдъ, старъ ветеранъ, и свали шапка. Забравихме Бога, нѣщо по-лошо: поругахме се съ него, разпинаме го на кръстъ всѣки часъ. Тия безъ четъ исмаилтяни, които отвредъ обкржаватъ Търново, сѫ исти дяволи. Свършва се свѣтътъ. Наближава врѣмето на Антихриста и второ пришествие.

— Въ книгитѣ пише, че той ще се роди отъ еврейка мома... отъ еврейска кръвь! се обади дѣдо Милко.

Digitized by Google

— Както и нашиятъ царь! се обади изъ тъмнината непознатъ гласъ.

— Всичко става точно тъй, както пише въ Иезекииля и въ Откровението! допълни дѣдо Гръдъ.

Женитѣ уперили уши, да не пропустнатъ ни дума, изтръпнаха и се машинално спогледаха, доколкото можеха въ тъмнината. Чу се глухъ неопрѣдѣленъ ропотъ, въздишки и плачъ...

Отдолѣ се подадоха мъже. Кога се приближиха, познаха ги. Тѣ бѣха протокелиотъ Прияздъ, примикюръ Арсений и още другъ единъ старъ монахъ, подпиращъ се на патерица.

Първитѣ двама отминаха напрѣдъ бързо, а послѣдниятъ се отби да почине при събранитѣ.

Отецъ Амвросий бѣ сакатъ: раненъ бѣ при прѣвзимане монастиря св. Троица. Той бѣ тамъ игуменъ.

Старцитѣ го нетърпѣливо запитаха за новини.

— За сега нищо лошо нѣма, братя. Насърдчахъ борцитѣ. Храбро се биятъ тѣ. Но..., казватъ, турцитѣ много се разшавали изъ стана и все — пръснати изъ цѣлата околность — обикаляли крѣпостьта. Туй е лошъ знакъ. Нали днесъ насмалко щѣха съ тежкитѣ си и остри сѣкири да разбиятъ главната врата? Великъ Божи гнѣвъ виси надъ насъ! Много грѣшни сме. Да се молимъ, да се молимъ Господу. Само Той може ни спаси!...

— Нека и богомилитѣ, и еретицитѣ се молятъ, — се обади дѣдо Симо. Тѣ пакъ повилнѣха. И евреитѣ сащо. Роднината имъ царьтъ покровителствувалъ, казватъ, и тия, и ония. По-прѣди ги приемалъ тайно въ царскитѣ чертози. Развалата е проникнала навредъ. Найголѣмото зло излѣзе изъ царскитѣ чертози и — води началото си отодавна... Царь Иванъ Александъръ се сроди съ ония, които разпнаха Христа и които и сега пакъ биха го разпнали, ако дойдѣше да умири тъй разбърканото българско царство. Иванъ Шишманъ е незаконенъ царь: нашъ царь е Иванъ Срацимиръ.

Digitized by Google

— Право! се чуха въ тъмнината нѣколко озлобени гласа.

— Кучешки джавкания! извика дѣдо Гърдъ. Симо, знамъ, оязвено е твоето честолюбие, поддигашъ стари дертове, дирнишъ стари смѣтки. На първата царица Теодора, баща ти бѣше любимецъ... Той бѣше кефалия на Дръстърската хора. Имашъ власи роднини; миришешъ на риба...

Но като никой не се обади, дѣдо Гръдъ, посраменъ, млъкна.

— Баща ми самъ се оттегли, защото не можа да гледа беззаконията на царя и да става съучастникъ въ неговитѣ гнусни похождения. Искаше да спаси душата си. Не искаше да ближе паници и въ замѣна на туй, съ единъ кокалъ да му запушатъ уста, очи и уши. Други близаха, но отпослѣ и тѣхъ, като заразени отъ бѣсъ кучета, ги изхвърлиха вънъ съ единъ ритникъ.

Наста мълчание.

— Баща ти изпаѫдиха...

— Блядословишъ, Гърде, продължи дѣдо Симо, — сѣкашъ мълкомъ насърдченъ отъ тоя благоприятенъ отзивъ и като все издигаше гласа си; той се смълча развълнуванъ и слѣдъ малко продължи: поддаде се Иванъ Александъръ. Мѫжъ на почтена и хубавица жена и баща на двѣ дѣца Михаилъ Асѣня и Иванъ Срацимира, той, като момче на 14—15 години, се плѣни отъ една еврейка, безчинствува по-рано съ нея и най-послѣ се ожени за нея, а законната си жена — добрата Теодора затвори въ монастирь, принуди я да се покалугери и послѣ я прогони въ Бдинъ, по интригитѣ на еврейката, за да осигури Търново за синоветѣ си. Баща ми разправяше, какъ една сутринь взори, нажалени и просълзени Теофана и Срацимиръ, напуснали Търново, заобиколени съ много войници. Властьта не оставила народа да ги изпрати, както прилича. Говорѣха, че по-рано еврейката отровила най-голѣмия синъ Михаилъ Асѣня... Послѣ тя му народи роякъ дѣца: Иванъ Асѣня IV, Иванъ

Digitized by Google

Шишмана, Кератамарь, Кераца и Десислава... Иванъ Асѣнь IV умрѣ рано, ама царьтъ не разбра, че туй е Божие наказание...

— Симо, мръсни уста имашъ. Срацимиръ отиде въ Бдинъ, защото му е старо бащино наслѣдство: Иванъ-Александровиятъ вуйчо, Михаилъ, бѣше синъ на Шишмана Бдински!

— Гърде, туй царьтъ говорѣше, само да залъже и Срацимира, и боляритѣ. Трѣбваше по-рано Срацимира да направи управитель на Софийско, а Шишмана да прати въ Бдинъ,... но тогова той готвѣше за наслѣдникъ, за Търново. Стана причина, та съ власитѣ се скарахме тогава и боляритѣ се раздѣлиха на двѣ противни страни. И на всичко туй отгорѣ, подкупенитѣ ласкатели книжовници го величаятъ и до днесъ по гръцки обичай: воинственъ като Александра Македонски, побѣдитель като Константина Великий!... Да видимъ сега самъ Иванъ Шишманъ какво ще направи. Заедно съ Срацимира тѣ отдавна биха смазали силния врагъ...

— Но Симо, обади се още по-развълнуванъ дѣдо Гръдъ — слюнка не бѣ остала въ устата му — отъ царскитѣ лѣтописи знаемъ, че и славнитѣ наши царе Борисъ и Симеонъ отстраниха отъ прѣстола първитѣ свои синове. — Владимира и Михаила. Иванъ Александъръ, туй не направи.

Дѣдо Гръдъ минуваше за начетенъ мжжъ: нѣкога бѣ лѣтописецъ при царя и, па и до сега, негово довѣрено лице.

— Знамъ туй, заслѣпений царедворецо — ядно го прѣсѣче Симо — но тогава причинитѣ бѣха съвсѣмъ други: законни; туй стана за благо на царството, а не за угода на плътскитѣ страсти и че тъй го искала хубавицата еврейка!...

— Та и кой слѣдъ Михаила дойде на прѣстола? запита дѣдо Милко. Петъръ!... Тфю, тоя мекушавъ царь, играчка на лукавата си жена гръкиня Мария, на Сурсувула и на други гръцки клеврети!.. Не заслужва и

Digitized by Google

името му да се спомене: нови тяжни мисли изпълнятъ душата ми, разлюлѣватъ отъ ядъ цѣлото ми тѣло.

Симо млъкна — едно, да си почине отъ вълнение, и, друго, да си припомни още нѣщо. Послѣ той продължи одързостенъ:

— Сетнѣ, за да умилостивятъ непрѣклонния врагъ, нечестивия агарянецъ, дадоха му, освѣнъ земя, пари и помощь войска, още и — хубавица Кератамарь за жена. Дъщеритѣ на Иванъ Александра за такава участь бѣха достойни. Тя, казватъ, била много боязлива, ала найсетнѣ склонила. Помня, какъ прѣди 20—25 години я изпратихме отъ Търново. Тия, които я придружиха до Одринъ, разказваха, че при раздѣлата тя много плакала. Турчинътъ, разбира се, славно я посрѣщналъ. Нещастната, тя умрѣ въ чужбина отъ жаль...

— Не е истина всичко, извика дѣдо Храбро. Кератамарь доброволно се прѣнесе жертва за благото на народа; тя направи повече отъ всички васъ и насъ юнаци. И Иванъ Кантакузинъ даде дъщеря си Теодора за жена на шедесетгодишния султанъ Орхана, за да го привлѣче на своя страна. Па и Баязидова жена е дъщеря на краль Лазара. Бориловата дъщеря, прочутата хубавица Мария, стана жена на латинския императоръ католикъ Хенриха, Балдуиновъ братъ и наслѣдникъ. Кога мжжа ѝ умрѣ внезапно въ Солунъ отъ отрова, нѣкои обвиниха Мария. Нашиятъ царь Георги Тертеръ I, даде дъщеря си на Чоки, синъ на ханъ Ногая.

— И до сега народътъ пѣе пѣсеньта — какво Мурадъ рекълъ на Кератамарь и тя що му отговорила, Смиле, ти много добрѣ пѣеше тая пѣсень, макаръ, че царскитѣ хора я запрѣтяваха.

На страна седѣше другъ старецъ сжщо сгушенъ и умисленъ. Той изпъшка болезнено и заговори плачевно:

— Охъ, Симо, остави ме! Не поддигай стари тжги, не туряй живъ вжгленъ на люта рана!... Днесъ пожални страшни пѣсни пѣятъ стрѣлитѣ и копията, а народътъ осиромашалъ, сломенъ, смаянъ или възмутенъ

Digitized by Google

издънъ сърдце, ядно, прикрито роптае!.. Слѣдъ врѣме и уцѣлѣлото потомство ще приказва и ще пѣе и за туй страшно, що днесъ се върши и има още да става. Ще проклина и царь, и боляри, и всички насъ. Ехъ, нѣвга гуслари пѣели славни пѣсни, величаели юначнитѣ български царе, войводи и войници и славнитѣ имъ побѣди по мизийскитѣ и македонскитѣ полета и планински устия, за побѣдитѣ на Крума, Самуила, стария Асѣня, Калояна, Иванъ Асѣня II,... събирали се стари и млади, па и царь, и царица, и тѣхна гиздава челядъ, слушали и се дивѣли. Пѣели и по пищни трапези, гдѣ вино и медовина обилно се лѣели и самъ царьтъ поднасялъ на юнацитѣ пълна златна чаша да я прѣсушатъ до дъно, а тѣ съ подмладена кръвь и съживѣна паметь разказвали за страшнитѣ битки и нечути подвизи, отдъхвали, берѣли сили за нови побѣди и молѣли Бога за здраве и дълги години. Пѣели и по игрища, гдѣ млади нагиздени моми и юначни момци съ разпалена кръвь играели, тропали, спогледвали се умилно и нѣщо си откраднато пошепвали!.. Дѣ нѣвгашнитѣ сговорни царе и боляри, гдѣ нѣвгашното врѣме?!.. Пѣехъ и свирѣхъ и азъ, но отдавна гуслата си ядно счупихъ на хиляди къса, досадна ми стана: омръзна ми да пѣя жални пѣсни и даги обливамъ съ сълзи, черни ядове и клетви!...

— Значи, Смиле, сродихме се съ турцитѣ. А бе, какви се падатъ Баязидъ и Шишманъ?

— Вуйчо и племенникъ, Симо, поради Кератамарь, а въ сѫщото врѣме сѫ и двама баджанаци, защото женитѣ имъ сѫ сестри помежду си и дъщери на краль Лазара.

Досега отецъ Амвросий, смаянъ, ядно слушаше. Обиденъ крайно отъ тая подигравка за царя и за да спре тоя разговоръ, който, кой знае до кѫдѣ щѣше да отиде, се намѣси:

— Но, Симо, Кератамарь си запази християнската вѣра.

— Та що отъ туй? Калугеро, и ти ли се намѣсвашъ да пазишъ царя. Та и Иванъ Александъръ и

Digitized by Google

Иванъ Шишманъ безъ ваша поддържка нищо не можеха направи. Вие благославяхте злодѣянията имъ отъ църковния амвонъ, молѣхте Бога за тѣхъ, а народу заповѣдвахте покорность... Еврейката Сара...

— Тя не е еврейка Сара, — избухна та го прѣсѣче още по-гнѣвно Амвросий, а наша бивша благовѣрна и благочестива царица Теодора! Тя съгради храмове и монастири и ги обтрупа съ скѫпи икони и други дарове, закриляше нашата света вѣра и духовенството, като го още и насърдчаше. И до днесъ по всички Божи храмове на царството въ света литургия и въ всички молитви името ѝ се споменува наредъ съ царя, царицата и патриарха!...

— Лакейства и царедворски лъжи! избъбра ядно Симо и махна съ ржка въ въздуха.

— Иродиада!

— Саломия!

— Далида!

— Друсилия! се обадиха остри непознати гласове.

Отецъ Амвросий се смълча, като се разгледа смутенъ около себе въ тъмнината.

— Симо, обади се пакъ по реда си дѣдо Гръдъ, потаенъ вѫгленъ си билъ. Виждамъ, накждѣ сочатъ думитѣ ти. Туй никакъ не прѣдполагахъ. Довчера мислѣхъ, че си съ насъ, и даже бихъ се обзаложилъ, бихъ се заклелъ... Види се, и тебе неприятелитѣ сѫ оплели...

— Клеветишъ, извѣяно старче! Не съмъ ни съ тѣхъ, ни съ васъ!... Тѫжно ми е на душата: да си изкажа, та дано ми поолекне. Та и каква я извършихте и вие?

— Брѫщолевишъ!... Та не за пръвъ пѫть български царь се жени за чужденка, да не говоримъ за българскитѣ царици гръкини и сръбкини... Отъ царскитѣ лѣтописи знаемъ, че храбриятъ нашъ царь Калоянъ взе куманка...

— Тя му изяде главата при Солунъ я?!... Любовникътъ ѝ куманъ Манастрасъ го уби. Ако слушашъ

Digitized by Google

гръцкитѣ калугери, събратята на отца Амвросия, то-св. Димитъръ го билъ проболъ съ копието си — тъй го изобразяватъ и по иконитѣ си — както и въ стана при Драчъ ангелъ ужъ се притекълъ, та убилъ съ меча си Иванъ Владислава, синъ на Арона, Шишмановъ синъ. По-сетнѣ вѣроломната куманка, за да потули работата, се ожени за Борила, синъ на зълва ѝ. Та и Борилъ може-би е намѣсенъ въ заговора. Язъкъ за толкова благи надежди! Гръцитѣ се бѣха страшно изплашили, Солунъ щѣше да падне въ наши ржцѣ, ама ето св. Димитъръ дотърчава съ коня си, та помогна на гърцитѣ, както едно врѣме сжщо тъй ужъ св. Теодоръ Стратилатъ имъ се притича на помощь, кога обсаждаха Дръстъръ. Какъ небето покровителствува тия хора!...

— Не е истина, че Манастрасъ е убилъ Калояна — продължаваше дѣдо Гръдъ — това е нагла лъжа на гръцкитѣ лѣтописци. Калоянъ умрѣ отъ силна простуда. Една жена на славния нашъ царь Иванъ Асѣнь II бѣ маджарка, а друга пъкъ — епиротка, дъщеря на киръ Теодора. Първата жена на Иванъ Александра бѣ влахинка...

— Но тѣ бѣха християнки, па — и отъ царска кръвь, а еврейката...

— Казахъ ти, и еврейката се покръсти!... Па и другоземнитѣ царе сжщото правятъ...

IX.

Буйството расте.

Къмъ събранитѣ полека се присламчиха и други мжже, които досега отдалечъ въ тъмнината заобикаляха и подслушваха всичко. Тѣ, сѣкашъ, издебнаха сгодния моментъ. Събранитѣ ги безпокойно изгледаха.

— Какво ли има още да патимъ? обади се единъ отъ новодошлитѣ, Пройчо. Едни отъ синоветѣ ни избиха

Digitized by Google

въ миналитѣ войни, други всѣки день гинатъ тукъ, а трети Шишманъ заведе на друга касапница; кой знае дѣ сж пропаднали, червеи да ядатъ труповетѣ имъ, а главитѣ имъ да носятъ на върлина. Ние — сиромаси, остали безъ подпорка за старина — гледаме и ще гледаме вънци сираци. На боляритѣ пъкъ винаги е добрѣ. — Кога ли ще миряса нашето царство!

— Царьтъ и любимцитѣ му боляри — се намѣси другарьтъ му Радъ — слѣдъ като оголиха народа, ето, най-сетнѣ, до кой редъ доведоха работитѣ. Виновни сме ние, че търпѣхме доднесъ всичко. Теглимъ отъ главитѣ си. Отдавна трѣбваше да ги изринемъ... Късно се сѣтихме!...

— Тъй, тъй! извикаха нѣкои жени. Отъ болярскитѣ, тия надути византийски кокони, не можемъ и въ Божия храмъ мѣсто да намѣримъ.

— Пройчо, ти и твоитѣ другари сте мръсни прѣдатели! кресна дѣдо Гръдъ.

— Изкуфѣла рѣпа си, Гърде, и заслѣпенъ царедворецъ и блюдолизецъ! Прѣсѣкоха се вечъ пѫтекитѣ ви за царскитѣ чертози и за оргиитѣ тамъ... Свърши се всичко!

— Страхопъзлю царь! обади се Божилъ, другъ отъ придошлитѣ. Вмѣсто да пази столицата си, той позорно избѣга. Съ туй издаде своята слабость и окуражи турцитѣ. Излъга проститѣ хора, че отива да гони турцитѣ. Дважди вечъ турцитѣ обсаждатъ Търново, и той все избѣгва изъ тая страшна крѣпость. Не се наема да се бори. Зеръ, царската кожа е скжпа, а нашата става за цървули; въ царскитѣ жили тече кръвь, а въ нашитѣ — мочевина!

— Не влиза вечъ въ капаня, както прѣди при Никополъ, допълни иронично Пройчо.

— Трѣбваше тъй да направи за по́-добрѣ, възрази отецъ Амвросий. Той ще доведе съ себе и други съюзници и ще ни освободи.

Digitized by Google

— Вѣрно! ще събере откъмъ заходъ-слънце всички народи да дойдатъ и освободятъ Търново, както нѣкога тръгнаха за Божи-гробъ! Па и турцитѣ се готвятъ да посрѣщнатъ тържествено вашия отъ Бога избранъ и вѣнчанъ царь, покровитель на сираци и вдовици и слава на българското царство, и да му поднесатъ дарове, както източнитѣ мѫдреци на младенеца Исуса!... Богу бойте се, царя чтите!... Ха, ха, глупости, лъжи, заблуждение!...

И Божилъ изпсува и въ тъмнината ядно изгледа събранието.

Нѣкои отъ събранитѣ се спогледаха уплашени и се замислиха.

Нови хора привлѣчени отъ крѣсъцитѣ, прииждаха и се намѣсяха ту къмъ една страна, ту къмъ друга. Застанали на мѣстата си и смаяни или възкипѣли отъ ядъ, — тѣ сѫмо слушаха.

Изпрѣди такива страшни думи, такива хули противъ царя никой не смѣеше да изкаже явно, още повече всрѣдъ площада и прѣдъ такова множество. Заплащаше съ живота си!... Но отъ нѣкое врѣме насамъ, сега, когато Търново е и безъ царь, държавата пропада и умразната власть е безсилна, — старата за мъсть вражда заговори по́-смѣло и по́-гръмко; прѣпирни, сблъсквания и тайни убийства изъ улицитѣ зачестиха. Ядътъ, жалбитѣ за изгубени ближни, мисълъта за неизвѣстното, страшно, бѫдеще и, най-сетнѣ, отдавна притисканото и потаявано негодувание, подобно на заприщенъ досега голѣмъ язъ или душникъ на нѣкой волканъ, заплашваше да сгромоляса всички прѣгради и да издави свѣта. Отчаянието, отмъщението, анархията гордо и смѣло вдигаха глава. Поради военни несполуки отъ 20—30 години насамъ царскиятъ престижъ бѣ съборенъ въ праха, оплютъ, поруганъ; отъ нѣвгашното славно самодържавие бѣ остало само една сѣнка: вечъ Иванъ Шишманъ бѣше единъ простъ турски васалъ. Всѣка самостоятелна политика, всѣка държавнишка идея бѣ изчезнала. Числото на

Digitized by Google

недоволнитѣ всѣки день растѣше. Между царя и голѣма часть отъ народа пропастьта ставаше все по́-голѣма. Готвѣше се гробъ и за едни, и за други, сирѣчь за Българското царство. И двѣтѣ страни — еднакво виновни въ случая — се все повече озлобяваха, заслѣпяваха и обвинява една друга за насталитѣ бѣдствия. Никакъвъ компромисъ, за жалость, не бѣше възможенъ. Тая вражда датуваше много отдавна и се прѣдаваше отъ дѣди и бащи на синове и внуци. Раздухваха я отъ една страна царьтъ и любимцитѣ му боляри, а отъ друга — онеправдани или докачени честолюбци. Па, въ тия размирни врѣмена, разни сектанти, явни и тайни богомили вълнуваха народа, и тъй вече много протеглилъ отъ епидемии, гладъ и тежки данъци. Царь и народъ бѣха двѣ тяжещи се страни; кой можеше да бѫде сѫдия между тѣхъ и да накаже виновния? Нѣкои добри и честни боляри се оттеглиха на страна и хладнокръвно, макаръ и съ скърбь, гледаха приближаващата опасность. Защото, за свой личенъ интересъ и за низко отмъщение любимцитѣ боляри съвѣтници, прокудиха далечъ отъ царя всички истински родолюбци, но тѣхни лични неприятели, и, за да го държатъ винаги въ ржцѣтѣ си, плашеха го съ все нови съзаклетия и бунтове между народа и че нѣкои боляри гласятъ Срацимира за Търновски царь, а държавнитѣ работи прѣдставяха въ обаенъ видъ. Тѣхнитѣ интриги засегнаха дори и боляритѣ Радана, Семира, Радослава, Балдя и други, па — и самъ Евтимия, толкова важно лице. Той си навлѣче царския гнѣвъ, защото еднажъ-дважъ се усмѣли, та изказа всичко право въ очитѣ Шишману и му прѣдрече лоши сетнини. Опасно бѣше да не пратятъ патриарха на заточение, а на мѣстото му да турятъ нѣкакъвъ монахъ, който всичко да върши и всичко да одобрява. Ето защо Евтимий всичко прѣнасяше търпѣливо, ако и съ голѣма болка на сърдце, и очакваше Богъ да обърне на добрѣ. Но понѣкога и самъ Шишманъ съзираше явното народно прѣзрѣние. Кога той биваше въ храма,

Digitized by Google

мнозина излизаха, или пъкъ не дохождаха, ако знаеха, че той ще бѫде тамъ; хорà прѣдъ царскитѣ чертози не ставаха; кога царьтъ минуваше прѣзъ търновскитѣ улици, нѣкои го не поздравляваха и не акламираха, или кривнуваха въ други улици да го не срѣщнатъ; други пъкъ явно отвръщаха лицето си на страна и слѣдъ него се подсмиваха или се гнѣвѣха и си нѣщо шепнѣха. Съ такива често царската свита имаше разправии. А какво можеше самъ царьтъ да направи? Не бѣха единъ-двама. Наистина, нѣкои и запираха, на скоро ги пускаха. Той не искаше да се дразни безочливата тълпа и да става шумъ — отъ което само неговото царско достоинство би се накърнило, та често се прѣструваше, че нищо не вижда и не чува, но въ душата си се ужасно гнѣвѣше. На мѣста народътъ се отказа да плаща и данъкъ. Изпрѣди — и то много рѣдко — насамѣ въ чертозитѣ си, царьтъ се замисляше за положението и за сетнинитѣ и да повика нѣкои боляри да се посъвѣтва съ тѣхъ, какъ да се изглади недоразумѣнието между него и народа, но скоро отхвърляше тая идея, — и то по нѣколко причини. Страхуваше се отъ приближенитѣ боляри да го не свалятъ или пъкъ и тѣ да не се отметнатъ отъ него и го оставятъ самъ; считаме го сега за голѣмо унизение да слиза толкозъ низко и да дири прошка и милость отъ народа, па и дали щѣше да сполучи? Всѣки щѣше да каже: „най-сетнѣ, царьтъ се видѣ натѣсно и иска да се придобрява!“ Третя, най главна, причина бѣше тая: всичко вече се свърши. Българското царство пропадаше; всички се сгръмолясваха въ пропастьта, и въ тоя хаосъ потомството — това вечъ нещастно потомство! — смятно щѣше да си мисли, кой бѣ виновниятъ и да го кълне. — И слѣдъ всичко туй, царьтъ, като да заглуши гризенията на съвѣстьта и да удовлетвори донѣгдѣ, накърненото си честолюбие, ставаше все по-свирепъ и прѣдписваше все по-строги наказания на немирнитѣ си и непризнателни поданници. Най сетнѣ, както видѣхме, кога турцитѣ се упятиха

Digitized by Google

за Търново, Иванъ Шишманъ събра голѣмъ съвѣтъ отъ всички боляри, помириха се за мигъ, остави за свой замѣстникъ Евтимия, а самъ той съ своитѣ прѣданни нему боляри избѣга. Разбира се, нѣкои боляри остаха непримирими. — Сега пъкъ и новата власть бѣше слисана. Тя още можеше нѣщо да направи, но намираше за благоразумно да мълчи.

Нѣкои жени се разплакаха: сѣкашъ въ думитѣ на Милка, Сима и Смила, а още повече пъкъ на Пройча, Рада и Божила, имаше нѣщо вѣрно.

Дѣдо Гръдъ и дѣдо Храбро силно зароптаха.

— Божиле, заговори ядно послѣдниятъ, дадохъ меча си сину — той сега юнашки се бие съ царя противъ враговетѣ. Жаля, че не е у менъ, да те промуша, светотатецо! За туй отечество нашитѣ дѣди и прадѣди рѣки кръвь пролѣха, животъ положиха. И азъ нѣвга се борихъ. На, вижъ, на три мѣста съмъ раненъ въ биткитѣ. Ехъ, по-добрѣ да бѣхъ умрѣлъ тогава, та да не дочакамъ да видя туй и да не чуя такива думи отъ наши братя християни и българи! Тежко и горко на туй царство, което вие бихте управлявали!

— Та дѣдитѣ ни само вамъ ли оставиха съ царско владало туй отечество да го грабите! — обади се Божилъ. И азъ съмъ се билъ за него. И мои синове умрѣха за него.

— Азъ пъкъ, ако имахъ мечъ, щѣхъ да го счупя: не искамъ да служа на такъвъ царь, или пъкъ другояче щѣхъ да постжпя... Стига вече толкова заблуждения и прѣструвки. Да, да, отначало трѣбваше иначе да вършимъ. Какво още чакатъ? Нека отворятъ вратитѣ на турцитѣ, да се не избива вечъ народъ. О ненаситни кървопийци, каква е тая касапница? Какви сж тия Ваалови жертви? Какво е туй море отъ кръвь? Евангелието заповѣдва миръ, любовь и равенство между всички хора, Божии чеда! — изкрѣска разтреперано друго лице, което току-щомъ се бѣ примъкнало.

Сега между него и отца Амвросия се почна тазъ ядовита прѣпирня:

Digitized by Google

— Ами Виде, ти не си ли българинъ? И на отечеството ли не искашъ да служишъ?

— Нѣмамъ никакво отечество!.... Отечество! празднн думи, вздица, съ която ловите и омотавате въ мрѣжитѣ си, както палкътъ — мухата, насъ проститѣ хорица. Ние гладуваме, ходимъ въ дрипи, биемъ се за туй отечество, гинемъ като псета, а царьтъ и боляритѣ го немилостиво грабятъ, трупатъ купове перпери, обличатъ се въ злато и коприна и умиратъ отъ прѣядане и прѣпиване. Никакво отечество не припознавамъ, защото го нѣмамъ, не съмъ го и никога ималъ. Нѣма вече какво да губимъ. По-зло за насъ отъ турцитѣ нѣма да стане, па и не може! Роби бѣхме прѣди, роби ще бждемъ и сега, но поне на друговѣрцитѣ, ама всички: и ние, и вие. Пакъ кой знае? Може и добро нѣщо да ни огрѣе. Вие му мислете. Виждамъ, всички сте се опуйчили... Пакъ, ако искашъ да знаешъ, мое отечество е цѣлата земя; всичкитѣ людие сж мои братя...

Наста дълго мълчание — лошъ прѣдвѣстникъ. Всички стоеха смаяни или наежени.

— Ами ти Бога не вѣрвашъ ли, вѣра нѣмашъ ли?

— Бога вѣрвамъ, и вѣра имамъ, но тя не е като твоята — сатанинско учение!

— Сквернословци, изкрѣска високо отецъ Амвросий, вие развратявате и размирявате народа, като го учите Бога да не вѣрва, на царя да не се покорява и насъ да не зачита. Издень-вдень се все по-ясно изказвате. Говорете, говорете, да се опознаемъ добрѣ... Та ние ви познаваме отдавна, но си мислѣхме, че при общата голѣма опасность и когато трѣбва съ задружни сили да отблъснемъ врага, сте се вразумили!... Люто ще ви накажемъ послѣ.

— Какво послѣ ще става — неизвѣстно! намѣси се Радъ.

— Вие, — ти, Раде, и твоитѣ приятели — сте причина на всичкитѣ сегашни нещастия.

Digitized by Google

— Ние, или вие! Туй е единъ голѣмъ и много заплетенъ въпросъ!

— Потомството ще ви кълне...

— Насъ или васъ, зависи отъ туй: кой ще надвие и на ваша страна ли ще бѫде то, или на наша.

Отдолѣ се зададе кастрофилактъ Радославъ.

Всички се смълчаха, но чу се глухъ ропотъ отъ разни мѣста.

Радославъ бързо отмина. Нѣкои отъ тълпата изпратиха по него хули и насмѣшки.

Прѣпирнята пакъ се почна.

— Пройчо, Виде, Раде, Божиле — кресна отецъ Амвросий — вие сте овци заблудени, — вие сте вълци въ овчи кожи. Вие сте най-опаснитѣ — вѫтрѣшни — врагове на отечеството и на вѣрата, дяволско изчадие, еретическа плѣвель. Богохулствувате, заблуждавате простия народъ и го мамите, че желаете неговото добро. Скверни богомили, не е още изчезнала въ васъ старата богомилска зараза, макаръ и светитѣ събори при Борила и при Иванъ Александра да осѫдиха и проклеха нея и васъ, — и се таи като покритъ съ пепель вѫгленъ, който всѣкиго опаря и съ който подпалихте нѣкога, подпаляте и сега земята. Знамъ, ваши светци сѫ: Теодоритъ, Кирилъ Босота, голиятъ Лазарь, попъ Стефанъ, Фудула, Пиронъ... Знаемъ и дѣ нощѣ се събирате и какво вършите. Развеждате се отъ женитѣ си, скопявате васъ и чадата си, четете запрѣтенитѣ книги: на Иоана, видѣнието на Исаия и много други, които пръскате измежду простия народъ. Дърти пръчове, утрѣ ще давате отвѣтъ Богу за мерзкитѣ си дѣяния, а още не сте поумнѣли да се покаете! Ехъ, едно врѣме таквизъ като васъ убиваха съ камъни, или отрѣзваха мръсния имъ езикъ, или пъкъ, като на Кирилъ Босота и на попъ Стефана, удряха по лицето имъ бѣлѣгъ отъ нажежено желѣзо и ги изгонваха далечъ изъ прѣдѣлитѣ на царството! Патриархъ Теодосий отсѣче дѫба, дѣто нечестивцитѣ прѣнасяха жъртва. Въ Константинополъ пъкъ

Digitized by Google

императоръ Алексий заповѣда та на Иподрома, срѣщу св. София, изгориха богомилския началникъ Василия Врачътъ и неговитѣ 12 апостоли...

Завърза се нова прѣпирня между Пройча и отецъ Амвросия:

— Нѣкога си нашитѣ помагаха Самуилу въ борбата му противъ византийцитѣ. Царь Иванъ Асѣнь II закриляше нашето учение...

— Мръсна клевета е туй, Пройчо!

— Нашата вѣра е най-права. Тя е на старитѣ християни, Амвросие. Ние сме соль на земята, полски кринове, безгрѣшни светии. Вашата е гръцко заблуждение, а вие сами сте гръцки наемници. Византия трѣбва много да ви благодари а тя — напротивъ — отъ вѣкове насамъ и до днесъ жестоко ви отплаща. Християнкитѣ гръкини царици въ Търново съсипаха нашето царство.

— Не богохулствувай! Вашата вѣра е сатанинска! Сатана ви е обладалъ. Въ вази има бѣсъ. Вие сте врагове Богу. Безъ никакво ржкополагание се наричате свещеници и дякони, считате сънищата за боговидѣния, скитате се праздни по села и градища и пиянствувате. Не тачите праздници, не вѣрвате Ветхия завѣтъ, хулите патриарситѣ Авраама, Моисея, псалмопѣвеца царь Давида и други свети пророци, Иванъ Кръстителя...

— Та тѣ именно сж сатанаилови послѣдователи. Сами знаете живота имъ. Да ти говоря ли за Уриевата жена, за Соломоновитѣ 700 жени и 300 наложници?!... Оставете тая еврейщина! Какво сте се заловили о нея като слѣпци о тояга?...

— Пакъ и криво тълкувате Новия завѣтъ — продължаваше отецъ Амвросий, безъ да слуша що бързе богомилътъ, — св. Троица, христовитѣ: рождение, смърть и възнесение. Хулите свети мощи, свети кръстъ и иконитѣ, отхвърляте тайнствата, кръщение, бракъ, покаяние и причастие. За умрѣлитѣ се не молите, не признавате тѣхното възкръсване — тѣлата били грѣшни, сатанински, казвате вие — отхвърляте свята недѣля, праздницитѣ...

Digitized by Google

— Вашата литургия е жертвоприношение на демонитѣ и многоглаголания. Нея и всичката черковна служба е изнамѣрилъ дяволътъ. Причастието ви е простъ хлѣбъ и вино, смѣсено съ вода. Мощитѣ, иконитѣ и кръстътъ сѫ идолопоклонство и византийска измислица за грабене пари, лъжа и лицемѣрие. Кръстътъ — като най-позорно орѫдие за Христовата смъртъ — трѣбва строго да се прѣслѣдва и унищожава. Подъ конскитѣ копита въ тия икони гърцитѣ изписватъ вашитѣ царе...

— Не е ли ви жаль за града, за хубавитѣ храмове и царски чертози?...

— Храмоветѣ сѫ жилище на сатана — продължаваше да се увлича и все по-разпалено да говори Пройчо, — та не трѣбва да се молимъ Богу въ тѣхъ, а камбанитѣ сѫ демонски трѫби. „Всевишниятъ не въ рѫкотворни храмове живѣе“ — говорѣше Павелъ въ Атинския ареопагъ. Трѣбва да се молимъ на всѣко мѣсто, всѣкога и скришно, а не като васъ — като евангелския фарисей. Нашата единствена молитва е Отче нашъ. Нея порѫчà Христосъ на апостолитѣ си. Божиятъ храмъ е на небето. Отъ разорения Иерусалимски храмъ, сатана се прѣмѣсти въ св. София, въ Византия. Вашитѣ духовни лица сѫ лицемѣрци, сребролюбци, страстолюбци, чревоугодници, горделиви, потънали въ злато и коприна — сѫщо като византийскитѣ!...

— Млъкъ нечестивецо, извика Амвросий, стана и тръгна къмъ Пройча.

Надигнаха се и други лица и зароптаха.

— Сатана е творецъ на видимия свѣтъ и на първитѣ човѣци — продължи Пройчо, безъ ни най-малко да се бои — жената зачева отъ него и той се махва изъ нея не съ кръщение, а само съ постъ и молитва. Не ние, а вие сте най-голѣми отстѫпници и невѣрници. Ядете месо, а то е сатанинско сътворение, пиянствувате, е ние мразимъ виното: въ рая сатана посади лозата. Нѣкои боляри се женятъ по 3—4 пѫти, а нѣкои пъкъ водятъ и невѣнчани жени. Вие тайни работи въръ-

Digitized by Google

шите въ усамотенитѣ си келии, дѣто ужъ се отдалечавате отъ свѣта, да си спасите душата. За вашитѣ злодѣяния очаква ви наказание на Содомъ и Гомора. Тъй ли е училъ Христосъ? Туй ли е християнската простота, смирение, самоотвержение?... Тръгнете между човѣцитѣ и проповѣдвайте имъ миръ и любовь, както направи и вашиятъ оня дивъ пустинникъ светия, дѣто се обличаше въ дреха отъ камилска козина и се хранѣше съ акриди и дивъ медъ и когото сластолюбецътъ Иродъ посѣче, както направи и Христосъ, изцѣряваше всѣкакви душевни и тѣлесни недѫзи. Знайте: народътъ е съ насъ, но се спотава, защото се бои отъ вашата груба сила и злотворства. Единъ день ще се побуни, ще събори и царски чертози, и храмове, а васъ самитѣ съ камъни ще избие!... Прѣлѣ се вечъ чашата!... Оня дъртъ калугеръ Евтимий е най-голѣмиятъ сатана, той е Антихристъ!...

Отецъ Амвросий — застаналъ на извѣстно разстояние отъ Пройча и смаянъ и позеленѣлъ отъ ядъ, отъ всичко що чу — скръцна зѫби, па, като издигна нагорѣ рѫцѣ, извика съ все сила:

— Господи, пусни огънь отъ небето, та порази нечестивеца!

Слѣдъ малко той стрѣлна рѫцѣ въ въздуха и продължи насълзенъ:

— Пройчо, ти и другаритѣ ти да сте проклети отъ 318 Никейски свети отци и отъ тия на търновскитѣ събори. Въ ада да се мѫчите ведно съ Каина, Юда, Ария, Нестора и съ всички богохулци и отстѫпници! Анатема, анатема, анатема!...

Пакъ се прѣкръсти, плюна на земя и подпиращъ се болѣзнено на патерицата, се отдалечи, като четѣше нѣкаква молитва.

Чуха се подигравателни насмѣшки къмъ монаха.

— Калугерино, опръскаха ме бѣснитѣ ти лиги! — се обади Пройчо. Полека да ти не припадне! Кѫдѣ бѣгашъ?...

Digitized by Google

Въ прѣпирнята, дѣдо Гръдъ и дѣдо Храбро едвамъ се удържаха. Сега и двамата се устремно хвърлиха върху Пройча и го хванаха за гушата.

— Кипна ми кръвьта! Чакай да изтръгна изъ нечестивитѣ ти уста богохулния ти езикъ! говорѣше дѣдо Гръдъ.

— Мръсни богомиле, онѣмѣй!... Кръвьта ти ще изпия!... Прѣкръсти се, свещеннотатецо, прѣди да умрешъ. Кръстъ не вѣрвашъ а? — Крѣщѣше дѣдо Храбро.

Сборичкаха се люто. Намѣсиха се и осталитѣ присѫтствуващи мѫже да помагатъ на една или на друга страна, а трети пъкъ да ги разтърваватъ. Нѣкои изкараха и скрити мечове, които засвѣткаха и заиграха. Заудряха се юмруци. Кръвь щѣше да се пролѣе. Нѣколцина се вечъ търкаляха въ праха.

Вдигна се голѣма врѣва. Нѣкои жени и дѣца писнаха и се разбѣгаха. Избѣгаха и нѣкои мѫже.

Въ мига отдолѣ се яви нѣкаква свѣтлина и отдалечъ се зачу умилно черковно пѣние.

Врѣвата поутихна. И отъ двѣтѣ страни имаше бити, измачкани, окървавени и съ скѫсани дрехи. Пройчо бѣ цѣлъ посинѣлъ отъ ударитѣ; дѣдо Гръдъ лежеше нàземи и охкаше, половината му брада бѣ изскубана и палецътъ на десната му рѫка прѣгризанъ; на дѣдо Храбро бѣха строшени нѣколко зѫба, кръвь течеше изъ носа му и едното му ухо едвамъ се държеше.

Подаде се гѫста навалица, която бавно се движеше. На чело вървѣха свещеници, кръстове, хоругви, фенери. Единъ свещенникъ носѣше евангелие, други — чудотворна икона на св. Богородица, а други двама — ковчега съ мощитѣ на св. Ивана Рилски, изнесени изъ подземието на кулата въ храмъ Възнесение Христово. Слѣдъ тѣхъ вървѣха монаси и безброенъ народъ — всички съ наведени голи глави и пригласящи на пѣвцитѣ.

Както многажди, обикаляха на литии. Молѣха Бога за помощь. На мѣста процесията се спираше, четѣха се молитви и ектении и пакъ тръгваше.

Digitized by Google

Нѣкои отъ събранитѣ тукъ свалиха шапки, колѣничиха и се отчаяно закръстиха, като се заудряха въ гѫрди и зачетоха молитви, други пъкъ се присъединиха къмъ процесията.

Тя бавно измина. Все още се чуеше умилното пѣние.

Пройчо, Радъ, Божилъ, Видъ и нѣкои тѣхни другари я изгледаха насмѣшно, размѣниха тихо, помежду си нѣкакви думи по неинъ адресъ, па се разбѣгаха, като завикаха и закрѣщѣха.

Другитѣ събрани остаха едни въ ядъ, други — въ недоумѣние и обсѫждаха чуеното. Симо, Смилъ и Милко се усѣтиха засрамени. Дълго врѣме дѣдо Гръдъ и дѣдо Храбро се прѣпираха съ тѣхъ.

Полунощь бѣ минала. Небето пъстрѣха безъ четъ звѣзди. Иззадъ хоризонта откъмъ Момина-крѣпость дебнишкомъ се подаваше малкиятъ сръпъ на мѣсечината съ обърнати къмъ западъ рогчета. Сега тя все по-късно изгрѣваше и се нащърбяваше: западната ѝ страна изглеждаше като огризана. На изтокъ сѫщо бѣха вечъ изгрѣли Квачката, Возачътъ и Рибата. На сѣверозападъ бѣ Голѣмата мечка, опашката ѝ вървѣше къмъ западъ. Отъ сѣверо-изтокъ къмъ юго-западъ — отъ Арбанашкитѣ върхове къмъ Марно-поле, — по цѣлото небе прѣзъ зенита се бѣ прострѣлъ Млѣчниятъ пѫть, подобенъ на красенъ съ безцѣнни камъни гигантски вълшебенъ поясъ. — Всички звѣзди, сѣкашъ, стоеха неподвижни и смаяни и неусѣтно гаснѣха. Ето и огненъ шипъ се мѣрна въ небето: звѣздица се стрѣлна до своя другарка, плахо ѝ пришепна нѣщо, па и двѣтѣ се вслушаха и вгледаха въ туй, що долѣ се върши на грѣшната земя!...

И пѣтлитѣ зачестиха.

Digitized by Google

X.

У Семирови. — Ирина.

Семировата кѫща се намираше на западъ въ Царевецъ, въ улица, която отиваше къмъ св. Петка и съ все отборъ болярски кѫщи. Отпрѣдѣ ѝ имаше малко дворче, украсено съ дръвеса и цвѣтя и бѣ оградена съ зидъ. Вратнята ѝ бѣ дъсчена, голѣма и обкована съ голѣми ковани гвоздеи. Царевецъ бѣ тѣсенъ, тъй че дворъ въ една кѫща се считаше голѣмъ луксъ.

Оттукъ добрѣ се виждаше разорената и още димещата се Трапезица, дѫговидна часть отъ Янтра, всички околни върхове и нощѣ нѣщо, което вдъхваше всѣкиму ужасъ — турския станъ.

Кѫщата бѣше старинна направа, — нѣвга модна въ Търново: двуетажна, съ зидове отъ камъкъ и варь и дебели цѣлъ метъръ въ долния етажъ. Отъ двора най-първо се влизаше въ едно коридорче, прѣзъ тоже голѣма врата, сглобена отъ два пласта дебели дѫбови дъски, турени отвънъ на длъжъ, а отвѫтрѣ — на ширъ и пакъ обкована съ гвоздеи. За горния етажъ се отиваше до една малка врата по стълба сѫщо отъ дебели дѫбови греди.

Собственo, долният етажъ бѣ изба, тъмна, хладна, а зимѣ влажна. Той състоеше отъ двѣ отдѣления — едното много по-голѣмо. Между тѣхъ нѣмаше никакво съобщение.

Отъ споменатото коридорче, пакъ прѣзъ дебела, но по-малка врата, се влизаше въ по-малката продълговата изба, въ дъното, на която се намираше скривалището.

Въ голѣмата изба се влизаше отъ другата страна прѣзъ сводовъ коридоръ, който на вѫтрѣ водѣше до друга яка врата. На зида, отъ тая прѣдня страна имаше високо надъ земята малъкъ четвъртитъ прозорецъ съ дебели желѣзни прѫчки, — той едничъкъ освѣтляваше избата — и двѣ бойници, които отдалечъ изглеждаха

Digitized by Google

като двѣ дебели рѣзки. Въ тая изба имаше: делви, каци, линове и други по-едри кѫщни сѣчива и покѫщнина.

Горниятъ етажъ прѣдставяше лабиринтъ отъ коридорчета и стаички тъмни, съ полукржгли малки прозорци, съ дебели пакъ прѣчки и прѣзъ разнитѣ врати на които можеше да се обиколятъ всички стаи. Тукъ вратитѣ се затваряха на три резета, прѣзъ които вертикално минуваше желѣзна прѣчка, а долѣ — съ голѣми дървени ключалки и съ по една напрѣчна греда, плътно прилѣпнала до вратата.

Стаитѣ бѣха нѣгдѣ послани съ плочи, а нѣгдѣ — измазани съ глина; на таванитѣ върху дебелитѣ греди лежеха дебели дъски. Стѣнитѣ бѣха бѣлосани съ варь.

Най-хубава стая бѣ гостната. Тя имаше миндерь покритъ съ шарени постелки и възглавници, домашно издѣлие; по тавана — дървена рѣзба, разни фигурки отъ съчетания на малки дъсчици и други украшения, особно въ срѣдата и въ четиретѣ жгла, а по стѣнитѣ — прости тънки барелиефи отъ варь. Въ кѫта срѣщу вратата имаше бѣлосана печка, изградена отъ тухли, отгорѣ ѝ похлупакъ и украсена съ валчести панички съ зелена глечь. На източна стѣна бѣ иконостасътъ, отрупанъ съ щамби, икони, кръстове, свѣщи, сухи цвѣтя и кандило, което се палѣше само на голѣми църковни или царски праздници, а на другата до нея стѣна бѣха наредени разни орѫжия, скѫпоцѣнно болярско имущество, всички милъ прадѣдски и свой споменъ отъ разни битки. На третята стѣна имаше разни дулапчета и мусандри. Околовръстъ пъкъ по полицитѣ имаше разни оловени, мѣдени и пръстени и дървени боядисани сѫдове и чаши за вино и медовина. Тукъ-тамъ до стѣнитѣ имаше малки триножни столчета, а подъ иконостаса голѣмъ столъ постланъ съ скѫпъ месалъ.

До гостната бѣ всѣкидневната стая, която бѣше и спалня — съ дълъгъ широкъ миндерь, по които бѣха наредени сгънати постелки и завивки за спане, сѫщо домашно издѣлие. На едната стѣна имаше дулапчета и

Digitized by Google

лавици, по-нататъкъ огнище, и въ ѫгъла малъкъ иконостасъ, дѣто всѣки день горѣше кандило. Задъ вратата имаше друга потайна врата, прѣзъ която се влизаше въ едно малко тъмно, безъ прозорецъ, келерче. Въ единия ѫгълъ на пода му се намираше дебелъ дъсченъ капакъ, който добрѣ прилѣгаше бземи, та се не познаваше, и подъ него — дупка съ малка стълба, която можеше да се махва: въ дъното на тая дупка имаше вторъ капакъ, прѣзъ който вечъ се слизаше въ споменатото скривалище на долния етажъ. Отъ спалнята сѫщо прѣзъ потаенъ коридоръ се отиваше и въ малката изба, та прѣзъ вратата ѝ можеше стопанътъ да избѣга вънъ, или пъкъ да влѣзе и се изкачи горѣ въ случай на опасность.

Собствено тая стая бѣ зимна спалня: лѣтѣ стопанътъ и челядьта му се пръсваха да спятъ изъ разнитѣ стаи.

Много отъ сѫщата покѫщнина на гостната и спалнята бѣше сега изпокрита.

По-нататъкъ се намираше стая съ голѣмо разлато огнище и двѣ низки пещи за хлѣбъ. Тукъ спѣха отроцитѣ и нѣкои отъ чедата на стопана. Въ двѣ други тъмни стаички, келерчета, бѣ струпана разна ветха покѫщнина, сѫдове, нови и повръдени уреди за предене вълна, за тъкане и — дърва.

Въ голѣмия зимникъ, тъкмо надъ сводовия коридоръ, между пода на гостната стая, имаше друго скривалище, въ което се влизаше по долнята врата на коридора прѣзъ една дупка надъ нея. Тая дупка се сѫщо добрѣ затваряше съ дебелъ дъсченъ капакъ, който отдолѣ не се виждаше още и поради тъмнината. Туй скривалище имаше сѫмо единъ едвамъ забѣлѣжванъ душникъ, колкото биволско око.

Такъвъ болярски домъ бѣ сѫща кула, една малка крѣпость за сигурна защита въ всевъзможни непрѣдвидени случаи — не рѣдки въ онуй винаги размирно врѣме. Поради малобройнитѣ и малки прозорци подобна

Digitized by Google

къща бѣше денѣ възтъмна, лѣтѣ — хладна, а зимѣ — топла.

Цѣла седмица криха отъ баба Митра, отъ Хариклия и Слава Семировата смъртъ, лъгаха ги, че смогналъ да избѣга изъ Трапезица, но най-сетнѣ — нѣмаше вечь що да се прави — съобщиха имъ печалната истина.

Петнадесетина дена се бѣха изминали откакъ бѣ убитъ Семиръ.

Днесъ въ храмъ Възнесение Христово се отслужи панахида за всички паднали на поле брани за вѣра и отечество борци. Бѣше се струпалъ много народъ. И самъ Евтимий присѫтствувà. По лицето на всички бѣ изписана безкрайна жаль. Всички бѣха изтръпнали, смаяни отъ злото, което бѣ настало и което още идѣше да сполети Царевецъ. Надеждата се намаляваше, куражътъ, изкуствено поддържанъ, чезнѣше неусѣтно. Хората се гледаха помежду си и плахо навеждаха глави надолѣ: не знаеха вечъ, що да говорятъ.

Отъ храма мнозина се върнаха у Семирови. Гостната бѣ пълна съ хора. Имаше навалица, движение, шумъ.

Тукъ свещеникъ изчете малка ектения за покойника. Харитина четѣше прѣдъ иконостаса псалтирь, а всички други стоеха прави и се молѣха. Свѣщи и кандила горѣха, тамияненъ димъ пълнѣше стаята.

Хариклия, разрошена, почервенѣла — плачеше на високо, удряше се въ глава и гръди и скубѣше косата си. Отъ всичко се виждаше, че иска да прави шумъ и ефектъ. Тя нито погледваше мѫжовитѣ роднини и другитѣ боляри и болярки, които — сѫщо тъй разплакани — отъ почитъ къмъ Семира и отъ състрадание къмъ нея се приближаваха да я утѣшаватъ.

По едно врѣме ѝ припадна, или поне тъй се прѣправи. Молитвата се прѣкѫсна, изплашиха се всички и се разтичаха всѣки да помогне съ що може. Ирина — която тукъ бѣше всичко — се притече, заразгръща Хариклия нагло, заръси я съ вода и даде ѝ да пие нѣ-

Digitized by Google

какъвъ лѣкъ, па съ нажаленъ видъ и размазано лице забъбра и занарежда, за да я чуятъ добрѣ всички:

— Колко си злочеста, Хариклио, чедо отъ такъвъ славенъ родъ! Ти много протегли. Добро не видѣ прѣзъ цѣлия си съпружески животъ: отъ начало и до сега — самo мъки и тежки изпитания!... Тъй ли съ мислили твоитѣ благородни родители? Колко те обичаха и подъ какви нѣжни грижи порастна ти! Захвърлена въ чужда страна, никой не можа да те разбере, да те оцѣни и да се поучи нѣщо отъ тебе!... Ехъ, такъвъ нещастенъ билъ твоятъ жребий. А колцина други те искаха!... Кому какво зло ти стори, та Богъ толкова жестоко те наказа? Твоята благородна душа всичко безропотно изтърпѣ. И туй ли пъкъ ново зло трѣбваше да те сполети?!... Семиръ отиде за реда си, ами ти сега тукъ, въ тая дива страна, на чии ржцѣ остаяшъ, клета сиротице, и кой знае пъкъ какво утрѣ ще стане?!...

Хариклия се посъвзе и по-силно заплака и зарида.

— Милостивъ е Господъ, той всичко промисля! — досадно възрази Харитина: не се вечъ стърпѣ да се не намѣси. И признателниятъ царь нѣма тъй да остави сѣмейството на храбрия болярина Семира. Жаль за него клетия!.. Но той пъкъ отиде мъченикъ за вѣра... Господи, дай му царство небесно!.. Блазѣ му на душата...

— Богъ високо, царь далеко! я прѣкъсна Ирина и ядно изгледа всички да види, произведоха ли желаното впечатление думитѣ ѝ. Светиня ти, много думи можемъ да си приказваме и до утрѣ, ама всѣки отива у тѣхъ си, и Хариклия трѣбва да мисли самà за себе си и за всичко. Та и за напрѣдъ то се е видѣло, колко ще добрува тая клетница!.. Казвате царьтъ... Той отдавна е загиналъ... Туй бъбрятъ всѣки день изъ улицитѣ. И голѣмцитѣ, вѣрвамъ, знаятъ, ами криятъ!.. Поне момичето да бѣ се отредило на една страна!.. Но ние не ще го оставимъ, щастието му...

Сродници, съсѣди и други болярки утѣшаваха разплаканитѣ и отчаяни баба Митра и Слава. Тукъ бѣха и Петрана, Рада и съсѣдката Кера, Иванишова майка.

Digitized by Google

Като чу, че Ирина намекна за нея, Слава се стресна. Лицето ѝ пламна още повече — опарено, сѣкашъ, засрамена отъ състраданията за нея, излѣзли изъ устата на тая вѣщица, която — намѣрила сгоденъ случай — нахално и неканено се натрапваше ней за опекунъ, и даже нѣшо повече отъ туй, когато, напротивъ, трѣбваше сега нѣкой да я изхвърли далечъ на улицата, като нѣкоя мръсна и изгнила отрѣпка. Слава се възмути извънъ себе си, и, ако благоприличието я не спираше, като мома, тя би високо протестирала и би изобличила Ирина. Но тя, окуражена отъ присѫтствуващитѣ, само я ядно изгледа, ала веднага усѣти, че страшно я заболѣ глава.

Нѣкои сапикасаха туй, а всички събрани се пакъ смутено изгледаха, като да си досадно казваха:

— Каква отвратителна п а н у к л а! Кждѣ си увира гагата? Кой е опълномощилъ тая скверна гръкиня да да говори за Слава и да я съжалява? Може ли кръвожаденъ ястребъ да милва славей?!.

Навънъ се чу шумъ. Всички млъкнаха и вперихa очи къмъ вратата.

Показа се Ефтимий и съ него — Радославъ и Григорий.

И патриархътъ идѣше да раздума домашнитѣ.

— Миръ и Божие благословение на тоя домъ и на всички тукъ събрани! възкликна Евтимий, па издигна десница и заблагослави.

Тъй Спасителтъ заповѣдà на апостолитѣ да привѣтствуватъ домовладѣтеля, кога ги пращаше по свѣта.

Всички седнали скочиха на крака — освѣнъ Хариклия и Ирина — и се благочинно изредиха да цѣлуватъ ржка на бѣловласия светитель.

Баба Митра — Семирова майка — слѣпа, бѣ потънала въ сълзи и, сгушена въ единъ кѫтъ, оплакваше неутѣшно сина, Слава, па и себе и слушаше всичко, що се говори.

Digitized by Google

По шумното движение и по гласа тя позна патриарха, скочи бързо, па се притече пипнишкомъ да му цѣлуне и тя ржка.

Евтимий познаваше много добрѣ баба Митра. Изпрѣди, кога бѣ живъ мжжъ и Каранъ, често дохождаше нагости. Съ него бѣха добри приятели и нѣкакви далечни сродници.

Той бързо дръпна ржка и извика на всеуслишание:

— Почтена майко, азъ трѣбва да ти цѣлуна ржка: ти по примѣра на нѣвгашнитѣ български майки, отхрани достойно чедо, хвала и гордость народу и което умрѣ за светата ни вѣра и за царството. Семиръ ще наслѣди блаженъ животъ горѣ на небето, а долѣ на земята името му ще остане славно, въ вѣчни врѣмена ще се споменува въ литургията и въ лѣтописитѣ на царството — за примѣръ на потомцитѣ.

Баба Митра, изправена посрѣдъ стаята, наведе изгаснали очи. Отъ тѣхъ изново закапаха едри сълзи.

Молитвата се свърши. Монахини раздадоха коливо и колачета. Поменаха Семира.

Разговорътъ пакъ се почна, но сега по-въздържанъ.

Евтимий и боляритѣ раздумваха и утѣшаваха домашнитѣ и все пакъ споменаха за влошеното положение.

Не по-малко бѣ натжженъ и Радославъ: изгуби той най-вѣрния и най-обичния си приятель. Още повече го жалѣше, като знаеше прѣдишния му домашенъ животъ. Погледваше баба Митра и Слава, прѣкарваше прѣзъ ума си много мисли и сàмо въздишаше.

Прѣди малко и Добромиръ му се бѣ примолилъ да дойде у Семирови, но той остро го изпрати на укрѣплението.

Прѣзъ всичкото врѣме Ирина сновѣше вънъ-вжтрѣ като въ своя кжща, лукаво и надмѣнно изглеждаше всички, особно Евтимия, Радослава и Харитина и съчиняваше въ ума си нови клюки за тѣхъ, а Хариклия пъкъ явно игнорираше и патриарха, и всички гости и нетърпѣливо поглеждаше, кога по-скоро ще се изметатъ.

Digitized by Google

Отъ врѣме на врѣме Хариклия и Ирина си размѣняха по нѣкоя и друга гръцка дума.

Евтимий съ своята доброта и човѣколюбие се прѣстори, че нищо не видѣ и не разбра. Изъ дълбочината на своето любвеобилно сърдце той всичко прощаваше. Той бѣ дошълъ тукъ да изпълни единъ свѣтъ християнски и отечественъ дльгъ: да утѣши едни нещастни люди, сѣмейството на единъ боляринъ, който дълго врѣме се би юнашки съ турцитѣ и славно загина. Той даже извиняваше Хариклия: сполетѣлото я зло бѣ, наистина, голѣмо.

На излизане всички прѣпоржчаха на домашнитѣ търпѣние и Богу упование и ги увѣриха, че тѣ тъй на улицата нѣма да останатъ. Особно всички жално изгледаха баба Митра и Слава и ги окаяха — първата за старинитѣ ѝ, втората — за младостьта ѝ.

Слѣдъ като изпратиха всички гости, Хариклия и Ирина си отдъхнаха. Лицата имъ, които досега носѣха нѣкакви маски, получиха другъ видъ. Дълго врѣме двѣтѣ си шепнаха въ гостната. Най-сетнѣ, ако и да наближаваше обѣдъ, тѣ излѣзоха изкжщи, като заключиха вратнята. Отидоха да се разтушатъ при една тѣхна приятелка, сжщо вдовица, гдѣто се навъртаха нѣкои мрачни личности.

Остаха вкжщи баба Митра и Слава.

И тѣмъ, сѣкашъ, сега поолекна: можеха свободно да си поприкажатъ и донѣкждѣ да се пораздуматъ. А то за ядене и дума не стана. Можеше ли да мине залъкъ прѣзъ схванато гърло? Пакъ и откато Семиръ бѣ заминалъ за Трапезица, работитѣ вкжщи се обърнаха наопаки: не се знаеше ни кога е обѣдъ, ни кога — вечеря.

Както многажди го правѣше, баба Митра седна при долнята врата на кжщата — по-добрѣ да се ослушва къмъ вратнята. Убита отъ печаль, тя съ трепетни костеливи и изпусталѣли ржцѣ, по които се кръстосваха изпжкнали сини жили, стискаше внучето си, 3-4-го-

Digitized by Google

дишно, тълкуваше чуеното днесъ и мислѣше за Слава, за малкото, за... охъ, за много нѣща мислѣше, та главата ѝ да се пръсне. Още отпрѣди да падне убитъ Семиръ, та и до днесъ, все лоши сънища сънуваше всѣка нощь. И какъвъ сънь спѣше тя?! Ей тъй, дрѣме сàмо и чува всичко, що се говори около нея, а прѣдъ затворенитѣ ѝ покрити съ бѣло очи се мѣркатъ страшни хора, припкатъ, борятъ се, падатъ убити, и червена кръвь на локви се стича. Тя се бори, вика, моли се, бѣга, но не може... Стресне се, отвори очи, и всичко изчезне за мигъ. Срѣднощь е вечъ. Старата вечъ втори и трети пѫть стане, изправи се прѣдъ иконостаса, кръсти се, прави низки метани, плаче и се моли, Богъ и св. Богородица да очуватъ милия ѝ синъ Семира и цѣлия народъ. Постояно тръпнѣше, какво ще чуе. Па и никой ѝ нищо не казва. Понѣкога сàмо тихо запитваше Слава, но и тя какво знаеше?

Дочака тежки врѣмена баба Митра! Никакъ се тъй не надѣваше. Писано било и туй да протегли на старини. Отъ миналитѣ блаженни дни тя запазваше много и мили спомени. Нѣкога тя — дъщеря на великия болярипъ Проданка, царски протокелиотъ, и послѣ Каранова жена, — имаше достѫпъ и въ царскитѣ чертози. Тя бѣ лична приятелка на Теодора, първата жена на Иванъ Александра. Кога царьтъ се жени и изъ Кимпелунгъ (Дълго поле), — до политѣ на Карпатитѣ, — имаше и другъ Кимпелунгъ, при прочутата планина Бѣласица, въ Македония — дойдоха въ Търново влашки боляри и болярки, Митра се сприятели съ тия подирнитѣ, и мѫжетѣ имъ се побратимиха. Размѣниха и скѫпоцѣнни дарове, па и послѣ си пращаха такива, още и писма. Тържеството стана голѣмо, и всички очакваха траенъ миръ и благоденствие. Баба Митра бѣ поддаяла и Срацимира. На Великдень царьтъ и царицата имъ идѣха на гости. Ехъ, нѣвга всичко бѣше хубаво, ала всичко бързо отлетѣ като нѣкой хубавъ сънь, и работитѣ тръгнаха на злѣ. Сѣкашъ, нѣкой

Digitized by Google

направи върла магия въ царскитѣ чертози. Измѣни се царьтъ, пропѫди царицата, ожени се за друга. Старитѣ чиновници изгониха, сѫщата участь сполетѣ и Проданка. Баба Митра не можеше всичко потънко да схване, ала все разбираше, че откато еврейката влѣзе въ царскитѣ чертози, всичко тръгна на злѣ, като на Божа проклетия! Но пакъ все й се струваше, че, ако бѣше живъ старият царь, работитѣ не щѣха тъй да се объркатъ и туй зло сега нѣмаше да сполети Българското царство. — Пакъ и вкѫщи баба Митра нѣмаше ни часъ спокойствие отъ злата снаха. Колко бѣше изтеглилъ отъ нея и нещастният й синъ, та какъ да го не жалѣше?

До скута на баба Митра, извѫтрѣ вратата, се бѣ сгърнала Слава, блѣда, жълта и сега дала свободенъ токъ на мисли и на сълзи. Все пакъ е една утѣха, кога човѣкъ може свободно да поплаче.

Говориха за едно, за друго.

Баба Митра забъбра на внучето си, но повече, сѣкашъ, на себе си:

— Клето сираче, кой ще те взима сега нарѫцѣ? Кой ще те приграща и цѣлува? Расти, мило чадо, и порасти, да отмъстишъ донѣвга на лютия врагъ за баща, за народъ...

Дѣтето инстинктивно заплака и се изскубна изъ бабинитѣ си обятия.

Едвамъ го умириха.

Баба Митра продължи:

— Ами съ тебе, Славо, мила дъщи и жалбо голѣма, какво ще стане? Кой ще бди надъ тебе като ангелъ хранитель и те опази като очитѣ си непокътната въ тия страшни врѣмена? Нѣмашъ вечъ ти бащица, когото радостно да посрѣщашъ въ двора и на вратата. Не можа, горкиятъ, да се радва на твоето задомяване и на внуци. Колко те обичаше! Тъй ли е мислѣлъ?! Сега ти си истински сиракъ. Много ме е страхъ за тебе отъ Хариклия и отъ оная черната... която сѫмо зло внася вкѫщи. Недѣй се дѣли ти отъ бащини роднини... тѣ

Digitized by Google

ще помогнатъ. И Радославъ ще направи всичко, що може, за тебе, за насъ... Защо смъртьта не е съ редъ? Вмѣсто Семира, да бѣхъ отишла азъ тъмничарка. Всичко вечъ извидѣхъ, омръзна ми животътъ. Господи, Господи, какво ли има и още да изпатиме? Космитѣ на главата ми настръхватъ.

Слава все бъзмълвно ронѣше сълзи-градъ.

И двѣтѣ постоянно се ослушваха да се не тропне вратнята и да ги не сварятъ тъй Хариклия и Ирина. Щѣше да има пакъ голѣмъ викъ и крѣсъкъ.

Многажди вечъ срѣщнахме Ирина. Нека дадемъ силуета на тая жена.

Тя бѣ епиротка. По баща тя произхождаше отъ ония епирски боляри, които съ жени и дѣца дойдоха въ Търново заедно съ заробения при Клокотница киръ Теодоръ.

Макаръ и родена въ Търново и женена за българинъ, тя все си оставаше епиротка, държеше своитѣ обичаи и живѣеше — като Хариклия — по гръцки. Българитѣ смѣташе за варвари, невъзпитани, долни хора.

— Та отъ българитѣ има ли поне единъ светия? Отъ гърцитѣ сѫ толкова! Само въ Търново колко мощи на гърци и гръкини има! — казваше тя на българкитѣ всрѣдъ храма, кога се прѣпираха. Св. Иванъ Рилски, св. Гавриилъ Лѣсновски и други, не сѫ истински светии, или пъкъ не сѫ чисти българи.

Низъкъ ръстъ и низка душа. Коса бѣла — намѣста жълта, ръждива и прорѣдена; очи малки, лъскави, бързоподвижни, погледъ злобенъ, проницателенъ; лице жълто-мургаво, набръчкано, изхабено — което не прѣпоржчваше добрѣ миналото й — и петнисто, сѫщо старъ, мухлясалъ пергаментъ; въ устата й се мѣркаха всичко 3—4 зѫба, дълги, жълти, изкривени навънъ, тъй че тя зафелтуваше, кога говори — впрочемъ, тя много лошо говорѣше български; надъ горнята й бърна и тукъ-тамъ по брадата имаше дълги бѣли косми, щръкнали като четина; причесваше се и се облачаше сѫщо

Digitized by Google

по византийска мода: въ тънки черни дрехи, които отъ дълго носене бѣха излъскани и позеленѣли. Дъхътъ ѝ миришеше.

Мрачно минало и потайно настояще имаше Ирина. Отдавна тя бѣ овдовѣла, па, и като бездѣткиня, бѣше свободна. Мѫжа ѝ, единъ малъкъ боляринъ, умрѣ скоропостижно. По тоя поводъ се загатваше нѣщо и се шепнѣше, но скоро всичко се затѫпка. Послѣ Ирина вечъ не се ожени. Тъй го счете за по-добрѣ: никой да ѝ не прѣчи на свободата. Отъ мѫжовата ѝ кѫща я изпѫдиха, и тя се прибра при една сирота сама бабичка. Ирина бѣше сиромахкиня, но отъ що се прѣпитава, никой не знаеше. Съсѣдитѣ бѣха виждали, че денѣ, и най-вече нощѣ, се присламчатъ въ кѫщата ѝ странни лица... Тя бѣ хитра, лицемѣрна, интригантка, клюкарка и — много набожна на видъ. Празднуваше и нѣкои византийски праздници, — по цѣлъ день се скиташе, и вечерь късно се прибираше въ кѫщи. Навредъ миткаше, душеше като копой и се натрапваше и, найсетнѣ, съ приказкитѣ и постоянството и опитностьта си сполучваше. Имаше достѫпъ и дори между прислугата въ царскитѣ чертози. Особно обичаше да споходи млади булки, моми и момци — да ги учи на умъ, да имъ разправя любовни истории, да ги ласкае, да имъ бае за щастие и да имъ продава билки отъ далечни ужъ страни съ чудодѣйна любовна сила. Та и много момци и моми бѣ изженила. Баеше, правѣше магии за любовь, омраза и раздѣла, даваше лѣкове на бездѣтни жени и мѫже, за мѫжки и хубави дѣца, да помѣтатъ трудни жени и още за много друго, всичко византийско изкуство. Понѣкога и бабуваше. Всичко туй тя бѣ научила отъ дѣда си, нѣвгашенъ врачъ. Всичко, що и най-скришно ставаше въ Търново, Ирина първомъ го узнаваше и скѫпо продаваше. Мѫжетѣ я гонѣха отъ кѫщи — имаше и такива, които я тайно спохождаха — но много жени я тайно приемаха и изпращаха. Нѣкои отъ тѣхъ се боеха отъ магиитѣ ѝ, отъ клетвитѣ ѝ и отъ интригитѣ ѝ,

Digitized by Google

защото Ирина шпионираше всички и прѣдаваше мѫжки тайни на жени и женски — на мѫже Нѣкои пъкъ велики болярки, съ помощь на отроци и слугини, я и нощѣ приемаха въ кѫщитѣ си.

Ирина заедно съ нѣкои стари служанки придружи Кератамарь до Одринъ и пакъ се върна. Подозираха я нѣкои, че има тайни сношения съ Одринъ и Византия.

Между другитѣ чужденци: власи, кумани, дубровничани, евреи — въ Търново имаше и гърци дошли по разни официални и неофициални случаи. Освѣнъ при споменатитѣ — заедно съ киръ Теодора и при свадбата на Иванъ Александровия синъ Михаилъ Асѣнъ — дойдоха още и въ 1355 г., кога Иванъ Александъръ се съюзи съ Иоанъ V Палеологъ и даде деветгодишната си дъщеря Кераца, наричана и Мария, сѫща сестра на Иванъ Шишмана, на деветгодишния му синъ Андроника.

XI.

Турскиятъ станъ.

Той прѣдставяше пъстра картина: вавилонско смѣшение отъ носии, въоръжение, — па дори и отъ народи и вѣри. Голѣма свирепа паплачь се бѣ събрала около Търново, да го погълне, унищожи.

Главниятъ турски станъ бѣше на равнището при днешната Зинала стѣна. То се бѣлѣеше отъ шатри. Оттамъ Царевецъ и Трапезица се виждаха добрѣ.

Отъ наемната, редовна и онази, що васалитѣ пращаха султану, най-добра турска войска бѣ еничарскиятъ нѣши корпусъ, който прѣди шестдесетина години Османовътъ синъ — Орханъ Ел-Гази и пръвъ падишахъ — създаде отъ грабнати малолѣтни християнски момчета и възпитани въ мохамеданска вѣра. Тоя дѣятеленъ организаторъ направи Бруса столица, издаде закони и пръвъ отсѣче пари.

Digitized by Google

Въ начало, по Орханова заповѣдь, дервишъ Хаджи Бекташъ, изъ Сулидже-Канариуна въ Амасия, турилъ ржката си надъ едного отъ тия новобранци и издумалъ: „Тия войници да се наричатъ е н и ч а р и. Нека Аллахъ даде, да бжде тѣхниятъ погледъ страшенъ, мишцитѣ имъ силни, мечоветѣ имъ — яки и остри, стрѣлитѣ имъ смъртоносни, а тѣ сами — непобѣдими“! — и далъ имъ знаме.

Въ паметь на туй и на широкия ржкавъ на Хаджи Бекташъ, еничаритѣ носили на голѣмитѣ си калпаци б ю р к ъ, видъ платъ.

Аллахъ чу молбата на екзалтирания дервишъ. Чрѣзъ еничаритѣ, султанитѣ създадоха обширно царство и въ тритѣ материка, съ прѣдѣли: Кавказкитѣ планини, Каспийско море, Персийския заливъ, сѣверната часть на Африка, а въ Европа то достигна до Карпатитѣ, Виена — кръстена по турски Б е ч ъ — и Адриатическо море.

Орхановиятъ синъ Мурадъ I уреди още повече еничарския корпусъ, образува нови бюлюци и — сапйори (балтаджии). Той състави и особна кавалерия д ж и н д и с ъ, изкусна да играе д ж и р и т ъ.

Всички еничари съставяха о д ж а к ъ, раздѣленъ на о р д и и съ по 100—200 и по повече души. Тѣ нѣмаха ни жени, ни дѣца, не помнѣха родители и роднини. Султанътъ бѣше всичко за тѣхъ. Живѣеха въ помѣщението си наречено о д а, въ общежитие съ своитѣ началници. Тѣ бѣха постоянни войници и — примѣръ за вѣрность и храбрость: въ боя вървѣха най-напрѣдъ.

Пъстра бѣ еничарската носия: джубе, дълга антерия, шалвари, червени обуща съ опашки. Въ мѣдната тржба отпрѣдъ на кечето на главата туряха лъжицитѣ си. — Червеният фесъ е по-сетнѣшно нѣщо у турцитѣ.

Еничаритѣ бѣха въоржжени съ: ятаганъ — толкова якъ и остъръ, че съ единъ замахъ да отсѣче главата на врага — дълга крива сабя, дамаско издѣлие, — съ брадви, топузи, копия, лжкове и стрѣли. Всѣки енича-

Digitized by Google

ринъ избираше самъ оржжието си и споредъ силата на своитѣ мишци; държеше го винаги много чисто и никога не се раздѣляше отъ него.

И сега — 12. юлий, сѫбота — както винаги, въ стана имаше голѣмо движение и шумъ отъ хора, коля и добитъкъ — коне, камили, магарета, волове — и звукъ отъ тржби.

Часътъ бѣше около 10 по турски. Жаркото слънце наваляше къмъ хоризонта на Марино-поле. Голѣмата жега още не прѣставаше. Въздухътъ бѣ пъленъ съ прахъ и мараня.

И висши сановници, и прости войскари — всички бѣха заняти: нѣкои отъ първитѣ бѣха въ Сюлеймановата шатра на съвѣтъ, а отъ вторитѣ едни насѣдали на групи, почернѣли, прашни, изпотени, точеха саби и стрѣли и пристѣгаха лѫкове; други изтемарили конетѣ, ги хранѣха; трети готвѣха ястие, или печеха хлѣбъ. Сѫмо тия, що миналата нощь бѣха на стража, се търкаляха още изъ шатритѣ. Между множеството двама джевелеци прѣдставяха разни-комични игри и разправяха смѣхории. Нѣкои скришно играеха на комарь.

Сакаджии съ мѣхове и стомни разнасяха съ тасчета вода на изжаднѣлитѣ и уморенитѣ — голѣмо благодѣяние у мюсюлманитѣ. Едни имами тълкуваха сурии и стихове отъ корана, а други вечъ стотни пѫть повтаряха пророчества за скорошна пълна побѣда и за славно бѫдеще на Исляма — сѫмо и сѫмо да поддържатъ куража на еничаритѣ и да разпалятъ фанатизма имъ.

До една шатра се разговаряха насѣдали еничарски началници.

Единъ отъ тѣхъ носѣше червена долама съ ржкави като сифонъ, широки чешири, на нозѣ — жълти лапчуни и чехли, а на гърба му прикачени двѣ фалаги. Другиятъ носѣше на глава шилестъ и прѣкривенъ на върха калпакъ; ушитѣ на ножа му бѣха украсени съ мерджанъ. Първиятъ бѣше фалагаджи-ага Ибрахимъ, а вториятъ — Кулоглу-башъ-чаушъ. Той обучаваше но-

Digitized by Google

вацитѣ взети въ плѣнъ. Третиятъ, съ доста широкъ калпакъ съ пѫпка на върха, бѣ Салма-чохадарь Хасанъ. Обикновено неговата работа въ Одринъ бѣ тая: придруженъ отъ 4—5 войскари, обикаляше да наказва тѣзи, що играеха на комарь.

— Славна битка бѣше тя — говорѣха за Косовската — обади се Ибрахимъ. Съ волята и помощьта на Аллаха съкрушихме невѣрницитѣ. Помните ли, каква силна вихрушка се яви прѣдишния день, та се отложи боятъ? Сѣкашъ, на поличба бѣше!...

— Колебаеше се падишахътъ, но, най-сетнѣ, се рѣши. Като отвори свещенния коранъ, той прочете: „О пророче, изтрѣбяй невѣрнитѣ и лицемѣрнитѣ. Често и най-слаба войска побѣждава силната“!... Тъй и стана. Туй бѣ Аллаховата света воля.

— Тъй, Исмаиле, прѣкѫсна го жално Ибрахимъ — но и славниятъ нашъ падишахъ загина. За спомень сега тамъ на мѣстото се издига джамия и мряморна чешма, та умореният мюсюлманинъ да си почине, да се разхлади и измие и да направи абдеза си... Свещеннитѣ пъкъ останки на падишаха почиватъ въ великолѣпна джамия у Бруса.

— Проклетиятъ му сърбинъ се примъкна като влъкъ да цѣлуне ужъ честния скутъ на падишаха и въ мига го прободи — се намѣси Хасанъ. И азъ пазѣхъ при входа на царската шатра. Добрѣ се прѣпирахъ азъ и казвахъ, да се не довѣряваме на кяфирина, ама никой не ме послуша. У кяфиринъ вѣра нѣма... Изпрѣче ли се отпрѣдѣ ти, коли!... Изведнажъ се нахвърляхме всички и съсѣкохме невѣрното псе на кѫсове и яката му глава направихме на пита Сѫщото сполетѣ и вѣроломния имъ краль Лазаръ, ужъ нашъ васаль .. Ама нали изгубихме славния падишахъ Мурада!...

— Азъ три пѫти замахнахъ съ ятагана си върху онуй мръсно псе, Лазаря — се обади Ибрахимъ.

— Славенъ падишахъ бѣ Мурадъ, почна пакъ Исмаилъ. Ни нощѣ, ни денѣ затваряше очи и ни ми-

Digitized by Google

нута имаше покой, да воюва и да увеличи силата и славата на царството и на динъ-Ислама. Каквото и да поиска, Аллахъ все му даваше; накждѣто и да обърне лицето си, всичка земя ставаше негова.

— Па и юнакъ бѣше, подзе Ибрахимъ, и изкусенъ стрѣлецъ. Стрѣлата му пробиваше изеднажъ нѣколко дъски на купъ. Всички знаете, що разправятъ за него. Индийскиятъ въ Мосулъ посланникъ му донесълъ непроницаемъ щитъ отъ кожа на рѣченъ-конь. Още на часа, Мурадъ опва лжка, пронизва съ стрѣла щита, напълня го съ злато и го връща на посланника. Тоя остава смаянъ и посраменъ. Другъ пжть отъ Ескисарай въ Бруса, хвърлилъ маждрака си чакъ до Дикилиташъ, а въ Алепъ, отъ калѐто — чакъ до Сарачхането. Побититѣ мряморни стълбове въ ония мѣста сж спомень за туй.

— Ама нали той еднажъ съ единъ замахъ на ятагана си прѣсѣкълъ надвѣ едно магаре и дигалъ тежесть до двѣстѣ оки? — се обади Хасанъ.

Двамата, Ибрахимъ и Исмаилъ, продължиха разговора.

— И братъ му Сюлеймань, най-голѣмиятъ Орхановъ синъ, бѣше юначенъ и обѣщаваше голѣмо бждеще, ама, клетиятъ, загина рано. Отъ скърбь за него умрѣ и стариятъ му баща.

— А коя бѣ истинската причина за смъртьта му, Ибрахиме? Разно се говори. Съ нѣкаква тъмнина е забулена тая смърть. Шепнятъ, че ужъ нарочно билъ убитъ: Орханъ не аресвалъ нрава му и завиждалъ затъй рано проявеното у него юначество...

— Всичко е ясно, като бѣлъ день, Исмаиле. Еднажъ, кога Сюлеймань биелъ съ стрѣли диви патки изъ блатата на Марица, лудиятъ му конь се уплашва отъ единъ биволъ, който лежелъ изъ мочуритѣ, и хвърля Сюлеймана тъй силно, че той се удря о единъ яворовъ дънеръ и издъхва въ минутата, безъ дума да проговори. Баща му билъ на самото мѣсто. На носилка донесли

Digitized by Google

въ Одринъ Сюлеймана... Уплашения конь хванали въ полето, па и него, и бивола убили...

— Хората пъкъ друго нѣщо разправятъ... кой знае!..

— Разправятъ лъжи! Вѣрвай туй, което казвамъ! — изкрѣска ядно Ибрахимъ, па отклони деликатния въпросъ другадѣ. Ама и славенъ наслѣдникъ остави Мурадъ. Достоенъ за името си, дадено му още въ боя при Коня. Баязидъ Илдъръмъ ще покори цѣлата тази земя. Още кога билъ десетгодишно дѣте, туй му прѣдсказалъ единъ прочутъ ходжа отъ Багдатъ и му далъ да си носи м у с к а, на която имало написано съ алепско мастило таинствени думи. Баязидъ ще прѣкара всички невѣрници подъ остра сабя и конско копито и ще ги удави въ кръвь...

— Нека бѫде Аллаховата воля! извика Хасанъ и поглади бѣлата си брада.

— Ами защо нашитѣ одушиха по-голѣмия му братъ и наслѣдника на прѣстола, — Якуба?

— Исмаиле, избъбра ядно и тихо Ибрахимъ, като се поогледа уплашено, страшни думи приказвашъ? Саморіешъ като кокошка на купище. Странно любопитство у тебе: искашъ всичко и издъно да узнаешъ. Трѣбва отъ нѣщо да не си доволенъ... Та и Якубъ не бѣше за султанъ...

Исмаилъ намръщенъ млъкна.

По-далечъ отъ тия, друга група еничари войскари се разговаряха.

— Мръсна, па и топла, е водата ти, Ахмеде, кресна единъ отъ тѣхъ и хвърли наземи тасчето съ вода и тя се излѣ.

— Защо я хвърляшъ? Запита ядно докаченията сакаджия. Отъ толкова далечъ я нося. Прѣсъхнали сж всички кладенци. Въ дженнетя има всичко. Ако да не си страхопъзлю, до сега щѣше да си тамъ... Па, като промѣни тонъ, добави: трай още малко! Оттукъ право въ Бруса ще отидемъ. Ще піемъ бистра студена вода

Digitized by Google

и шербетъ и ще лежимъ подъ дебелитѣ сѣнки на голѣмитѣ чинари... Скоро вечъ се свърша всичко!...

— Ехъ, да ми сѫ сега мряморнитѣ брусенски бани! го прѣкѫсна другъ. Стотина дена вечъ тънемъ въ прахъ и потъ и дрехитѣ ни се вмирисаха и изгниха!...

— Казватъ, подзе трети, че обсаденитѣ нѣматъ вечъ храна. Яли котки и кучета, ала и тѣ се свършили. Скоро ще се прѣдаватъ. Туй тайно съобщила една жена... Да ви кажа: и мене омръзна туй чакане! Още единъ юрушъ и свършено!... Голѣма плячка ще ударимъ...

— И друга...

— Кълна се въ свещенната брада на Мохамедъ Пейгамберъ, че утрѣ, съ Аллахова помощь, ще забия еничарското знаме върху онуй тамъ-хе, най-високо кубе на храма — се обади първиятъ еничаринъ и посочи съ пръстъ къмъ Царевецъ.

Всички вдиха погледъ къмъ тамъ. Царевецъ печаленъ се мѫдрѣше. По сивитѣ скали и укрѣпления се чернѣеха натрупани хора, дребни като врани, и се движеха нагорѣ-надолѣ.

— Азъ пъкъ ще чета намазъ въ нея, продума единъ фанатикъ ходжа, отъ текето при най-хубавата въ Бруса Оглу-джамия.

— А оня, дѣто миналата нощь избѣга отъ Царевецъ тукъ, кой е?

— Казватъ, билъ царскиятъ братъ. Царьтъ го пратилъ да моли отъ Сюлейманъ-шахъ милость и прошка и да остави хората свободно да излѣзатъ изъ крѣпостьта, но Сюлейманъ-шахъ не склонилъ...

— Ами тоя царски братъ сега кѫдѣ е?

— Подъ строгъ арестъ. Никого не пускатъ при него.

— Азъ бѣхъ на прѣднята стража, кога го хванахме. Треперѣше като листъ. Щѣхме да го убиемъ веднага, но той почна съ рѫцѣ и очи да разправя много и да се моли. Езика му не знаемъ, ала разбрахме, че има нѣща важни да съобщи на Сюлейманъ-шахъ и на пашитѣ, ако ли пъкъ не, насила ще го накаратъ да

Digitized by Google

проговори... Когато искаме, ще го убиемъ: винаги е въ ржцѣтѣ ни. Ние бѣхме внимателни: разтърсихме го вредъ, — нищо опасно не намѣрихме и тогава го доведохме тукъ. Въ тъмнината не можахъ добрѣ да го изгледамъ.

Всичкия тоя разговоръ подслуша единъ младъ еничаринъ, любимецъ на Кулоглу-башъ-чаушъ и лежещъ подъ една шатра. Туй бѣше Салѝ.

Освѣнъ вѣра, слава и награди, еничаритѣ — тия новообърнати и за туй толкова ревностни мюсюлмани, блазнѣше и богата плячка отъ храмоветѣ и царскитѣ чертози, чиито куполи и кръстове денѣ на слънце, а вечерь на мѣсечина чудесно лъщѣха като златни. Отвличаха още и роби, и робини.

Сюлеймановъ обѣщавà голѣми награди: спахилъци, сиямети и тимари, пари и че — както бѣ обичаятъ — ще остави еничаритѣ да плячкосватъ Царевецъ три дни наредъ. Праща и доброволци, най-храбри еничари, да спечелятъ името „гази“ — и тѣ многажди, яростно и съ викове нападаха вкупомъ укрѣпленията и се изкачваха високо по тѣхъ, но се събаряха долѣ въ пропастьта — едни мъртви, други ужасно смазани и обезобразени. Кръвь бѣ облѣла навредъ скалитѣ. Нѣколо юруша самъ Сюлеймановъ командувà и разпалено насърдчаваше войницитѣ. Пашитѣ едвамъ го задържаха да стои малко назадъ. Еднажъ той до толкова се увлѣче напрѣдъ, че стрѣла избрѣмча край ухото му и уби до него първия му яверинъ.

Макаръ че досегашнитѣ побѣди на Балканския полуостровъ и да бѣха окуражили и озвѣрили турцитѣ; макаръ и пашитѣ добрѣ да знаеха, че Шишманъ не е въ Търново и съ себе е отвелъ мнозина юнаци боляри и войници, — пакъ ето вече осемдесетина дена тия фанатици не можаха да прѣзематъ Царевецъ, крѣпость по-голѣма и отъ Никополската. Та и подобна нигдѣ другадѣ не бѣ се изпрѣчвала въ побѣдоносния имъ маршъ, ни въ Азия, ни въ Европа.

Digitized by Google

Всѣки день, понѣкога и докъсно вечерь, въ Сюлеймановата шатра засѣдаваше воененъ съвѣтъ отъ стари опитни и калѐни въ битки изъ Мала-Азия и Европа паши, вѣщи практици стратези и тактици и страстни любители на хашеша и афиона — и прѣдлагаха все нови и нови способи и мѣрки за прѣвзимане на Царевецъ.

Постоянно приидваха нови помощи: хора, оржжия, бойни машини и храна, която впрочемъ се събираше изъ Българското царство; отъ Одринъ и отъ другадѣ идѣха илчии съ нови и по-енергични заповѣди. Въ тѣхъ се повтаряше едно и сжщо: както-както, даже и съ голѣми жъртви, по-скоро да се прѣвземе Царевецъ. Сжщо отъ стана отиваха за тамъ и носѣха човѣшки глави и водѣха плѣнници — трофеи отъ юрюшитѣ, и извѣстяваха, че побѣдата е близка. Баязидъ всѣки часъ очакваше нетърпѣливо радостната вѣсть за падането на Царевецъ, та да я разнесатъ илчии навредъ изъ Азия и Европа между вѣрнитѣ приятели мюсюлмани и съюзници, изново тѣ да възликуватъ, а неприятелитѣ да потреператъ. Послѣдниятъ илчия донесе отъ Баязида строго мъмрене не толкова до Сюлеймана, колкото до пашитѣ, сжщинскитѣ главни началници. Всички добрѣ разбраха, що значи туй, и потрепераха. Баязидовата заповѣдь трѣбваше да се изпълни: тя бѣ равносилна съ Аллаховата — ненарушимъ законъ.

Врѣмето бавно вървѣше, изтеклото се видѣ на турцитѣ цѣла година. Вечъ на всички омръзна да чакатъ. Особно при всѣко новолуние турцитѣ се надѣваха да прѣвзематъ Царевецъ, но вечъ такива двѣ се изминаха, и нищо нѣмà. По едно врѣме турцитѣ се отчаяха — разтревожи се и се замисли отдалечъ и Баязидъ — но, да се оттеглятъ, и дума не можеше да стане, и то по важни причини: несполуката имъ щѣше да скомпрометира досегашнитѣ тѣхни блѣскави успѣхи и да убие авторитета имъ, вѣрата и духа у войницитѣ; напротивъ, всички християни на Балканския полуостровъ и

Digitized by Google

въ съсѣднитѣ нему земи щѣха да се окуражатъ. Ето защо, обсадителитѣ напрегнаха и послѣднитѣ свои сили: отпрѣди нѣколко дена подъ редъ тѣ нападаха денѣ и нощѣ на разни мѣста крѣпостьта, пращаха пакъ и пратеници до българитѣ да се прѣдадатъ, но все безуспѣшно.

Царевецъ стоеше все твърдъ, навѫсенъ, страшенъ. Обсаденитѣ не се отчайваха до край: храбро още се борѣха и се готвѣха за нови атаки, за нови жъртви. Даже и сега еднажъ излѣзоха изъ крѣпостьта и далечъ прогониха отреда, що се бѣ приближилъ. Пакъ мнозина убити паднаха и отъ двѣтѣ страни.

Деньтъ се прѣваляше.

Изведнажъ въ стана се чу голѣмъ шумъ и всички люди прави и захвърлили всѣки работа, се бѣха вгледали въ една точка на небето: къмъ западъ малкиятъ сръпъ на новата мѣсечина, обърналъ остри рогчета къмъ истокъ, едвамъ се виждаше прѣзъ маранята.

Гласове, тръби тюлюмбеци и тъпани привѣтствуваха съ неописанъ възторгъ новата мѣсечина и, ободрени, очакваха, както винаги, скорошна побѣда.

Зададе се дервишъ едъръ, съ мургаво изпито лице бѣла брада и голѣмъ каукъ, дрипавъ, полуголъ, юродивъ, рошавъ, накиченъ съ дрънкалки отъ тенекии и стъкла, наметнатъ съ изтъркана кожа отъ ангорска коза и съ сѫдъ-кошница отъ кокосовъ орѣхъ. Въ десница носѣше нѣкакъвъ остъръ шишъ съ топка на върха, украсена тоже съ дрънкалки. Мръснитѣ му скутове на тънкото раздрано дълго джубе се развѣваха. Той бѣ отъ Даутъ-монастирь въ Бруса. Подирѣ му вървѣха кучета, на които той щедро раздаваше хлѣба и ястието, що войницитѣ му даваха.

Той се спрѣ всѣдъ шатритѣ, хвърли остъръ, свѣтълъ погледъ на длъжъ и на ширъ, изпѫчи се и, унесенъ въ изтупление, извика високо:

— Ей правовѣрни! Славниятъ Баязидъ, второто слънце на истокъ, царьтъ на царетѣ по цѣлъ свѣтъ и комуто тия всички се кланятъ до земя — ви поздравява.

Digitized by Google

Всички еничари се благоговѣйно смръзнаха на мѣстата си и жадно впиха въ него очи. Наста голѣма тишина.

Дервишътъ млъкна. Слѣдъ малко той продължи:

— Васъ, правовѣрни, Аллахъ вика да завладѣете всички суши и морета и да разнесете по тѣхъ динъ-Исляма и славата на османското оржжие. До сега той навредъ ви помагà, и вие се показахте достойни негови чеда... Богъ единъ, и Мохамедъ е неговъ най-великъ пророкъ. Коранътъ е падналъ отъ небето. Той съдържа 114 сурии, 77639 думи и 323015 букви. Който падне въ бой за вѣра, ще наслѣди безкраенъ блаженъ животъ въ Дженнетя, на зеленитѣ морави подъ дебели сѣнки, върху бухнали червени копринени възглавници, дѣто рѣкитѣ сж отъ шербетъ, планинитѣ — отъ пилафъ, а алеитѣ посипани съ пѣсъкъ, смѣсенъ съ едри червени рубини, сини сапфири, зелени смарагди и бистри като роса ялмази. Тамъ прислужватъ млади хубави чернооки фурии и перии и въздухътъ е изпълненъ съ гласоветѣ на най-сладкопойнитѣ птици и съ най-обайнитѣ аромати на Индия! Блазѣ на хероитѣ, блазѣ имъ хиляди пжти! Архангелъ Гавриилъ ще отбѣлѣжи имената имъ на небето съ огнени слова! О великий Аллахъ, прѣпаши острия Алиевъ мечъ, застани на чело на твоитѣ правовѣрни мюсюлмани, бжди имъ неотлжченъ спжтникъ и мощенъ покровитель и подари имъ славна побѣда надъ враговетѣ на динъ-Исляма! Слава на Аллаха и на неговия най-великъ пророкъ Мохамеда!...

Дервишътъ, изпотенъ виръ вода, запѣненъ и съ блуждающъ погледъ, млъкна.

И всичката опиянена сгань издигна високо ржцѣ къмъ небе, и изъ цѣлия станъ се разнесе дивъ заглушителенъ викъ:

— Великъ е Аллахъ! Слава нему и на неговия най-великъ пророкъ, Мохамедъ!

Слѣдъ малко мюезинъ възкаченъ на една височина, завика и закани правовѣрнитѣ на намазъ — да се кланятъ.

Digitized by Google

Сега тѣ повече отъ всѣкога се нуждаеха отъ Аллахова помощь.

Скоро всичко се свърши, както винаги.

За сутрешния день Сюлейманъ издаде чрѣзъ кехая-ери заповѣдь за ново настѫпление. Тя за мигъ се разгласи изъ цѣлия станъ.

Съ трескава бързина почнаха приготовления, съ още пó-голѣмо озлобление и закани.

Наста пълна нощь, и всичко утихна. Еничаритѣ, изморени, се натъркаляха по голата земя и загледаха звѣздитѣ, околнитѣ върхове и най-вече умразния Царевецъ! Нѣкои мислено се бѣха прѣнесли нѣгдѣ далечъ оттукъ; други, сближили глава до глава, тихо си разказваха епизоди и героически подвизи изъ разнитѣ битки на Балканския полуостровъ; изъ тъмнината се едвамъ дочуваше печална пѣсень или меланхоличенъ остъръ звукъ отъ сантуръ: трети пъкъ, сѣкашъ, искаха съ туй да разпилѣятъ гнѣва отъ дълготрайната обсада, чернитѣ мисли за бѫдещето или пъкъ и най-смѫтния милъ споменъ отъ нѣвгашното дѣтинство, отъ злочестата родина.

Пó-нататъкъ коне пръхкаха, а още пó-далечъ кучета, привлѣчени тукъ за храна, ръмжеха ядно: караха се, кое да грабне пó-голѣма кость.

Стражаритѣ наоколо вцѣпенени на мѣстото си бодърствуваха, напрегнали слухъ и зракъ въ зловѣщата тъмнина.

Неусѣтно и новата мѣсечина отдавна бѣ изчезнала задъ тъмнитѣ силуети на западния небосклонъ.

Най-сетнѣ, съньтъ надви на всички мечти, скърби, копнежи и радости и всинца подъ силна охрана на стражаритѣ сложиха тежки глави — изпозаспаха — докато кѫсата нощь изтече и военната трѫба взори не ги повика за нови подвизи, ново щастие или пъкъ несполука.

Наста пълна тишина.

Сàмо щурцитѣ, изгубени нѣкѫдѣ изъ прашната суха изпотѫпкана трѣва, печално свирѣха, свирѣха...

Digitized by Google

XII.

Великата лавра Св. 40 мѫченици Севастийски.

Тя се намираше до самия ѝ лѣвъ брѣгъ между Янтра и Царевешкитѣ скали въ новата часть на Търново. Началото ѝ тури Иванъ Асѣнь II, въ 1230. година — въ дванадесетата на царуването си — кога сгради храмъ Св. 40 мѫченици. Въ тая година той побѣди при Клокотница епирския царь Теодора. Стълпове и капители за храма бѣха донесени отъ римската колония Никюпъ при Росица и чакъ отъ Шуменско, изъ околноститѣ на старата българска столица. Зодчиитѣ бѣха вѣщи гърци отъ Одринъ.

По-прѣди на туй мѣсто имаше градинка съ старо оброчище.

Кога се освети тоя храмъ, стана небивало въ Търново тържество. Безброенъ напрѣмѣненъ народъ — миряни и монаси отъ далечни покрайнини и монастири на обширното царство — присѫтствуваше. Тукъ бѣха и заробенитѣ при Клокотница. Царьтъ, веселъ, задоволенъ, бѣ на чело съ царицата и чедата, сѫщо разкошно прѣмѣнени.

Слѣдъ една година Иванъ Асѣнь II сгради крѣпостьта съ храма надъ Станимѫка въ прохода: въ Тракия Иванъ Дука Ватацесъ, приемникъ на Теодора I Ласкарисъ, не мируваше. Въ Константинополъ, обаче, латинцитѣ се залисваха около новия си императоръ малолѣтния Балдуинъ II. Нѣкои прѣдлагаха за регентъ тамъ Иванъ Асѣня II, но латинскитѣ велможи се уплашиха отъ него и се отказаха. Българскиятъ царь се разсърди. Както видѣхме по-рано, Иванъ Асѣнь II сгради още храмоветѣ св. Иванъ Рилский на Трапезица и св. Петка — на Царевецъ.

Тукъ на 9. мартъ — праздникъ на храма — всѣка година, най-вече доклѣ бѣ живъ Иванъ Асѣнь II, се

Digitized by Google

стичаше на тържествена служба народъ отъ Търново и далечъ отъ околностьта и много монаси отъ монастиритѣ. Вечерьта срѣщу праздника се извършваше бдѣние — камбанитѣ заблъскваха отъ срѣднощь. Свещенодѣйствуваше самъ патриархътъ съ множество диакони и свещенници — всички облѣчени въ скжпи одежди. Поменуваха убититѣ юнаци при Клокотница, Одринъ, Браничево, Трансилванскитѣ прѣдѣли, Пловдивъ, Цурулонъ и другадѣ; поменуваха и умрѣлитѣ царе, царици и тѣхни чеда, патриарси и игумени на лаврата и гръмко пѣеха многолѣтствия за живия царь, царица, царски чеда, за храброто и непобѣдимо воинство и за цѣлия благочестивъ православенъ български народъ. На обѣдъ за уцѣлѣлитѣ отъ Клокотнишката битка бѣлобради ветерани и за гоститѣ се слагаше голѣма трапеза — съ постно ядене, защото се падаше прѣзъ Велики пости. Тукъ присжтствуваше и царьтъ. Ядѣха, пиеха, благославяха и се готвѣха да гонятъ и да трепятъ по тракийскитѣ и македонски полета гръци и латинци. Вечъ снѣгътъ се топѣше, по припецитѣ зеленѣеше трѣва и се подаваха кокичета, минзухарь, съсенъ и кукурякъ. Допрѣли рамо до рамо, глава до глава, — царь, велможи и други велики боляри повтаряха и потретяха разни епизоди отъ славната битка: какъ отначало Иванъ Асѣнь II прѣдлагалъ за миръ, но гордѣливиятъ и ужъ братъ на неговия зеть киръ Теодоръ не приелъ; какъ тогава Иванъ Асѣнь II заповѣдалъ, та на чело прѣдъ войницитѣ понесли на копие нарушения отъ Теодора договоръ, какъ съ 1000 кумани почналъ боя и какъ, най-сетнѣ, плѣнили послѣдния съ уцѣлѣлитѣ велможи. А смаяният народъ слушаше, чудѣше се и благодарѣше и славѣше Бога. Слѣдъ туй подъ звуковетѣ на гайди и свирки се завъртяваше голѣмо хоро. Играеха всички. До срѣднощь продължаваше веселието. Изпотени, зачервени, изморени старци съ тежки глави едвамъ се довличаха до кжщитѣ си.

Digitized by Google

Иванъ Асѣнь II остави заробенитѣ епирски велможи да си живѣятъ свободно съ сѣмействата си въ Търново, а задържа при себе само Теодора и го имаше на голѣма почить.

Тоя колчемъ минуваше край храма, се опечалваше и замисляше. Не гризене на съвѣстьта го мѫчеше; не, а скритъ ядъ кѫсаше сърдцето му: нѣвгашенъ императоръ, а сега робъ у варваритѣ българи, пакъ и малко царувà — всичко шесть години! И Теодоръ затаи въ душата си пѫклена мисъль... Но царьтъ узна всичко и въ изблика на гнѣва си го услѣпи — за което сетнѣ се много кая. Въ 1240. година Иванъ Асѣнь II се ожени за дъщеря му Ирина и го освободи. Послѣ Теодоръ, подпомогнатъ отъ зетя си, завладѣ Солунъ, плѣни брата си императоръ Мануила и прѣдаде прѣстола на сина си Ивана.

Въ 23-годишното царуване на великия царь Иванъ Асѣня II измореното и разнебитѣно отъ вѫтрѣшни раздори Българско царство се уреди, укрѣпна — материялно и морално — далечъ се прочу и се радва на дълъгъ вѫтрѣшенъ и външенъ миръ. Никой отъ Асѣновци, ни прѣди, ни послѣ — не царувà тъй дълго. Отъ врѣмето на Самуила българитѣ изново се съединиха подъ единъ скиптъръ. Прѣдѣлитѣ на царството се разшириха до тамъ, до гдѣто послѣ вечъ не отидоха — до три морета. Българското царство обемаше източната половина на Сърбия, до Браничево и Бѣлградъ, цѣла Албания до Адриатическо море съ Дурацо, цѣла Тесалия, до Солунъ, Атонъ, Дидимотихонъ и Одринъ. Търговията, въ рѫцѣтѣ на покровителствуванитѣ отъ царя дубровничани, се поддигна. Засили се православието. Подъ закрилата и щедрата помощь на царь, патриархъ и боляри градѣха се храмове и монастири. Въ туй отношение Иванъ Асѣнь II подражаваше на Соломона, на Хераклия I, на Юстинияна. Разбира се, той не разполагаше съ тѣхнитѣ богатства, та тия сгради бѣха много по-скромни. Царьтъ не дразнѣше богоми-

Digitized by Google

литѣ съ жестоки гонения, а искаше съ кротость и убѣждение да ги привлѣче изново въ лоното на майката православна църква.

Великата лавра Св. 40 мъченици, паладиумътъ на православието и на българския народъ — имаше много келии и монаси, мнозина отъ болярски родъ. Тя бѣше царска — освободена отъ всѣка правителствена и духовна дань, отъ която не се освобождаваше никой монастирь, и — ставропигиялна: зависѣше сàмо отъ игумена си и отъ монастирския съвѣтъ. Управляваше се по студийския типикъ (уставъ), когато другитѣ пъкъ монастири се придържаха о атонския. Въ царството имаше още монастири и епархиялни и на частни общини и лица. Изобщо монаситѣ бѣха набожни, цѣломждри, смирени, трудолюбиви и точно изпълняваха монастирскитѣ строги канони. Въ свободното отъ молитви врѣме или отъ други монастирски обязаности, тѣ усърдно работѣха — въ бездѣйствие сатана прихожда и съблазнява човѣка: плетѣха скуфи, чорапи, ржкавици, броеници и кошници, дѣлаха дървени кръстове, дълбаеха просфорници, лъжици, а главно — прѣписваха черковни книги съ искусни изображения и винетки съ карминъ и други бои. Нѣкои пишеха щампи и икони. Евтимий още повече укрѣпи тая наредба. И сега пакъ главни дѣйци въ книжнината бѣха монаситѣ, и неинъ центъръ — монастиритѣ. Тѣ даваха тонъ и посока на книжнината и на религиозно-нравствения животъ.

Цѣлата лавра бѣ обградена съ висока каменна стѣна, на която се намираха двѣ вратни: една къмъ сегашната митрополийска улица и друга — до Янтра и до главния входъ на храма — срѣщу Трапезица. Надъ всѣка вратня имаше по двѣ кулички.

Вжтрѣ общото разпрѣдѣление бѣ туй: до спомената улица бѣха келиитѣ, двуетажни, обърнати къмъ двора, къмъ улицата нѣмаше ни единъ прозорецъ; въ срѣдата бѣ храмътъ и до него, отъ югъ — градинка съ мавзолей и царскитѣ гробища съ мряморни плочи;

Digitized by Google

сѣверно отъ храма имаше малъкъ дворъ и още по-нататъкъ задъ него — голѣма градина съ дървеса. Туй пъкъ бѣха общитѣ гробища за монаси и за други частни лица. Край двѣтѣ мѣста за гробища минуваше по една тѣсна уличка отъ митрополийска улица за къмъ Янтра. До Янтра бѣха: магерницата, трапезарията, пещитѣ за хлѣбъ, избитѣ за вино, елей и други провизии и по-нататъкъ — келиитѣ за прислужницитѣ-послушници и за пришелци стари и неджгави монаси. Между тия келии и гробищата бѣ лудницата. — Срѣщу лаврата прѣзъ митрополийска улица имаше сжщо келии. Въ тѣхъ се спираха далечни гости-поклонници на лаврата.

Храмътъ бѣ изграденъ отъ камъкъ, тухли и варь и имаше три отдѣления: първото — сжщиятъ храмъ — имаше основа правожгѣлникъ съ размѣри дванадесеть на деветь метра. До него бѣ артиката сжщо правожгѣлна съ размѣри дванадесеть на три метра. Задъ нея, отъ къмъ западъ, по-сетнѣ бѣ прибавенъ главенъ входъ въ храма.

Цѣлата артика бѣ покрита съ груба живопись на библейски събития и лица и имаше три врати: прѣзъ едната — низко, почти до половина подъ лицето на сегашния черковенъ дворъ — се влизаше отвънъ; прѣзъ втората се влизаше въ храма, а прѣзъ третята срѣщу нея — въ новата артика.

Съ два реда гранитни и мряморни стълпове и съ два съзидани въ западната стѣна полустълба, сжщиятъ храмъ бѣ раздѣленъ на три части — срѣднята бѣше по-широчка. Всѣки редъ съдържаше по три стълпа еднакво раздалечени. Източнитѣ четире образуваха почти квадратъ: върху тѣхъ лежеше кубе, съ прѣчникъ около три метра. Отъ капителитѣ по стълповетѣ особно важни бѣха три: единъ голѣмъ отъ римско-коринтски стилъ и два отъ византийски.

Първиятъ стълпъ отъ лѣво, кога се влиза въ храма, бѣше мряморенъ и най-хубавъ. Той имаше подложка кубъ съ изваяни волски черепи по него и съдържаше въ петнадесеть правилни реда надписъ. Съ него Иванъ Асѣнь II

Digitized by Google

прѣдаваше на потомството, кога съградилъ тоя храмъ, и разправяше за Клокотнишката побѣда.

Вториятъ отдесно стълбъ — тъменъ гранитъ — съдържаше гръцки надписъ отъ българския царь Омортагъ (около 825. г.). Въ него, между друго, се четѣше: „Човѣкъ — който и прѣкрасно живѣе — умира; ражда се другъ; и нека потомството, като гледа (надписа), да споменува оногова, който е направилъ гробницата. Името пъкъ на началника е Омортагъ-ханъ. Живѣйки, нуждно е да се прѣнесе жертва за здравие, за да живѣемъ стотина години!“

Единъ тихъ ропотъ на езичникъ противъ нетрайното човѣшко битие! Пакъ ламтежъ за животъ и за слѣдсмъртна паметь и слава. Човѣшки слабости отъ начало и до край. Дали е прѣдполагалъ нѣкога Омортагъ — езичникътъ, върлиятъ гонитель на християнитѣ, българскиятъ Диоклетиянъ — че не ще се изминатъ ни четиредесетина години и ще се извърши такъвъ голѣмъ прѣвратъ въ царството му: християнството да възтържествува, капищата и идолитѣ на Перуна да бѫдатъ поругани и сринати и на мѣстото имъ издигнати храмове, жрецитѣ да бѫдатъ избити или прокудени и да се яви българска азбука и литература? Дали е мислѣлъ, че слѣдъ четире вѣка, слѣдъ такива ужасни катастрофи, единъ християнски храмъ, подпиращъ се на тоя стълпъ, ще съчува неговия надписъ и име, да го прѣдава на историята, та чакъ — и на днешното поколѣние, което, „да споменува и оногова, който е направилъ гробницата“, макаръ, че въ него се проклинатъ невѣрницитѣ?!.. Исторически прѣврати!.. Трѣбва да прѣдполагаме, че именно да запази тоя надписъ отъ унищожение мѫдриятъ и великодушниятъ Иванъ Асѣнь II го е вградилъ въ храма — едно морално тържество на кроткото християнство надъ грубото и кръвожадно идолопоклонство.

Тоя стълбъ бѣ донесенъ нѣкѫдѣ откъмъ Дунава. Подъ него пъкъ се намираше единъ отъ ония камъчи,

Digitized by Google

които нѣкога Омортаговиятъ прѣдшественикъ, прочутиятъ Крумъ, поставялъ въ знакъ на побѣда въ походитѣ си противъ гърцитѣ. Може-би туй нарочно бѣ направено. Двамата езически царе взаимно се кръпѣха. Иска ни се да откриемъ тукъ една алегория.

Подътъ на храма бѣ мозайка отъ кѫсове разновиденъ мрѣморъ и гранитъ.

Олтарьтъ — чрѣзъ два зидени стълпа, които бѣха на една линия съ двата първи стълпа въ храма — бѣ раздѣленъ на три части, съ по една кржгла абсида на източния зидъ и се съединяваха съ врати между зиденитѣ стълпове и полустълпове въ източния зидъ.

Най-западното отдѣление — новата артика — бѣ двуетажно и съ основа на трапецъ вѫтрѣ широкъ около петь и половина метра и дльгъ при сѣверната страна седемь и половина. Съ три поясовидни свода, турени върху зиденитѣ полустълпове въ по-дългитѣ страни и издигнати прѣзъ цѣлата широчина на постройката, покривътъ бѣ раздѣленъ на три части съ единъ цилиндрически сводъ. Туй отдѣление бѣ раздѣлено на двѣ части съ единъ напрѣченъ зидъ; въ сѣверната часть на дебелия зидъ се намираше скривалище, такова имаше и въ южния кѫтъ, който бѣ много дебелъ. Главниятъ двоенъ входъ въ туй отдѣление се намираше на южна страна, дѣто каменниятъ пѫть отъ Царевецъ слизаше до моста.

Отвънъ всичкитѣ прозорци на храма бѣха полукржгли отгорѣ и украсени съ зелени и червени кржгли глечосани плочки.

Сѫщиятъ храмъ извѫтрѣ бѣ тоже цѣлъ украсенъ съ фрески и скѫпи икони, обтрупани съ седефъ, бисеръ, мерджанъ, янтаръ, драгоцѣнни камъни и сребърни и златни ореоли по светиитѣ и въ жглитѣ такива плочки, по които бѣ отбѣлѣжено: кой, кога и при кой случай е подарилъ иконата или само украшенията. Най-много бѣха отъ Иванъ Асѣня II. Между тѣхъ имаше и византийски, — които той донесе слѣдъ Клокотнишката битка. Но най-скѫпа бѣ иконата на Св. 40 мжченици, турена

Digitized by Google

на иконостаса слѣдъ тая на св. Богородица отлѣво на царскитѣ двери. Имаше и подаръци отъ: майката и женитѣ на Иванъ Асѣня II, отъ синоветѣ и дъщеритѣ му: Елена, омъжена за Теодоръ II Ласкарисъ, синъ на Ватацеса, и Тамарь — за Михаила Комнена, — отъ Иванъ-Асѣневия братъ и отъ други по-сетнѣшни царе: Калиманъ II, Константинъ Асѣнь, Ивайло, па и отъ Тертеровци, Смилецъ и Теодоръ Светославъ, отъ царици, тѣхни чеда и сродници, патриарси, св. Сава сръбски и отъ боляри и болярки. Имаше и покровци за св. дарове и други скѫпи одежди, шити съ сърма и коприна отъ нѣкои отъ споменатитѣ жени.

Между фрескитѣ бѣха: Тайната вечеря, пророкъ Илия, Сновидѣнието на Иакова — на западната страна отлѣво — Успѣние на св. Богородица — надъ вратата, и Блудниятъ синъ — отдесно.

Иконостасътъ, както и троноветѣ на царя, царицата и на патриарха, бѣха сѫщо като тия въ храмъ Възнесение Христово, само че тукъ всичко още и дрехи и утвари бѣше по-антично, почернѣло и овехтѣло.

Но най-важното украшение на храма съставяха благовоннитѣ мощи на св. Илариона епископъ Мъгленски († 1164. г.) и на св. Михаилъ воинъ отъ Потука. Народътъ ги много почиташе за чудесата и цѣлителната имъ сила. И тѣхъ Иванъ Асѣнь II отне отъ гърцитѣ и ги донесе тукъ.

Подъ храма имаше дълбоко подземие, нѣвгашна гробница и скривалище, съ единъ коридоръ. Имаше и аязма съ светена вода, съ която вѣрнитѣ отъ Търново и околностьта се стичаха да се миятъ и поливатъ за здравие и изцѣление. До вратата подъ пода пъкъ бѣше костницата.

Въ царската гробница бѣха погребени: Иванъ Асѣнь II, втората му жена Ана и третята Ксения съ свѣтско име Ирина, дъщеря на Теодора Епирски, първа гъркиня въ Търновското царство, най-добрата и майка на Михаилъ-Асѣня — царьтъ я води сѫмо една година

Digitized by Google

и той умрѣ на 1241. г., — и на синоветѣ му Калиманъ I и Михаилъ-Асѣня.

По-нататъкъ бѣха гробоветѣ на Иванъ Асѣневия братъ севастократоръ Александъръ — който побѣди маджаритѣ и плѣни Богомира — на жена му, на сина му Калиманъ II, на Константинъ Асѣня и на първата му жена Ирина — дъщеря на споменатия прѣди Теодоръ Ласкарисъ; на Деспотъ Славъ Мелнишки, на Деспа, братовчедка на Иванъ Александра, и други.

Тукъ бѣ и гробницата, дѣто нѣвга бѣ погребенъ и св. Сава сръбски. Кога се връщаше отъ Божи-гробъ, той дойде да се полюбува на Търново и да прѣзимува при свата и приятеля си Иванъ Асѣня II и умрѣ на 12. януарий 1237. г. Въ надвечерието срѣщу Богоявление св. Сава служи въ храма, свети вода, поръси царя и всички присѫтствуващи. Слѣдъ праздника той се тежко разболѣ. Патриархъ Иоакимъ II го причасти и кога умрѣ, биде помазанъ съ св. миро, облѣченъ въ скѫпи архиерейски одежди и погребенъ славно. Слѣдъ половина година братъ му краль Стефанъ Владиславъ — зетъ на Иванъ Асѣня II — измоли отъ дѣда си мощитѣ и ги отнесе въ новосградения монастирь Милешевски въ Херцеговина.

Лѣтѣ подъ сѣнчеститѣ дръвета, а зимѣ въ главната келия — Иванъ Асѣнь II, кога го не безпокоеха гърци, латинци, маджари, нѣмци, сърби, татари, трансилванскитѣ сикули — напротивъ, съ нѣкои отъ тѣхъ живѣеше сговорно и му помагаха въ война, — или вредъ изъ обширната му държава и въ домашния му животъ на чужденкитѣ жени царуваше благодатенъ миръ: дохождаше тукъ самъ, а понѣкога придруженъ отъ царица, патриархъ или отъ своитѣ любими чеда, момчета и момичета. И куманитѣ, заплашени отъ нахлулитѣ изъ Русия татари, избѣгаха изъ молдаво-влашкитѣ равнини и часть отъ тѣхъ минаха Дунава на кожени пълни съ въздухъ мѣхове, наводниха Българското царство и отидоха чакъ до Тракия, но скоро тѣ станаха приятели на

Digitized by Google

царството, каквито и по́-прѣди често биваха. — Въ лаврата царьтъ си отдъхваше отъ държавнишки безъ четъ грижи, колѣничеше и се молѣше въ храма — и ставаше му леко въ сърдцето и въ душата и черпѣше нова сила въ борбитѣ за благото на милия народъ — любуваше се на лаврата и разискваше съ отца игумена разни черковски въпроси: какъ да украси храма съ нови икони, утвари, одежди и книги, гдѣ нѣкой новъ храмъ или монастирь да сгради и какви дарове да изпрати на Рилския, Атонскитѣ — Лавра и Протатонъ, особно на Зографския — и другадѣ. Често присѫтствуваше на полунощници, бдѣния и литургии, причастяваше се и цѣлуваше светитѣ мощи. Понѣкога сѣдаше на общата братска трапеза, кусваше отъ ястие и вино и слушаше паримиитѣ, които единъ братъ монахъ четѣше, кога другитѣ смирено ядѣха. Разпитваше всѣки монахъ за миналото му, сѣмейното му положение, особно по́-старитѣ, и ги подаряваше. Монаситѣ благославяха отъ дълбинитѣ на душата си милостивия царь. Иванъ Асѣнь II караше дѣцата си да цѣлуватъ ржка на монаситѣ, а тия имъ се радваха, благославяха ги и имъ даваха овощия и кръстове и иконички — монастирско издѣлие.

Винаги на чело съ игумена, монаситѣ стройно наредени, благочинно, смирено съ черковни пѣсни и славословия и при гърмогласнитѣ удари на камбани и клепала посрѣщаха царя. Нагостяваха и цѣлата му свита. Тоя день биваше праздникъ за лаврата.

Тукъ царьтъ намѣри успокоение и отъ голѣмата смърть, кога въ 1239. г. умрѣха отъ чума жена му маджарката, синъ му и патриархъ Иоакимъ — за което се научи, кога заедно съ латинци и кумани обсаждаше гръцката крѣпость Цурулонъ, въ Тракия.

Въ лаврата намираха подслонъ и храна на царева смѣтка и миряни старци и неджгави, мѣстни или пришълци, дори и отдалечъ.

Digitized by Google

XIII.

Въ келията на отца Иоаникия. — Макарий. Пантелеимонъ.

Всичкото незастроено въ лаврата пространство сега засѣнява стари високи тополи, по които, особно пролѣть и лѣтѣ при изгрѣвъ-слънце, цвъртѣха рояци палави врабчета, на които гнѣздата бѣха сгушени между гжститѣ клони и вѣчнотрептещитѣ листа; имаше и орѣхи, липи, круши, ябълки и сливи — често обтрупвани съ плодъ. До сѣверния входъ на храма, като вѣренъ стражъ, издигаше стройна снага и остръ върхъ високо въ небето вѣчно зеленъ кедъръ — символъ на жалѣне — донесенъ въ саксия прѣди сто и петдесеть години изъ Ливанскитѣ планини отъ набоженъ монахъ-поклонникъ, тъкмо когато бѣ зацарувалъ Калиманъ I. Наесень, кога въ поле и дворища не останѣше никаква храна, пакъ роякъ птичета се трупаха въ кедра и кълвѣха дребнитѣ му сѣмена изъ малкитѣ разцъвтѣли миризливи и лѣпкави шишки. Голѣми вѣковни чемшири — връстници на Асѣня I — се мждрѣха като безмълвни полусънни на дълго нощно бдѣние стари монаси. Край келиитѣ и надъ цѣлия почти дворъ голѣмо лоза бѣ волно прострѣла дългитѣ си клони съ изобилни гроздове, на които зърната бѣха сега колкото царевични. Жилавъ съ лъскави, корави и вѣчнозелени листи бръшлянъ съ кичури черенъ плодъ бѣ покрилъ цѣла една стѣна, подъ която изъ скалата сега, въ тия най-горещи прѣзъ годината дни, все пакъ едвамъ ръмолѣше тънка като конецъ струя водица — сѣкашъ сълзи горчиви — и около нея въ влажното се гушеха босилякъ и здравецъ — вечъ прѣцъвтѣли. Тукъ-тамъ изъ двора и по гробищата имаше и други цвѣтя — знакъ, че, и противъ строгитѣ монастирски прѣдписания — монаситѣ не бѣха съвсѣмъ лоши естетици — Боже, пази отъ грѣхъ! — и кога настанѣше, ако и за малко, хладъ, тѣ пръскаха

Digitized by Google

въ тъмнината благоухание, омая, съблазънь, способна да завърти ума на нѣкой още не тъй затвърдѣлъ въ вѣрата братъ нещастникъ монахъ. Миришеше на босилякъ, здравецъ, чемширъ, бръшлянъ, на восъкъ и медъ, на тамиянъ — на благочестие. Тукъ бѣ истински кътъ за отдихъ и покой отъ свѣтовнитѣ грижи и суети, въ които често се изгубя душата и — раятъ. Имаше и нѣколко кошура пчели.

Споменатата по-рано келия се наричаше тъй, защото прѣди въ нея бѣ живѣлъ игуменътъ архимандритъ Иоаникий II, който въ 1355. г. присѫтствувà на Търновския съборъ противъ евреитѣ и езичницитѣ. Послѣ той стана патриархъ. Кога въ 1375. г. умрѣ, него замѣсти Евтимий.

Въ тая келия бѣ живѣлъ, прѣди да стане такъвъ, и патриархъ Симеонъ, който въ 1346. г. присѫтствувà на събора, когато сърбскиятъ архиепископъ биде прогласенъ за патриархъ, па бѣше и на Душановото коронясване, — зеръ, каза се, Душановата жена бѣ българка. Тукъ нѣвга бѣха живѣли и боляритѣ-монаси Силвестъръ и Теодосий — висши сановници при Иванъ Александра.

Послѣ тая келия стана главна. Тя се намираше до входа на лаврата откѣмъ митрополийска улица, на долния етажъ и до кйошка украсенъ съ рѣзба и зеленина: лоза и бръшлянъ. Тя бѣше добрѣ наредена и постлана. Таванътъ ѝ сѫщо бѣ украсенъ съ старинна рѣзба и почернѣлъ. На източната стѣна имаше голѣмъ иконастасъ съ скѫпи икони и единъ кипарисовъ кръстъ цѣлъ покритъ съ седефъ — изящна византийска направа — една желѣзна кадилница, разни броеници, огаряци отъ свѣщи и богослужебни книги — нѣкои доста оваляни отъ дълго употрѣбление, огорени и окапани съ восъкъ. Тукъ непрѣстанно горѣше кандило. Сега и оттукъ нѣкои скѫпи нѣща бѣха прѣнесени въ Царевецъ.

Откато турцитѣ обиколиха Търново, а най-вече слѣдъ като прѣвзеха Трапезица — въ лаврата се събраха да я пазятъ много войници и монаси отъ околнитѣ мо-

Digitized by Google

настири, още — и отъ храмоветѣ св. Иванъ Рилски и 12 Апостоли отъ Трапезица, и отъ св. Димитъръ.

Въ главната келия всѣка вечерь се събираха на съвѣтъ военачалници и монаси. Пратеници отъ Царевецъ до тукъ и обратно постоянно сновѣха. Страхътъ бѣ голѣмъ, всички бѣха слисани: положението все повече се влошаваше, най-малката надежда чезнѣше. Всѣки часъ можеха турцитѣ да нападнатъ и тукъ — както прѣзъ нощьта при главнитѣ врата на крѣпостьта отсѣче пратеникътъ еничаринъ. Но какъ да се остави лаврата — тая народна светиня, пълна съ толкова спомени — да я ограбятъ, оскверняТъ, а може-би и изгорятъ разсвирепѣлитѣ се агаряни?!.. Не, светотатство, непростимъ грѣхъ би било да се остави въ тѣхнитѣ мръсни ржцѣ. Тя струваше повече отъ всички Царевешки кжщи. Па и монаситѣ силно вѣрваха, че надъ нея невидимо бди Божията крѣпка десница. Упорно се носѣше слухъ — и всички напълно го вѣрваха! — че св. Богородица се явила на единъ старъ монахъ, кога на дългитѣ всенощни бдѣния билъ задрѣмалъ въ трона, и му рекла: „Дерзайте! азъ съмъ съ васъ“!.. И кой знае, може-би турцитѣ щѣха да отминатъ лаврата, както и при по-прѣдишното нападение на Търново. Поне досегашнитѣ имъ нападения се съсрѣдоточаваха все върху Царевецъ.

Отпрѣди 2—3 седмици нѣкои монаси избѣгаха въ Царевецъ, а осталитѣ, както и войницитѣ, се изповѣдаха и причастиха — приготвиха се за смъртъ и юнашки да бранятъ лаврата. Нѣкои искаха тукъ да загинатъ за нея. Между тѣхъ имаше старци, които едвамъ се държеха на нозѣ. Всички постѣха; постъ бѣ наложенъ и на цѣло Търново. Нѣкои скжпоцѣнности, между които и хрисовулътъ на Иванъ Асѣня II, отнесоха въ Царевецъ, други заградиха въ двѣ скривалища у новата артика. Мощитѣ на св. Илариона, на св. Михаила воинъ снуснаха въ подземието на храма.

При запалени свѣщи и кандила се извършваха денонощно въ храма литургии и бдѣния, четѣха се мо-

Digitized by Google

лебствия за здравие на царя и на храброто му воинство и да имъ дава Богъ побѣда надъ супостата.

Привечерь днесъ — 11. юлий, петъкъ — въ лаврата имаше движение: готвѣха се за единъ погребаленъ обредъ.

Тукъ сега присѫтствуваше и Евтимий — едно, за обреда, и, друго, да насърдчи борцитѣ и да имъ даде нѣкои нови съвѣти. Придружаваха го пакъ: Григорий, отецъ Исаия, Иванишъ и нѣколцина боляри.

Въ главната келия бѣ проснатъ мрътвецъ, стогодишенъ старецъ, отецъ Висарионъ, игуменъ на лаврата прѣди десетина години.

Отъ болярски родъ бѣше той. Още малко дѣте, опасно се разболѣлъ. Всички лѣкарства — свѣтски, па и черковни — и молитви, били употрѣбени, но напраздно. Всѣка надежда била изгубена. Най-сетнѣ, опечаленитѣ и отчаяни родители обрекли Богу първото си и любезно чедо, ако оздравя. Богъ чулъ, може-би, повече молитвитѣ имъ, нежели оброка. — Заживѣло момчето въ лаврата, най-първо като послушникъ при вуйка си и сетнѣ станало монахъ, единъ отъ най-дѣятелнитѣ и даровити, истински служитель Божий, — вѣрующъ и самоотверженъ.

Отдавна тежко боленъ, дѣда Висариона поканиха да го прѣнесатъ на Царевецъ, но той категорично отказа — по много причини: бѣше много слабъ, сетнѣ, бѣше му сѫщо мило да остави лаврата и позорно да избѣга: тукъ бѣ прѣкаралъ деветдесетина години, почти цѣлия си животъ, бѣше се сродилъ съ нея, като съ бащинъ домъ, и много бѣ видѣлъ: отдавна се бѣ рѣшилъ той да остави тукъ кости. Година слѣдъ година се неусѣтно изнизваха. Отдавна изпратилъ родители и почти всички връстници роднини и приятели — той като се озърнѣше наоколо виждаше нови хора, новъ непознатъ свѣтъ, който не разбира неговитѣ мисли, и той между него осталъ самичъкъ. Като че ли всѣки день се откѫсваше по една жица, която го съединяваше съ тоя грѣшенъ свѣтъ. Той бѣ обърналъ вечъ очи и

Digitized by Google

всѣка мисъль другадѣ далечъ и спокойно и безбоязнено се готвѣше за другъ по-дългъ пѫть — къмъ вѣчностьта, къмъ Бога. Нѣщо повече: измѫчванъ прѣзъ дългия животъ и особно въ старостьта отъ тѣлесно разстройство и отъ идеята на задгробния животъ, той ожидаше, кога ще се усѣти освободенъ отъ тая изнемощѣла плъть и — изцѣленъ. Той се измѫчваше като човѣкъ отишълъ въ чужбина и иска вечъ да се върне у дома си. Едно любопитство го бѣ обхванало, какво, най-сетнѣ, ще бѫде всичко туй, макаръ че донѣкѫдѣ го знаеше отъ житиетата на разнитѣ светии. Той постоянно четѣше св. писание, особно Новия Завѣтъ, апостолскитѣ постановления и тия на св. отци отъ вселенскитѣ събори и други разни молитви и служби: книгитѣ стоеха винаги до възглавницата му.

Дѣдо Висарионъ бѣ добъръ приятель на Евтимия; Иванишъ му бѣше братанецъ, а Исаия — братовчедъ. Тоя подирниятъ по поржка на Теодосия прѣвожда въ 1371. г. книги.

Прѣди 3—4 дена дѣдо Висарионъ накара та отслужиха нарочно за него литургия, слѣдъ нея привика всички монаси, прости се съ тѣхъ, раздаде имъ малкото свои дрехи и книги, говори имъ надълго за небесния животъ и за райското блаженство и какъ прѣзъ миналата нощь му се явилъ ангелъ и му възвѣстилъ, че ще умре.

— Прощавайте, братя и чеда, мене грѣшенъ! До виждане!

Дѣдо Висарионъ говорѣше тъй спокойно и самоувѣрено, като че ли отива въ ближния градъ.

— Братя и чеда, — добави той съ слабъ трепливъ гласъ — строго пазете нашата свѣта православна вѣра, избѣгвайте богомилската, варлаамовата, акиндиновата, згорановата и атанасиевата ереси, обичайте бѣдность, постъ, молитва, усмирявайте страститѣ, пазете се отъ клетва, гнѣвъ, завистъ, злонамѣрие. Милостивий Богъ ще ви награди въ сѫдния день; Той ще отврати и страшното бѣдствие, що виси надъ Търново.

Digitized by Google

Слѣдъ туй той произнесе символа на православната вѣра, изповѣда всички апостолски правила, прокле еретицитѣ и се причасти.

Всички, навели глави и скръстили ржцѣ на гржди, благоговѣйно внимаваха.

Тая сутринь, кога пообикновеному, прислужникътъ влѣзе въ келията и повика, никой му се не обади. Дѣдо Висарионъ бѣ прѣдалъ духъ Богу. Той, сѣкашъ, спѣше. Сухожълтото му лице въ нищо не бѣше се измѣнило. Туй бѣ естествена, безъ болки и лека смърть на единъ праведникъ, неусѣтенъ прѣходъ отъ едно състояние въ друго, отъ битие — въ небитие.

Сега посрѣдъ гробовната тишина, нарушавана отъ брата монахъ, който монотонно четѣше псалми, всички нажалени стоеха прѣдъ купчето мощи на смъртника, облѣченъ въ прости дрехи като схимонахъ, покритъ съ цвѣтя и свѣщи. Нѣкои бѣха колѣничили, плачеха и се молѣха. Отъ една пръстена кандилница тамияненъ димъ се разнасяше изъ келията.

Врѣмето бѣше критическо, та сродницитѣ на покойника не дойдоха отъ Царевецъ и набързо го опѣха и погребоха. Догдѣ всичко туй се извърши, се сдрачи.

Както често прѣди, и сега въ утихналата нощь се чуваше прѣсекнатъ дивъ викъ като изподъ земята.

Никой не обръщаше на туй никакво внимание: сѣкашъ, бѣха му навикнали.

— Нечестивитѣ духове пакъ мжчатъ братъ Макария! — издума угрижено Евтимий. Господи, дай му изкупление отъ грѣховетѣ и миръ на грѣшната му и многострадална душа!...

А кой бѣше тоя Макарий?

Единъ авантюристъ, търновчанинъ, едничъкъ синъ на видно болярско сѣмейство и съ минало отъ най-смѣли и най-разнообразни приключения. Майка му, дълголѣтна бездѣткиня, го роди чрѣзъ много лѣкарства и магии. И ней най-вече услужи Ирина. Отъ малъкъ той порасте разгаленъ и скоро се прѣдаде на вино, раз-

Digitized by Google

вратъ — и на сектанство. Отпослѣ видѣха и патиха родителитѣ му. Нѣмаха мира и съсѣди, и други хора. Въ всѣка момчешка разправия и той бѣше намѣсенъ. Събралъ чета отъ свои съмишленици, той прѣскачаше и буйствуваше и въ другитѣ махали. Навредъ го познаваха и говорѣха за него. Кога играеха на българи и гърци и се биеха, той винаги ставаше български войвода, и тежко и горко на тия роби гърци, които падаха въ рѫцѣтѣ му: изтезаваше ги страшно, та бащитѣ имъ дохаждаха и се оплакваха. А туй ставаше често. Разбира се, че по нѣкога и Михаила — свѣтско име на Макария — биеха и главата му пукваха. Отлично свирѣше и на гусла. Още въ шестнадесетата година, за да се отърве отъ него, баща му го даде въ стражата, дано суровата дисциплина го вразуми и укроти. И тамъ многажди бѣ наказванъ за непокорство и буйство и найсетнѣ избѣга и стана хайта. Нови тѫги за родителитѣ. Дълго врѣме тѣ не знаеха, дѣ е и дали нѣкѫдѣ не е убитъ. Въ една схватка Михаилъ биде опасно раненъ, хванатъ и затворенъ въ тъмница. Тая вѣсть и сломи, и зарадва бащата: поне узна, че синъ му е живъ. Чрѣзъ негови молби и чрѣзъ силното застѫпничество на сродници, велможи и приятели, — Михаилъ, слѣдъ едногодишенъ затворъ, биде опростенъ съ условие да се покалугери. Пръвъ той самъ пожела туй — уплашенъ отъ смъртьта и настроенъ отъ четене за Второ пришествие на Христа и за страшния сѫдъ — въ единъ дамаскинъ, попадналъ у рѫцѣтѣ му въ тъмницата. Повлия съ убѣжденията си и майчиния му далеченъ сродникъ отецъ Висарионъ, който сетнѣ го и прибра при себе въ лаврата. Голѣмъ прѣломъ стана въ Макариевата душа. Баща, сродници — особно дѣдо Висарионъ — па и приятели се зарадваха, че, най-сетнѣ, Блудниятъ синъ е оживѣлъ, намѣренъ, за Бога, а, може-би, и за църквата, и за народа, и за родители; изтъргна се изъ ада една душа и отива въ рая. Въ келията и въ храма той винаги набожно се молѣше и правѣше безъ четъ метани

Digitized by Google

до умора. И наистина, отъ Макариевата здрава природа, енергия и способности можеше да излѣзе виденъ черковенъ служитель и ревностенъ възвѣститель и бранитель на словото Божие, — единъ Теодосий, единъ Евтимий... пакъ и прѣдставителенъ бѣ Макарий: едъръ, високъ, русъ, хубавецъ, съ шарени очи и дълга бухнала коса, сладкодумъ, съ приятенъ гласъ. Въ кѫсо врѣме всички въ Търново заговориха за младия монахъ и всѣки искаше да го види и да го чуе. — „Прилича на Авесалома!“ говорѣше за него отецъ Памфилъ. — „Не, поправяше го дѣдо Никаноръ, кажи по-добрѣ: на пророкъ Даниила или по краснорѣчието си — на Иванъ Златоуста!“... Кога изправенъ прѣдъ иконата на св. Богородица, Макарий пѣеше Достойно естъ, зацаруваше небивала тишина: всички притаяваха дори и дъха си да слушатъ и оставаха въ възторгъ и умиление, а нѣкои, които стоеха отзадъ въ храма, се надигаха да го назърнатъ. — „Какъвъ ангелски гласъ!“ пошушваше нѣкоя жена. — „Сѣкашъ, че е Иванъ Дамаскинъ или Романъ Сладкопѣвецъ. Колко му прилѣга новото име и какъ му приличатъ монашескитѣ одежди!“ — добавяше монахиня баба Теоктиста, кога Макарий кръшно и извито допѣваше послѣднитѣ думи: тя величаемъ. — Макарий виждаше и чуваше всичко, и неговата амбициозна душа крѣпнѣше въ доброто и се издигаше високо. Той бѣше доволенъ отъ положението си: винаги веселъ, припкаше и изпълняше най-акуратно всички многото и не леки монастирски задължения...

Всичко туй, обаче, не бѣше по угода на майката, която — движена отъ житейска суета и пустославие — мечтаеше да ожени сина за хубавица болярска дъщеря и да остави наслѣдници.

Ала... по едно врѣме се размѫти спокойната и весела душа на Макария. Той стана мраченъ, умисленъ, небрѣженъ въ работата си и застрани отъ другари. По цѣли нощи сънь го не хващаше. И лицето му се промѣни. Кога пъкъ понѣкога се сберѣше съ монаситѣ,

Digitized by Google

имъ противорѣчеше и се прѣпираше върху разни черковни въпроси. Понѣкога разсѫжденията и заключенията му удивляваха и нó-ученитѣ монаси, които плахо го изглеждаха, и бързо опечалени и умислени прѣкѫсваха разговора или си отминуваха. И дѣдо Висарионъ съ своя строгъ проницателенъ погледъ скоро забѣлѣжи тоя новъ прѣломъ у Макария, но, съ болка на сърдце, утаи всичко у себе и се замисли. Мѫчеше се да отгадае причината на туй, ала не можеше, и все дирѣше сгоденъ случай да поговори съ Макария на самѣ и бащински. Защото Макарий странѣше и отъ дѣда Висариона и не смѣеше да го погледне право въ очи.

Една вечерь и двама бесѣдваха въ келията. Смѫтенъ дѣдо Висарионъ, сложилъ грохнало тѣло на миндерчето, говорѣше за едно за друго отдалечъ и се чудѣше, какъ право да постави на монаха деликатния въпросъ. Тоя дотогава правъ пакъ, навелъ очи къмъ земя и кръстосалъ смирено рѫцѣ на гѫрди — като никога издигна бързо и гордо глава, устреми остъръ строгъ погледъ въ стареца и развълнуванъ заговори: „Дѣдо, кой е тоя Богъ, истинскиятъ, дѣ е той? Разни люди го разно тълкуватъ и изобразяватъ и всѣки мисли и увѣрява, че той има право. Дѣ е истината? Покажи ми я:... Отъ нѣкое врѣме насамъ страшно се мѫча. Открий ми истинския Богъ, и азъ ще бѫда неговиятъ най-ревностенъ служитель, какъвто до сега не е имало по свѣта... Печална е човѣшката сѫдба! Мислѣхъ тоя истински Богъ тукъ да го намѣря, но не можахъ!...“ Отъ тия думи дѣдо Висарионъ изтръпна, смая се, хвана се за глава и плахо загледа младия монахъ. Слѣдъ малко като се посъвзе, той проговори: „— Възлюблено чедо Макарие, страшни сѫ твоитѣ думи, още повече като излизатъ изъ устата на единъ Божи служитель!... Помни обѣта си Богу, задълженията и отговорноститѣ твои и мои... Сатана, завистникъ на всѣко човѣшко истинско щастие, е разбъркалъ младия ти и неопитенъ умъ... Туй се случва съ човѣцитѣ.

Digitized by Google

Моли се, чедо, Богу — па и азъ ще се моля — да изкорени отъ тебе туй гибелно и смъртоносно съмнѣние, догдѣ е още слабо зрънце. Нека Той ти се яви да просвѣти твоята съвѣсть и умъ, да укрѣпи силна вѣра въ тебе и да успокои развълнуваната ти душа! Тоя незнаенъ Богъ, когото апостолъ Павелъ възвѣсти въ Атинския ареопагъ и просвѣти учения Дионисия, тоя Богъ очаква отъ тебе много нѣщо! Кога те налегне смущение, дохождай при мене, откривай душата си, и азъ ще те утѣшавамъ!...“

И двамата умислени се раздѣлиха.

— Охъ Макарие, промълви въ себе отецъ Висарионъ, отъ тебе може да излѣзе нѣкой Арий, или Оригенъ!..

Врѣмето летѣше, но нищо то добро не донесе. Увѣщанията нищо не помогнаха. Макарий запрояви буйства и явно непокорство. Принудиха се, та го пратиха въ монастиря св. Богородица Одигитрия. И тукъ Макарий не се свъртѣ: навредъ бѣ тѣсно за неговата буйна и любознателна душа. Трижди го подлагаха на епитимия и многажди го затваряха, макаръ че за честьта на баща му и на дѣда Висариона наказанията биваха леки. Най-сетнѣ тоя послѣдниятъ се отрече отъ Макария; слѣдъ малко умрѣ отъ жаль и бащата. Сега у Макария — разочарованъ и отъ монашеството — заговори още по́-силно първото чувство, и той една нощь избѣга отъ монастиря въ врѣме на тържествата, които по́-сетнѣ Евтимий унищожи поради вършенитѣ въ тѣхъ безчинства — отрѣза хубава дълга коса и брада, хвърли расо и камилавка и се впусна съ всичкия си демонически устремъ на една изгладнѣла за животъ и сладострастие силна душа. Той, сѣкашъ, искаше въ кжсо врѣме да навакса изгубенитѣ години, проживѣни строго въ монастиритѣ. Говорѣше се, че, за да се разтревожи тъй Макарий и да избѣга отъ монастиря, го надумали нѣкои сродници богомили, съ които тайно дружилъ прѣди нѣкое врѣме. Възползуванъ отъ размирното врѣме,

Digitized by Google

Макарий дълго се скита по разни мѣста: лѣтѣ по колиби, а зимѣ се навърташе у дома си. Молбитѣ и сълзитѣ на майка му не можаха да го трогнатъ и отклонятъ отъ тоя му животъ, па и очакваше го голѣмо наказание — тежъкъ грѣхъ бѣ извършилъ — и сега вечъ не щѣше да има никаква прошка. Туй още повече плашеше майката, и тя се стараеше всѣкакъ да опази своя синъ-прѣстжпникъ, ако и сама да го мразѣше. Какво да прави? Съ симпатичния си видъ и убѣдителенъ говоръ Макарий и у мнозина вдъхваше съчувствие и съжаление, та не искаха да го прѣдадатъ. Влюбенъ страстно и до полуда, той слѣди послушницата Макрина отъ монастиря св. Богородица Темнишка, но му подказаха, че властьта узнала туй и дебне да го хване, та той се дръпна за малко. Еднажъ въ мрачината въ една тѣсна търновска улица той срѣщна и Евтимия, ала... навжсенъ наведе глава и бързо отмина, не толкова отъ страхъ, колкото отъ нѣкаква неволна почить къмъ светителя, безъ тоя и да го познава. Кога прѣди 4—5 години турцитѣ наводниха търновската околность, Макарий се скри въ пещерята между скалитѣ въ монастиря св. Троица, въ която нѣвга бѣ живѣлъ основательтъ му прѣподобний Теодосий, кога въ размирнитѣ врѣмена напусна Килифарския монастирь. Но тукъ Макарий бѣ хванатъ, най-сетнѣ. Ето какъ стана туй. Монастирскитѣ монаси, изплашени отъ приближаване на турцитѣ, рѣшиха да скриятъ въ пещерята монастирскитѣ скжпоцѣнности, па — и себе, като по-рано си внесатъ храна и вода за нѣколко дни. Кога по забититѣ въ скалата дървета се качиха въ пещерята, усѣтиха присжтствието на живо сжщество — човѣкъ или дяволъ, навѣрно, защото по тая височина не би могълъ да се качи никакъвъ звѣръ, дори — и мечка. Изплашенитѣ монаси се струполиха отъ скалата и завикаха, та, ако е човѣкъ, да се обади. Нищо не се чу. Що да се прави? Найсетнѣ тѣ рѣшиха да чакатъ: ако е човѣкъ, той самъ, принуденъ отъ гладъ и още повече отъ жажда, ще се

Digitized by Google

прѣдаде, — сигурно, храна не ще има за дълго врѣме. Макарий бѣ хванатъ въ капанъ като мишка. И наистина, къмъ привечерь въ третия день на дупката се показа разрошена страшна човѣшка глава — викаше за помощь. Макарий си каза името, и монаситѣ едвамъ го познаха — толкова се бѣ измѣнилъ. Съ голѣма мжка го свалиха изнемощѣлъ, вързаха го, дадоха му кжсъ хлѣбъ и вода, та се посъвзе, и още сжщата нощь го закараха въ лаврата, гдѣто бѣ хвърленъ въ тъмница да изплаща тежки грѣхове. Всичко туй се извърши тихо, та малцина и отъ лаврата го узнаха и имъ се заповѣда строго мълчание. И тъй, слѣдъ двѣ годишно скитане, най-сетнѣ лаврата пакъ прие въ обятията си своя нѣвгашенъ послушникъ и хубавъ и сладкопѣвецъ монахъ.

Малко по-насѣверъ отъ споменатата пещеря бѣше се случило и друго нѣщо: биде убитъ, скитайки се тукъ, узурпаторътъ Калиманъ II, който уби братовчеда си Калиманъ I, синъ на Иванъ Асѣня II. Който вади ножъ, самъ отъ ножъ умира. Калиманъ II, като чу, че въ Търново иде сръбскиятъ краль Стефанъ Урошъ I да спаси дъщеря си царицата, избѣга.

Тъмницата бѣ много стара — колкото и самата лавра. Въ нея бѣха седѣли и мнозина други монаси и велики грѣшници, надраскали съ нокти или остъръ камъкъ по стѣната разни клетви и псувни, или пъкъ най-сърдечни и умилни разкаяния. Мнозина и тукъ умрѣха.

Макарий, обвързанъ съ тежки вериги, бѣ живъ заровенъ въ тъмната и влажна дупка, за да не излѣзе вече вънъ. Трѣбваше да се обуздае размирниятъ духъ, който можеше много да напакости на църквата; трѣбваше да се сломи нечестивата плъть, за да се очисти отъ тежки грѣхове душата и да се спаси. Макариевата майка нищо не узна за сина си, а послѣ — умрѣ. И дѣдо Висарионъ нито погледна затворника. Ако понѣкога — и то много рѣдко — сродницитѣ си спомняха за Макария, мислѣха,

Digitized by Google

че отдавна е загиналъ нѣгдѣ или пъкъ далечъ е забѣгналъ; нищо за него и отъ него не се слушаше. Еднажъ единъ монахъ нѣвгашенъ добъръ Макариевъ приятель, пийналъ и въ гнѣва си противъ игумена, бѣ тайно пришепалъ на брата си, а тоя — на нѣкои свои сродници и приятели, че Макарий е живъ — затворенъ въ тъмница у лаврата. Възрадванитѣ сродници дойдоха да го навѣстятъ. Щомъ чу това, игуменътъ дѣдо Калиникъ се навжси, но пакъ ги любезно прие и, за тѣхно голѣмо очудване и жаль, имъ даде тоя лакониченъ и иносказателенъ отвѣтъ: „Братъ Макарий не е вече въ тоя свѣтъ!“ — Повече той не искаше да говори, да не би принудено да каже нѣкоя лъжа, или пъкъ да издаде тайната. Сродницитѣ излѣзоха натжжени и поменуваха Макария.

Цѣли четире години седѣ Макарий въ тъмницата, безъ да види ничие лице, или нѣкой да му проговори дума. Никой при него не влизаше, па — бѣше и опасно. Хлѣбъ и вода му спускаха прѣзъ едно прозорче. Найсетнѣ здравата му натура издържа, но умътъ му се повредѣди.

Често — денѣ или нощѣ — лудиятъ Макарий, като затворенъ въ яка клѣтка звѣръ, съ зачервени очи, се въртѣше насамъ-нататъкъ, крѣщѣше, удряше съ тежкитѣ желѣза, които дрънчеха, голи стѣни, врата и прозорче, скърцаше зжби и съ запѣнени и разкървавени уста глождѣше веригитѣ и желѣзнитѣ дебели прѣчки на прозорчето, или пъкъ съ разкървавени ржцѣ къртѣше дебелитѣ яки каменни стѣни на тъмницата, догдѣ се изпоти виръ-вода, па, най-сетнѣ, изморенъ се хвърли на скжсаната смрадна постелка и заспи съ съня на праведникъ или като 5—6-мѣсечно кърмаче въ люлката. Понѣкога пъкъ пѣеше гръмко и сладкогласно духовни и свѣтски пѣсни.

Въ тия случаи монаситѣ явно разправяха, че туй е нѣкакъвъ лудъ монахъ доведенъ тукъ отъ нѣкое изъ околнитѣ села.

Digitized by Google

Ето, този Макарий сега лудуваше. Ако не крѣскаше, щѣха съвсѣмъ да го забравятъ въ лаврата.

Евтимий, военачалницитѣ и монаситѣ се събраха пакъ въ главната келия на съвѣщание — ако и Евтимий да бързаше да върви въ Царевецъ. Разискваха разни въпроси.

По едно врѣме на двора се дигна голѣма врѣва. Всички изтръпнаха...

Но, прѣди да продължимъ, нека кажемъ още нѣщо.

Срѣщу тъмницата и въ ъгъла на зидоветѣ задъ общитѣ гробища, въ една колиба покрита съ земя, живѣеше — и лѣтѣ, и зимѣ — въ тоя, ако и царски, монастирь другъ отшелникъ, 80—85-годишенъ старецъ. Голѣма часть отъ живота си бѣ прѣкаралъ въ тая колиба. Въ нея — като Йосифа Ариматейски — си бѣ изкопалъ и гроба, който грижливо пазѣше. Тукъ непрѣстанно горѣше кандило. Чудно постоянство! Тъй, тоя най-строгъ аскетъ се бѣ сродилъ съ идеята за гроба. Редовно всѣка сутринь и вечерь отиваше въ храма и отчаяно се молѣше като евангелския митарь, и по цѣли дни — а понѣкога и по цѣли нощи — седѣше оглубленъ надъ една голѣма черковна книга — никой не знаеше на какъвъ езикъ бѣ написана — или пъкъ се молѣше. Понѣкога се прѣпичаше на слънце все тъй умисленъ, хвърляше трохи хлѣбъ на врабчетата, които тъй се бѣха свикнали съ него, че дори кацаха на рѫцѣтѣ му; наблюдаваше какъ пѫргавитѣ пчели, весело запѣли, излизаха отъ кошура и се връщаха натоварени съ цвѣтенъ прашецъ и медъ; оправяше и пѫтя на мравкитѣ. Понѣкога пъкъ нощѣ по цѣли часове оставаше захласнатъ въ ясното обринато съ звѣзди небе да слѣди внимателно тѣхното еднообразно и неусѣтно движение и чъртаеше нѣщо на дъска или хартия. Никой никога не бѣше го видѣлъ да се засмѣе. Храната му бѣше съвсѣмъ проста. Освѣнъ дебелото грубо расо, едничко на гърба му, нѣколко черковни книги и простата постелка — той нищо друго нѣмаше.

Digitized by Google

Миналото пъкъ на тоя отшелникъ бѣ за всички голѣма, неразгадана тайна, съвсѣмъ противно на Макариевото. Никой нищо не знаеше за него: отдѣ е, има ли свои, защо тъй доброволно се изтезава, или пъкъ други насила сѫ му наложили тоя тежъкъ канонъ; никой не бѣ питалъ за него, никой не бѣ го посѣтилъ, а и той самъ за никого не бѣ питалъ — та и съ никого не говорѣше и отъ всички монаси странѣше — и никога извънъ лаврата не бѣше излизалъ. Не можеше да се разбере, дали монастирскитѣ власти упражняваха върху него поне нѣкакъвъ таенъ надзоръ и дали, ако се опита да излѣзе изъ лаврата, щѣха да го спратъ.

Ако нѣкога нѣкой монахъ се осмѣлѣше да го запита, отдѣ е, той кротко и на единъ езикъ не тъй български, отговаряше: „Отъ тоя свѣтъ, брате“! Нищо повече! Та изобщо и монаситѣ странѣха отъ тоя таинственъ човѣкъ. Даже по-младитѣ гледаха на него съ необяснимъ страхъ. Наистина, той бѣше отъ тоя свѣтъ, но много отдавна бѣ скѫсалъ съ него всѣка връзка. Ни той искаше да знае за свѣта, нито свѣтътъ — за него. Нито събитията въ и около Търново, които съставяха злобата на деня, правѣха нѣкакво впечатление върху му.

Но... по неговитѣ: високъ ръстъ, правилни чърти на бѣлото му лице, дълга прорѣдена брада, носъ — орлювъ клюнъ, остъръ погледъ, бѣли меки рѫцѣ, дълги пръсти, говоръ, обноски — по всичко туй добрѣ личеше, че тоя аскетъ не е простъ човѣкъ. Любопитнитѣ монаси съставиха за него най-фантастични и най-разнообразни легенди, които тайно разгласяха: че е нѣкой отъ царска кръвь — най-малко севастократоръ или деспотъ — или знатенъ болярски синъ, българинъ или чужденецъ — сърбинъ, влахъ, византиецъ, русинъ; че е нѣкой незаконенъ царски или кралски синъ, сваленъ отъ прѣстола, че е забѣгналъ отъ любовь, отъ тъмница, отъ смъртъ даже; че е омърсилъ рѫцѣ въ родителска кръвь или въ сроднишки блудъ, че е нѣкой нѣвгашенъ страшенъ еретикъ — и още много други такива.

Digitized by Google

Отшелникътъ сàмо името си каза, да го споменуватъ въ литургия и въ другитѣ молитви: грѣшний монахъ Пантелеймонъ. Друго не искаше да говори, или пъкъ понѣкога — и то много рѣдко, на настойчивитѣ въпроси на по́-старитѣ монаси отговаряше алегорично, съ примѣри и цитати отъ св. писание, което добрѣ знаеше, та дори и по́-ученитѣ монаси не можеха да го разбератъ. Отъ начало цѣли три години не се причасти, но послѣ, кога се изповѣдваше за причастие, за всички грѣхове, за които го питаше духовникътъ-изповѣдникъ да ли ги е вършилъ, той съ наведена глава и съ скръстени на гръди ржцѣ отчаяно отговаряше: „Да, да!... Азъ съмъ много грѣшенъ“!...

Единъ день — прѣди четиредесетина години — по късна вечерь отшелникътъ придруженъ отъ друго непознато лице дойде до лаврата. Непознатиятъ се върна назадъ, а отшелникътъ влѣзе тихо въ келията на игумена отца Иоаникия. Дълго врѣме насамѣ си шепнаха — що? тѣ сами знаеха!... И оттогава той остана тукъ. Иванъ Александъръ, а послѣ и Иванъ Шишманъ, го спохождаха понѣкога, размѣняха съ него по нѣкоя дума и все прѣдпазливо се стараеха да го изгледатъ добрѣ. Но и сега, обаче, на стареца пакъ не бѣше яко приятно; и тѣмъ накратко отговаряше и никога не прие отъ тѣхъ — или отъ другиго — нѣкакъвъ подаръкъ или какво и да било друго подаяние. Сжщо и сегашниятъ игуменъ и сáмъ Евтимий почтително се отнасяха съ него. Въ храма той стоеше въ пръвитѣ тронове и пръвъ отъ монаситѣ слѣдъ игумена се причастяваше, а на Коледа и Великдень тоя го пригласяваше въ келията си и бесѣдваха. Само нему бѣ позволено да яде отдѣлно въ келията си, а не — на общата трапеза.

Ето що бѣше се случило на двора:

Макарий, незабѣлѣжванъ поради насталитѣ залиси, отдавна бѣ счупилъ оковитѣ и дълго къртилъ съ желѣзата каменния зидъ. Той измѣстя единъ голѣмъ камъкъ подъ прозорчето, извива съ якитѣ си ржцѣ дебе-

Digitized by Google

литѣ ръждясали желѣзни пръчки, измъква се като смокъ тихо на двора и, ядосанъ, възбѣснѣлъ и крѣщещъ, се разтичва на воля, усѣтилъ нова сила отъ прѣсния и живителенъ въздухъ. Случайно, отпрѣдѣ му се мѣрва отецъ Пантелеймонъ — когото сигурно е взелъ за игумена, спуща се яростно върху му, за мигъ го сваля наземи и почва да го стиска за гушата.

На вика на отца Пантелеймона бързо наизкочиха прислужници, монаси, войскари и самъ игуменътъ отецъ Калиникъ. Но кой можеше да се доближи до Макария? Той ядно удряше челюститѣ си, та зжбитѣ му силно щракаха, и въ тъмнината очитѣ му свѣтѣха като два разтлѣяни въглена. Па бѣше вечъ и късно: изнемощѣлиятъ старецъ Пантелеймонъ лежеше мъртъвъ на земята.

Съ голѣма мжка хванаха Макария и пакъ го затвориха въ тъмницата и намѣстиха камъка. Догдѣ го свържатъ добрѣ съ въжа, не мнозина издра и изхапа ржцѣтѣ като лютъ звѣръ.

Слѣдъ малко стражари притърчаха, та извѣстиха, че откъмъ Янтра турци — види се, възползувани отъ смута — се мълкомъ присламчили до зида, убили двама и пакъ избѣгали и че далечъ изъ тъмнината въ митрополийска улица се виждали хора.

И наистина, турцитѣ бѣха чули страшната врѣва и се приближаваха да узнаятъ отъ що произлиза тя, но повече отъ туй, което съобщиха стражаритѣ, не можаха да направятъ: боеха се отъ устроена тѣмъ клопка. Та и надъ тѣхъ дебнѣше страшниятъ Царевецъ. Оставиха за утрѣ да дѣйствуватъ.

Наста новъ голѣмъ страхъ. Всички — и войскари и монаси — се затекоха на опрѣдѣленитѣ си позиции и напрегнаха очи и уши въ тъмнината. Опасно бѣше да не заобиколятъ турцитѣ лаврата. Най-вече всички се страхуваха за Евтимия, но той си оставаше все тъй смѣлъ, спокоенъ и само насърдчаше борцитѣ и ги утѣшаваше.

Digitized by Google

Отъ Царевецъ бѣха чули викъ въ лаврата, и затуй едно ново отдѣление войскари, прѣдвождано отъ Добромира, дотърча тукъ.

Трѣбваше часъ по-скоро Евтимий да бѣга изъ лаврата. Той, придруженъ пакъ отъ неразлжчния си синкелъ Григория, отъ Исаия, Иваниша, Добромира и отъ нѣколцина боляри и войскари, бързо се упжти за Царевецъ прѣзъ стръмната пжтека. Тъмнината благоприятствуваше на бѣганието. И небето бѣше покрито съ черни дъждовни облаци, надвесени злокобно върху Търново, както бѣдитѣ, които го заплашваха отвредъ въ тия страшни дни. Далечъ нѣгдѣ се свѣткаше и долиташе смжтенъ шумъ като подземно бучене. Страхотия!..

До нѣкое врѣме Макарий крѣскà и ревà въ тъмнината, като изригваше най-страшни псувни и клевети противъ човѣци и противъ Бога. Най-сетнѣ и той миряса.

Лаврата потъна въ мракъ и гробовна тишина. Отдалечъ, би казалъ човѣкъ, че въ нея нѣма жива душа. Тя изглеждаше безмълвна, печална. Само прозоцитѣ на храма плахо надничаха измежду надвѣсенитѣ клони на дръвесата, които хвърляха по двора мрачни, тайнствени сѣнки...

Тъй се измина тоя день, въ който се извършиха толкова нѣща.

Рано на слѣднята утрина при голѣмъ страхъ закопаха отца Пантелеймона. Той отиде да догоня дѣда Висариона.

Съ него работата бѣше лесна: гробътъ бѣше готовъ.

На грждитѣ на смъртника намѣриха иконичка съ гръцки надписъ. Игуменътъ невидѣно и бързо я взе и скжта у себе.

Въ колибата не наста голѣма промѣна. Живитѣ мощи станаха мртви мощи. Вмѣсто на постелка, аскетътъ легна за винаги въ гроба. Кандилцето пакъ тъй свѣтѣше.

Тъй загина тоя таинственъ човѣкъ и завлѣче въ гроба една велика тайна. Неизвѣстно да ли заслужаваше такава кончина, или и туй му бѣше малко.

Digitized by Google

Но въ това подозрителнитѣ и вѣрующи монаси съзираха Божие наказание.

И игуменътъ подъ строгата клетва, която бѣ далъ прѣдъ иконастаса, не изказа никому името на отшелника, освѣнъ на царя.

XIV.

Сѣчь въ великата лавра.

Положението се влошаваше все повече и повече.

Отрано лаврата бѣ добрѣ укрѣпена — мѣстонахождението ѝ туй изискваше: на мѣста зидоветѣ бидоха изградени по́-високи и по́-дебели и якитѣ врати бѣха подпрѣни съ голѣми камъни и прѣпрѣчени съ дебели греди. Куличкитѣ бѣха натъпкани съ войници.

Отъ нѣкое врѣме насамъ войницитѣ бѣха забѣлѣжили, че нощѣ около лаврата отдалечъ заобикалятъ непознати лица. Едно отъ тѣхъ пропуснаха по́-близу и хванаха. Оказа се, че туй бѣше турски шпионинъ облѣченъ въ български дрехи. Той биде разпитанъ и послѣ съсѣченъ.

Слѣдъ два дена отъ описанитѣ въ миналата глава случки, турцитѣ дважди въ единъ день нападнаха откъмъ Янтра лаврата — но все безуспѣшно. Голѣмъ отпоръ имъ се противопостави. Разбра се, най-сетнѣ, намѣрението имъ. Види се, бѣха измѣнили плана си. Въ Царевецъ се много загрижиха. Търновчани, и съ много жертви, искаха да запазятъ поне тоя скѫпъ паметникъ отъ нѣвгашното величие на царството. Лесно не можàха да прѣжалятъ Трапезица.

Вечерьта едно ново отдѣление войска подъ началство на Добромирà бѣ изпратено тукъ за подкрѣпа.

Нощьта бѣ тревожна: тя се мина въ нови приготовления, съвѣщания и молитви.

Digitized by Google

Но... опасността не бѣше минала; тя бѣше само отсрочена.

Турцитѣ не закъснѣха да се явятъ пакъ.

Много рано сутринята на другия день откъмъ Янтра и откъмъ митрополийска улица се зачу глъчка, конски тропотъ и цвилене. Турски табори вървѣха бавно, тихо, но съ твърди стѫпки. Не се мина много, и лаврата биде отвредъ заобиколена.

Борцитѣ въ лаврата изтръпнаха и се заготвиха за упорита борба.

И отъ Царевецъ всички ясно видѣха нахлулитѣ турци.

Туй бѣше голѣма изненада: снощи нѣколко табури турци бѣха заминали на югъ къмъ Стара-планина. Всичко туй бѣше тѣхна стратагема — сѫмо и сѫмо да прикриятъ дѣйствията си.

Скоро въздържнитѣ до сега турци минаха къмъ работа. Най-първо тѣ заудряха силно двѣтѣ врати и прѣдложиха да се прѣдаде бързо лаврата, всички людие вѫтрѣ ще бѫдатъ пощадени.

Вмѣсто нѣкакъвъ отговоръ, отъ кулички, зидове, па и отъ покрива на храма, келиитѣ и отъ дървесата, монаси и войници пратиха облакъ стрѣли въ гѫстото еничарско множество и повалиха мнозина.

И отъ Царевецъ забръмчаха стрѣли, прашки и камъни.

Началото бѣше вечъ направено.

По даденъ знакъ еничаритѣ вкупно и съ дивъ викъ яростно се спуснаха и закатериха по стѣнитѣ. Главатаритѣ имъ ги командуваха и насърдчаха.

Откъмъ Янтра еничаритѣ провалиха въ стѣната една дупка, но тя бързо бѣ пакъ задръстена съ голѣми камъни, отдавна приготвени за туй.

Крѣсъкътъ вънъ и вѫтрѣ въ лаврата бѣ голѣмъ. И отъ двѣтѣ страни непріятелитѣ си пращаха псувни, клетви и други ругателства и закани.

На нѣколко пѫти еничаритѣ се оттеглиха, почиваха и пакъ изново подъ дивитѣ викове на своитѣ

Digitized by Google

главатари, налитаха още по́-разярени. Изглеждаше, че тѣ сж твърдо рѣшени да свършатъ днесъ съ лаврата, та сетнѣ да се разправятъ съ Царевецъ.

Но и борцитѣ въ лаврата мжжки се държеха: отбиваха всѣки ударъ, сваляха всѣки еничаринъ, който се подаваше надъ стѣнитѣ. Надѣваха се на помощь отъ Царевецъ.

Упоритата борба се продължи 5—6 часа безъ нѣкакъвъ резултатъ. И отъ двѣтѣ страни много се умориха. На отчаяния юрушъ се противопоставяше и отчаянъ отпоръ. Много турци изгинаха.

Настжпи голѣма горещина: отъ рано слънцето силно запрѣжуря.

Еничаритѣ не искаха да палятъ съ катранъ келиитѣ, защото искаха по́-рано да ги обератъ.

По едно врѣме, балтаджии разсѣкоха съ брадви двѣтѣ врати, и множество еничари съ голѣми мечове въ ржцѣ и съ още по́-голѣмъ викъ и ярость нахлу като силенъ порой въ лаврата. Други двама главатари прѣзъ тѣсната уличка на югъ се изкачиха на стѣната и бързо скочиха въ царското гробище. Послѣдваха ги и нѣколцина сжщо такива рѣшителни еничари.

Сега защитницитѣ се намѣриха между два огъня. За мигъ въ лаврата стана смжщение. Най-сетнѣ тѣ се раздѣлиха на двѣ части и всѣка потегли къмъ една врата. Ясно разбраха вечъ, че за тѣхъ никакво спасение не остава, освѣнъ какъ по́-скжпо да продадатъ живота си. Да си пробиятъ пжть прѣзъ множеството и да достигнатъ въ Царевецъ бѣше невъзможно. За никакво прѣдаване пъкъ не можеше и дума да стане — монаситѣ считаха туй за голѣмъ грѣхъ, пъкъ и еничаритѣ почнаха наредъ да колятъ и убиватъ.

Напраздно една дружина, прѣдвождана отъ Иванина, еднажъ-дважъ излиза изъ западната врата на Царевецъ да нападне ужъ турцитѣ въ тилъ. Най-сетнѣ тя се оттегли да я не отцѣпи отъ крѣпостьта многобройниятъ неприятель и я загради. Па и откъмъ Глав-

Digitized by Google

ната врата се зачу голѣмъ викъ: за да сплашатъ българитѣ и да раздѣлятъ силитѣ имъ, турцитѣ нападнаха и на Царевецъ едноврѣменно.

Игуменътъ архимандритъ Калиникъ, снажепъ, широкоплещестъ старопланинецъ, облѣченъ въ черковнитѣ си одежди и съ кръстъ въ една рѫка, а въ другата мечъ, поведе къмъ вратата до Янтра войскари и монаси, като гръмко пѣеше съ гласъ страшенъ и иронизващъ сърдцата:

— Съ нами Богъ, разумѣйте язици и покаряйте ся, ако съ нами Богъ!

Другаритѣ пригласяха въ хоръ.

До игумена вървѣше военачалникъ Тихомиръ.

Добромиръ и монаситѣ Софроний и Антимъ, стария вратарь на лаврата, поведоха другото отдѣление къмъ вратата до митрополийската улица и сѫщо запѣха:

— Господи силъ, съ нами буди, иного бо развѣ Тебе помощника въ скорбѣхъ не имами, Господи силъ, помилуй насъ!

Сѣкашъ не току-тъй тия молитви се толкозъ много повтаряха въ храма въ начало на миналия Великий постъ.

И всички вихрено и като опиянени се втурнаха напрѣдъ и потънаха въ еничарското множество.

Размѣсиха се еничари, войскари, монаси и всички монастирски прислужници. Почна се борба отчаяна, ужасна — за животъ или смъртъ. Монаситѣ умираха за вѣра Христова, да станатъ мѫченици-светии, както по-прѣди мнозина тѣхни братя. Заглушителенъ викъ отъ проклетии и псувни или отъ отчаяние и болка и отъ звѣкание на орѫжие се носѣше: чупѣха се саби, мечове, ятагани, копия, дори — и щитове и шлемове. Обилна кръвь се лѣеше, падаха мъртви и ранени и отъ двѣтѣ страни. Никой не гледаше, дѣ удря, а само да нанесе удара по-скоро и по-дълбоко. Понѣкога борбата се обръщаше въ просто боричкане и давене за гуша. Падаха, ставаха и изново се схващаха яки рѫцѣ, които кѫсаха отъ противника дрипи, коса, дори и меса.

Digitized by Google

Най-сетнѣ множеството надви. Защитницитѣ на лаврата бѣха оставени на своитѣ собствени сили. Изплашенитѣ отъ нападението при Главнитѣ врата царевешки жители виждаха всичко, що става и въ лаврата долѣ, викаха, плачеха отчаяно, ала нищо не можеха да помогнатъ.

Старитѣ и болнави пъкъ монаси се молѣха въ храма на лаврата и въ келиитѣ си.

Страшното клане се продължи до обѣдъ. Мнозина еничари паднаха, но и почти всички борци загинаха, — на първо врѣме игуменъ Калиникъ и военачалникъ Тихомиръ. Първия убиха въ царския мавзолей, кръвьта му облѣ бѣлитѣ мрамърни плочи. Нѣколцина еничарски главатари се сборичкаха за кръста, мислейки го златенъ. Най-сетнѣ рѣшиха да го отнесатъ Сюлейману. Други еничари ограбиха пъкъ одеждитѣ на игумена. Монаситѣ Манасия, Теофилакта, Партения и Иеремия съсѣкоха при входа на храма въ двора.

Нѣкои чудесно отървани монаси — ранени, кървави, ослабнали, изпотени виръ-вода, избѣгаха въ нѣкои келии и изби, а други, прѣзъ таенъ подземенъ проходъ — въ храма, чиито врати и прозорци още отрано бѣха добрѣ залостени, и се тамъ спотаиха. Тукъ бѣше послѣдното прибѣжище подъ силната защита на Бога и подъ якитѣ черковни зидове.

Турцитѣ нахлуха въ очуванитѣ келии, избиха нѣколцина стари монаси, изпочупиха делвитѣ съ елей, вино и медъ, и, колкото жито намѣриха, го прибраха. Ламбадария отца Поликарпа и болнитѣ монаси: Гедеона и Доротея, замѫчиха и повлѣкоха да имъ показватъ, дѣ има скрити пари и други скѫпоцѣнности — нищо не намѣриха — и послѣ ги заведоха при Сюлеймана, да ги разпита подробно за Царевецъ.

Други яничари, разярени до край и жадни за плячка и отмъщение и съ рѫцѣ и дрехи оплискани съ кръвь — обградиха храма. А той бѣше една малка, но яка крѣпость. Прѣзъ прозорцитѣ, съ дебели желѣзни прѣчки,

Digitized by Google

летѣха стрѣли и копия и поваляха всѣки врагъ, който се мѣрнѣше отпрѣдѣ имъ. Слѣдъ дълги усилия, най-сетнѣ еничаритѣ разбиха съ брадви и двѣтѣ врати на храма и яростно нахлуха вѫтрѣ. Тукъ се почна нова борба. Мнозина отъ тѣхъ паднаха; тукъ бѣ даденъ послѣдниятъ, но за туй най-отчаенъ отпоръ. И всички избѣгали тукъ борци бѣха избити. Подигуменъ Памфила убиха до Иванъ-Асѣневия стълпъ; отецъ Исидора, икономa на лаврата — до Омортаговия, а отца Дионисия, прочутъ живописецъ на икони — до царски тронъ. Троица монаси — Серафимъ, Агатангелъ и Прокопий сами се избиха въ олтаря — да не паднатъ живи въ агарянски рѫцѣ. Еничаритѣ лакомо заграбиха всичко, що мислѣха за цѣнно: икони, кандила, свѣщници, утвари и одежди, а нѣкои изпочупиха съ ятаганитѣ си. Разпетието на прѣстола бутнаха наземи и се счупи; свасвалиха и скѫпия полиелей и той падна и се пръсна на хиляди кѫса на мряморния подъ; изпочупиха и заграбиха кѫсове отъ скѫпата позлатена и покрита съ бисеръ и седефъ рѣзба по иконостаса и по троноветѣ царски и патриаршески — мислейки я злато; балдахинитѣ надъ тѣхъ и копринената и шита съ злато завѣса на царскитѣ двери раздраха на части и всѣки взе по една; най-сетнѣ, на светиитѣ по икони и фрески избодоха очитѣ.

Надпрѣваряха се еничаритѣ, кой по-хубаво и повече нѣщо да грабне. Нѣкѫдѣ въ бързината се и сборичкваха. Едно взимаха, слѣдъ малко го хвърляха и грабваха друго по-хубаво, по-скѫпоцѣнно. Едни влизаха, други излизаха и слѣдъ малко пакъ се връщаха запъхтѣни, изпотени за нова плячка.

Храмътъ се изпълни съ трупове и локви кръвь и между тѣхъ размѣсени скѫсани одежди, книги, разбити кандила — особно еничаритѣ унищожаваха запаленитѣ — свѣщници, восчени свѣщи, изсипанъ елей и тамиянъ.

Digitized by Google

По-рано нѣкои пъкъ турци бѣха се отправили да плячкосатъ монастиря св. Богородица Темнишка и храмъ 12 Апостоли. Отъ Царевецъ сега никой не имъ прѣчеше.

Още щомъ Турцитѣ нахлуха въ лаврата, отецъ Пахомий, съкровищникътъ, припна въ главната келия, слѣдъ малко изкочи, втурна се въ храма, па неусѣтно се скри въ костницата, изгаси кандилцето, което постоянно блѣщукаше тукъ, и се спотаи запъхтѣнъ въ ужасния мракъ.

Въ разгара на боя Добромиръ, ударенъ съ мечъ въ глава, изпусна оржжието си и падна въ несвѣсъ до зида на храма. Тамъ бѣ Антимъ, който не се раздѣляше отъ него. Монахътъ искаше да опази болярското чедо: обичаше го като братъ, па и много добрини бѣха видѣли домашнитѣ му отъ Радослава. И Антимъ бѣ обезоржженъ и раненъ, но слабо. Въ смятната той бързо дигна Добромира, метна го на гръбъ и прѣзъ тѣсно коридорче по капака и тѣсна една стълбица, го внесе въ костницата. Пахомий, сгушенъ въ най-далечния ѝ кѫтъ, изново примрѣ отъ страхъ, като видѣ, че се приславчиха непознати хора, но скоро се поокопити: усѣти, че сѫ свои. Въ тъмнината двамата монаси се разпознаха по гласа, безъ да смѣятъ да проговорятъ дума повече. По едно врѣме и Добромиръ се съвзе. Стори му се, че е въ нѣкой гробъ живъ заровенъ, и, отчаянъ запита, дѣ се намира. Гласътъ на Антима го окуражи и му възвърна надеждица за новъ животъ. Двамата монаси почнаха да утѣшаватъ и раздумватъ Добромира. Той се помѫчи да си припомни случкитѣ. Той само до едно врѣме ги помнѣше, а послѣ му се завъртѣ главата и всичко изведнажъ бѣ забравилъ. Какво послѣ бѣ станало съ него — неизвѣстно. Замисли се изново Добромиръ за туй, що стана на двора, и за туй, що става още, замисли се за Слава, за Царевецъ, чудѣше се защо отъ тамъ още никой не долетѣ да помогне на лаврата и какъ, най-сетнѣ, той и другаритѣ му ще се измъкнатъ отъ тая дупка, или пъкъ и тѣ ще бѫдатъ тукъ избити.

Digitized by Google

Отъ жаль сърдцето му се късаше. Па и раната на главата го наболяваше. По врата и по раменатa му нѣщо мокрѣше, и съ ржка набара тамъ нѣщо мокро, топло и лѣпливо. Разбра, че е раненъ, но си даде сърдце. Горѣ — изъ двора и въ храма — врѣвата още не бѣше утихнала.

До туй врѣме Пахомий, скришомъ отъ другаритѣ си, притискаше въ пазвата съ изпотени и разтреперани ржцѣ пълна кесия съ сребърни пари: полугрошове отъ Иванъ Шишмана — най-разпространени тогава — и грошове отъ Асѣня I. Въ мига, кога той копаеше съ камъкъ дупка въ влажната земя да скрие паритѣ, надъ капака на костницата се чу силенъ тропотъ. Нѣкой се помжчи да го отвори, но Антимъ го силно държеше съ якитѣ си ржцѣ. Слѣдъ малко се чу още по-голѣма врѣва и отчаенъ викъ, а сетнѣ — и хъркане, и нѣщо тежко се сгромоляса върху капака. Гласътъ бѣ познатъ — на отца Митрофана, магеръ въ лаврата. Ето що бѣ станало: изкопчалъ се отъ ржцѣ на турцитѣ и подгоненъ, нещастниятъ се сѣща въ мигъ за костницата и припва дано поне тамъ намѣри спасение, но, догдѣ отвори капака, турцитѣ го настигатъ и съсичатъ на мѣстото. Кръвь потече и въ костницата.

Турцитѣ зърнаха капака. Слѣдъ малко отмѣстиха жъртвата, отвориха го и понечиха радостно да влѣзатъ въ дупката: помислиха, че сж намѣрили скривалището на монастиря. Но... веднага ги лъхна дъхъ отъ хладъ, влага, мухълъ и смрадъ и прѣдъ очитѣ имъ се откри картина ужасна, досега невиждана: купъ човѣшки изпогнили черепи — нѣкои и безъ долни челюсти — съ уцѣлѣли тукъ-тамъ по тѣхъ бѣли зжби и съ грозни черни дупки, дѣто били очитѣ и носътъ, — и пищяли и ребра. И сега тия кръвопийци, изсѣкли толкова свѣтъ, безъ дори да имъ трепне око или ржка — защото тогавашнитѣ войни, и особно тѣхнитѣ, просто бѣха клане — за пръвъ пжть въ живота си почувствуваха страхъ и се смръзнаха на мѣстото. Стори имъ се,

Digitized by Google

че нѣкакви подземни таинствени чудовища сѫ вперили въ тѣхъ хиляди очи, зѫбятъ имъ се и страшно се заканятъ: щомъ нѣкой ги само съ пръстъ побутне, да се нахвърлятъ върху тия нагли убийци и грабители, като рой ядосани оси, на които е разбутано гнѣздото, и да ги унищожатъ до единъ. Мракътъ, който тукъ владѣеше, правѣше картината още по-страшна. Еничаритѣ, разтреперани като листъ, промълвиха псувни и клетви, па бързо пуснаха капака, плюха и избѣгаха като изъ нѣкое омагьосано мѣсто.

Като приближиха еничаритѣ, Антимъ и Добромиръ се бѣха дръпнали навѫтрѣ въ костницата. Кога капака се отвори, тѣ помислиха, че всичко е свършено за тѣхъ. Отецъ Пахомий, свитъ на кълбо и изпулилъ неподвижни очи, не можеше дори да си отдъхне отъ страхъ и зѫбитѣ му щракаха като отъ силна треска. Антимъ съ скрития у него малъкъ ножъ се готвѣше да се бори за сетенъ пѫть юнашки, но — за щастие, — не стана нужда.

Къмъ привечерь, еничаритѣ, слѣдъ като ограбиха келиитѣ, най-първо главната — ги запалиха; храмоветѣ щадѣха, та послѣ ги обръщаха въ джамии: тъй направиха съ построения отъ императоръ Хараклия храмъ св. Иванъ Кръститель въ Дамаскъ, както и по-сетнѣ — съ построения отъ Юстинияна св. София, въ Византия, и другадѣ. Въ мигъ огромни червени огнени езици обвиха тия дървени сгради, зафучаха бѣсно и се издигнаха високо надъ тѣхъ. Дъски и греди запращѣха, главни полетѣха и западаха съ трѣсъкъ по двора и по улицитѣ, далечъ пърлѣха трѣва и цвѣтя и чупѣха клони, а нѣкѫдѣ падаха и върху мъртви или още живи човѣци. Пламъкътъ опърли зелената шума по дръвесата и на лозата. Нестърпима горещина бѣ. Смрадливъ димъ изпълни навредъ, па далечъ се разнесе и всичко покри като съ облакъ. И врѣмето благоприятствуваше.

Скрититѣ по тавани и въ други скривалища у тия келии монаси изхвръкнаха оттамъ като подплашени прилѣпи, и турцитѣ ги веднага съсѣкоха до единъ.

Digitized by Google

Скрититѣ въ костницата чуха огъня и още повече се изплашиха: той не бѣше далечъ отъ тѣхъ. Ако планѣха и околнитѣ и надъ тѣхъ здания, щѣха да ги затрупатъ и да изгорятъ въ тая дупка като въ нѣкоя пещь, или, най-малко, щѣха да се задушатъ. Да излѣзатъ пъкъ вънъ, знаеха, що ги чака. Имаше и друга, не по-малка, опасность: да не изкочи изъ тъмницата Макарий — ако ли до сега не бѣ изкочилъ — и ги напипа. Що да правятъ? И тѣ сами не знаеха; бѣха слисани, обезумѣли. А трѣбваше бързо да се вземе нѣкое рѣшение.

Догдѣ ставаше всичко дотукъ казано, Макарий все ревѣше въ тъмницата, като изгладнѣлъ лютъ звѣръ. Та и отпрѣди два дена нищо не бѣше ялъ. Въ смятнята, кой да мисли за него? Пъкъ и трѣбваше да се накаже за завчершното му буйство и въ глада да отслабне.

При вида на червенитѣ пламъци, които все повече приближаваха, Макарий възбѣсѣ отъ ярость и отъ огъня изби го силенъ потъ. Той се раздвижи изъ тѣсната дупка, зарева отчаяно, завъртѣ очи, заскърца зѫби и заудря съ юмрюци по стѣни и по прозореца. Запали се зданието надъ тъмницата и една стѣна къмъ двора се срути. Между нея и пода се отвори една дупка. Макарий съ свърхчовѣшка сила подигна гърбомъ греди и дъски, изкочи вънъ и като изпѫденъ отъ леглото си и тежко раненъ пантеръ, се пакъ разтича и развика изъ двора, — гологлавъ, рошавъ, дрипавъ, съ очи кървави и издути да излѣзатъ изъ орбититѣ и съ запѣнени уста, изъ които, сѣкашъ, излизаше огънь. Пламъкътъ опърли косата и дрехитѣ му, а и главнитѣ и вѫгленитѣ сега парѣха боситѣ му нозѣ, но той нищо не усѣщаше. По едно врѣме той, запъхтянъ и виръ-вода, се спрѣ, тури пръстъ на чело, помисли малко, сетнѣ разгледа горящитѣ наоколо здания, разхвърлянитѣ по двора и по гробища трупове и локви кръвь и непознатитѣ хора, които се мѣркаха тукъ-тамъ, вслуша се въ глъчката

Digitized by Google

имъ, грабна отъ земя единъ счупенъ ятаганъ и пакъ хукна къмъ улицата, та се не чу, не видѣ — като все пакъ изригваше несвързани, неразбрани думи. На еднодвѣ мѣста се мѣрнаха отпрѣдѣ му турци, но и тѣ се уплашиха отъ вида му, и той — отъ тѣхъ.

Турцитѣ сàмо отдалечъ и мълкомъ наблюдаваха Макария. Тѣ разбраха, че туй е лудиятъ, чийто дивъ ревъ и крѣсъкъ много дни и нощи подъ редъ бѣха слушали, когато скришомъ обикаляха лаврата. По тѣхнитѣ вѣрвания и прѣдразсѫдъци, тѣ считаха за голѣмъ грѣхъ даже да го покътнатъ. Други — по̀-суевѣрни — взеха Макария за нѣкое видѣние, мрътвецъ, или зълъ шейтански духъ, излѣзълъ изъ нечестивитѣ гяурски гробища, или отдругадѣ изподъ земята, на туй разбутано сега таинствено калугерско свърталище...

Смрачи се. Натоварени съ голѣма плячка и съ оржжие, изморенитѣ еничари се всички оттеглиха на почивка въ стана, като прибраха своитѣ убити и ранени: боеха се по много и по необясними причини.

Наста тишина гробовна, ужасна...

Добромиръ, Антимъ и Пахомий оставаха все въ костницата съ напрегнатъ слухъ и разтреперани. Послѣднитѣ двама постоянно четѣха молитви и се кръстѣха. Врѣмето имъ се стори година. Кой часъ на деня е — не знаеха. Кога поутихна надъ тѣхъ ужасната врѣва, помислиха, че вечъ се е мръкнало. Провидѣнието чудесно ги запази днесъ, но тѣ добрѣ знаеха, че тукъ не можеха дълго да седятъ: щѣха, както се каза, или живи да изгорятъ, или пъкъ турцитѣ, като утрѣ рано се върнѣха да тарашуватъ изново и да доплячкосатъ осталото, щѣха, безъ друго, да ги намѣрятъ и убиятъ. Най-малкото, що биха имъ направили, е да ги страшно мжчатъ за пари. Нуждаеха се и отъ хлѣбъ и вода, а въ лаврата вечъ всичко се свърши. За туй слѣдъ дълго обмисляне и колебание, тѣ, най-сетнѣ, се рѣшиха и посрѣдъ нощь излѣзоха дебнишкомъ, — па, каквото Богъ помогне.

Digitized by Google

Страшна нощь!

Огъньтъ се все усиляше. Къмъ тъмното небе се издигаше грамаденъ освѣтленъ люлѣенъ отъ слабия вѣтъръ стълпъ, изъ който се сипѣха върху земята милионъ искри, като дъждъ отъ звѣзди. Кръваво отражение отъ пламъка трептѣше по мрачната долина и по хълбоцитѣ на всички обърнати къмъ нея съ мраченъ изгледъ и настръхнали върхове: Трапезица, Царевецъ, Врани-хълмъ, Орлювъ-хълмъ...

Печална изглеждаше сега лаврата, като изтърбушено и изпоядено отъ вълци добиче. На мѣстото на келиитѣ къмъ митрополийска улица стоеха купове димещи се съсипни, смѣсени съ жарава. Грозно стърчеха нѣкои по́-яки келийни зидове на долния етажъ и почернѣли оголени дървета. Магерницата и стаитѣ къмъ Янтра догаряха и таванитѣ и стѣнитѣ имъ съ голѣмъ трѣсъкъ падаха и затрупваха нѣкои убити и ранени и локвитѣ кръвь. За мигъ пламъкътъ спадаше, но бързо се издигаше синъ стълпъ смѣсенъ съ димъ и слѣдъ туй огъньтъ се издигаше още по́-нависоко и ядно изхвърляше нагорѣ като изъ кратера на нѣкой вулканъ запалени дъски, въглени и гвоздеи. По двора нѣмаше да се мѣрне живъ човѣкъ; само лежеха убити, обтънали въ съсирена кръвь; други ранени, страшно хъркаха или пъшкаха, прѣнесени въ агония и съ напукани отъ страхъ и мъки бърни.

За да ги не съзре нѣкой на свѣтлината отъ огъня, тримата другари пъплѣха полека по земята, като избираха засѣнени и тъмни мѣста, озъртаха се на всѣки мигъ и напрѣгаха остръ слухъ — и при най-малкия шумъ или прѣдъ нѣкоя мѣрната сѣнка спираха се смръзнати отъ страхъ на мѣстата си и си размѣняха тихо и бързо по нѣкоя думица Не смѣеха ни да се изкашлятъ всрѣдъ дима и набраната на гърлото топка. Много главни, трупове и локви кръвь прѣскочиха и се измацаха и изпогориха ржцѣ и нозѣ.

Digitized by Google

Напраздно Добромиръ и Антимъ се озъртаха дано нѣгдѣ по земя или у нѣкой убитъ или раненъ намѣрятъ нѣкакво оржжие, за да имъ послужи въ нужда.

Изведнажъ се чу слабъ прѣсипналъ гласъ:

— Пахомие, брате, ти ли си? Братя, помогнете ми!... Умирамъ: кръвь тече изъ раната ми, нѣма кой да я спре... Дайте ми поне капка водица да разквася прѣсъхнало гърло!... Братя, съжалете се, Господъ ще ви го заплати въ царство небесно!...

Туй бѣ раненъ монахъ, неизвѣстно кой: отъ мжки гласътъ му се бѣше много измѣнилъ... Но той позна Пахомия.

Нови страхове! И троицата, безъ даже да се обърнатъ, тръгнаха напрѣдъ. Пахомий вървѣше пръвъ: страхуваше се да го не хване нѣкой за ногата. Не можаха досега да намѣрятъ нѣгдѣ водица и да пийнатъ за страхъ, споредъ неговата рецепта.

Слѣдъ тѣхъ монахътъ все пъшкаше и напраздно викаше за помощь.

Благополучно се промъкнаха изъ двора, па се извърнаха, та погледнаха лаврата. Монаситѣ заплакаха.

Навредъ пакъ бѣ тихо. Нѣкждѣ далечъ въ тъмнината се мѣрна, сѣкашъ, човѣкъ, но бързо изчезна.

Келиитѣ срѣщу лаврата, прѣзъ пжтя, бѣха сжщо разграбени и изпочупени.

Понеже се боеха да вървятъ направо и изъ пжтя, Добромиръ, Антимъ и Пахомий възвиха покрай зидоветѣ къмъ св. Богородица Темнишка, та оттамъ да полазятъ по стръмнината. Наистина, тъй повече се обикаляше, но пъкъ горичката тукъ ги запазваше донѣкждѣ.

И тоя монастирь бѣше ограбенъ. До разбитата врата вжтрѣ въ двора се чернѣеха труповетѣ на монахинитѣ Евлампия и Мелания и на вратаря дѣда Добря.

Най-сетнѣ, и тримата — капнали отъ страхъ, умора, жажда и гладъ, — едвамъ се довлѣкоха до спасителната западна врата на крѣпостьта.

Digitized by Google

Догдѣ стражата разбере добрѣ, кои сѫ — се измина нѣкое врѣме. Тежката желѣзна врата се полека отвори и бързо затвори и тримата влѣзоха. Тѣ, сѣкашъ, идѣха отъ оня свѣтъ: мислѣха и тѣхъ сѫщо загинали. Изведнажъ голѣмо множество изплашени хора ги заобиколиха и обтрупаха съ въпроси за участьта на своитѣ. И Добромировиятъ баща Радославъ, разтреперанъ блѣдъ, отъ дълго врѣме чакаше тукъ. Той се хвърли на шията сину и го силно пригърна. Малко искаше да знае, че тоя бѣше раненъ — нали бѣ уцѣлѣлъ?!... Бързо Добромиръ съ баща си отиде да доложи подробно на съвѣта за всичко станало въ лаврата и да му прѣвържатъ новата рана; Антимъ и Пахомий остаха да разправятъ пъкъ на изплашеното множество.

Пахомий бѣ умисленъ. Кога при входа на крѣпостьта надникна въ пазвата си, той отчаянъ видѣ, че, вмѣсто кесията съ пари, той досега бѣ стискалъ съ изпотената си лѣва ржка камъка, съ който бѣ копалъ земята въ костницата.

Въ сѫщото врѣме стражаритѣ видѣха отъ крѣпостьта, че долѣ на урвата се мѣрна една сѣнка. Тя силно заудря съ меча си вратата и високо закрѣщѣ.

Още отдолѣ при лаврата тая сѣнка бѣ зърнала монаситѣ и боязливо ги бѣ слѣдила отдалечъ, догдѣ се скриха.

Всинца остаха въ голѣмо недоумѣние, кой е тоя човѣкъ.

Антимъ и Пахомий се сѣтиха за ранения монахъ, но, кога внимателно го разгледаха отгорѣ, доколкото тъмнината позволяваше, съзрѣха едно чудовище...

Туй бѣше лудиятъ Макарий.

Той еднакво бѣ опасенъ за Добромира и за монаситѣ — както и еничаритѣ. Той долѣ можеше да ги настигне и да убие нѣкого или пъкъ да вдигне врѣва, и да долетятъ еничаритѣ. Но тѣ и не помислиха за него: прѣдполагаха, че е изгорѣлъ въ тъмницата. Та и много залисани бѣха: колко видѣха, чуха и изплатиха днесъ!

Digitized by Google

До зори Макарий седѣ при вратата, удря, чопли я съ меча си, сочи юмрукъ, вика, бъбра, взира се въ небето и въ дебелитѣ и широки стѣни на крѣпостьта, катери се по тѣхъ, дебна, души като коной въздуха и слухтя, дано чуе нѣщо или пъкъ дано щракне тежката желѣзна врата. Стражаритѣ не искаха да го убиватъ.

Най-сетнѣ, той жугна по урвата и се изгуби нагорѣ изъ долината между Царевецъ и Трапезица.

Още прѣди слънцето добрѣ да изгрѣе, турцитѣ доведоха плѣненитѣ войници и монаси, та погребаха наредъ всички избити и ранени въ лаврата. На силния пекъ тѣ скоро щѣха да се разложатъ.

И всичко туй натжженитѣ царевчани изгледаха.

XV.

Свиждание.

Досегашнитѣ сполуки окуражиха и разяриха турцитѣ. Надъ Царевецъ висѣше гибелта. И неговитѣ дни бѣха прѣброени, идѣше и неговиятъ редъ. Паданието на великата лавра съвсѣмъ уби духа на борцитѣ. И тѣ сами считаха главната катастрофа неминуема и близка. Всички бѣха се смаяли, какво да правятъ.

Неутѣшна оставаше Хариклия за мжжа си и, нека отбѣлѣжимъ туй, тя тайно нѣколко пжти искрено плака. Едвамъ сега тя позна цѣната на тогова, когото толкова пжти бѣ люто клела, и — новото си истинско положение, което изпрѣди по-другояче й се прѣдставяше. Злото я поотрѣзви. Тя дори тайно се каеше за всички свои постжпки, но всичко скоро мина. Къмъ скърбьта се примѣси и радость: едно, че силно мразѣше мжжа си и всички боляри, и, друго, прѣдъ голѣмия разгромъ, що очакваше Търново, Българското царство пропадаше вечъ завинаги. Какво щѣше послѣ да става — неизвѣстно, ала, въ всѣки случай, нѣмаше да бжде ней по-

Digitized by Google

злѣ — си мислѣше тя. Старата ѝ вражда, отдълго таена, се разгаряше все повече сега. Хариклия на всѣки часъ бѣ алчна за нови и най-лоши вѣсти и проявѝ голѣма твърдость и куражъ. Въ заслѣпението си ней се струваше, че, еднажъ отървана отъ несносната опека и желѣзнитѣ ржцѣ на суровия и строгъ българинъ мжжъ — сега ѝ се пада щастливъ случай да сн жестоко отмъсти за всички тегла и обиди, що бѣ прѣживѣла и изпитала прѣзъ цѣлия си съпржжески животъ, и да заживѣе отсега заслужено по-добрѣ, споредъ наклонноститѣ си... Колко отдавна чакаше туй!... Въ нея се събуди ново прѣстжпно чувство, развито до болезненость, до полуда. Нейната отдавнашна мечта бѣше да се прибере въ Константинополъ — тамъ турци нѣмаше — и да си заживѣе новъ свободенъ животъ. Можеше да си намѣри и доста добъръ мжжъ. Сега като че ли наближаваше да се изпълни тая ѝ мечта. Но какъ ще уреди домашнитѣ си работи, какво ще стане съ недвижимитѣ имоти и съ покжщнината, що ще стане съ свекърва, съ Слава и малкото дѣте... за туй не искаше и да знае. Можеше и всичко да зарѣже... И отрова имаше, най-сетнѣ — туй византийцитѣ добрѣ знаеха. Едно само съжаляваше Хариклия: нахалость и безвъзвратно бѣха вечъ отлетѣли младитѣ години, хубость и сила...

Ирина се готвѣше да придружи Хариклия.

Не по-малко яростна бѣше и тоя епиротка. Постоянно изобличавана, тайно и явно, отъ Евтимия и отъ боляритѣ за нейнитѣ безпжтства и магии — и тя се готвѣше да си отмъщава.

Ирина се прѣсели у Семирови. Въ сжщность, сега тя стана тамъ неограничена господарка. За да услужи на Хариклия — а главно на себе си — тя напрегна всички сили и способности. Обстоятелствата ѝ помагаха.

Въ тоя вертепъ остана Слава — ягне всрѣдъ хиени.

Кжсаше се Добромиру сърдце отъ жаль за Слава. Ни минута не излизаше тя изъ ума му. — Знаеше въ

Digitized by Google

какви ржцѣ бѣ попаднала. И сънь го не хващаше нѣколко нощи наредъ. Той всичко — дори съ рискъ на живота си — би направилъ за нея, но какво? и самъ не знаеше и ходѣше залисанъ. Може-би, близкото бждеще щѣше да му прѣдстави случай за това. Ако и прѣмного занятъ съ отбраната, па бѣше и подъ строга войнишка заповѣдь — той горѣше отъ желание да види Слава насамѣ, да сподѣли горещата скърбь за баща ѝ, да ѝ каже двѣ думи отъ сърдце, да я утѣши — ако може — и да я гледа, да я гледа ненаситно!... Вечерь и прѣзъ нощитѣ, кога си почиваше отъ работа на леглото или бдещъ на стража, той, сгърнатъ въ нѣкой кжтъ, потъваше цѣлъ въ мисли за нея. Да отиде пъкъ Добромиръ у Семирови, щѣха, сигурно, Хариклия и Ирина да го изкокатъ и грубо изпждятъ; нѣщо повече: щѣха да хвърлятъ върху му най-гнусна клевета и щѣха да поддигнатъ страшна врѣва изъ цѣлъ Царевецъ. Разбира се, и Слава щѣше тежко да си изпати. Не можеше пъкъ и нѣкоя жена или момиче да помогне Добромиру, като заведе нѣкждѣ Слава, или пъкъ поне да ѝ прѣнесатъ неговитѣ думи.

Само еднажъ Добромиръ видѣ Слава въ храма. За щастие, Хариклия и Ирина бѣха отишли напрѣдъ, а, тя слаба, блѣда, разплакана, се бѣ допрѣла о зида въ юго-западния жгълъ. Около нея бѣха все непознати хора — разни пришълци. Той колчемъ дохождаше въ храма, все се надѣваше да я свари тукъ и за туй все я дирѣше. Добромиръ, щомъ зърна Слава, разтреперанъ и едвамъ задържащъ дъха си, разбута множеството, приближи се до нея проговори ѝ откраднато, па ѝ подаде едно бисерно огърле. Слава печално изгледа Добромира и му намекна за насталитѣ още по-страшни врѣмена и за туй, що има още да става, а той я изгледа тъй, като да ѝ казваше: „Догдѣ съмъ азъ живъ въ Царевецъ, нѣма ни косъмъ да падне отъ твоята мила главица!...“ И той посочи за свидѣтель Бога Саваота изписанъ въ срѣдата на черковния сводъ.

Digitized by Google

Тѫженъ тръгна Добромиръ за лаврата: умътъ му бѣше все въ Слава, но отечественията дългъ го пращаше тамъ.

Скоро новъ благоприятенъ случай се прѣдстави Добромиру да види възлюблена Слава.

Бѣха се изминали три дена, откато той тъй щастливо се бѣ отървалъ отъ тамъ. Слабата му рана, пожривана отъ косата, почваше да заздравя. Слава не знаеше нищо отъ случката съ него, но нѣкакъ прѣдугаждаше, че Добромиръ е взелъ участие, и, като падна лаврата, — тя още повече се размисли...

Сутриньта рано, кога той се връщаше отъ звънарницата на храмъ Възнесение Христово, отдѣто бѣ наблюдавалъ промѣнило ли се е нѣщо въ околностьта нрѣзъ миналата нощь, той зърна всрѣдъ навалицата, че Хариклия, прѣмѣнена, и Ирина влизатъ пакъ въ храма. Тѣ идѣха тукъ не толкова да поменуватъ Семира или — както правѣха всички други — да се молятъ Богу за милость и пощада на Царевецъ, а — да огледватъ, да узнаватъ новини, да разнасятъ клюки и, най-сетнѣ, по-лесно да прѣкарватъ тежкото врѣме.

Въ мига Добромиръ се връцна и спотули. Тѣ го не съзрѣха; Хариклия, привидно тѫжна, бѣ навела глава, а другарката продължаваше все да ѝ бъбре нѣщо.

Добромиру блѣсна въ ума щастливата мисъль, и той рѣши — каквото и да става — да я изпълни, или сега, или никога: утрѣ, днесъ, слѣдъ единъ часъ, можеби, щѣше вечъ късно да бѫде. Злокобнитѣ събития тъй бързо се струпваха!... Па и кой знае, дали другожъ щѣше да му изпадне такъвъ случай! Той припна за у Семирови запъхтянъ и безъ да вижда, кого срѣща изъ пѫтя. Дойде до вратнята и побутна, но... тя бѣ добрѣ затворена. Добромиръ бързо и съ затаенъ дъхъ почука еднажъ-дважъ и се поизкашли да отмахне, ако може, туй, що се бѣ събрало на гърлото му и го давѣше.

Баба Митра и Слава бѣха въ пруста, все пакъ тъй натѫжени и разплакани. Слава държеше въ рѫцѣ братчето си.

Digitized by Google

Тѣ се стрѣснаха и уплашиха. Кой ли ще тропа? Знаеха, че и сега, както и винаги отъ нѣкое врѣме насамъ, Хариклия добрѣ заключваше вратнята.

Слава бърже изтри сълзитѣ си, па припна развълнувана до вратнята. Тя все мислѣше за Добромира и, сѣкашъ, сърдцето ѝ подсказаше, че наистина е той. Тя нито дочу баба Митра, която почна да ѝ говори да отидатъ и се скриятъ долѣ въ избитѣ.

Добромиръ се обади на Слава.

Кога той узна, че вратнята е затворна, безъ да се бави ни минута, метна се като пиле по зида и веднага скочи въ двора, прѣди Слава да се окопити.

Кога тя видѣ прѣдъ себе запъхтения и приблѣднелъ Добромира, тя още повече се въздиви и уплаши — но се и зарадва. Езикътъ ѝ се схвана.

Добромиръ прибърза та я извади изъ смъщението.

— Видѣхъ, заговори прѣсекливо той сѫщо отъ вълнение, че майка ти и оная магесница отиватъ въ храма, та припнахъ да те видя... може-би за сетенъ пѫть. Отдавна искахъ да направя туй, но... Много ми си домилѣла!... Много се е събрало на сърдцето и въ душата ми... Не се знае, що ни очаква всѣка минута... или не — сѫмо лошо ни очаква...

— А тѣ видѣха ли те? запита Слава разтреперана като листъ и озърташе се и все даваше ухо да чуе що става вънъ на улицата. Сърдцето ѝ силно тупаше.

За щастие, тамъ бѣше глухо.

— Не! избухна Добромиръ. Ама пъкъ и що отъ туй?!... Стига вече таково осѫдително малодушие! Всичко се свършва вечъ!...

И, безъ Слава да го покани, той закрачи къмъ кѫщата. И двамата машинално дойдоха до пруста.

Баба Митра се смая. Тя съ изострения си слухъ чу, че нѣкой приказва съ Слава извънтрѣ до вратнята... Но кой бѣ той? Защо иде? Нѣкоя лоша или добра вѣсть ли носи или заповѣдь? Кой го бѣ пратилъ, Хариклия ли или другъ нѣкой човѣкъ? Ами отдѣ е ми-

Digitized by Google

налъ, като е заключена вратната? Не,... всичко туй е страшно и прѣстрашно!...

И догдѣ бабичката тъй се бъхтѣше съ ума си, Добромиръ се притече, поздрави я и цѣлуна й ржка.

Баба Митра го изведнажъ позна и тажно му отговори. Тя знаеше интимнитѣ отношения между Добромира и Слава — тая бѣше й говорила многажди за него. Колкото старата мразѣше снаха си и Ирина, толкова повече обичаше Слава и Добромира. Да приказва насамѣ другъ ергенъ съ Слава, тя не би никога допустнала. Отъ нея Добромиръ и Слава нѣмаше какво да се страхуватъ и да криятъ. Но на баба Митра все бѣ нѣкакъ чогално туй идване на Добромира, и защо е той тъй развълнуванъ?

Тя прибърза, та го попита, какъ е влѣзълъ.

Кога узна туй, тя недовѣрчиво поклати глава.

За да прикрие смущението си, тя попита Добромира за положеиието. Той я поуспокои, доколкото можа.

Пакъ се видѣха Добромиръ и Слава. Боже Господи, въ тоя страшенъ часъ колко имаше — па и трѣбваше! — да се изкаже, но езикътъ — безсиленъ!

Слава срамливо и нажалено наведе глава и изново заплака и зарида горко.

Заплака и баба Митра и занарежда. Най-сетнѣ тя довърши.

— Нещастна Славо, кому те остави баща ти? Замукнѣ той и нищо вечъ не чува и не знае. Кога, клетиятъ, е прѣдавалъ Богу духъ, за тебе е само мислѣлъ!... Тъй ти било писано да момувашъ и да се радвашъ. Майка ти и Ирина не сж отъ нашия родъ, зло кроятъ за всички ни. Постояно си шепнатъ по гръцки и миткатъ нагорѣ-надолѣ. Пакъ и съ мене тъмничарка, що ще стане? Ако мръсниятъ врагъ прѣвземе и Царевецъ, кой ще ни брани? Кждѣ въ черната земя да се скриемъ?!... Добромире, синко, що ли има още да изпатимъ?!... Охъ, много злѣ ни наказва Господъ за нашитѣ грѣхове!.. Боже, имай милость за насъ!...

Digitized by Google

Па, като издигна нагорѣ изгаснали очи и трептеща костелива рѫка, старата се набожно закръсти.

Слава още по̀-силно зарида.

Добромиръ жадно ловѣше всѣка дума, мислещъ я сега нарочно изказана прѣдъ него, и погледваше Слава. Той се стараеше да се покаже състрадателенъ, но въ сѫщото врѣме — и юнакъ, и спокоенъ.

— Не тѫжи, б а б о — заговори той — повтарямъ: ще отблъснемъ врага. И храна имаме доста, па и царя очакваме всѣки часъ заедно съ храбритѣ му военачалници и велможи боляри, ваши и наши сродници.

Всичко туй Добромиръ казваше, разбира се, само да поуспокои баба Митра и Слава.

Нему бѣше извънредно приятно да каже на старата б а б о.

И той бързо погледна изподъ вѣжди Слава, да узнае, какво впечатление ѝ направи туй. Тя веднага се сѣти и при всичката тѫга, що притискаше изкуфѣлото ѝ сърде, тя му сърдечно отблагодари съ усмивка, отдавна неразхубавявала увѣхналото ѝ сега лице. Сѣкашъ, свѣтли искри се отблѣсваха отъ очитѣ и отъ сълзитѣ по него.

Добромиру стана весело, драго...

— Охъ, данб̀, синко — изпъшка болезнено баба Митра. Дано Господъ и света Богородица иматъ милость за всинца насъ и обърнатъ всичко надобрѣ.

Но все пакъ тя стоеше като на тръни: Добромиръ и Слава бѣха сами. Тя напрѣгаше слухъ да улови туй, което избѣгваше отъ потъмнѣлитѣ ѝ очи — недоизказани думи, или пъкъ нѣкое и най-малко движение. Освѣнъ туй, тя слухтѣше — сѫщо и Слава — да се не тропне вратнята и да не изщукнатъ въ мигъ Хариклия и Ирина. Боже пази, много лошо щѣше да стане.

Добромиръ пъкъ, увлѣченъ и разсѣянъ — не искаше нищо да знае.

Баба Митра ставаше все по̀-нетърпѣлива. По едно врѣме тя процѣди прѣзъ зѫби:

Digitized by Google

— Добромире, чедо, онази... знаешъ... змия те много мрази. Ако те свари тукъ, па и като разбере, че си прѣскочилъ зида... Тебѣ нищо не може направи, но ние злѣ ще си изпатимъ, най-вече Слава... Синко, добрѣ знаешъ, че азъ почитамъ баща ти, а тебе обичамъ като свое рождено чедо; зная, ти си честенъ и вѣренъ момъкъ; па и на Радослава и на тебе се надѣваме въ случай на опасности, но... за сега, моля те, остави ни вече... Другъ пѫть, кога се оправятъ врѣмената...

Добромиръ разбра, че баба Митра бѣше права. Той изгледа и Слава, да види и тя какво ще му заповѣда.

И тя сега, уплашена, блѣда, стоеше втрещена и машинално бършеше съ кърпица сълзитѣ си.

Въ туй врѣме палавото червено-бузо русокосо момченце, що тя държеше въ пригрѫдкитѣ си, я забара невинно по бузитѣ. И то отъ прѣди нѣколко дена се бѣше нѣщо разтѫжило и поболило, но сега — като на никакво добро — се бѣше разкапризничало. Слава срамливо отблъсна мекитѣ му издути розови рѫчички и му се поскара. Руменина на петна покри бузитѣ ѝ. Добромиръ, за да я извади изъ туй мѫчително положение, заговори на дѣтето, замилва го и понечи да го пригърне.

Изведнажъ дѣтето се втурна въ обятията му, като, навѣрно, си помисли, че туй е баща му; но въ мигъ, сѣкашъ, разбра грѣшката си, бързо се дръпна назадъ, уплашено загледа непознатия човѣкъ, заплака и зарида, па сгуши главица въ разтреперанитѣ обятия на сестра си. Тя почна да го милва и утѣшава.

И Слава и Добромиръ разбраха всичко туй и се разплакаха.

Смутена и баба Митра плачеше.

Нѣщо печално имаше отдавна събрано дълбоко въ душитѣ имъ, въ сърдцата имъ и което ги ужасно терзаеше, но всѣки боязливо го криеше Ала то трѣбваше да избликне, да излѣзе оттамъ, за да имъ малко поолекне. Уви, колко тегла и нескончаеми мѫки прѣживѣха!...

Digitized by Google

Никой не знаеше вечъ, какво да говори. Забравили се бѣха. Свѣтъ имъ се виеше.

Посрѣдъ дълбокото мълчание чуеха се само едни хълцания.

Най-сетнѣ Слава го наруши:

— Ахъ, нѣма ли, кой да забие остръ мечъ въ гръдитѣ на тоя турчинъ-звѣръ, ненаситенъ кръволокъ? избухна тя, задавена отъ нови обилни сълзи.

Тя подразбираше Челеби-Сюлеймана.

Но ней ни прѣзъ умъ минаваше да подсѣща Добромира въ тоя толкова рискованъ и невъзможенъ даже подвигъ. Въ минутата на отчаянието тая мисъль ѝ неволно дойде и думитѣ се несъзнателно изтърваха изъ устата ѝ, безъ да имъ дава нѣкакво значение.

Добромиръ се стресна. Умътъ му просвѣтна: въ мигъ, сѣкашъ, отпрѣдъ очитѣ му се раздра дебела черна завѣса и се откри новъ, широкъ, свѣтълъ хоризонтъ. О, тая чудна мисъль, туй велико вдъхновение!...

Кръвь изпълни очитѣ и лицето му и забуча шумно въ ушитѣ му, и сърдцето му заби силно. Той погледна оржжието си и извика гръмогласно, удряйки се въ гърди:

— Има!... има!... И нашето отечество е раждало и родило за днесъ Милошъ-Обиличовци!... Сега туй нещастно отечество очаква своя храбръ, самоотверженъ избавитель! Друго вечъ и не остава!... Пакъ и бащината ти скѫпоцѣнна кръвь, и твоитѣ горещи и обилни сълзи, мила Славо, викатъ за отмъщение!...

И той хвърли мълниеносенъ, страшенъ погледъ къмъ Слава, да узнае по-добрѣ страшното значение на думитѣ ѝ и, най-сетнѣ, да се увѣри дали тя разбра и страшната му мисъль. Той твърдо бѣ рѣшилъ да се жертвува.

Слава прѣнесена го гледаше. Добромировиятъ погледъ я уплаши.

— ... Да, Славо, продължи Добромиръ, заклевамъ се въ Всевишняго Бога, въ тоя мой мечъ и въ тебе — прѣдметъ слѣдъ отечеството най-милъ за мене на тоя свѣтъ — туй ще бѫде!...

Digitized by Google

Задавенъ отъ вълнение, той се смълча; слѣдъ малко извади отъ пръста си златенъ пръстенъ, цѣлуна го страстно, подаде го на Слава — която го и машинално взе — и насълзенъ пакъ проговори:

— Сега искамъ всичко да изкажа!... Нà, вземи тоя пръстенъ, отдавна приготвенъ за тебе и многажди цѣлуванъ. Не бидохме честити, въ по-добри врѣмена да ти поднеса тоя свещенъ залогъ на вѣчна нераздѣлна дружба и на гореща любовь. Черна урисница ни люто прѣслѣдва, тежко изпитание праща Богъ на тебе, нещастна Славо, намъ, па — и на цѣлия народъ!... И тъй, знай, че отъ тоя часъ ние сме вечъ сгодени. Богъ е свидѣтель. Какво ще стане послѣ, едничъкъ Той знае. Иска ми се да поживѣя, тебе да брана, и отечеството, но то пропада!... Помни ме, ако загина!... Ако ли пъкъ уцѣлѣя,...

И той разтреперанъ като листъ, бързо цѣлуна по челото Слава и дѣтето, цѣлуна и ржка на баба Митра, да го благослови — па оттърча, изхвръкна прѣзъ зида на Семировата кжща и като вихрушка полетѣ напрѣдъ изъ улицата.

Въ тоя мигъ се чу врѣва откъмъ Балдуиновата кула. Навѣрно, турцитѣ нападаха вратата до нея.

Баба Митра се слиса още повече отъ всичко, що чу отъ Добромира. Кога усѣти, че той излѣзе, сѣкашъ, тежъкъ камъкъ се отвали отъ сърдцето ѝ.

Слава оста като гръмната. Кога се окопити и плахо разгледа наоколо си, прѣдъ нея нѣмаше ни Добромира, ни майка ѝ, ни Ирина. И питаше се въ себе си: „Сънь ли бѣше всичко туй, или нѣкое страшно видѣние, нѣкоя злокобна поличба? Кога Слава неволно зърна пръстена, изтръпна!

Не, всичко бѣше грозна дѣйствителность. Слава си припомни страшната клетва, що Добромиръ даде. Отначало Добромиръ израсте въ очитѣ ѝ великанъ, достоенъ за почитъ и обичь, но сетнѣшната му сждба я страшно плашеше, убиваше я съвсѣмъ. Тя сега не искаше той нищо

Digitized by Google

да извършва. Ахъ, какво тя направи, какво му каза? Тя много сбърка. Какъ тъй тая страшна мисъль се мѣрна въ главата ѝ? Но тя не искаше подобно нѣщо да каже!... Добромиръ я криво разбра! Защо тя не се хвърли въ обятията му, въ нозѣтѣ му, да плаче, да вика, да му се моли съ кървави сълзи — нищо да не извършва, нека жали и себе, и нея... Или, ако отива, нека първомъ нея убие: кому я той оставя въ тия страшни врѣмена? Турцитѣ сѫ люти, свирѣпи. Той ще загине. И сама тя става причина на туй. Какво тогава тя ще си изпати? Да хукне ли пъкъ сега слѣдъ него изъ улицата да го настигне и пакъ да плаче и да се моли? Но туй бѣше невъзможно: вратнята бѣше заключена яко; неприлично бѣше и да направи туй изъ улицитѣ, па, бѣше вечъ и късно. А гдѣ е сега вече той, нейниятъ милъ Добромиръ?!...

Страшно се бъхтѣше Слава самà съ ума си. Отъ мисъль и вълнение заболѣ я страшно глава.

Единъ гласъ я изкара изъ туй занесено положение.

— Славо, чедо — попита баба Митра, като все напрѣгаше слухъ къмъ вратнята — дали нѣкой отъ улицата не е зърналъ Добромира, кога е влизалъ тукъ, или излизалъ?

— Нàдали, бабо! — едвамъ отвърна Слава.

— Слава Богу, че майка ти и Ирина го не свариха тукъ. Ами, ако, кога излизаше прѣзъ зида, сѫ го видѣли?... Чуй, ако тѣ нѣщо ни запитатъ, едно ще казваме: „Никой тукъ не е дохождалъ, никого не сме видѣли. Та и прѣзъ кàдѣ ще мине?“ Па и успокой се, да се не издадешъ самà!

Кога слѣдъ малко Хариклия и Ирина се върнаха, Слава лежеше горѣ въ спалнята: горѣше като отъ треска. Причернѣло ѝ бѣше вечъ на очитѣ, и въ нея стана чудна промѣна: сега тя бѣ станала рѣшителна, не бѣше я вечъ страхъ отъ майка ѝ, която и сега страшно проклинаше. Пакъ и да бѣха видѣли Добромира, толкова ѝ струваше вечъ! Та и можеше ли се окри нѣщо

Digitized by Google

отъ тия цербери? Нека само я закачеха, и тя щѣше да избухне съ всичка сила, да изкаже всичката горчевина, която отъ дълги години насамъ се бѣ събрала въ нейното и тъй вечъ разбито сърдце — па каквото ще нека става, всѣко търпѣние се вечъ изчерпа!... И тъй, и тъй — вечъ всичко е изгубено; и най-слабата надежда за благъ часъ е пропаднала! Слава скри грижливо у себе пръстена.

Баба Митра пакъ сгушена долѣ при входа до стълбата, слухтѣше, тръпнѣше, обмисляше случката и се готвѣше да отрази бурята, която щѣше да затрѣщи надъ нея и Слава. Впрочемъ, донѣкждѣ и слѣпотата ѝ я закриляше и оправдаваше.

И противъ толковато страхувания, Хариклия и Ирина нищо даже не загатнаха. Както винаги, тѣ нагло отминаха старата, а за Слава нито попитаха. Дали се не пръструваха?

И тъй, за сега, днесъ всичко мина тихо.

Слѣдъ малко, на вратнята се почука пакъ еднажъдважъ. Баба Митра и Слава изново примрѣха отъ страхъ. Ами ако Добромиръ се връща?.. Боже, какво ще стане?!..

На вратата чукането прѣстана. Макрина бѣ чукала. Като ѝ не отвориха, тя бързо отмина.

Кога надвечеръ се срѣщна съ майка си, Слава боязливо наведе очи, да не прочете тя нѣщо прѣступно въ тѣхъ и да узнае днешната случка.

XVI.

Послушницата се явява.

Добромиръ вървѣше изъ пътя цѣлъ погълнатъ въ мисли, разсѣянъ и лудъ; като че ли невидима сила го тласкаше напрѣдъ, безъ и самъ да знае накждѣ. Цѣлото му тѣло треперѣше, главата му горѣше като запалена пещь. Младата му буйна кръвь бликаше въ

Digitized by Google

очитѣ му и шумѣше въ ушитѣ му, а сърдцето му тупаше дори да се пръсне, като уплашено разтреперано птиче. Нищо не виждаше и не чуваше отъ туй, що става наоколо му. Рой мисли една отъ друга по́-страшни, разтресваха неговата глава, разлюлѣваха цѣлото му същество и парализираха разсѫдъка му: какво ще стане съ Царевецъ, съ отечеството, съ Слава — ако надвиятъ турцитѣ, а туй бѣше повече отъ сигурно! — и близката съ тѣхъ неминуема схватка. Всичкитѣ му нѣвгашни мечти, най-възвишени планове, най-сладки надежди рухваха изведнажъ, погребваха се завинаги. Но... въ тая вѫтрѣшна, глуха, демонична борба Слава излизаше все напрѣдъ въ пламенното му въображение. При все туй, една чудна мисъль го издигаше по́-горѣ надъ всичко и му даваше сила да извърши чудеса...

На ѫгъла на Семировата улица Хариклия и Ирина зърнаха Добромира и го ядно изгледаха. Въ всичко подозрителни, тѣ се почудиха, кѫдѣ тѫдѣва е обикалялъ. Да ли не се е срѣщналъ съ Слава? Но вратнята бѣше яко заключена, па и откѫдѣ у него тая смѣлость и отдѣ да знае, че тѣ не сѫ вкѫщи?

Добромиръ ги не съзрѣ. Той се сблъска съ едни хора; приятели го срѣщаха и поздравяваха, но той нито отговори. Не съзрѣ ни сестра си Ана и леля си Харитина, край които пролетѣ. Срѣщна го и дѣдо Йончо и разтревоженъ го запита, каква е тая нова врѣва и закѫдѣ прика. Добромиръ се неволно спрѣ за мигъ, опули очи въ стареца, гледа го нѣкое врѣме и пакъ жугна напрѣдъ, нѣкакъ сконфузенъ, че не знае що да каже, и мълчаливъ. При тая врѣва, всички събрани по улици, врати и прозорци жени, моми и дѣца — и всички други, които го срѣщнаха, или той ги настигна, — го уплашено изгледаха, мислейки, че нѣщо много лошо се е случило, или че, може-би, турцитѣ сѫ вечъ навлѣзли въ Царевецъ. Нѣкои се разплакаха.

По едно врѣме, кога Добромиръ минуваше край завоя на една улица, чу непознатъ тънъкъ гласъ:

Digitized by Google

— Добромире!

Добромиръ, стреснатъ, се спрѣ за мигъ, издигна тежка глава, поокопити се и се разгледа наоколо.

Прѣдъ него стоеше тънка висока стройна монахиня, забулена съ голѣма черна кърпа и нервно-плахо се озърташе наоколо си да я не сапикаса нѣкой, че приказва съ момъкъ.

Едвамъ сега Добромиръ чу врѣвата, що идѣше отъ крѣпостьта, и се сѣти да припка за тамъ: може-би сега неговото присѫтствие да бѣше повече отъ всѣкога необходимо, а може-би е закъснѣлъ и ще го накажатъ. Той изгледа навѫсено и подозрително монахинята и понечи да тръгне, но тя съ наведена глава и срамливо му заговори на гласъ звънливъ и трепливъ, като на лястовица:

— Азъ съмъ Макрина!... Добромирѐ, не помнишъ ли вечерьта въ монастиря св. Богородица Темнишка? Ние тогава заедно избѣгахме!... Азъ и отъ пó-напрѣдъ те познавамъ. Знамъ и леля ти мати Харитина и сестра ти Ана. При тѣхъ дълго служихъ, но сега се вечъ развали монастирьтъ. Отъ тѣхъ много съмъ слушала за тебе... Азъ и тебе почитамъ... такова... искамъ да ти съобща...

И на монахинята се приплете езикътъ, и тя, сконфузена и почервѣнѣла, стрѣлна къмъ момъка погледъ пламененъ, страстенъ...

Добромиръ все тъй мраченъ, навѫсенъ, недоумѣваше нищо отъ туй, що прѣдъ себе вижда и чува. Съ замъгления си погледъ той загледа монахинята и досадно изкрѣска:

— Що искашъ? Говори пó-скоро!... Бързамъ!...

Монахинята се приближи до него и низко промълви:

— Ти любишъ Слава и тя тебе...

— Хе?! промълви изтръпналъ Добромиръ.

— Но майка ѝ и Ирина сѫ вечъ свършили работа за другиго...

Digitized by Google

Добромиръ се пакъ досадно навѫси и смълча. По едно врѣме той пакъ се вторачи въ непознатата монахиня и изтежко заговори:

— Кой е тоя другъ?

— Единъ твой добъръ приятель...

— Кой?... говори!... изкрѣска силно Добромиръ, че и монахинята се уплаши.

— Иванишъ!

— Що говоришъ ти?

— Добромире, изслушай ме, моля те. Азъ познавамъ Ирина: тя дохождаше въ монастиря при сестра Евлампия. Отъ тая научихъ много нѣща. Ирина е лоша жена. Тя и Хариклия кроятъ нѣщо лошо... Азъ ходя у Семирови, и сега пакъ тамъ отивамъ. И Хариклия, и Ирина ме страшно мразятъ, ала нѣма що да правятъ. Неволно ме търпятъ. Ако можеха, биха ме отровили, но азъ се пазя. Знамъ една тайна — туй е тѣмъ добрѣ извѣстно. Слушай, сѫмо тебь ще я повѣря... Знаешъ, нѣщо прѣди година таинствено изчезна Борилъ, младъ хубавецъ момъкъ и братъ на боляринъ Смилеца. Навредъ го дириха, нѣма го: въ земята потъна. Пуснаха се тогава разни невѣрни слухове. Запираха мнозина невинни хорица, нѣкои отъ тѣхъ и до сега гниятъ въ затвора. Другъ слухъ се пъкъ послѣ пусна, че забѣгналъ далечъ. Самата истина е: Борилъ биде убитъ по бѣлъ день всрѣдъ Търново, въ една кѫща долѣ край Янтра. Ето какъ се узна туй. На смъртния си часъ кака Руса, жена на Стоила ковача, повикала тайно у тѣхъ отца Тимотея и се изповѣдала. Тя му казала, че мѫжа ѝ съ нѣкои свои другари еднажъ привечерь убили Борила и го закопали въ избата на кѫщата и послѣ, кога миналата есень придойде Янтра, го хвърлили съ човалъ въ нея. Та той билъ вече разложенъ. Стоилъ и другаритѣ му нѣщо мразѣли Борила, па и нѣкои боляри ги подкупили. Въ оная кѫща Ирина завела Борила, — казала му, че тамъ ще дойде и Хариклия. Щомъ влѣзълъ Борилъ, укрититѣ убийци се хвърлили върху му и въ мигъ го

Digitized by Google

одушили. Еднажъ Стоилъ много пиянъ и скаранъ съ другаритѣ си, разправилъ всичко подробно на жена си, но на другия день й заявилъ, че, ако чуе дума отъ нея за туй, ще я заколи като яре. Направяше го: той е лютъ човѣкъ и кръвникъ. И други хора е убивалъ. Оттогава кака Руса се разболѣла: залинѣла и не станала! Все си мислѣла, че Стоилъ, за да бѫде спокоенъ, ще я прѣмахне. Нощѣ не смѣела да заспи, и все си мислѣла, че ще се хвърли върху нея и ще я одуши... И отецъ Тимотей крие тайната: едно, че санътъ тъй му заповѣда и, друго, страхъ го е да го сѫщо не прѣмахнатъ убийцитѣ. Само туй тайно съобщилъ на сестра си, а тя на дъщеря си. Азъ пъкъ отъ тая послѣднята узнахъ туй... Нещастната Слава, много тегли отъ майка си отъ Ирина. Азъ я обичамъ като сестра, а тебе — като братъ...

Гласътъ на Макрина затрепера отъ вълнение и умиление. Тя се смълча за малко, прѣглътна сълзитѣ си и продължи:

— Отдавна те диря да ти съобща всичко туй и да ти поговоря насамѣ, но все не можахъ... Миналата нощь не можахъ да мигна, и тая зарань рѣшихъ, какъкакъ, днесъ да те намѣря. Послѣ ще стане късно. Пази се отъ интриги. Въ най-критична минута спомни си за мене. Мога и азъ, слаба, бѣдна монахиня-послушница, да ти услужа въ нѣщо... Може би и скоро да се прѣдстави случай за това... Всичко е възможно!... Ако ти потрѣбвамъ, ще ме намѣришъ въ храмъ св. Петка, въ келията до магерницата и камбанарията.

Макрина говорѣше все тъй бързо, разпалено, убѣдително и отъ врѣме на врѣме плахо стрѣляше страстенъ погледъ къмъ момъка.

Кога Добромиръ се взрѣ внимателно въ нея, той видѣ лице ангелско, което сега още по-бѣло се показваше подъ простата черна забрадка, покрито съ петна руменина отъ срамъ и издаваще сѣкашъ нѣкакво сияние — вѣжди тънки вити, черни пиевици, клепачи дълги...

Digitized by Google

Но ... на нещастната едното око бѣ затворено, спардушено. И той неволно усѣти едно състрадание къмъ тази нещастница. И Макрина съзрѣ туй, та веднага сконфузено наведе глава — както, клетата, често правѣше съ неописана болка на сърдце.

Добромиръ се въздиви, какво да отговори. Смѫтно си припомни, че, наистина, вечерьта въ монастиря св. Богородица той видѣ една такава послушница, ала въ полумрака въ келията той не можа да я изгледа добрѣ. Дали пъкъ наистина сега тя бѣше? Дали му се не поставя нѣкоя нова по-майсторски скроена клопка? Но нему — довѣрчивъ и добрякъ — единъ вѫтрѣшенъ гласъ казваше, че прѣдъ него стои ангелска душа и достойна за всѣко състрадание и симпатия.

Той, обаче, трѣбваше да върви: отечественъ дългъ го настойчиво зовѣше къмъ крѣпостьта.

— Макрино, сестро — благодаря ти сърдечно! Другъ пѫть ще поговоримъ повече за туй! издума Добромиръ съ развълнуванъ мекъ гласъ, загледа мило послушницата, стисна ѝ силно рѫка, па наведе глава и бързо отлетѣ напрѣдъ, още по-вече смутенъ отъ туй, що ново узна.

Уфъ, колко вълнения изпита той днесъ! Главата му пакъ страшно се разбърка.

Макрина за пръвъ пѫть въ живота си говори тъй близко съ единъ момъкъ, за пръвъ пѫть видѣ единъ къмъ нея отправенъ симпатиченъ погледъ, чу една сладка думица — за нейното изкопнѣло сърдце. Тя се силно развълнува.

Тя поправи забрадката си, скръсти смирено рѫцѣ на гѫрди — по монахинско правило — наведе низко глава, плака и съ нѣкакво умиление дълго гледа Добромира, догдѣ той се скри въ завоя на една улица. Устата ѝ шепнѣха думи — молитви и благословии...

Кой може ни описа, що ставаше въ тая дълбока многострадална душа?

Digitized by Google

Послѣ Макрина се упѫти въ противоположна посока — пакъ за у Семирови.

Макрина знаемъ отъ монастиря св. Богородица Темнишка.

Тя бѣше отдалечъ — отъ Дръстъръ — и болярско чедо. Още кога бѣше малка, тя — палаво дѣте — при една игра съ дѣцата прободе съ клѣчка едното отъ своитѣ голѣми черни очи, и то веднага изтече. Слѣдъ малко възпали се и другото. Едвамъ съ голѣми грижи и лѣкове се запази поне то, да не ослѣпѣе съвсѣмъ момиченцето. Туй бѣ тежъкъ ударъ и за родителитѣ. Кога нещастната Зорка навърши десетина години, една сродница, монахиня Евпраксия, я измоли отъ родителитѣ ѝ и прибра при себе въ монастиря св. Богородица. Послѣ Евпраксия умрѣ, и Макрина оста при игуменката Харитина.

Колко повече растѣше Макрина, толкова все по́ясно съзнаваше нещастието си, и отъ туй произлизаше това възмущение, вѫтрѣшна борба и потаенъ плачъ понѣкога по цѣли нощи наредъ у тая клетница — мѫченица. Често — даже и слѣдъ нѣкоя радость — я виждаха натѫжена, умислена. Всички разбираха болката ѝ и я не кѫтнѣха. По нѣкога Макрина виждаше чудни обайни сънища; кога пъкъ насамѣ се взираше въ бѣлата си ефирна снага и пълни форми, дохождаше до полуда, до отчаяние. Защото Макрина бѣ натура буйна, сангвинична, страстна, имаше пламенно сърдце, душа гладна за животъ, за обичь и симпатия. Кога понѣкога баба Евлампия се ядосваше на нея, казваше ѝ открито, че самъ Богъ, да запази свѣта отъ съблазни, бѣ изволилъ тъй да пострада тя. — Отвредъ и винаги Макрина посрѣщаше студенина и отласкване. Ако понѣкога ѝ отправяха нѣкаква усмивка, топла думица или симпатиченъ погледъ — тя, по́-добрѣ отъ всички, разбираше, че туй бѣше само отъ едно състрадание...

Кога за пръвъ пѫть Макрина видѣ Добромира вечерьта въ монастиря св. Богородица и заедно избѣ-

Digitized by Google

гаха оттамъ, тя тайно и страстно го възлюби. Оттогава той не излизаше изъ ума ѝ. Понѣкога го и сънуваше. Срѣщаше го и въ царевешкитѣ улици и отдалечъ го умилно изглеждаше, безъ той и да я съзре. Но тя добрѣ разбираше, че Добромиръ не бѣше за нея, па и тя не можеше да хвърли расото. Туй именно още повече увеличаваше тая ѝ любовь, туй непрѣодолимо влѣчение, тоя огънь, който я пояждаше. Тогава пъкъ тая страдалческа и благородна душа се рѣши въ тия тежки дни да услужи Добромиру съ каквото може, дори и съ рискъ на живота си. Сега тя бѣше свободна. Тая мисъль я напълно облада. Тя се благодари на случая, който ѝ се попадна, но прѣдвиждаше, че въ грозното недалечно бждеще ще играе, може-би, още по-голѣма роль. Тя чакаше...

Digitized by Google

ВТОРА ЧАСТЬ.

I.

Израилеви чеда.

Богоизбраният въ старина Еврейски народъ — раздѣленъ на двѣ царства: Юдейско и Израилско — биде, най-сетнѣ, побѣденъ отъ асиряни и перси. Римскиятъ императоръ Титъ въ 70—71. г. слѣдъ Христа съвсѣмъ разори свещенния градъ Иерусалимъ и — говори еврейскиятъ историкъ Иосифъ Флавий — изби повече отъ милионъ евреи, а стотина хиляди пръсна изъ обширна римска империя като роби. 65 години по-късно императоръ Адрианъ пъкъ насели тукъ римски поселенци, промѣни името на Иерусалимъ и подъ смъртно наказание запрѣти на евреитѣ да се връщатъ тамъ. Оттогава тѣ прѣстанаха да сѫществуватъ като народъ и се пръснаха по цѣлъ свѣтъ, навредъ прѣслѣдвани, хулени, най-вече отъ християнитѣ, за дѣто биде разпнатъ Спасительтъ. Сѣкашъ, надъ Еврейския народъ се сбѫдна проклетието на Иеова, прѣдсказано много изпрѣди отъ пророцитѣ... Но тѣ още държатъ крѣпко своята прастотеческа вѣра и очакватъ и до днесъ Месия и славата на Иерусалимъ и на Сионъ.

Въ Българското царство отдавна живѣеха евреи. Тѣ имаха голѣми колонии и въ Солунъ, у хозаритѣ въ Кримъ и у Византия. Занимаваха се съ търговия.

Въ Търново евреитѣ живѣеха на сѣверо-истокъ отъ Трапезица. Ако и да бѣха строго привързани къмъ

Digitized by Google

Мойсеевия законъ, и въ тѣхъ се бѣше вмъкналъ расколъ. Нѣкои отъ тѣхъ общѣха съ богомилитѣ, у други бѣше проникналъ авероистизмътъ, който се разви въ XIV вѣкъ: отричаха Христа, апостолитѣ и светитѣ отци. Нѣкои се занимаваха съ кабалистика, чародѣйство, медицина и астрология — прѣнесени отъ Азия.

Въ Българската история евреи се споменуватъ за пръвъ пжть въ 1294. г. — тъкмо прѣди единъ вѣкъ — кога по заповѣдь на царь Светослава евреи палачи одушиха авантюриста Чоки, синъ на татарския ханъ Ногая и зетъ на Георги Тертерь I. Главата на Чоки изпратиха въ Кримъ на неговитѣ врагове.

Знаемъ вечъ, че царь Иванъ Александъръ напусна първата си жена Теодора — дъщеря на Иванка Басараба, войвода на изникналото прѣди единъ вѣкъ въ Кимпелунгъ княжество — и се ожени за еврейка.

Сара — едничко чедо на заможни родители и сиракъ — още отъ малка живѣеше при вуйча си Елиезеръ, който за нея бѣше каквото — Мардохей за Естирь. Баща ѝ и майка ѝ умрѣха млади — една заранъ ги намѣриха убити на леглото и къщата ограбена. Води се разслѣдване, но убиецътъ или убийцитѣ не се намѣриха. Разни смжтни слухове се носѣха по туй. Малката Сара бѣше пощадена, може-би, за миловидното си лице. Елиезеръ бѣше сжщо заможенъ, честенъ, правъ човѣкъ — бѣше се обрекълъ да остане назирей прѣзъ цѣлия си животъ. Той изпитваше бащинска любовь и голѣмо състрадание къмъ Сара и положи всички грижи да я възпита. Пакъ и мома за чудо и приказъ израсте тя: финикова палма, сърна въ Ливанскитѣ планини, хубавица, каквато възпѣва Соломонъ въ Пѣсень на пѣснитѣ, като Ревека, Юдить, Естирь, сунамянката Ависага...

Покровителствувани отъ подкупени влиятелни боляри, роднинитѣ усвоиха всичкото Сарино бащино наслѣдство. Напраздно дълго се водѝ тжжба противъ тѣхъ. Най-сетнѣ, Елиезеръ рѣши да се оплачатъ лично на царя. Една сутринь рано, въ недѣля, той и Сара стоеха

Digitized by Google

при вратата на царскитѣ чертози, и, кога царьтъ излѣзе да иде въ храма, Сара се притече и му подаде писмената жалба. Дълга хламида покриваше тънката ѝ кржшна снага, бѣло було — главата ѝ. Смаянъ царьтъ запита нѣщо дѣвойката, и тя уплашена му проговори съ звънливъ сребристъ гласъ. Прозорливото око на царя зърна нѣжната ржка, тънки пръсти, бѣло лице, черна коса, вити вѣжди, дълги клепки, очи голѣми просълзени и на шията венециянски дукатъ — и той изведнажъ се плѣни, както Давидъ отъ Витсавее. Царьтъ още повече се въздиви. „Та нима въ Търново живѣе тая дѣвойка“? се питаше самъ той. И до сега азъ нищо да не зная! Но коя е тя? Нейниятъ родъ, минало?“ ... Кога той се поразгледа наоколо, на нѣколко крачки далечъ бѣ благочинно застаналъ бѣлобрадъ почтенъ старецъ, скръстилъ ржцѣ — туй бѣше Елиезеръ. Царьтъ бързо отмина, като се мжчеше да скрие отъ околнитѣ вълнението си. — Смжти се душата на царя, въ храма той нищо не видѣ и не можа да слуша молитвитѣ — друго нѣщо терзаеше ума му: постоянно дѣвойката бѣ прѣдъ очитѣ му. И тъй, тоя неограниченъ и силенъ владѣлецъ, биде побѣденъ отъ една дѣвойка...

Царьтъ досега не познаваше Сара, защото тя почти не излизаше изкжщи.

Молбата на Сара бѣ бързо чута, но наслѣдството ѝ остана пакъ у сродницитѣ, защото се случи нѣщо друго, съвсѣмъ неочаквано...

Царя замжчи страшна прѣстжпна мисъль. Той стана мраченъ, умисленъ; охладѣ и къмъ царицата и почна да я отбѣгва. Поради тжжбата и за да я ужъ по-добрѣ изучи, царьтъ лесно узна, коя бѣше тая дѣвойка и се сближи съ нея и съ Елиезера. По-сетнѣ, протоспатариосътъ, хитриятъ Страхилъ, царско довѣрено лице, струва, чини, и най-послѣ Сара се покръсти, получи името на царицата и биде въведена въ царскитѣ чертози за нейна прислужница. Отдавна царицата съ болка на сърдце внимателно наблюдаваше прѣстжпнитѣ

Digitized by Google

обноски на сладострастния си мѫжъ и младата очарователна прислужница, но всичко прѣглъщаше, тайно по цѣли нощи плачеше и се топѣше. Та и кому да се оплаче? На боляритѣ царелюбци ли? Породиха се и сръдни и крамоли. Забѣлѣжиха туй всички прислужници въ чертозитѣ, па — и боляри, и патриархъ Иоаникий II; но кой можеше нѣщо да продума? Строгиятъ царь все повечъ се озлобяваше. Най-сетнѣ той изпрати царицата въ монастиря св. Богородица Темнишка, дѣто тя се и покалугери, а той се ожени за младата Теодора. Кога по́-рано царьтъ съобщи на патриархъ, велики боляри и велможи смѣлата си мисъль и твърдото рѣшение, — всички се смаяха. Едни — негови вѣрни раби — го възхвалиха, други — истински синове на отечеството — се осмѣлиха да кажатъ на царя, че ще се скаратъ съ власитѣ, съжалиха царицата и чедата ѝ. Но царьтъ оста непрѣклоненъ, неговата воля бѣше законъ. Свадбата стана тихо. Една сутринь чрѣзъ глашатай царьтъ извѣсти туй на своя възлюбленъ вѣрноподданенъ народъ. Занегодуваха нѣкои боляри, особно боляркитѣ, но скоро всички млъкнаха... Та и що можеха направи?

Разбира се, отначало главата на еврейката Теодора се разпали. Тя, млада, неопитна, досега волна птица се възхити отъ туй голѣмо за нея щастие, което и на сънь не бѣ виждала — да стане царица. На тая женитба не се противи и Елиезеръ и неговитѣ сънародници. Освѣнъ че не мо́жеха туй направи, но очакваха много добро за своитѣ разпръснати нещастни братя. Тѣ привеждаха аналогичния въ еврейската история случай, кога Естирь, Мардохеевата внучка, се ожени за Артаксерса великий, персийски царь, и облагодѣтелствува и спаси народа си.

Но скоро мнозина евреи — между тѣхъ и Елиезеръ, тъй благосклонно гледанъ изпрѣди отъ царя — се разочароваха. Новата царица се съвсѣмъ отказа отъ народа си, като прѣди се бѣ отказала и отъ вѣрата си. Тя се боеше отъ царя: разбра съ ужасъ, че пър-

Digitized by Google

виятъ му ентусиазъмъ бѣ миналъ, че отрѣзвѣ и го замѫчи нѣщо вѫтрѣшно. Лесно можеше и тя дя бѫде изпѫдена като прѣдшествеицата си, или — убита. За да махнатъ Елиезера отъ Търново, назначиха го нѣкакъвъ митнишки чиновникъ въ Месебъръ, и тамъ скоро бѣ убитъ отъ самитѣ евреи. Другитѣ пъкъ сродници на царицата нито еднажъ бѣха допуснати въ царскитѣ чертози. Теодора се видѣ съвсѣмъ отстранена отъ своитѣ и всрѣдъ непознати люди; кога пъкъ отблизу се запозна съ придворнитѣ интриги, тя се смѫти и ясно видѣ тежкото брѣме, що бѣ понесла. Колко се мамѣха тия болярки, които я ублажава и ѝ завиждаха!...

Еднажъ падна гръмъ върху кулата на царскитѣ чертози, и народътъ видѣ въ туй Божие наказание и лоша поличба.

Къмъ размиренитѣ отъ туй още повече еретици се намѣсиха и самитѣ евреи. Тѣ скоро и страшно намразиха своята сънародница: мѫжътъ ѝ царьтъ ги строго прѣслѣдваше, а тя, като напукъ, дружеше само съ монахини и се показваше най-ревностна християнка. Като вѣроотстѫпница, тѣ я осѫдиха на смърть. Споредъ Моисеевия законъ трѣбваше да бѫде убита съ камъни. Но понеже туй не можеше да стане, избра се другъ способъ: кога въ храма има голѣма навалица, нѣкой прѣдрешенъ евреинъ да се неусѣтно примъкне, да убие царицата, да остави меча и да побѣгне, ако може. Даниилу се падна жребиятъ да извърши туй. Той дълго врѣме чакà сгодния моментъ, и най-послѣ се разколеба. Чрѣзъ многобройнитѣ шпиони, — мирски лица и монаси, — властьта наврѣме узнаваше всѣки заговоръ, осуетяваше го, тайно или явно, и люто наказваше авторитѣ му. Зароптаха и крѫмскитѣ евреи. Властьта сѫщо улови тайни писма до Търново и отврати другъ голѣмъ тѣхенъ заговоръ. Двамата пратеници евреи, облѣчени като търговци и съ задѣнати на гърбъ кози мѣхове пълни съ вино, — бидоха хванати, обискирани и убити, прѣди да влѣзатъ въ Търново и безъ нѣкой

Digitized by Google

да се сѣти. Другъ пѫть въ една кървава схватка единъ отъ съзаклетницитѣ евреи бѣ раненъ и уловенъ. Още прѣзъ сѫщата нощь другаритѣ му, — боещи се, че той не ще отрае на мѫкитѣ прѣзъ изпита и ще ги издаде — нападатъ затвора и избиватъ и стражата, и него. Но при все туй, Даниловото име не излѣзе наявѣ...

Загрижи се много царството, особно църквата. Патриархъ Теодосий настоя, та въ 1360. година се събра въ Търново съборъ, на който присѫтствуваха: Иванъ Александъръ, двамата му сина Асѣнь и Иванъ Шишманъ, всички владици и много игумени и монаси отъ разнитѣ монастири. Проклеха и евреи, богомили, еретици, Варлаама и Акиндина, други осѫдиха на изгнание, а трима търновски евреи хулители осѫдиха на смъртъ. Туй рѣшение се написа съ червени слова на пергаментъ и се подтвърди съ царския печатъ. Забѣлѣжи се и въ царственнитѣ лѣтописи — да се помни довѣка и да се анатемосватъ въ литургията имената на отстѫпницитѣ и богохулцитѣ. Самъ разяреният народъ грабна отъ стражаритѣ единъ евреинъ, Исаака, кога го водѣха да го накажатъ, и го уби съ камъни и дървета; вторият, Еферъ, се похристиянчи, за да избѣгне смъртьта, а третия, Даниила, царьтъ помилва — тайно се мълвѣше изъ народа, че царицата го измолила — но му пъкъ отрѣзаха богохулния езикъ и ушитѣ, които не искатъ да чуятъ душеспасителното учение и правата вѣра — та всѣки да го познава и да го отбѣгва.

И тримата бѣха нѣкакви далечни сродници на царицата.

Слѣдъ смъртьта на Теодора, всичко донѣгдѣ утихна, но старата вражда у евреитѣ не бѣше съвсѣмъ умрѣла; напротивъ, тайно тлѣеше и растѣше.

Прѣдставяше имъ се сгоденъ случай за най-голѣма мъсть — сега или никога!

Къмъ туй се примѣсваше и другъ не по-маловаженъ мотивъ — чувството на самосъхранение. Тъй тѣ щѣха да се покажатъ добри на разяренитѣ турци; иначе,

Digitized by Google

и тѣ, слѣдъ прѣвзимане на Царевецъ и всрѣдъ рѣзнята, щѣха да загинатъ наредъ съ ненавистнитѣ българи: тѣхъ турцитѣ не познаваха, та и защо да правятъ разлика между евреи и християни? Всички тѣ сж гнусни невѣрници.

Наистина, мнозина богомили, други сектанти и боляри негодуваха — справедливо или не. Видѣхме, що говориха Симо, Смилъ, Милко; па и Пройчо и другаритѣ му, многажди се бѣха и побунвали, но сега за мигъ всички се спотаиха. За туй имаше много причини: злото, що сполетѣ Търново, донѣкждѣ отрѣзви доста глави разпалени и на видъ сближи донѣкждѣ вчерашни заклети врагове; страшно щѣше да стане, работитѣ се много объркваха; каква облага очакваха отъ турцитѣ? Добрѣ знаеха, какъ постжпваха тѣ съ покоренитѣ градове, села и народи. Но, главно, тѣ се страхуваха: въ туй отчаяно положение, въ тия извънредни обстоятелства, ако властьта усѣтѣше нѣщо, първо щѣше да изсѣче до единъ всички вжтрѣшни врагове, — споредъ нея причина на всички сегашни бѣдствия — и тогава да пустне турцитѣ. Туй и явно имъ го казваше. И никой не можеше да ѝ дири смѣтка за извършеното. Па и българитѣ го считаха унизително да работятъ съ едни евреи. При все туй, въ заговора косвено бѣха намѣсени нѣкои, но тѣ вѣщо пипаха и въ нищо не се ангажирваха, обясняваха съ забикалки нѣкои нѣща и дебнѣха, ако и най-малко нѣщо узнаеше властьта, тѣ първи щѣха да издадатъ съзаклетницитѣ. И Ирина бѣ намѣсена. Тя бѣ загатнала на евреитѣ: стига нѣкой да направи начало, мнозина недоволни боляри ще се сплотятъ около него. Пакъ и евреитѣ се боеха отъ българитѣ: лоши, добри, но въ критични минути тѣ сами щѣха да си пострадатъ. Навредъ правителствени шпиони зорко слѣдѣха всичко.

Въ заговора влизаха старцитѣ Еферъ и Даниилъ, двама новодошли кржмски евреи и още други нѣкои, но на чело бѣ Варнава — най-голѣмия Исааковъ синъ.

Digitized by Google

Варнава прѣди се зовеше Иосифъ, но се похристиянчи, само и само да замаскира по-добрѣ дѣянията си, и замѣни името си съ друго пакъ еврейско. Сега, видѣхме вечъ, той служеше въ стражата.

Както е извѣстно, другъ единъ Варнава бѣше самоотверженъ Исусовъ апостолъ.

Варавва пъкъ бѣше разбойникъ, когото Понтий Пилатъ прѣдаде на разяряната тълпа евреи, а по нейно силно настояване разпна Исуса. Другъ Исусовъ ученикъ се наричаше Варсава. Капризна игра въ съчетание на букви въ думитѣ — честа въ източнитѣ езици.

Разбира се, Еферъ тайно изповѣдваше пакъ прадѣдската си вѣра най-ревностно.

Слѣдъ дълги съвѣщания, най-сетнѣ, опрѣдѣли се планътъ на заговора.

Тайно прѣзъ една тъмна нощь Еферъ съ помощьта на Варнава избѣга въ турския станъ прѣзъ сѣверо-западната врата на крѣпостьта. Заведенъ при великия везиръ Али-паша, румелийския бейлеръ бей Фирузъ-паша и Хасанъ-паша, той подробно изказа името си, племето си, мѫкитѣ на своитѣ сънародници, положението на Царевецъ, роптанието на богомили и други недоволни боляри, заговора и съучастницитѣ му. Най-сетнѣ той съобщи: прѣзъ една тъмна нощь и щомъ избухне огънь въ Царевецъ, турцитѣ ще намѣрятъ отворена горѣказаната врата, — дѣто и стѣната бѣше най-низка. Тамъ други съзаклетници ги чакатъ. Стражата ще бѫде упита, пакъ и въ пожара мнозина войници ще бѫдатъ улисани и народътъ ще се смае. Всрѣдъ голѣмата врѣва и бъркотия, турцитѣ лесно ще нахлуятъ въ царевешкитѣ улици.

Въ Царевецъ, всрѣдъ голѣмата навалица и смѫтня, никой не забѣлѣжи отсѫтствието на и тъй непотрѣбния Ефера.

Синъ на поругано и постояно-прѣслѣдвано племе, насърдчанъ по-рано отъ майка си и отъ своитѣ съна-

Digitized by Google

родници — Варнава горѣше отъ жажда за мъсть; той искаше да мине за единъ отъ ония ветхозавѣтни еврейски херои, които възставаха противъ умразната власть: египетска, вавилонска, асирийска, персийска, филистимска, македонска, римска — единъ Мататия, единъ Юда Макавей, Самсонъ, Давидъ.

Кога убиха баща му, Варнава бѣше на десетина години, та печалната случка се дълбоко врѣза въ бистрата му паметь и винаги се мѣркаше прѣдъ него и го вълнуваше. Цѣли два дена кървавото синйо тѣло на баща му се търкаля изъ търновскитѣ улици и се гавриха съ него дори и дѣца, а кучета лизаха пролѣтата му кръвь. Не позволиха на нѣкои отъ своитѣ му да доближатъ до него, нито у дома му да го занесатъ и да извършатъ погребалния обредъ. Най-сетнѣ, Исааковия трупъ хвърлиха въ единъ трапъ за сметь. И тукъ не позволиха да приближи нѣкой. Да остане непогребанъ мъртвецъ се считаше много грѣшно у евреитѣ. Па и кой евреинъ тогава смѣеше да се мѣрне изъ улицата? И той би изпатилъ сѫщото. Разярената тълпа, прѣдвождана отъ монаси, буйствуваше: крѣщѣше диво и гонѣше дори и изъ кришнитѣ мѣста евреитѣ и ги заплашваше съ смъртъ за богохулното имъ учение и за прадѣдския имъ великъ грѣхъ, при все че самъ Христосъ на кръста бѣ молилъ Отца си да не вмѣня туй въ грѣхъ на тия, които поискаха неговата смъртъ, защото „не знаятъ, що правятъ“. Тия убийства, обаче, донѣкѫдѣ ги оправдаваха поради страха отъ разцѣплението, което евреитѣ можеха да внесатъ въ църквата, а косвено и въ държавата. Събориха и кѫщата на Исаака и още на нѣколцина други евреи. Тогава малкиятъ синъ още не можеше ясно да разбере, защо ставатъ всички тия работи и какво голѣмо прѣстѫпление бѣ направилъ баща му, та да бѫде тъй тежко наказанъ, но послѣ всичко проумѣ, лютиятъ черевъ на отмъщението загриза сърдцето му и изъ день въ день озлоблението у него растѣше, заедно съ годинитѣ. Често Варнава и на сънь

Digitized by Google

виждаше баща си: все тъй облѣнъ въ кърви, разрошенъ, съ раздрани дрехи се търкаля изъ улицата, или пъкъ лежи въ ямата, плаче, простира ржцѣ, моли се за помощь, мжчи се да изпъпли отъ тамъ, но безжалостенъ стражарь го мушне съ меча си, той изреве и изохка, па се струполи долѣ. А очитѣ му тъй изпжкнали и кръвясали, тѣлото му тъй жълто изпито и съ сини петна!... А нѣкога си тоя човѣкъ бѣше тъй добъръ, тъй милваше Иосифа-Варнава и му се радваше!... И до сутриньта Варнава не можеше да заспи, а постоянно въ леглото се обръщаше ту на една страна, ту на друга, потѣше се и само мислѣше, страшно мислѣше... Страшния сънь той не съобщаваше на майка си, и безъ туй вече съсипана: изново щѣше да я разтревожи.

Заживѣ окайно Авитала — Исааковата жена — отъ еврейско подаяние, но и то не стигаше. Да проси пъкъ бѣше много мжчно: щомъ дѣцата ѝ, или тя, си подадѣха глава изъ кжщата, въ която я бѣха прибрали нейни сродници — жени и дѣца ги гонѣха съ камъни да ги избиятъ, та главно туй подаяние събираше Даниилъ. Кога понѣкога Авитала си спомняше за царь, царица, или за нѣкои велможи, тя кълнѣше страшно и все плачеше — не можеше никакъ да прѣжали злощастния си мжжъ, още повече като бѣше тъй трагично загиналъ. Варнава пъкъ присторено ги отминуваше съ почить, но, особно вечерь, отдалечъ се спираше подпрѣнъ о нѣкой зидъ срѣщу царскитѣ чертози, дълбоко се замисляше, или пъкъ промълвѣше нѣкои страшни закани, па изведнажъ се стрѣсваше, озъртащъ се да го не е видѣлъ или чулъ нѣкой, и съ тжжно наведена глава и развълнуванъ отминуваше.

Злото рано сполетѣ Авитала, — отъ часа, когато тя мислѣше да добрува съ прѣдания си съпругъ. И тя му бѣше прѣданна отъ сърце и душа. Съ голѣма любовь се бѣха взели. На грижитѣ ѝ още бѣха остали стари неджгави свекъръ и свекърва. Но скоро тѣ се отърваха отъ свѣта — единъ слѣдъ другъ измрѣха.

Digitized by Google

Прѣзъ зимнитѣ дълги студени нощи вдовицата майка събираше около себе да ги топли съ дъха си и съ снагата си своитѣ болни, гладни и покрити съ струпи и дрипи дѣца и въ тъмнината разправяше имъ вечъ хилядни пѫть случката съ нещастния имъ баща и пакъ плачеше и кълнѣше страшно. Съ нея плачеха и дѣцата.

Най-сетнѣ, отъ жаль и бѣднотия Авитала умрѣ. Послѣднитѣ ѝ думи бѣха: „Иосифе, отмъсти за татка, майка, сестра, братя, народъ. Заклинамъ те въ Адонай — Савaотъ. Нека той подкрѣпи мишцата ти!...“

По-малкитѣ отъ Варнава дѣца се пръснаха по разни еврейски кѫщи. Варнава остана самъ, свободенъ. Той сега всецѣло се прѣдаде на дѣлото.

Съзаклетницитѣ се готвѣха тайно и енергично: постоянно обмисляха плана и способа на изпълнението му и чакаха само сгодния часъ. Понѣкога и Ирина имъ съобщаваше по нѣщо ново.

II.

Интименъ разговоръ. — Обзалогъ.

Отъ когато Добромиръ се видѣ съ Слава и съ Макрина, бѣха се изминали вечъ цѣли два дена.

Страшната мисъль се бѣ забила като гвоздей въ главата му, вълнуваше го страшно, безъ минута покой. Добромиръ обмисляше хиляди начини, какъ по-сполучливо да я изпълни. Той се бѣше страшно заклелъ, прѣдъ и най-голѣми прѣчки нѣмаше да отстѫпи, даже и не еднажъ да умре. Постоянно Слава се мѣркаше прѣдъ очитѣ му блѣда, разплакана. Забравяше да яде, па и сънь го не хващаше. Често — денѣ и нощѣ — другаритѣ му и Иванишъ го виждаха самъ, умисленъ, натѫженъ, ходи разсѣяно, впилъ очи въ земя, или къмъ турския станъ. Никой нищо не подозрѣ. Та и всички бѣха слисани отъ злощастията. Ужасно смути Добро-

Digitized by Google

мира и туй, що чу отъ Макрина. Демонътъ на ревностьта замячи люто сърдцето му. Нито си бѣ нѣкога помислилъ, че туй можеше да се случи. Той дирѣше врѣме да се обясни приятелски съ Иваниша, но какъ, кога и дѣ? — и самъ той не знаеше. Но все пакъ той си прѣдполагаше, че тукъ има нѣкаква грѣшка, нѣкакво недоразумѣние: сърдцето му мячно искаше да повѣрва чуеното, а пъкъ и не допускаше че Макрина го лъже.

Тая вечерь, като напукъ, и врѣмето се развали: още слѣдъ пладня небето се помрачи. Отдалечъ долетяваше свѣткавица и глухъ подземенъ тътенъ.

И друга по-страшна буря приближаваше: рѣшителниятъ бой, неизбѣжната, ужасна развръзка.

Мрачната нощь се прѣполови. Пѣтлитѣ запѣха. Смѣни се втора стража.

По реда си сега Добромиръ и Иванишъ пазѣха при Главната врата на Царевецъ.

Тѣ бѣха отдавнашни нераздѣлни приятели. Наистина, родителитѣ имъ не бѣха сродници, но си живѣеха повече отъ такива. Често си ходѣха на гости и на гощавки, па и по монастиритѣ прѣкарваха весело по нѣколко дена. На врѣмето Радославовица и Иванишовата майка бѣха добри приятелки. Познанството най-първо бѣ почнало тъй: нѣвга си бащата на първата бѣ извадилъ малката Кера — по-сетнѣ Иванишова майка — като била паднала въ Янтра. Край Радослава, Иванишовътъ баща, Вълканъ, се сприятели и съ Семира. Кога сетнѣ, по интригитѣ на първия царски постелникъ, Вълканъ падна въ немилость, Радославъ и Семиръ, влиятелни боляри, се силно застѫпиха за него, но царьтъ оста непоколебимъ, и женски пръстъ се бѣ намѣсилъ противъ Вълкана. Кога тоя умрѣ, Радославъ често се притичаше въ нуждитѣ на сѣмейството му, а слѣдъ като умрѣ пъкъ и Радославовица, Добромиръ отиваше у Иванишови, и Кера му се радваше и го милваше.

Приятелството между двамата момци се усили още повече въ войскарството. Заедно лѣгаха и ставаха, за-

Digitized by Google

едно и дѣлѣха радости, мѫки и лишения въ биткитѣ. При Никополъ Добромиръ бѣ загиналъ, ако Иванишъ не се бѣ притекълъ и съ рискъ на живота си не бѣше го отървалъ отъ заградилитѣ го еничари. Иванишъ получи рана, отъ която послѣ дълго страда.

Естествено, на такъвъ добъръ приятель Добромиръ трѣбваше отдавна да разкрие своята тайна, но той туй досега не бѣ направилъ: едно, отъ свѣнь и, друго, отъ нѣкакво необяснимо състрадание къмъ бѣдния Иваниша. При все туй, понѣкога, особно сега въ дългитѣ тегостни часове на стража, се наканѣше да открие сърдцето и душата си, но все оставяше за другъ пѫть, и тъй се отминуваше. Ала въ сегашното критическо врѣме той самъ виждаше, че трѣбва да направи туй и се готвѣше.

Отъ прѣди 6—7 дена и Иванишъ бѣ станалъ умисленъ, мраченъ и странѣше отъ приятеля си. Наистина, Ирина бѣ благоразсѫдила да скрие отъ него всичко, но една вечерь Кера му загатна за Добромира и Слава нѣкои работи, които бѣ позачула. Иванишъ се смути... Но положително въ нищо не бѣше увѣренъ...

Добромиръ бѣ забѣлѣжилъ тая промѣна у Иваниша, ала туй никакъ го не очуди: такова бѣше общото настроение.

Тая вечерь стана и друго нѣщо, което усили подозрѣнията на Иваниша и разтресе цѣлото му сѫществувание и всрѣдъ тия тревожни дни. Кога се връщаше на поста си, въ мрака до вратата съзрѣ двѣ лица, които нѣщо си шепнѣха. Той бързо се дръпна назадъ и ги прислуша. Тѣ го не видѣха. Едното лице бѣ Добромиръ, а другото — непознато: бѣ обвито въ дълго черно расо и забулено съ черна голѣма кърпа. Иванишъ чу добрѣ, какъ туй лице съ тънъкъ гласъ произнесе нѣколко пѫти името на Слава. Повече нѣщо не можа да чуе отъ вълнение. Кога слѣдъ малко лицето отмина, Иванишъ сгушенъ въ мрака, го изгледа добрѣ; по хо́да и по снагата позна, че туй е жена. Даже за минута помисли да

Digitized by Google

не бѫде сама Слава. Туй бѣше Макрина. Отначало Иванишъ помисли да спре непознатата и да я разпита, що дири сега тукъ и по това врѣме, но се разостави отъ туй.

Сега службата повелително бѣ събрала заедно и Добромира и Иваниша. Тѣ стоеха умислени и, сѣкашъ, всѣки се страхуваше да погледне другаря си право въ очи. Благодарение на мрака, че ги не издаде. Опасно бѣше турцитѣ, възползувани отъ гѫстата тъмнина, да не нападнатъ вкупно Царевецъ и да го прѣвзематъ. Къмъ привечерь тѣ се бѣха раздвижили въ стана и околностьта. Но прѣдъ страха отъ приближаващия разгромъ, отъ неизвѣстностьта, отъ мисъльта за животъ се изпрѣчваше друга — много по̀-страшна...

Тъй мина доста врѣме.

Най-сетнѣ Иванишъ наруши убийственото мълчание.

— Добромире, — проговори той тѫжно и плачевно, приближи се до него, хвана го за рамо и понечи да го погледне въ очи, но не отрая — тежко ми е на душата! Сега всрѣдъ тая тъмнина и усамотение, трѣбва да си поговоримъ като никога...

Иванишъ млъкна задавенъ отъ вълнение.

Добромиръ, изтръпналъ, сѫщо мълчеше и нетърпѣливо чакаше, какво ще чуе.

—...Да, братко, — продължи Иванишъ — вечъ всичко е свършено. Печална ще бѫде нашата участь... Сега — на послѣдния часъ, може-би, и на свободно — искамъ да поговоря съ тебе като братъ, и искамъ да...

Мълчание.

— Добромире, братко; ти мълчишъ... Искамъ да ти открия една тайна...

Добромиръ все мълчеше и излека трепервѣше.

— Братко, говори! Сами сме тукъ! — замоли убѣдително и съ още по̀-развълнуванъ гласъ Иванишъ и подозрѣнието му почна да расте.

— Да, Иванише, ти обичашъ... ти обичашъ една... мома! избъбра развълнуванъ Добромиръ и се изкашли: топка се бѣше събрала на гърлото му.

Digitized by Google

Иванишъ пъкъ сега мълчеше смаянъ.

— А тя сподѣля ли твоитѣ мисли, мечти? Срѣщалъ ли си се съ нея? попита Добромиръ.

Иванишъ пакъ мълчеше: чудѣше се, що да каже. Той скри отъ Добромира, туй що прѣди малко бѣ чулъ и видѣлъ.

— Откровенъ бѫди...

— Момата не съмъ въ очи погледналъ, но ме увѣрява не еднажъ... едвамъ издума Иванишъ.

— Кой?

— Една жена!...

— Да, зная! И тая жена и тая сводница се казва Ирина! избухна ядно Добромиръ и изтри потно чело.

Сега той всичко разбра. Сѣкашъ, прѣдъ него се разкри страшна пропасть и нѣкой го тласна въ нея, или нѣкой заби ножъ въ сърдцето му. Той съ голѣмо усилие едвамъ прикриваше вълнението си. Значи, Макрининитѣ думи бѣха вѣрни.

— Какъ, Добромире, извика смаянъ Иванишъ — та ти всичко си знаялъ, а си таилъ отъ мене толкова врѣме?!

Пакъ ново по-дълго мълчание.

— Иванише, проговори болезнено Добромиръ и въздъхна издълбоко — съдбата, или, по-добрѣ, други лоши хора кръстосаха нашитѣ интереси, подиграха се съ нашитѣ най-свети чувства, сѫмо и сѫмо да ни смразятъ... Ужасна игра изиграха съ насъ, които никакво зло не сме сторили тѣмъ, па — и никому. Подиграха се и съ честьта на едно невинно момиче...

— Добромире, братко, открий сърдцето си прѣдъ мене, като прѣдъ Бога! Ти си много развълнуванъ. Значи, че и ти... тая мома... Не отричашъ: значи, налучкахъ. Боли те приятелското сърдце да признаешъ прѣдъ мене явно туй... Азъ въ тая работа съмъ невиненъ... Майка ѝ... пакъ и Ирина...

На Иваниша се сплете езикътъ. Слѣдъ малко той продължи:

Digitized by Google

— Да, ти я обичашъ, и — виждамъ — много! Ако и тя сподѣля тая ти обичь, тогава... Азъ и тебе толкова много обичамъ, щото открито ти заявявамъ, кълна ти се: отстѫпвамъ ти я! Съ тебе тя ще бѫде много по́-честита. Та какво съмъ азъ? Единъ бѣденъ сиракъ съ стара майка! Ако знаехъ по́-рано...

— Иванише, ти си една блага душа. Съ тебе всѣка мома би́ живѣла щастливо!... Азъ никога не съмъ забравилъ, па и догдѣ бѫда живъ, нѣма да забравя, че тебѣ длъжа живота си...

— Та и какво сме седнали да дѣлимъ Слава — го мрачно прѣсѣче Иванишъ: тя, може би, ще иде робиня!...

Изново се завъртѣ свѣтъ Добромиру, като чу името на своята възлюблена. Нѣкакъ свидно му стана, дори го доядѣ на Иваниша. Но, Боже мой, той произнесе туй име тъй спокойно, хладнокръвно! Толкозъ по́-добрѣ: човѣкъ, който горещо люби, тъй не би се изразилъ. Послѣ домѫчнѣ и дожалѣ Добромиру: наистина, и Слава що я очакѵваше?!

— Що каза ти? Слава робиня ли? Слава въ турски мръсни рѫцѣ?... Не, туй нѣма никога да стане! Кълна се въ Всемогущаго Бога! изкрѣщѣ свирепо Добромиръ и се удари силно въ гръди.

Но Добромиръ бѣ наддуманъ, той затрепера отъ страшна мисъль, която до сега тъй ясно не бѣ се изпрѣчвала отпрѣдѣ му: Иванишовитѣ думи бѣха вѣрни, убѣдителни, ужасни.

И двамата се умълчаха. Сѣки се страхуваше, що да говори, или пъкъ дирѣше въ ума си думи, но не ги намираше.

Всичко се вечъ проясни напълно. И най-малкото съмнѣние изчезна у Добромира.

— Да живѣехме въ по́-честити врѣмена — подзе Иванишъ — лесно щѣхме да се спогодимъ. Ако не жена нѣкому отъ насъ, Слава би му била мила сестра.

— Съ жребие ли щѣхме да рѣшимъ въпроса?

Digitized by Google

— Не, братко Добромире. Щѣхме да прѣдоставимъ на Слава тя да го рѣши: сама тя да си избере едного отъ двама ни. Туй е най-справедливо.

— Но ти забравяшъ, че тя нѣма свободно воля. Тя има майка, която напълно разполага съ нея, тя има и други сродници...

— Ехъ, казахъ ти: тогава щѣхме да му мислимъ! Но днесъ... първомъ друго намъ прѣдлежи да вършимъ... Отечеството гине, чувашъ ли? А ние двама съ тебе можемъ ли дà другъ обратъ на събитията, да спасимъ Царевецъ, народа, царството?...

— Можемъ! изкрѣщѣ Добромиръ. И тогазъ Слава ще принадлежи на най-достойния.

— Кой е той? попита нервно Иванишъ и въ тъмнината впи очи въ Добромира, да разбере по-скоро таинствената му мисъль, да узнае отговора.

Добромиръ мълчеше. Колебаеше се да открие, що бѣ обѣщалъ на Слава. Най-сетнѣ, посочи въ мрака къмъ турския станъ и избъбра натъртено:

— Който се вмъкне въ турския станъ и убие онуй младо турче Сюлеймана. Тамъ, тамъ е всичкото зло. Пашитѣ ще се смаятъ, войницитѣ ще се изплашатъ и оттеглятъ и царьтъ ще долети. Догдѣ Баязидъ узнае работата, всичко ще бѫде свършено. Тъй и отечеството ще бѫде освободено, и въпросътъ — миролюбиво рѣшенъ.

— Велика мисъль изкрѣщѣ Иванишъ. За туй заслужавашъ всѣка похвала, Добромире. Подвигътъ ще изкупи най-заслужено наградата... Но да не стане като на Косово? Обиличъ загина, па — и самъ краль Лазаръ...

— Но загина и кръвопиецътъ султанъ! го прѣсѣче Добромиръ, па шеговито добави: тукъ пъкъ може да загине само единъ болярски синъ... Доб-ро-миръ. Тогава и отъ никакво жребие не ще има нужда!

— Или — другъ: единъ бѣденъ вдовишки синъ... И-ва-нишъ!

— Или пъкъ, най-сетнѣ, и двамата, прибави Добромиръ.

Digitized by Google

Въ мига ослѣпителна синя свѣткавица ги огрѣ, и силно изтрещѣ надъ главитѣ имъ. И двамата се вдървиха на мѣстата. Наста още по-гъстъ мракъ.

Гръмъ и молния имаше и въ горещитѣ имъ глави.

Дълго врѣме мълчаха. Силна вътрѣшна борба имаше у всѣкиго, особно у Иваниша. Той бързо обмисляше опасната задача и винаги, щомъ я възприемѣше, едно слабо колебание се вкрадваше въ ума му, но се страхуваше да се не покаже слабъ прѣдъ другаря си. Добромиръ, обаче, отдавна се бѣ примирилъ съ нея.

Трѣбваше да се бърза, врѣме не оставаше. Отъ тая нощь по-благоприятна нѣдали другошъ би се прѣдставила. Пакъ и добрѣ бѣха настроени. Утрѣ, може би, щѣше да бѫде късно, или невъзможно, или пъкъ, най-сетнѣ, на бѣлия день щѣше да се появи колебание, или друго мнѣние да прѣодолѣе.

Послѣ дълго обмисляха плана за дѣйствието и изпълнението и отдѣ да минатъ. Изпърво̀мъ рѣшиха да се прѣдставятъ въ турския станъ, че бѣгатъ изъ Царевецъ отъ гладъ и тегло и че искатъ да станатъ еничари; послѣ намислиха да се прѣдставятъ ужъ за пратеници за капитулиране и миръ, но всичко туй отхвърлиха, като опасно, и най-сетнѣ рѣшиха: да се облѣкатъ въ еничарски дрехи и тъй да се вмъкнатъ неусѣтно въ турския станъ да убиятъ Сюлеймана и бързо да избѣгатъ. Мракътъ ги запазваше, па и на дъжда турцитѣ сѫ се прибрали въ шатритѣ. Една прѣчка и тукъ се явяваше: не знаеха турски, — но нищо.

Въ една стаичка до вратата имаше еничарски дрехи — отъ избититѣ еничари.

Изведнажъ Иванишъ разгледа оржжието си и избухна:

— Добромире, готовъ ли си?

— Готовъ!

— Да се закълнемъ!

— Да се закълнемъ!

И двамата кръстосаха мечоветѣ и издумаха:

— Заклеваме се въ Всемогѫщаго Бога.

Digitized by Google

Послѣ се прѣкръстиха и цѣлуваха мечоветѣ.

— Да вървимъ, Добромире!

— Да вървимъ! Нека Богъ съ своята крѣпка десница ни закриля и подпомага.

И двамата бързо тръгнаха и понечиха да влѣзатъ въ стаичката.

Отпрѣдѣ имъ се изстжпиха дѣдо Йончо и дѣдо Храбро. Обикаляха укрѣпленията, нѣмайки що да правятъ всрѣдъ голѣма мжка и неизвѣстностьта.

— Здравѣйте, момци! извика дѣдо Йончо. Нека Богъ ви поживи. Такива момци като васъ трѣбватъ сега на отечеството. Дързайте! Послѣ запита: какви вѣсти?

Другошъ момцитѣ обичаха да се поспратъ и пошегуватъ съ веселия дѣда Йонча, но сега, смаяни, развълнувани и гузни, наведоха глава.

— Никакви! промълви само Добромиръ, и послѣ добави полека въ себе, че и Иванишъ го не чу: утрѣ ще ги узнаете!

Слѣдъ като размѣниха още нѣкоя и друга дума, старцитѣ си отминаха нагорѣ, безъ нѣщо да подозрятъ; иначе, щѣха да спратъ момцитѣ дори и съ сила.

И таково бързо и опасно рѣшение можеха да взематъ сàмо такива юначни и доблестни момци, като Добромира и Иваниша. При туй се бѣше намѣсило и едно оскърбено младешко самолюбие и всѣки искаше да се покаже херой. Много опасна бѣше тая тѣхна постжпка и отъ турци, и отъ самитѣ военачалници. Но Добромиръ и Иванишъ си мислѣха, да сполучатъ и тогава непокорството имъ щѣше да се прости, — нѣщо повече: народътъ и потомството щѣше да ги величае, като юнаци, и да съставятъ за тѣхъ пѣсни и приказки. Тѣ отиваха да се жертвуватъ за почти пропадналото вечъ отечество, за Слава — още повече! И тя, кога узнае, какво ли щѣше да помисли и да каже? Да, ако падне нѣкой отъ тѣхъ, тя ще плаче. Ахъ, сладка е смъртьта за момъка, когато си прѣдстави, какъ горко ще плачатъ двѣ мили за него очи и сълзи ще обливатъ обайно лице!...

Digitized by Google

И наистина, освѣнъ тоя лудешки подвигъ, друго спасение не оставаше вечъ за нещастния Царевецъ! Но пъкъ и дали щѣше да се сполучи!

Но лъжеха се Иванишъ и Добромиръ: тѣ не бѣха сами. И друго лице чу високия разговоръ, който тѣ, увлѣчени и разгорещени, водиха. То бѣ зърнало прѣди и Макрина. Още отъ по-прѣди то нѣколко пхти се бѣ опитало да се сближи и сприятели съ нея, но тя все прѣзрително го отблъсваше.

Туй лице бѣше Варнава.

Като влизаше въ споменатата стаичка да прѣнася хлѣбъ за войницитѣ, той чу разговора, безъ нѣкой да го усѣти, и, като съобрази моментално, сгуши се на пода въ единъ кхтъ, злорадно и конвулсивно закри лице и съ неописана радость и задоволство прѣстори се на заспалъ, притаи дъха си и наостри уши да слуша.

Всичко чуто и видено бѣ голѣма изненада за Варнава. Работата се усложняваше; даже и съзаклетието можеше да има печаленъ край. Той рѣши всичко внимателно да слѣди...

Кога Добромиръ и Иванишъ излѣзоха изъ стаичката, Варнава хъркаше като закланъ. Тѣ го съзрѣха, но ни най-малко не се усъмниха въ нѣщо.

За да прикриятъ дѣйствията си и да осигурятъ сполуката, Варнава и нѣкои негови другари съзаклетници се показваха най-акуратни и най-дѣятелни борци въ отбраната. Нѣмаше и какво друго да правятъ: видѣхме по-рано, че тѣ много се боеха отъ властьта. Варнава, най-вече, бѣ спечелилъ обичь и довѣрие у всички военачалници и велможи, особно у Добромира и Иваниша. Освѣдоменъ по-рано отъ Ирина за съперничеството на двамата къмъ Слава, той съ зорко око наблюдаваше насталитѣ отпрѣди нѣколко дена студени обноски между довчерашнитѣ добри приятели. Той, хитрецъ, разбра, че отъ туй обстоятелство би могло да излѣзе нѣкаква полза, но каква и какъ, врѣмето, можеби, щѣше скоро да покаже. И той съ голѣмо нетърпѣние

Digitized by Google

очакваше сгодния случай. По едно врѣме той намисли да се намѣси между Добромира или между Иваниша, но отхвърли тази идея, за да не докачи честолюбието на нѣкого, тъй болѣзнено докачливо въ такива случаи. Никакъ не е приятно на влюбенитѣ да надниква нѣкой — кой и да би билъ — въ тайнитѣ кжтове на сърдцето имъ, още повече единъ подчиненъ. — Днесъ привечерь Варнава се пакъ срѣщà съ Даниила и дълго си обясняваха тайно съ ржцѣ. Борцитѣ, залисани въ отбраната и отъ страхъ, не съзираха гибельта, която тъй масторски бѣше вече подготвена тѣмъ.

III.

Изъ мрачината.

Главната и всички други врати на крѣпостьта бѣха заключени — ключоветѣ държеше кастрофилактъ Радославъ — залостени съ яки дебели греди и затрупани съ голѣми камъни, както се каза. Въ насталото усилно врѣме бдителностьта бѣше удвоена. Подъ смъртно наказание бѣ запрѣтено да се отварятъ вратитѣ и да излиза нѣкой изъ крѣпостьта безъ позволение на самия войвода Балдя. Та и Добромиръ и Иванишъ не можеха мина прѣзъ нѣкоя врата — даже и ако първиятъ би смогналъ да открадне отъ баща си, нѣщо абсолютно невъзможно, нѣкои ключове: трѣбваше голѣми и продължителни усилия и щѣше да се вдигне страшна врѣва, даже туй и да станѣше посрѣдъ нощь.

Тѣ хиляди пжти вечъ бѣха обикаляли крѣпостьта, та знаеха, гдѣ е най-сгодно за цѣлта имъ мѣсто.

Откъмъ юго-изтокъ на Царевецъ линията на естественитѣ и изкуствени укрѣпления слизаше низко по урвата. Тукъ се издигаха нови сгради отъ камъкъ и намѣсти тухли. Въ тѣхъ живѣеха стражари. Изпрѣди

Digitized by Google

тукъ се намираха други много стари сгради, но прѣди петь години турцитѣ ги изгориха. На нѣколко крачки оттукъ, надвѣсена надъ пропастьта къмъ Янтра, се издигаше двуетажна, сѫщо отъ камъкъ и варь, четвъртита островърха кула — Балдуиновата. Якитѣ ѝ дебели основи слизаха низко въ скалитѣ, и подъ нея долѣ до Янтра имаше кладенецъ, отдѣто понѣкога черпѣха вода за крѣпостьта. Въ горнята часть на тая кула пазѣха сѫщо войници, а долнята ѝ — бѣше тъмница. Тя бѣше тъмна, съ сводъ и дълга и широка по петь метра. Въ нея се влизаше сàмо прѣзъ една закржглена отгорѣ дупка, обърната къмъ Царевецъ, висока до метъръ и половина и широка до единъ метъръ. Тя служеше още и за прозорецъ, и за вентилаторъ. Прѣзъ нея затворникътъ едвамъ съзираше засмѣното сине небе, въздишаше и копнѣеше. Понѣкога сутринь прѣзъ дебелитѣ желѣзни прѣчки блѣсваше за мигъ нѣкой изгубенъ слънчевъ лжчъ и направѣше свѣтло търкало на срѣщната стѣна. Вмѣсто радость и животъ, тая благодатна свѣтлинка още повече сломяваше затворника, погълнатъ въ спомени за външния свѣтъ...

Тая усамотена сграда се виждаше отдалечъ и вдъхваше ужасъ на всички. Тя бѣ най-страшната тъмница. Тукъ затваряха насамѣ най-тежкитѣ прѣстжпници: държавни измѣнници и царски заклети врагове, дѣто и печално свършваха страдалческия си животъ и чиито вопли, псувни и клетви не можаха да проникнатъ прѣзъ дебелитѣ 75-сантиметрови стѣни. Тукъ прѣди близу два вѣка дълго стоя окованъ въ тежки вериги царьтъ на константинополскитѣ латини, Балдуинъ Фландърски, когото царь Калоянъ — страшилище за гърци и латинци — зароби при Одринъ (1205. г.). Послѣ стояха и други затворници, но кулата запази името на Балдуина, което свидѣтелствува за обаянието, съ което бѣ заобиколено името на тоя храбръ и гордъ рицарь, или пъкъ поради протегленитѣ отъ него мжки. Отначало Калоянъ се добрѣ отнасяше съ Балдуина, но послѣ се разгнѣви страшно и

Digitized by Google

заповѣда, та го хвърлиха въ тъмницата; а когато и тукъ не мируваше, заповѣда, та му отсѣкоха рѫцѣ и нозѣ и го хвърлиха отъ кулата долѣ въ една яма за смѣть, дѣто и на третиятъ день умрѣ въ страшни мѫки. За да може по-лесно да избѣгне, рицарьтъ се бѣ опиталъ да прилъсти царевата жена, хитрата кокетна и свирепа куманка. Послѣ калояновитѣ неприятели повториха историята на Иосифа съ жената на фараоновия началникъ Петефрия: ужъ, че сама куманката страстно любѣла Балдуина и че, кога той категорично я отритналъ, тя се разнѣвила и го оклеветила прѣдъ мѫжа си. Тѣ още говорѣха, че — подобно на Крума съ Никифорората глава — и Калоянъ направилъ отъ Балдуиновия черепъ чаша за пиене вино, както ужъ билъ направилъ такава чаша още и отъ главата на Бонифация, Монферарски маркграфъ, владѣлецъ на полусамостоятелното кралство въ Солунъ и убитъ отъ българитѣ въ една засада у Родопитѣ. — Въ тая тъмница стоя и узурпаторътъ Борилъ, племенникъ на Калояна и послѣ мѫжъ на жена му. Кога законниятъ наслѣдникъ на прѣстола, Иванъ Асѣнь II, се върна отъ Русия, дѣто бѣ избѣгалъ, неговитѣ привърженици обсадиха Търново. Слѣдъ дълго съпротивление, Борилъ се опита да избѣга, но при западната врата на крѣпостьта биде хванатъ, услѣпенъ и хвърленъ въ тъмницата. Тукъ още лежаха: Теодоръ Епирски — ако и за малко; Чоки — гдѣто бѣ и задушенъ, болярите Мирчо и Иванъ, татарски съмишленици, и много други.

Сега тъмницата бѣше праздна, а горѣ въ кулата, както и въ близкитѣ сгради, бѣше пълно съ войници. Едни бдѣха, други, изнурени отъ трудъ и мисли, почиваха или хъркаха въ съня, подслонени отъ слабия дъждъ.

Сѣверно пъкъ, близо до кулата се намираше източната врата на крѣпостьта.

Добромиръ и Иванишъ, носещи прикрито по вързопъ дрехи, се явиха тукъ, ужъ че обикалятъ стражата, както многажди го правѣха. Войницитѣ, одързостени отъ

Digitized by Google

тѣхното присѫтствие, ги посрѣщаха и поздравяваха, чакащи нѣкакви нови заповѣди, или пъкъ радостни вѣсти. Та и никой не би подозрѣлъ въ тѣхъ нѣщо прѣстѫпно!.. Но и тѣ не отговориха на поздравитѣ; тѣ желаеха сега никой да ги не безпокои. Най-сетнѣ, като отпратиха войницитѣ, които по длъгъ ги бѣха послѣдвали, останаха сами, закрилени отъ дълбокия мракъ. Налучканъ бѣ сгодниятъ моментъ. Бързо и двамата съблѣкоха дрехитѣ си, обвиха ги въ една връзка и ги хвърлиха далечъ долѣ въ пропастьта, облѣкоха еничарскитѣ дрехи, въоружиха се и на едно мѣсто, между Балдуинова кула и вратата, се спуснаха по стѣната и слѣдъ малко се изтъркулиха на мократа урва.

И сега, при тоя фаталенъ прагъ на смъртьта, никакво колебание не се появи въ разпаленитѣ глави на тия двама екзалтирани до край момци. Впрочемъ, тѣ не можеха вечъ да разсѫждаватъ, тѣ дѣйствуваха като автомати, подъ влиянието на нѣкоя невидима и непрѣодолима сила. Па и всѣки искаше да покаже себе си погорѣ отъ другаря си, а камо ли да прояви нѣкаква слабость или малодушие.

Варнава отдалечъ въ мрака ги слѣди внимателно, напрѣгащъ очи като лисица и слухтѣше. Слѣдъ нѣкое врѣме, той се присламчи до стѣната и надникна въ пропастьта. Долѣ се чернѣше нѣщо. Свѣткавица свѣтна, и той изгледа какъ то вървѣше напрѣдъ. Варнава ликуваше отъ радость. Той припна, та намѣри Даниила и дълго се обясняваха. Послѣ тѣ отидоха и съобщиха тайно за туй, първиятъ на Радослава, а вториятъ — на Ирина и Хариклия. Тия послѣднитѣ малко разбираха отъ мимикитѣ на Даниила, но прѣдугадиха, че се е случило нѣщо важно.

Иванишъ и Добромиръ стиснати крѣпко за ржцѣ вървѣха мълкомъ изъ гѫстия мракъ, и притаили дъха си, на всѣка крачка се ослушваха и озъртаха. Сегизътогизъ си пришепваха по нѣкоя дума, повече за окуражаване. Мѣстностьта познаваха добрѣ, но все пакъ

Digitized by Google

се пънѣха въ нѣкой камъкъ, храстъ, трапчинка, или се подлъзгваха, падаха въ калъта и пакъ ставаха.

По едно врѣме се смълчаха. Сѣкашъ, въ душата имъ наста едно отрѣзвение, чувството на самосъхрана силно заропта. Но никой не искаше да покаже нѣкаква слабость...

Още росѣше. Вредомъ бѣ глухо: на видъ грѣшната и многострадална земя почиваше. Високитѣ скали и укрѣпления на Царевецъ се издигаха печално, като таинствени свинкси, и тукъ-тамъ блѣщукаше свѣтлинка. Въ турския главенъ станъ свѣтѣха огньове, мѣркаха се прѣдъ тѣхъ хора и долиташе нѣкакъвъ неопрѣдѣленъ шумъ. Туй мѣсто бѣ прицѣлна точка на двамата юнаци. Отъ врѣме на врѣме свѣтлосиня ослѣпителна свѣтлина, като нѣкое огромно свѣтло кълбо огрѣваше и небе, и околнитѣ усамотени, настръхнали гребени и върхове — цѣлата околность се промѣняше — и въ мигъ наставаше ужасенъ още по-голѣмъ мракъ, и гръмотевица изтрѣщяваше пакъ силно, ехото се разнасяше и повтаряше изъ долини и по хълмове. Сѣкашъ, и небето се гнѣвѣше, но не можеше да се разбере неговиятъ таинственъ езикъ. Иванишъ и Добромиръ бързо падаха наземи да ги не забѣлѣжи нѣкой. Всѣки храстъ, всѣки камъкъ имъ се прѣдставяше като притаенъ врагъ, всѣки и най-малъкъ звукъ имъ се прѣдставяше гибеленъ. Страшна, бѣлѣжита нощь. Слѣдъ малко тѣ ставаха и пакъ тръгваха напрѣдъ. Добромиръ притискаше до гърдитѣ си кутийка съ обвити въ памукъ св. мощи, които нѣкогашъ бѣ му дала Харитина.

И двамата все пакъ бѣха заняти вътрѣшно съ свои мисли и грижи: Иванишъ си спомни своята стара майка, а Добромиръ, — Слава и прѣкарваше прѣзъ ума си страшната нощь, кога избѣга изъ великата лавра. И сега положението му не бѣше по-малко опасно.

— Ако сполучимъ, даже и да ни убиятъ, прошепна Добромиръ, увѣренъ съмъ, че ще спасимъ отечеството, ще си отдъхнатъ толкова клети хорица, които

Digitized by Google

сега страшно се изтезаватъ въ Царевецъ. Ще приказватъ за насъ всички изъ цѣло Българско, па и — извънъ него. Имената ни ще отбѣлѣжатъ въ лѣтописитѣ на царството и потомството съ признателность и почить ще ги споменува... „И Слава, кога чуе“... искаше да каже още той, но му се видѣ нѣкакъ свидно, и той се смълча смутенъ изново.

— И въ храмоветѣ ще ни пѣятъ вѣчна память! Добави шеговито Иванишъ, но излѣзе печално.

Приближаваха до Янтра, която служеше като демаркационна линия. Оттукъ нататъкъ бѣше сѫщинската опасность.

По едно врѣме до слуха имъ долетѣ нѣкакъвъ говоръ и —, сѣкашъ, шумъ отъ стѫпки. Тѣ изтръпнаха, спогледаха се въ мрака, колкото можаха, стиснаха инстинктивно ржцѣтѣ си и оржжието, сгушиха се въ едни храсти и притаиха дъхъ, разтреперани отъ неописуемъ страхъ. Сега за пръвъ пѫть явно се разколеба у тѣхъ твърдата вѣра въ силитѣ имъ, въ сполучливия изходъ на светото дѣло. Въ мигъ помислиха да се върнатъ. Но знаеха, че сега и въ Царевецъ ги очаква тежко наказание. Сърдцата имъ силно тупаха, кръвьта бучеше въ ушитѣ имъ. Нетърпѣливо очакваха, какво ще стане.

Звукътъ на стѫпкитѣ ставаше по-ясенъ. Значи, лицето — или лицата, защото не се още знаеше, колцина сѫ — се приближаваше къмъ тѣхъ. Слѣдъ малко отдалечъ въ мрака се изрисува силуетъ, като нѣкое магическо видѣние.

Въ мигъ свѣткавица пакъ огрѣ, и отпрѣдѣ си на двадесетина крачки видѣха човѣкъ едъръ, гологлавъ, рошавъ, брадатъ, дрипавъ — сѣкашъ нѣкой призракъ или зълъ духъ, избѣгалъ изъ нѣкоя вълшебна прѣизподня. Въ този потаенъ часъ и при тая обстановка и размирни врѣмена — туй би ужасило и най-голѣмия юнакъ.

Злокобна срѣща!

Непознатиятъ бързо отмина напрѣдъ, като съ боситѣ си крака мачкаше калта. Види се, нѣщо ядѣше,

Digitized by Google

защото силно мласкаше като нѣкое животно. Слѣдъ малко той на чудесенъ гласъ затананика нѣкаква си черковна пѣсень и, като разсѣяно махаше дългитѣ си ржцѣ, — сѣкашъ се борѣше съ невидими духове — изчезна въ мрака.

Отдѣ идѣше туй чудовище, което тъй свободно се разхожда сега изъ околностьта? Що бѣше то? Нѣкой нещастенъ българинъ или прѣправенъ турчинъ шпионинъ? Но туй не бѣше турчинъ? Не можеше ли имъ нѣщо напакости, или — помогна? Добромиръ и Иванишъ се чудѣха и не можàха да отгадаятъ. Най-сетнѣ, тѣ се поокопитиха, отдъхнаха си свободно и изново тръгнаха дебнешкомъ въ мрака въ посока противоположна отъ непознатия. Сега за минута ги досрамѣ даже, задѣто се уплашиха и че въ ума имъ се бѣ мѣрнала прѣстжпна мисъль за връщане.

Изминаха още нѣколко крачки напрѣдъ. Съ очи привикнали на мрака, тѣ различаваха отчетливо околнитѣ прѣдмети. Навредъ — гробовна тишина.

Минаха Янтра и приближиха до една отдавна вечъ прѣзрѣла нива до самата рѣка.

Въ мигъ се обади по турски гласъ:

— Кой е?

Никой му не отговори.

Гласътъ се повтори и потрети и пакъ оста безъ отговоръ.

Дигна се врѣва: възъ Добромира и Иваниша се спуснаха нѣколцина непознати. Туй бѣха 3—4 еничари.

Възползувани сжщо отъ мрака, и тѣ отиваха къмъ крѣпостьта. Очакваха уговорения отъ съзаклетницитѣ въ Царевецъ знакъ. При свѣткавицата тѣ още отдалечъ бѣха съзрѣли Добромира и Иваниша и, притаени задъ грамада камъни, ги яростно чакаха съ извадени ятагани. Тѣ не можàха да различатъ дрехитѣ имъ. Отъ друга страна знаеха добрѣ мѣстата и разположението на прѣднитѣ стражи и нощнитѣ заповѣди.

Digitized by Google

Сборичкаха се мълкомъ. Почна се яростна неравна борба. Еничаритѣ не искаха тъй рано да ги убиватъ, прѣди да изтръгнатъ отъ тѣхъ нѣкои важни свѣдѣния, но трѣбваше пъкъ и да се защитаватъ. Захвучаха въ въздуха ятагани. Иванишъ се подлузна и падна. Еничаритѣ го притиснаха, взеха му оржжието и го съсѣкоха, безъ дума да каже. Тѣ бързо пипаха. Кръвьта му опръска и Добромира. Врѣвата още повече се усили.

И тоя бѣ поваленъ наземи. Единъ еничаринъ замахна и връзъ него съ сабята си, но тя се отплесна и закачи Добромира въ раненото по-прѣди рамо. Тъкмо да замахне втори пать, въ мрака отдалечъ се зачу другъ дивъ викъ и слѣдъ малко — и стжпки.

Еничаритѣ, като помислиха, че Добромиру и Иванишу идатъ на помощь другаритѣ имъ, които сж вървѣли отзадъ, и като се боеха да не бждатъ заградени или по-нататъкъ да не паднатъ тѣ сами въ засада — разбѣгаха се, кой кждѣто видѣ.

Възползуванъ отъ туй, Добромиръ скочи бързо на нозѣ. Той бѣ слисанъ. Що стана, и самъ нищо не разбра. Слѣдъ малко той се поокопити, разгледа, дѣ се намира, и се ослуша. Той оставаше живъ, но всрѣдъ дълбокия мракъ и ужасната сега тишина оставаше самъ. Какво да прави, кждѣ да върви — не знаеше. До него лежеше Иванишъ. Той го побутна и му проговори. Усѣти, че нѣщо топло и мокро оплѣска ржцѣтѣ му. Но другарьтъ му бѣше вечъ мъртъвъ. Добромиръ разбра за мигъ всичко, що бѣ станало, скжса и хвърли еничарскитѣ дрехи, па, като яко стискаше съ окървавени ржцѣ меча си, хукна като лудъ изъ мрака да се добере, ако може, до Царевецъ.

Наста пакъ таинствена ужасна тишина. Всички хора, сѣкашъ, потънаха въ земята, или като нѣкакви призраци отлетѣха въ въздуха, или се изпариха въ него.

На поляната остана единъ човѣшки трупъ. Значи, всичката борба биде само за него.

Digitized by Google

Макарий — защото той бѣше — приближи до Иваниша, стоя дълго надъ него, огледва го, бута го съ кракъ, съ ржка, говори му, но като не получи никакъвъ отвѣтъ, замина изъ мрака, сочейки съ пръстъ турския станъ, Царевецъ и небето и пакъ изригваше безъ четъ най-мръсни псувни и най-страшни анатеми — противъ кого? и той самъ, може-би, не знаеше.

Добромиръ, блѣдъ като кърпа, смаянъ отъ страхъ, запжхтянъ и изнемощѣлъ, дълго врѣме се лута насамънатамъ като въ нѣкой омагйосанъ кржгъ: вървѣ напрѣдъ, връща се назадъ и напраздно дири мѣстото, отдѣто бѣха слѣзли съ Иваниша. Нѣколко пжти дохажда до Янтра и пакъ се връща. Царевецъ ту се мѣрнѣше отпрѣдѣ му, ту се изгубваше. Кръвь течеше отъ рамото му и оставяше тайни дири по земята. Напраздно той се мжчеше да я спре. Почна да се разсъмва. Опасно бѣше и други турци да не настигнатъ Добромира. Найсетнѣ, той, виръ-вода, изнуренъ, се едвамъ довлѣче на споменатото мѣсто. Той чудесно бѣ излѣзълъ изъ устата на лъва. Всичко проживѣно въ нѣколко самo минути му се прѣдставяше смжтно, страшно. Отъ мислене главата му щѣше да се пръсне. Що стана и какъ тъй се отърва — и той самъ не можеше да си обясни. Нападателитѣ, сигурно, бѣха турци, но защо тъй скоро избѣгаха? Ами пъкъ онуй страшилище, що се мѣрна изъ мрака, кое бѣше? Имаше и друго нѣщо по-страшно: Иванишъ бѣше убитъ! Какъ се тъй замая Добромиръ? Сѣкашъ, че туй бѣше нѣкакъвъ страшенъ сънь, но не бѣше тъй! Или пъкъ бѣха халюцинации на нѣкой боленъ отъ тежка болесть?...

Кога още прѣзъ нощьта Радославъ узна страшната вѣсть за сина, силно се разтревожи. Та и постояно бѣше въ такова състояние. Мжчно му идѣше да повѣрва всичко туй. Като строго и убѣдително прѣпоржча на Ирина никому нищо да не казва, той припна та намѣри Варнава. И той му повтори сжщото. И нему прѣпоржча мълчание и го взе съ себе. Напраздно се лута Ра-

Digitized by Google

дославъ изъ цѣлъ Царевецъ: нигдѣ не намѣри ни Добромира, ни Иваниша. Пита и мнозина, но никой нищо опрѣдѣлено му не каза. Само дѣдо Йончо му съобщи, че прѣди 2—3 часа видѣлъ Добромира и Иваниша при Главната врата и че нѣщо бързали. Радославъ дойде и при Балдуиновата кула. И тукъ войницитѣ изповѣдаха, че прѣди 1—2 часа се мѣрнали при тѣхъ Добромиръ и Иванишъ. Единъ отъ тѣхъ каза, че всѣки носѣлъ подъ мишница нѣщо обвито. Страхътъ на Радослава се увеличи: ни Варнава, ни войницитѣ можеха да лъжатъ великия военачалникъ кастрофилакта Радослава. Той дойде на споменатото мѣсто; съ стиснато сърдце се взира въ мрака, напрѣгà слухъ, но нищо не чу и не видѣ. Тъй той стоя дълго врѣме и до него смирено застаналъ Варнава.

На изтокъ се пукаше зора — кървава!

По едно врѣме въ дрезгавината Радославъ видѣ, че долѣ около крѣпостьта се лута човѣкъ, послѣ дойде до вратата заудря и завика съ слабъ гласъ.

Радославъ изтръпна: той позна сина. Вдигна се голѣмъ шумъ. Притекоха се и уплашенитѣ войници десетници, стотници и нѣкои военачалници. И тѣ познаха Добромира.

Изъ турския станъ еничаритѣ се бѣха вечъ разшавали и почнаха да се пръскатъ изъ околностьта. Нѣкои вечъ бѣха до Янтра.

Бързайки, съ голѣма мжка изкачиха Добромира съ вжжа горѣ въ крѣпостьта.

— Братко Иванише, промълви въ себе тоя, като се видѣ на безопасность, заплака и зарида. Азъ не можахъ да те отърва, както — ти мене нѣкога. Не, азъ те заведохъ на явна смърть, прѣдадохъ те врагу. Прости, братко!...

Атмосферата неусѣтно се проясняваше. Надъ ясно-отбѣлѣжената черна линия на хоризонта се показа слѣдъ малко слънцето, голѣмо, ясно-очъртано и червеникаво, подобно на новъ мѣденъ саханъ. Колкото по-

Digitized by Google

високо се издигаше, то ставаше все по-жълто; пожълтяваше наоколо му и небето. — Настръхналата грѣшна земя посрѣщаше и тоя Божи день.

Всички заобиколиха и заогледваха окървавения Добромира, едни го окайваха, а други го подозрително изгледваха и го обтрупваха съ въпроси, но той нищо не отговаряше. Та и що да каже? Бѣше го и ядъ, и срамъ, и жаль. Върху му сега лежеше и тежко наказание за прѣстѫпената заповѣдь...

Приближи се до сина намръщенъ и разтреперанъ и старият Радославъ. Отъ дълга борба, грижи и мисъль той бѣше отмалѣлъ. Случката пъкъ съ Добромира съвсѣмъ го сломи.

— Що стори ти, нещастнико?! Можа само да проговори той и политна отъ вълнение.

Добромиръ все пакъ мълчеше, блѣдъ и навелъ надолѣ очи.

Веднага пристигнаха и Евтимий и боляритѣ. Всички бѣха слисани.

Самъ Евтимий съ своя благъ и тихъ говоръ задаваше Добромиру въпроситѣ.

Сега тоя чистосърдечно и най-подробно разправи скроения съ Иваниша планъ и всичко, що отпослѣ се случи. Разправи и за непознатия. Но той скри главния мотивъ за тоя подвигъ — съревнованието и любовьта на двамата къмъ Слава.

Убѣдително говорѣше Добромиръ. Мнозинството велможи го повѣрваха, други наведоха глава и се замислиха.

Едничъкъ непрѣклоненъ оставаше Радославъ и прѣдлагаше най-строги наказания за сина. Натѫженъ бѣше много той и отъ ядъ скърцаше зѫби, па се дълбоко замисляше. Не можеше да прѣнесе тоя позоръ на неговото честно и съ нищо неопетнено до сега име. Лютъ черевъ гризѣше сърдцето, съвѣстьта му: може-би, Добромиръ и Иванишъ, подкупени отъ богомили или отъ други недоволни боляри, сѫ искали да прѣдадатъ

Digitized by Google

на турцитѣ крѣпостьта. И безъ туй постояно се носѣше слухъ за прѣдаване. И да не е тъй, сега туй щѣха да му го кажатъ право въ очи неговитѣ заклети врагове. Приятелитѣ му пъкъ само отъ състрадание щѣха да замълчатъ. Сега чакъ си обясняваше той, защо сипъ му бѣше станалъ тъй мраченъ, умисленъ, подозрителенъ отъ нѣколко дена. Ами какъ пъкъ да погледне нещастната Иванишова майка, какво да ѝ говори, какъ да я утѣшава? Разказътъ за нѣкакво чудовище му се виждаше не добрѣ скроена дѣтинска измислица и още повече усиляше подозрѣнието му и увеличаваше вината на Добромира. Но, по-сетнѣ, въ сѫда всичко щѣше да се разкрие... Волно-неволно, Добромиръ най послѣ щѣше да изповѣда истината, да признае вината си и тогава нека изпита всички строгости на закона.

По Радославова заповѣдь, Добромира туриха подъ строгъ затворъ за нарушение военната дисциплина, и то въ военно врѣме. Тамъ щѣха да цѣрятъ и раната му и послѣ да се яви прѣдъ военния сѫдъ. Други тълпи смаянъ народъ се стичаше да гледа, кога откарваха Добромира. Нѣкои се много изплашиха отъ чуеното за непознатия.

Нови строги разпоредби се дадоха за днесъ по цѣлата крѣпость. Горѣ, въ свѣтлия просторъ звънливо зачурулика птица, нехайна, сѣкашъ, къмъ човѣшитѣ мъки и кланета долѣ, или пъкъ на непонятенъ езикъ се чуди и мае на всичко туй, що става долѣ, и кълне кръвожаднитѣ човѣци.

IV.

Трупътъ.

Долѣ подъ крѣпостьта до Янтра се чернѣше Иванишовътъ трупъ.

Бързо вѣстьта за нощѣшния походъ на Добромира и Иваниша и за убийството на послѣдния се разнесе

Digitized by Google

изъ цѣлъ Царевецъ като гръмъ изъ ведро небе, и всички заговориха и разно затълкуваха станалото. По скали и укрѣпления се натрупа уплашенъ народъ да гледа.

Изпървомъ рѣшиха да криятъ отъ Иванишова майка, но можеше ли се нѣщо укри отъ Варнава, Ирина и отъ толкова други войници и хора! Па и Ирина още прѣзъ нощьта отиде и съобщи на Кера всичко. Самъ Радославъ виждаше, че трѣбва да се съобщи на майката, та се запжти къмъ нея и да извърши туй съ заобикалки. Кога влѣзе вжжщи, той свари много хора, роднини и съсѣди — между тѣхъ и Ирина — и голѣмъ шумъ: нещастна Кера плачеше високо и се удряше въ глава. Наистина, тя уважаваше Радослава, но не можа да се стърпи и изрече противъ сина му проклетии. Радославъ се смая, каза нѣколко утѣшителни думи на Кера и че подробно ще се изслѣдва работата и виновнятъ ще бжде най-тежко наказанъ, па посраменъ, умисленъ и навелъ глава си излѣзе.

Затече се Кера, дойде на скалата и пакъ записка, като гледаше трупа. Искаше да отиде при него и да го вземе, но я не пускаха; и невъзможно бѣ: отдѣ щѣше да излѣзе изъ крѣпостьта? И самитѣ военачалници искаха, бѣха длъжни да прибератъ трупа, но не могоха.

Варнава и Даниилъ сновѣха тукъ-тамъ и подслушваха, що се говори противъ Добромира и Радослава. Варнава още навредъ разправяше, какъ видѣлъ прѣзъ нощьта Добромира и Иваниша, че се скитали тайно изъ мрака и какъ най-сетнѣ се спуснали по стѣната.

Ирина пъкъ ядно и присторно, натжжена и разплакана придружаваше Кера и другитѣ Иванишови роднини. Тя открито и свободно разправяше надесно и налѣво, какво нѣкои-си говорѣли, че нарочно хитрецътъ Добромиръ извелъ изъ крѣпостьта Иваниша и го убилъ. Имали нѣкаква разпря помежду си...

Какъвъ шастливъ случай се прѣдстави на Ирина за интриги и отмъщение! Тя сега ликуваше вжтрѣшно.

Digitized by Google

Еничари доведоха конетѣ си да ги поятъ на Янтра. Тѣ отдалечъ обикаляха трупа, изглеждаха го сàмо и отминуваха.

Отдалечъ сапикасаха трупа и орли и се завиха бавно горѣ въ небето, стрѣлнали остъръ погледъ върху му.

Вчера мнозина бѣха видѣли, че изъ околностьта се скита дрипавъ, рошавъ човѣкъ и понѣкога високо крѣска. Всички се почудиха, кой е той. Дори и легенди съставиха за него.

Откато избѣга отъ лаврата, Макарий се кри нѣкое врѣме въ разорения монастирь св. Богородица Одигитрия, на св. Гора, но гладъ го принуди та излѣзе отъ тукъ.

Тоя скитникъ и сега като отъ невидѣно изщукна на пѫтеката, що водѣше къмъ св. Гора, послѣ дойде до полянката, застана надъ трупа и дълго го гледа.

Отдалечъ всички го добрѣ видѣха.

Надъ стѣната до Балдуинова кула бѣха се събрали старци и жени — изплашени и разплакани, между тѣхъ имаше монаси и монахини. На горещото слънце тѣ се нервно взираха далечъ и си размѣняха тѫжни мисли. Тукъ бѣха и Харитина и послушницата Макрина. И двѣтѣ, смаяни отъ страшната вѣсть, се щураха тукъ-тамъ да узнаятъ участьта на Добромира и да оборятъ и най-малкото противъ него обвинение, защото бѣха напълно убѣдени, че той е невиненъ и че всичко е подла измислица на лоши хора. Колко се тѣ страхуваха сега отъ Ирина! Тѣ искаха да прѣдупрѣдятъ и Слава, да не вѣрва нищо отъ туй, което чуе вкѫщи, ала бѣше невъзможно. — Харитина, още щомъ чу страшната новина, разтреперана и разплакана и запѫхтяна, припна да дири Радослава, но той бѣше въ военния съвѣтъ. Нѣщо положително не можà да научи и отъ нѣкои военачалници.

Въ горнята група ставаше тоя разговоръ по адресъ на непознатия:

— Пакъ ви казвамъ, туй е Макарий, познахъ го! — говорѣше монахъ Антимъ.

Digitized by Google

— Имашъ грѣшка! се обади авторитетно дѣдо Райко. Отдавна е той умрѣлъ; и коститѣ му сж вечъ изгнили. Многажди го поменуваха. Съсѣди бѣхме съ майка му. Еднажъ съ нѣкои негови сродници ходихме да го диримъ въ великата лавра. Игуменътъ отецъ Калиникъ ни посрѣщна много добрѣ, но ни каза, че Макарий умрѣлъ.

— Той не е лъгалъ, — разбиралъ е духовната смъртъ. Знаете, азъ дълго врѣме живѣхъ въ великата лавра. До сѣчьта, когато избѣгахме, Макарий лежеше въ тъмницата тамъ. Изпрѣди азъ държехъ ключоветѣ ѝ. Вѣрвайте, което ви казвамъ. Тогава, защо не поискахте отъ отца игумена да видите гроба на Макария? Щѣхте да разберете самата истина. Пакъ и прѣди нѣколко дена Макарий изскокна изъ тъмницата, и тогава го добрѣ изгледахъ, та да не кажете, че, като е дълго тамъ седѣлъ, не ще го позная.

— Ами откога и защо бѣше запрѣнъ? попитаха изведнажъ нѣколцина любопитни.

— Отдавна, и да изплаща тежки грѣхове! отговори важно Антимъ.

Присжтствуващитѣ се спогледаха очудено и изпитно, па мълкомъ наведоха очи къмъ земя.

— Но и тъй да е, Антиме, — се обади дѣдо Райко, — пакъ ще е убитъ въ завчерашната сѣчь у великата лавра, или пъкъ е живъ изгорѣлъ въ тъмницата.

— Може да е избѣгалъ!

— Холанъ, Антиме, искашъ само да се прѣпирашъ! Кажи тогава, че го е извелъ оттамъ нѣкой ангелъ, слѣдъ като му е свалилъ веригитѣ, както на апостолъ Петра. Но хайде да кажемъ, че е избѣгалъ... Турцитѣ пъкъ щѣха да го убиятъ, а тѣ, вижъ, нищо му не струватъ. Не, не, туй ще е нѣкой турски шпионинъ.

Възраженията и доказателствата на дѣда Райка бѣха убѣдителни. Монахътъ млъкна надвитъ. Но и той самъ се чудѣше, какъ Макарий не е изгорѣлъ или убитъ, и пакъ се взираше да изгледа още по-добрѣ не-

Digitized by Google

познатия, като и самъ почна да се съмнѣва и все бъбрѣше въ себе си:

— Сѫщиятъ Макарий!

— Възкръсналъ е!... Може да е билъ праведенъ! се обади дѣдо Герасимъ Евтимиевиятъ старъ приятель.

— Какви страшни работи ставатъ!... като прѣдъ Второ пришествие! се обади жално игуменката Харитина и се прѣкръсти. Боже, помилуй ни грѣшни!

Всички жени сѫщо нажалени я изгледаха, обзети отъ голѣмъ страхъ и се тоже закръстиха. Нѣкои се и разплакаха.

— Тъй, тъй, мати Харитино! — се обади Макрина, нажалена и съ овлажнѣли очи, сѫщо се кръстѣше и гледаше небето.

— Иди се надѣвай да извърши такова подло нѣщо Добромиръ! — се обади непознатъ женски гласъ изъ тълпата. Такова вършатъ болярскитѣ хрисими синове. Язъкъ за Иваниша и за клетата му майка...

— Добромиръ е невиненъ! извика Харитина. Той и Иванишъ сѫ жертва на нѣкакви чужди интриги и пъклени планове!

— Клевета, гнусна клевета хвърлятъ върху Добромира! изкрѣска още по-силно разтревожена Макрина.

— Послушнице, не е пътно ти да защищавашъ толкова горещо младия момъкъ и да ставашъ поржчитель за него. Откога се научи да приказвашъ тъй смѣло? Да нѣмате нѣкакви свръзки помежду? изпрѣче се сега баба Вела. — Тя одевѣ бѣ се обадила.

Прѣпирнята щѣше да се разпали, но бързо всички се смълчаха, защото вииманието имъ се прикова долѣ.

Откъмъ турския станъ се зададоха тълпа еничари, прѣдвождани отъ единъ началникъ Тѣ обградиха убития Иваниша и дълго нѣщо разискваха, като разгледваха мѣстностьта и сочеха къмъ Царевецъ.

Иванишовата майка изново силно записка...

И Евтимий, и всички военачалници, събрани горѣ въ Балдуиновата, кула, наблюдаваха съ трепетъ и съ зорко око всичко туй.

Digitized by Google

Макарий се приближи до еничаритѣ и ядно и крѣсливо заговори, като съ пръстъ сочеше ту убития, ту небето.

Изведнажъ еничаритѣ се струпаха върху Макария и го съсѣкоха.

Всички отъ Царевецъ, които гледаха, издадоха болезненъ викъ и пакъ заговориха и се запрѣпираха, кой бѣ тоя чуденъ човѣкъ...

Тъй свърши многострадалния си животъ тоя авантюристъ, тая буйна натура, достойна, може би, за съжаление и способна за велики дѣла — комуто, сигурно, обстоятелствата не позволиха да играе ролята и на единъ Иванко, на единъ Ивайло, Момчилъ, Хранославъ, пастирь Иванъ...

Еничаритѣ бързо отминаха къмъ стана си.

На равнището подъ жежкото слънце остаха сега два черни трупа.

Тамъ тѣ седѣха още цѣли два дена. Нощѣ се чуваше, какъ настръвенитѣ кучета страшно виеха около тѣхъ, не можейки да раздѣлятъ плячката си.

На третята сутринь на равнището се съзираха само нѣкакви кости.

А Кера, Иванишовата майка, прѣзъ всички дни и нощи и обиколена отъ другитѣ си дѣца, стоеше на скалата, впила постоянно очи въ умрѣлия синъ, пискаше неумълкно, удряше се въ глава, скубѣше си косата и лѣеше сълзи порой: не можеше поне да прибере своя милъ и нещастенъ синъ, да го притисне до себе още еднажъ и да го погребе. Прѣзъ всичкото врѣме тя не склопи очи и не тури троха хлѣбъ въ уста. Напраздно се мачеха да я утѣшатъ. Нѣколко пати тя, като въ полуда, припнѣше да се хвърли отъ скалата и да отиде при сина и съ нечувана сила отблъсваше войницитѣ и всички други, които едвамъ съ голѣма сила я одържаха.

Заедно съ нея плачеха и събранитѣ наоколо й жени, дѣца и старци, дори и огрубѣлитѣ войници.

Digitized by Google

V.

Пакъ у Семирови.

Иванишовата смъртъ даде на Ирина и Хариклия поводъ за нови и най-злъчни интриги: тѣ се още повече озлобиха, защото сега вечъ тѣхнитѣ планове, относно Слава, рухваха въ единъ мигъ.

Нещастната Слава, затворена вкѫщи и строго пазена, по цѣли дни и нощи плачеше неутѣшно и тайно за баща си. Голѣма неизвѣстность все я мѫчеше за Добромировата и за нейната участь, па — и за цѣло Търново. Тя чезнѣше, съхнѣше. Не знаеше нищо отъ туй поне, що става въ Царевецъ, но прѣдугаждаше, че никакъ не е добро. Кой да ѝ каже? И въ тия страшни врѣмена не можеше самà да тръгне изъ улицата, даже и ако отворѣше вратнята и избѣгнѣше. Хариклия и Ирина влизаха и излизаха, шепнѣха си нѣщо по гръцки, а нея не удостояваха ни съ дума, ни съ погледъ. Понѣкога — особно кога Хариклия и Ирина излизаха — тя прилнѣше до вратнята, назърне плахо прѣзъ пролукитѣ вънъ на улицата и пакъ бързо се върне жална, смутена. На всѣки часъ Слава треперѣше като листъ, че ще чуе нѣщо страшно. Много добрѣ помнѣше страшната клетва на Добромира, знаеше дѣ отива той и че ще я изпълни. Нѣколко пѫти тя сънувà навалица еничари, страшни великани, въоружени отъ глава до пети, съ кървави лица и всрѣдъ тѣхъ самъ Добромиръ, цѣлъ облѣнъ въ кърви, бори се да се отърве. Въ мигъ тя се стрѣсваше цѣла — въ потъ. Наистина, тя си отдъхваше за малко, понеже туй всичко бѣ само сънь, но до сутриньта тя не можеше да мигне, а само цѣлуваше пръстена и го обливаше съ сълзи горещи. Тя вѣрваше, че тия сънища сѫ лоши прѣдвѣстия. Петь дена, цѣли петь години бѣха се изминали откакъ Добромиръ се бѣ простилъ съ нея. Дали туй не щѣше да е за сетенъ пѫть?!...

Digitized by Google

Тежки минути прѣкарваше и баба Митра, главно не можеше да прѣжали сина. Разсвирепѣлата сега Хариклия я изпѫди да спи на двора, държеше я гладна по цѣлъ день и постоянно съ Ирина ругаеха нея и Слава, наричаха ги простаци, варвари, татарска и куманска кръвь. Само кога Хериклия и Ирина не бѣха удома, баба и внучка, прилѣпили глава до глава, свободно можеха да си поприкажатъ, да размѣнятъ мисли и скърби, да поплачатъ и да се раздуматъ, ако могатъ. Смаяни, отчаяни бѣха: положението бѣше извънредно лошо и никакъкъ добъръ изходъ не съзираха. Но все пакъ свѣнливата Слава не можеше да изкаже всичко, що тежеше на изкуфѣлото ѝ сърдце за Добромира...

Мѫжови сродници не дохождаха, Изпрѣди сѫмо понѣкога навѣстяваха Слава леля ѝ Петрана и Добромировата сестра Ана, когато ѝ оставаше малко свободно врѣме отъ четене молитви и житиета. Болничавата кротка Ана утѣшаваше Слава за баща ѝ, раздумваше я, па веднага се отвличаше да ѝ ревностно разправя надълго и широко за Бога, за неговото прѣдопрѣдѣление и неизчерпаемо милосердие и за бѫдещия блаженъ вѣченъ животъ на праведницитѣ горѣ на небето. Та и прѣдъ зоркия погледъ и напрегнатъ слухъ на Хариклия и Ирина кой би посмѣилъ нѣщо друго да каже? Тѣ явно ругаеха Ана, задаваха ѝ най-нелѣпи въпроси и я подиграваха, но тя — прѣдъ видъ на голѣмото зло, що бѣ постигнало Семировото сѣмейство — всичко благодушно извиняваше и прощаваше. Какви по-голѣми хули и мѫки прѣтърпѣ Исусъ Христосъ на кръста!

Още еднажъ-дважъ Евтимий, войвода Балдю, Радославъ и други боляри и монаси дойдоха да раздуматъ старата баба Митра, Хариклия и Слава, но биваха все студено посрѣщани и изпращани: Хариклия и Ирина добрѣ знаеха, за кого собствено идатъ. Дори тѣ мислѣха, че сѫ дошли да ги шпиониратъ.

Ирина насамѣ и ужъ подъ най-голѣма тайна и отъ Хариклия съобщи на Слава, че Иванишъ е убитъ и че

Digitized by Google

народътъ говорѣлъ, какво Добромиръ го извелъ съ измама извънъ крѣпостьта, убилъ го — и послѣ пакъ здравъ и читавъ се върналъ въ крѣпостьта — дрехитѣ и мечътъ му били кървави. Причинитѣ — неизвѣстни, но хората нѣщо загатвали... Тя не забрави да спомене и туй, че буйниятъ Добромиръ призналъ всичко прѣдъ висшия воененъ съвѣтъ, туренъ е подъ най-строгъ затворъ и билъ много умисленъ: чакало го тежко наказание. Запрѣнъ билъ и Радославъ... Много заплетени работи...

Слава приближнѣ, политна, сложи се нàземи и се хвана за глава. Зави й се свѣтъ. Слѣдъ доста врѣме се свѣсти. Сега тя изгуби най-малката надежда, която я крѣпѣше. Какъ всичко и най-мило до сърдцето се рушеше и падаше! Колко вѫтрѣшна болка произвеждаше туй! Всѣки новъ день носѣше по нѣщо все по́-лошо, по́-ужасно! Краятъ на бѣдитѣ не се виждаше. Злото бѣше безконечно. И какво ли имаше още страшно да става?!... Боже, Господи, да нолудѣе човѣкъ! Невъзможно е всичко да се изтърпи!...

Коварната гъркиня разкриви уста и изказа голѣмо съжаление за двамата юнаци, Добромира и Иваниша, особно за първия — като прѣзъ всичкото врѣме на разговора внимателно изподъ вѣжди изгледваше, що става у Слава. А Хариклия, притаено до вратата на съсѣдната стая, внимателно подслушваше.

Пълно отчаяние облада Слава. Устраши се отъ хората, които можеха да направятъ толкова зло. И тя самà много злѣ си бѣ изпатила — тя, която никому нищо лошо не бѣ направила. По́-сетнѣ, като се добрѣ окопити, тя се договѣди, че тукъ, безъ-друго, ще има тънка и много изкусно скроена интрига, или пъкъ отдавна готвено отъ врагове голѣмо прѣстъпление. Излиза наявѣ убитъ човѣкъ. Всичко туй, което начете Ирина, можеше ли да бѫде лъжа?... И Слава съкрушена, съ неописана болка на сърдце и страхъ се питаше въ себе: „Мигаръ Добромиръ е извършилъ всичко туй?... Ами

Digitized by Google

ако е истина всичко? Ако се е лъгала въ него? Ако той, наистина, е искалъ да излъсти една невинна и довѣрчива дѣвойка? Тя толкова слабо познаваше хората, свѣта!...“

Но единъ вѫтрѣшенъ гласъ силно протестираше: „Туй е невъзможно!“... Тя познаваше Добромира отпрѣди толкова врѣме!...

Да бѣ възможно, Слава искаше въ минутата да припне на улицата и отъ първото лице, което срѣщне, да узнае истината, па на чиято страна и да е тя.

И днесъ — 16. юлий — надвечерь, връщайки се отъ храма, Харитина и Ана наминаха да видятъ поболилата се Слава и баба Митра.

Тѣ свариха Слава по́-болна. Причината на туй не знаеха.

Харитина донесе нафора отъ петихлѣбието по случай утрѣшния праздникъ св. Марина, и каза, че споменали заедно съ другитѣ и Славиното име въ бдѣнието, па и утрѣ щѣли да го споменатъ въ литургията — за здравие и изцѣление.

Хариклия и Ирина се готвѣха да излѣзатъ нѣкѫдѣ, но се отказаха. Колко щѣше да бѫде добрѣ, ако ги нѣмаше сега тукъ?

Слѣдъ страшната случка съ Добромира и Иваниша, на Харитина яко не се отиваше у Семирови, но искаше да види именно сега Слава, пакъ и не можа да устои на Анинитѣ молби. И ни тя, ни Ана знаеха, че Ирина и Хариклия сѫ тъкмѣли Слава за Иваниша и че толкова мразятъ Добромира — този веселъ и симпатиченъ момъкъ. Сѫщо Харитина криеше отъ Ана станалото съ брата ѝ.

Кога Слава видѣ Харитина и Ана, поолекна ѝ, сѣкашъ, болката. Тя рѣши, както както, да ги поразпита нѣщо за Добромира. Мѫчеше се и по лицето имъ да отгатне нѣщо, но нищо нѣмà. Туй я малко одързости.

Digitized by Google

Както винаги говориха туй, онуй, но нѣкакъ въздържно, сериозно. Обаче, новинитѣ изобилствуваха.

Харитина заблагоразсѫди да не спомене нищо за Иваниша и Добромира прѣдъ Ана и Слава. Прѣдчувствуваща лошъ изходъ, игуменката нетърпѣливо се озърташе и бързаше, па и въ разговора се показваше доста весела и отстѫпчива.

Тъкмо да си тръгнатъ Харитина и Ана, ненадѣйно Ирина ехидно се усмихна и заговори, като гледаше игуменката право въ очитѣ — прѣдоволна, че ѝ се прѣдставя сгоденъ случай и че е налучкала момента:

— Светиня ти, какво днесъ толкова бързашъ?... Какви новини има?

— Никакви, все сѫщитѣ!... Положението остая все неизмѣнено.

Харитина побиха студени тръпки. Подозрѣние я замѫчи. Тя не одържа изпития погледъ на Ирина и смутено наведе глава.

— Ами какво ще кажешъ за оная новина?

— За коя? смънка Харитина и погледна плахо изподъ вѣжди Ана и Слава.

Харитина се намѣри въ голѣмо затруднение. Тя мислѣше, че и Слава нищо не знае отъ случката.

— Коя ли? питашъ! Не се прѣструвай!.. Позволи ми да ти кажа, прѣчиста майко: вие, монахинитѣ, сте майстори въ туй. Отвънъ прѣподобни, светици, а отвѫтрѣ — чрево адово.

Харитина, смутена, мълчеше. Сѣкашъ, четѣха ѝ обвинителенъ актъ.

— Не сте ли чули, бе джанѫмъ, какво си изпатилъ клети Иванишъ? запита повторно и натъртено Ирина, като все не отмѣстяше острия погледъ отъ игуменката. Язѫкъ за него и за клетата му майка!..

— Говорѣха нѣщо, ала не дадохъ никакво внимание — процѣди прѣзъ зѫби Харитина и пакъ крадешкомъ погледна Ана и Слава. Сега пъкъ горещъ потъ я изби.

Digitized by Google

— Казахъ, стига прѣструвки! Избухна ядно Ирина, и мургавото ѝ лице се страшно изкриви. Сега тя имаше голѣмъ куражъ. Какво да се крие, кога цѣлъ свѣтъ знае туй? Ти знаешъ много добрѣ всичко, ама нека и азъ ти го кажа. Ето каква била работата: завчера прѣзъ нощьта Добромиръ извелъ извънъ крѣпостьта Иваниша и го съсѣкълъ. Дрехитѣ и мечътъ му се оказали кървави...

Ана зашеметена стисна ржка на леля си, загледа я плахо и заплака. Заплака и Слава.

— Не е вѣрно, не е вѣрно! повтаряше смутено Харитина и езикътъ ѝ се плетѣше.

— Добромировитѣ буйства свѣтътъ отдавна знае, продължи Ирина, колкото и нѣкои лица да се стараеха да ги покриватъ — тя имаше голѣма охота да приказва — но сега още повече се увѣри въ тѣхъ. Рано или късно всичко потайно излиза наявѣ... Извинете... азъ забравихъ... Добромиръ е вашъ сродникъ... Ама пъкъ туй, що говоря, не съмъ го изсмукала изъ пръститѣ си. Пазилъ ме Господъ: мразя речено и казано... Народътъ го разправя, разправятъ го и самитѣ войници и вѣрни другари на Добромира; пакъ и самъ той, казватъ, призналъ всичко прѣдъ великия воененъ съвѣтъ!... Даже загатватъ, че ужъ самъ Радославъ далъ Добромиру ключа отъ вратата при Балдуиновата кула. Нѣщо го било ядъ на Евтимия и на велможитѣ, каралъ се силно съ тѣхъ. И самà азъ казвахъ на всички: „лъжа е всичко туй“ — ама... Дай Боже да излѣзе всичко тъй! Азъ и Кирà Хариклия ще се радваме наравно съ васъ...

— Но какъ тъй Добромиръ да подмами и изведе Иваниша?... Тоя дѣте ли е? Ирино, турци убили Иваниша. Тѣ наранили тежко и Добромира и отъ туй дрехитѣ му били обтънали въ кръвь...

— Много плитко скроено всичко туй, мати Харитино, я прѣсѣче Ирина. Тъй понася Добромиру да говори, тъй понася и на тебе да казвашъ за сродника си. Кой ще повѣрва тия измислици?!.. Добри турци! Ива-

Digitized by Google

ниша убили, а Добромиру харизали скѫпоцѣнния му животъ — и то въ тъмнината!... За да замаже работата и като се е уплашилъ — може-би самъ Добромиръ да се бодналъ съ меча си да протече капка и отъ неговата скѫпоцѣнна кръвчица. Та може пъкъ и самъ Иванишъ да го е ранилъ, браняйки се. Зеръ, не се е оставилъ да го заколятъ като овчица я?...

— Добромиръ съ голѣма мѫка се изскубналъ отъ турцитѣ: отървалъ го Макарий!

— Кой Макарий?

— Нѣвгашният монахъ отъ великата лавра, дѣто по-сетнѣ бѣ затворенъ тамъ и дѣто отъ 1—2 дена се скиташе изъ околностьта.

— Светиня ти, сериозно ли приказвашъ, или искашъ да ни принудишъ да вѣрваме?... Слава Богу, не сме дѣца. Никакъвъ Макарий не помня... Или не... чакай. Хѫ, сѣтихъ се, оня хубавецътъ монахъ ли? Не си го още забравила... Мили спомени... Любовникътъ на Макрина ли?

— Ирино, не клевети невинитѣ и нещастни хора.

— Оня Макарий кой знае кѫдѣ пропадна! Досега и прахъ отъ коститѣ му не е остало. Наистина, вие разправяте, че понѣкога мрътви възкръсвали, ала не вѣрвамъ Макарий да е отъ тѣхъ... Чуй, що говорятъ роднинитѣ му. Многажди го поменуваха. Еднажъ и азъ се случихъ въ храма на помена му. Я остави ти мрътвитѣ на покой!...

— Тъй разправя вчера и отецъ Антимъ прѣдъ цѣлъ купъ хора. А той, добрѣ знаешъ, живѣеше въ лаврата. Светиятъ човѣкъ не лъже...

— Монаси и монахини — възлюблени о Христѣ братя и сестри! То се знае, закрилятъ се. Ами какво поржчителство има, че Антимъ говори право? Па, най-сетнѣ, може би, да е подкупенъ, тъй да говори! Чуй да ти кажа: оня скитникъ билъ турски шпионинъ, прѣправенъ на лудъ; обикалялъ да узнае, отдѣ най-лесно може да се влѣзе въ крѣпостьта.

Digitized by Google

— Ами ако е билъ тѣхенъ човѣкъ, защо го убиха, па го и оставиха да го изедатъ кучетата?

— Пъкъ — въ сѫщность кой е билъ, то е второстепенно нѣщо. Да се спремъ на симпатичния...

Тоя епитетъ ти подчерта и изподъ вежди погледна Слава. Туй се отнасяше до Добромира. Ужасна подигравка бѣше за Слава.

Ирина се смълча за малко и продължи:

— Най-послѣ сѫдътъ ще обясни всичко. Прѣстѫплението е голѣмо: човѣкъ е убитъ, ала кой знае! Сѫдътъ отъ кои лица ще се състои? Отъ Радославови приятели. Боляритѣ се закрилятъ единъ другъ. Гарванъ гарвану око не вади. Та и въ сегашното разбъркано врѣме, кой ще се вгледа сериозно въ туй? Сега всичко минува. Язъкъ за убития и за майка му, която остава сега като кукувица!...

— Гарвани очи ти изкълвали! прошепна въ себе забъркана Христина, па продължи съ гласъ: всички знаеха, че Добромиръ и Иванишъ се обичаха като братя...

— Изпрѣди да, но отсетнѣ между тѣхъ бѣ минала черна котка. Па хайде да кажемъ, че е вѣрно твърдѣнието ти. Толкозъ по-злѣ тогава за Добромира. За туй именно заслужава той още по-голѣмо осѫждане! се озъби Ирина.

Хариклия и Ирина си размѣниха нѣколко непонятни гръцки думи.

Първата до сега, блѣда и разтреперана нервно, отъ ядъ едвамъ се сдържаше. Тя като генералъ, застаналъ на позиция, внимателно слѣдѣше перипетиитѣ на боя и все повече се разгорещяваше. Най-сетнѣ, налучкала сгодния моментъ, тя се хвърли устремно въ него. Тя жлъчно заговори:

— Самата истина говори народътъ!... Светиня ти, да ти кажа ли най-сетнѣ накѫсо цѣлата история? Какво сме седнали да се прѣпираме толкова, да се лъготимъ и да се прѣструваме! Отпрѣди нѣкое врѣме Добромиръ и Иванишъ бѣха скарани...

Digitized by Google

— Скарани ли? попита очудено Харитина. Та вечерьта въ оная нощь ги видѣли, какъ заедно въ̀рвѣли и си дружелюбно приказвали...

— Да, и много злѣ!.. Туй добрѣ да знаешъ.

По лицето на Хариклия изби една вѫтрешна радость.

— Защо пъкъ да бѫдатъ скарани?

— Защо ли? За една мома...

— За една мома ли, каза ти?

— Да, за една болна сега мома!... Ти я знаешъ много добрѣ. Е, светиня ти, какво ще кажешъ на туй отгорѣ?! — избъбра Хариклия и доволна млъкна.

Послѣднята и най-голѣма бомба бѣ хвърлена. Тя внесе навредъ ужасно разрушение.

Харитина онѣмѣ. Сѣкашъ гръмъ падна върху ѝ. Тя се намѣри между два огъня.

Прѣзъ всичкото врѣме момитѣ слушаха всичко и плачеха. Голѣмо изтезание бѣше за тѣхъ туй.

По едно врѣме Слава изгуби куражъ: припадна ѝ. Харитина и Ана едвамъ я свѣстиха.

А баба Митра, сбрана на купчинка извънъ вратата, слушаше всичко, недоумѣваше, каква е тая сплетена работа и истина ли е всичко туй, плачеше, въздишаше, кръстѣше се и мълвѣше нѣкаква молитва.

Настана голѣмо смѫщение. Всички се умълчаха.

— Знаемъ още работи, забъбра тържествующа Ирина, но послѣ ще ги чуете. Има и свидѣтели. Единъ войникъ — и то отъ най-прѣданитѣ Добромиру — всичко видѣлъ и разправилъ... Видѣлъ, кога Добромиръ и Иванишъ излѣзли изъ крѣпостьта... Мати Харитино, я попитай Радослава: кой войникъ е дохождалъ при него прѣзъ нощьта, какво му е съобщилъ и той какво го е молилъ...

— Гнусна клевета е всичко туй! изкрѣщѣ съ все сила и позеленѣла отъ ядъ Харитина.

И тя бързо стана, хвана Ана за рѫка, изгледа жално Слава и баба Митра, па хукна да си върви. Тя се много каеше въ себе, защо тукъ бѣ дошла.

Digitized by Google

— Панукли, панукли! бѫбрѣше тя високо, че и Ана я чу — като излизаше изъ вратнята и треперѣше отъ ядъ. Кълна се, вечъ въ тая кѫща нѣма да стѫпя. Боже, опази Добромира, отърви го изъ тия гибелни мрѣжи, въ които тъй изкусно сѫ го вплели страшни хора! — и се набожно закръсти.

Хариклия и Ирина я насмѣшливо изгледаха. Тѣ сияеха отъ радость. Тѣ тържествуваха.

Но Харитина се усѣщаше надвита въ прѣнията. Туй я много плашѣше!

Изъ пѫтя Ана все плачеше и се сърдѣше на леля си, задѣто е крила отъ нея случката съ Добромира и разпитваше да узнае още нѣщо по-подробно и дѣ се намира сега братъ ѝ. Чакъ сега тя се сѣти, че отдавна не бѣ го видѣла.

И двѣтѣ бѣха тѫжни, умислени. Страхуваха се отъ гръцкитѣ интриги. Много съжаляваха баба Митра и най-вече — Слава, остала сега сама тамъ, като гълѫбъ въ ястребови нокти.

— Богъ закриля невиннитѣ и оскърбенитѣ. Той е наша единствена сега и винаги надежда, подкрѣпа и утѣха — си мълвѣше въ себе Ана. Тя дълбоко бѣ увѣрена че братъ ѝ е невиненъ и че Божия десница го строго пази. Никой не ще може му напакости. И затуй тя се поуспокои.

Щомъ се върнаха вкѫщи, Харитина уплашена, отслабнала се лутна да дири Радослава или други велможи, та да разбере ясно, бе джанамъ, работата съ Добромира. И тя сама почна да се съмнѣва... Ако стане нужда, Ана пъкъ послѣ щѣше да отиде при баща си.

Днесъ привечерь, извѫтрѣ вратнята у Семирови, Даниилъ и Ирина си нѣщо обясняваха съ рѫцѣ. Посетнѣ дохаждаха и Варнава и Видъ.

Digitized by Google

VI.

Прѣдателство. — Царевецъ прѣвзетъ.

Еничаритѣ бѣха вече съвсѣмъ притиснали Царевецъ, държаха го крѣпко въ ржцѣ, задушаваха го. Тѣ бѣха навлѣзли и въ вситѣ кулички прѣдъ главната врата. Мнозина се бѣха налѣпили по скалитѣ и се криеха отъ стрѣли въ дупкитѣ. Тамъ и спѣха. И тѣмъ омръзна да чакатъ. Гнѣвѣха се на тоя упоритъ Царевецъ. Българи и турци чуваха взаимно говора си. Понѣкога се провикваха или си размѣняха най-мръсни псувни и най-страшни закани, а кога имъ омръзваше туй, — и нѣкои шеги. Многажди турцитѣ напираха и на вратитѣ на крѣпостьта, най-вече на Главната, но винаги се връщаха съ голѣми загуби. Съ якитѣ си брадви балтаджиитѣ разсѣкоха вратата срѣщу Трапезица, тукъ-тамъ на крѣпостьта провалиха дупки, но защитницитѣ бързо запушваха проломитѣ съ голѣми камъни, отдавна приготвени въ изобилие. Турската конница постоянно обикаляше около Царевецъ денѣ, понѣкога и нощѣ, като ядно го изглеждваше и мълвѣше недоизказни думи. Цвиленето на конетѣ ясно се слушаше всрѣдъ Царевецъ. Често оттукъ полетяваше връзъ тая конница рой стрѣли, безъ да направятъ нѣщо.

Наистина, Царевецъ се още упорито държеше, ала що отъ туй? Турцитѣ бѣха съвсѣмъ опустошили околностьта: колиби, села и градове изгорили и жителитѣ имъ избили. Вечъ деветдесетина дена боляритѣ все очакватъ Шишмана, а отъ тридесетина пъкъ никой не знае вечъ, той гдѣ е и що става съ него и съ неговото злощастно царство извънъ Търново. Сигурно, то бѣ опустошено навредъ, па, може-би, — и Срацимировото, и Иванковото. Отвънъ нито птичка можеше да прилети въ Царевецъ. Никаква пъкъ вѣсть не можеше да падне отъ небето. Народътъ разправяше разни приказки, повечето една отъ друга по-страшни, но никой

Digitized by Google

не можеше да се довѣри тѣмъ. Напраздно всѣки день и всѣка нощь царевчани се взираха въ околностьта да открияТъ нѣщо утѣшително. Тя винаги оставаше сѫщата: печална и мълчалива и по нея нищо не се виждаше. Сѣкашъ, извънъ Търново бѣ изгиналъ цѣлиятъ свѣтъ. Царевецъ бѣше изолиранъ, съвсѣмъ откъснатъ отъ него.

Въ Царевешкитѣ храмове прѣзъ миналитѣ три нощи подъ редъ имаше служби, бдѣния и обикаляне съ свети мощи изъ улицитѣ и по крѣпоститѣ и свѣтене вода. Всички — стари и млади — възнасяха топли молитви Богу и лѣеха порой сълзи за прошка на грѣховетѣ и за милость. Всички очакваха нѣкакво чудо да спаси Царевецъ: да се яви свѣтлина отъ небето и турцитѣ да се разбѣгатъ уплашени. Тъй се мълвѣше изъ народа, монаси го разгласяха. Правѣха се молебени и за побѣда. И борцитѣ и отъ двѣтѣ страни, като се молѣха Богу тѣмъ да я хариже, се впускаха яростно и съ пълна вѣра и надежда да се колятъ взаимно, да унищожаватъ подобнитѣ тѣмъ човѣци.

Положението стана много критично. Храната се прѣвършваше, нѣколко кладенци прѣсъхнаха, оржжието се изчупи и изхаби, та почнаха и камени да хвърлятъ отгорѣ; мнозина борци изгинаха и се нараниха, а останалитѣ живи, се умориха и мнозинството отъ тѣхъ се отчаяха. И болки вързуваха въ изгладнѣлото и убито отъ мисъль събрано множество. Навредъ изъ улицитѣ се мѣркаха лица блѣди, изпити, разплакани, отчаяни и се питаха, докога ще трае туй положение, скоро ли е краятъ на бѣдитѣ. Тѣ съ страхъ и трепетъ обаче лесно прѣдугаждаха, какъвъ ще бжде тоя край! Не малко разтревожи духоветѣ и случката съ Иваниша и Добромира. Засѣданията на великия воененъ съвѣтъ ставаха все по-рѣдки и по-бурни. По дълги часове разсжждаваха, говорѣха и нищо не излизаше. Нѣмаше никакъвъ изходъ изъ страшното положение, или — ако го имаше — бѣше печаленъ. Срѣдството на туй всѣки съзираше въ

Digitized by Google

очитѣ на другаритѣ си, но самъ той пръвъ не искаше да го прѣдложи Дори и вчерашни най-добри приятели и съмишленици, сега станаха крайно енервирани и недовѣрчиви. Но, най-сетнѣ, въпросътъ за прѣдаване пакъ изскочи посрѣдъ, сега въ по-наложителна форма. Партизанитѣ му се увеличваха всѣки день — тъй дано поне утолятъ гнѣва на турцитѣ и спечелятъ милость, защото, още да се чака, значи лека-полека да изгинатъ всички най-сетнѣ и отъ гладъ. Военолюбивата партия, ако изгубила и тя куража и вѣрата въ една побѣда, пакъ настояваше да се държатъ до край и заявяваше, че не вѣрва на турскитѣ обѣщания и че за прѣдаване е вечъ много късно. И самъ Евтимий не не знаеше, що да каже: оставаше сами военачалницитѣ да си рѣшатъ въпроса На всички голѣма бѣ мисъльта за нещастната царкиня и дѣ да я укриятъ. Тѣ до сега нищо не направиха за нея, защо не можаха. Всички изтръпваха отъ мисъльта, какво можеше да се случи и съ Кераца. И тя сама много се страхуваше. Всѣки день, обиколена отъ болярки и монахини, стоеше въ храма до майчиния си гробъ и се молѣше изнемощѣла и потънала въ сълзи, или пъкъ по цѣли нощи у Раданови бдѣше въ безсъние, мислѣше и пакъ плачеше. Тя съ прозорливия си умъ всичко много добрѣ разбираше и се страхуваше дори нѣщо да запита. И околнитѣ вечъ не знаеха, какво да ѝ говорятъ и съ какво да я залъгватъ. Само навеждаха глава или излизаха навънъ да скриятъ сълзитѣ си, скръбьта и чернитѣ си мисли.

Най-сетнѣ всички военачалници и боляри изгубиха всѣка надежда въ царя и въ своитѣ сили и се убѣдиха, че трѣбва нѣщо рѣшително да се направи: Царевецъ приличаше на организъмъ натиснатъ отъ страшна неизлѣчима болесть, която го влѣче изъ день въ день къмъ сигурна, ако и бавна, смъртъ, трѣбва да се направи нѣкоя операция, която, може би, щѣше да го спаси. За туй великиятъ воененъ съвѣтъ единодушно рѣши: всички способни да носятъ оржжие млади и

Digitized by Google

стари — отроци, технитари, парици, боляри и монаси — да се готвятъ и слѣдъ 2—3 дена една нощь, по даденъ знакъ, съ мечове въ ржка да излѣзатъ изъ двѣтѣ врати — главната и сѣверо-западна — да разкжсатъ желѣзната верига и да плѣнятъ неприятеля — ако, разбира се, той до тогава не прѣвземѣше Царевецъ, и да бѣгатъ направо въ Стара-планина, като водятъ съ себе и Кераца, и тамъ да се укрѣпятъ: осталитѣ българи къмъ околнитѣ села и градове щѣха да се присъединятъ отъ тѣхъ, па, може-би, отнѣкждѣ и Шишманъ да се обадѣше.

Туй рѣшение се разгласи изъ цѣлъ Царевецъ явно — нѣмаше отъ кого да се страхуватъ.

Народътъ никакъ не се изплаши: той бѣ увѣренъ въ побѣдата, па и на всички бѣ омръзнало туй положение. Каквото щѣше да става, нека по-скоро станѣше — или тъй, или инакъ. Приготовленията почнаха, духоветѣ се съживиха. Навредъ се мѣркаха накичени съ оржжие весели мжже, които шумно приказваха и прѣдричаха щастливъ край.

Особно ликуваше дѣдо Йончо. Пийналъ, заболъ въ поясъ наточения ножъ и на глава — китка цвѣте и послѣдванъ отъ дѣчурлига, той обикаляше изъ улицитѣ и гръмко викаше: „Дързость, братя! Гответе се!... Богъ е съ насъ!... Смърть на врага!“ ... А кога виждаше жени, той добавяше: „И стари баби да вървятъ!“ ... Едни жени го подиграваха, а други прѣзъ сълзи се смѣеха.

Многажди и стражата, и други лица бѣха сапикасали, че денѣ изъ навалицата се скита и озърта Даниилъ, а нощѣ до късно стои по скалитѣ, слухти и крадишкомъ впива очи долѣ въ околностьта и най-вече къмъ турския станъ, но никой нищо не подозираше, считаха го безопасенъ — та и отъ нѣмъ човѣкъ какво можеха тѣ изтръгна, или пъкъ неприятельтъ? Имаше и друго основание доста оправдателно: сега военачалницитѣ най-вече се нуждаеха отъ взаимна помощь и съгласие, та — и да бѣха съзрѣли даже нѣщо, — не

Digitized by Google

искаха да раздухватъ страститѣ и стария антагонизъмъ, утихналъ обаче само на видъ.

Колкото повече се изминуваше врѣмето, толкова съзаклетницитѣ ставаха по-нетърпѣливи, най-вече — както видѣхме — Варнава. Денѣ и вечерь до късно разискваха и се съвѣщаваха. Наистина, Иванишовото убийство дойде на врѣме: то слиса умоветѣ и покри всичко, но пакъ ги измѫчваше мисъльта да не узнаятъ въ Царевецъ плана имъ. Тогава щѣше много лошо да стане. Пакъ и отъ Ефера изъ турския станъ нѣмаше никаква вѣсть. Какъ приеха турцитѣ прѣдложението му и самия него, и, най-сетнѣ, живъ ли е? Често Варнава, Даниилъ и другаритѣ имъ се срѣщаха, обясняваха се плахо съ нѣкакви знакове, но все свиваха вѣжди и рамена и умислени се раздѣляха. За изпълнение на плана се явяваха все нови прѣчки. Ала тѣ все чакаха. Тѣ бѣха готови всичко да посрѣщнатъ. И сънь ги не хващаше. Тѣ вечъ бѣха се страшно ангажирали, първата стѫпка бѣ направена, жребиятъ бѣ хвърленъ. Не можеше вечъ назадъ да се иде: може-би дѣлото да се открие, и тѣ сами страшно да пострадатъ. По едно врѣме се силно разколебаха — планътъ имъ се видѣ не добрѣ скроенъ и много опасенъ. Страхуваха се още да не би турцитѣ, за да се покажатъ добри, съобщатъ въ Царевецъ за прѣдателството. Кога пъкъ узнаха за рѣшението на военния съвѣтъ, съзаклетницитѣ изтръпнаха. Какво тогава щѣше да стане съ Ефера — ако е живъ — въ турския станъ? Щѣше да бѫде страшно мѫченъ и убитъ като шпионинъ. Тѣ щѣха да станатъ негови най-върли прѣдатели и врагове. Затова трѣбваше вечъ мѫжки да се работи, вѣщо и безъ всѣко колебание. Но донѣкѫдѣ и само отъ тѣхъ не зависѣше — трѣбваше, споредъ наговорката, и благоприятни обстоятелства и сгодна минута.

Надъ Царевецъ се пакъ надвѣсиха тъмни облаци, злокобни, прилични на тѫжна мисъль, заседнала като куршумъ въ душата, въ сърдцето.

Digitized by Google

Бѣше полунощь, пригодна еднакво и за почивка и за злодѣйство.

Изъ околностьта бѣ мрачно, тихо. Само въ Царевецъ имаше необикновено движение и шумъ. Вредъ по скали и укрѣпления се лѣпѣха войници. Едни спѣха — сънуваха вечъ побѣдата, други — ранени, болни, изтощени съ тѣло и духъ — почиваха, ако туй тревожно състояние можеше да се нарече почивка; трети се готвѣха, съ нетърпѣние очакваха на всѣка минута, кога ще имъ се обяви часътъ на тръгването, разискваха, издирваха способи и мѣрки да излѣзе сполучливъ послѣдниятъ бой и се насърдчаха. Той щѣше да бѫде отчаянъ, сѫдбоносенъ. Трѣбваше всички сили да се напрегнатъ, да се смути и уплаши врагътъ и бързо да се сломи прѣди да се окопити — и тогава побѣдата бѣше сигурна. Тѣ я очакваха: надѣяха се на своитѣ мишци, оржжие и отчаяние и на Бога. Явѣше ли се при тѣхъ нѣкой военачалникъ, тѣ нервно се вглеждаха, вслушваха се, какво ще имъ каже, и му задаваха разни въпроси, понѣкога весели и шеговити. Изъ улицитѣ се мѣркаха любопитни жени и дѣца, други пъкъ, привикнали отдавна вечъ на голѣмия страхъ, спѣха. Та и той, сѣкашъ, ги прѣдразполагаше на това.

Евтимий и всички главни военачалници и видни боляри бѣха пакъ на съвѣтъ — вечъ стотни пѫть обмисляха толкова рискованото рѣшение и какъ най-сполучливо да се изпълни.

До сѣверо-западната врата на Царевецъ и надъ храмъ 12 Апостоли, дѣто укрѣплението се снишава и урвата не е толкова стръмна — Варнава и Даниилъ, прилѣпени до единъ зидъ, си нѣщо тихо разправяха въ тъмнината. Тъкмо се бѣше смѣнила втора стража. Въ туй врѣме пъкъ евреинътъ Рахаминъ вардѣше въ завоя на улицата, да се не зададе нѣкой отдолѣ, а малкиятъ Данииловъ синъ Самуилъ стоеше до вратата на патриаршията, дѣто засѣдаваше военниятъ съвѣтъ, — съ поржка: ако нѣкои членове или всички излѣзатъ оттамъ,

Digitized by Google

веднага да припне и обади; ако ли пъкъ види огънь, да избѣга у дома си.

Даниилъ бързо отмина занѣкждѣ и слѣдъ малко се привлѣче, като дебнѣше и се озърташе запъхтѣнъ и разтреперанъ. Подъ дългата си връхна дреха той носѣше нѣщо, което бързо извади и подаде на Варнава, и бързо изчезна пакъ въ мрака като зловѣщо видѣние.

Туй бѣше стомна пълна съ вино, размѣсено съ разни билки.

Варнава се приближи до войницитѣ и тихо имъ заговори за прѣдстоящата рѣшителна битка, за пълната побѣда надъ ослабналия врагъ, че, най-сетнѣ, се свършватъ мжкитѣ, царьтъ се билъ обадилъ откъмъ Ловечъ, че прѣдстоящиятъ излазъ става по негова настойчива заповѣдь, която тайно донесълъ въ Царевецъ единъ непознатъ чужденецъ. Той добави, че по разпоредба на Евтимия и на войвода Батула, изкарали и послѣдното вино изъ царската изба да почерпятъ войницитѣ, за да се подкрѣпятъ и одързостятъ. Всрѣдъ увлѣчението и радостьта Варнава почерпа всички тукъ войници.

— Пийте, братя, — говорѣше той, кръвь Христова, свето причастие! То дава сила, животъ и щастие. И въ себе си тайно прибавяше: „да, причастие“!...

И веселитѣ войници, съ прѣсъхнали за вода гърла, пиеха лакомо и сипѣха купъ благословии и благодарности.

Слѣдъ туй Варнава бързо избѣга, като търкули изъ урвата празднатa стомна. Тя падна долѣ и се разби съ трѣсъкъ, който прозвуча и прониза като остъръ шипъ мрака и тишината.

Ако войницитѣ не бѣха отегчени за сънь, щѣха да забѣлѣжатъ смущението у Варнава и разтреперанитѣ му рѫцѣ и гласъ. Той цѣлъ треперѣше като отъ силна треска и се озърташе.

Дѣлото напрѣдваше: и втората, още по-важна, стѫпка бѣ направена.

Измина се около половина часъ.

Digitized by Google

Въ мигъ надъ Царевецъ се издигнаха съ трѣсъкъ и шумъ зловѣщи езици пламъкъ, които пронизаха мрачното висине и освѣтиха него и околнитѣ върхове, гребени и стѣни: една ветха дървена кѫща до вратата къмъ Трапезица бѣ пламнала. Запалилъ я бѣ Даниилъ съ дрипи натопени въ катранъ.

Смути се цѣлъ Царевецъ. Дигна се голѣмъ писъкъ. Никой не знаеше, какъ е станало туй, и не прѣдполагаше, че има измѣна. Повечето мислѣха, че пожарътъ е случаенъ. Прѣди малко, жени бѣха зърнали, че нѣкой избѣга нагорѣ и изчезна въ една тѣсна и тъмна улица.

Всички затичаха къмъ пожара. Навалица изпълни улицитѣ. Войници и много други люди се струпаха да гасятъ, но вода липсваше. Не знаеха, какво да чинятъ. Всѣки викаше и заповѣдваше, но никой нищо не можеше да извърши. Огъньтъ заплашваше да обхване и други кѫщи тѣсно слѣпени помежду си, ако и съ дебели каменни зидове. Слабиятъ, произведенъ отъ самия пожаръ, вѣтъръ го още повече раздухваше. Печеше силно, та мѫчно се доближаваше човѣкъ; отдалечъ се гнетѣха всички въ тѣсната улица. Съ голѣми усилия кѫщата биде отчасти съборена съ брадви. Заспалитѣ и стопани едвамъ се отърваха, но дадоха жертва на пламъцитѣ едно дѣте и цѣлата си покѫщнина. Подъ развалинитѣ остаха и двама рѣшителни войници, мѫчейки се да спасятъ дѣтето.

Отъ военния съвѣтъ всички: Евтимий, войвода Балдю, кастрофилактъ Радославъ, великиятъ примикюръ отецъ Исидоръ, отецъ Амвросий, Раданъ и другитѣ боляри сѫщо видѣха огъня и изплашени припнаха за тамъ. Присрѣщнаха ги войници и други хора и имъ обясняваха работата. Тукъ, между другитѣ дошли на помощь, свариха Батула, дѣдо Йонча и Трошана. Нови заповѣди се дадоха, още по-голѣми усилия се положиха да се спре по-скоро пожарътъ, защото Евтимий и всички военачалници и боляри се много страхуваха да не би не-

Digitized by Google

приятелътъ да се възползува отъ тоя случай и ги нападне. Изъ главитѣ имъ се все мѣркаше тая страшна мисъль: ами ако Царевецъ е нарочно запаленъ отвжтрѣ? И кои сж извергитѣ автори на туй? Защото не ще да е самъ човѣкъ!...

Въ туй врѣме на горния край на Царевецъ ставаше нѣщо друго: турцитѣ тихо нахълтваха въ крѣпостьта.

Ето какъ стана туй:

Видѣхме по-прѣди, какъ Еферъ се примъкна до турския станъ.

Отначало надмѣннитѣ и разгнѣвени Али-паша и Фирузъ-паша не повѣрваха думитѣ му и категорично отхвърлиха прѣдложението: първо, помислиха да не е нѣкой шпионинъ, дошълъ да разгледа силитѣ, оржжията и припаситѣ имъ, или да не е всичко туй нѣкаква хитрость — послѣдне усилие на обсаденитѣ, и, второ: добрѣ знаеха, че тия послѣднитѣ сж вечъ изтощени и че скоро ще се прѣдадатъ Имаше и третя причина: пашитѣ искаха съ честь да спечелятъ побѣдата и да вематъ наградата, а не да я омаловажатъ и оскверняватъ съ едно прѣдателство, макаръ че не тѣ първи го прѣдложиха. Тѣ даже, слѣдъ толкова усилия и жъртви, счетоха прѣдложението докачение на рицарското имъ чувство. Другъ щѣше да бжде въпросътъ, ако то имъ бѣше направено още въ начало на обсадата. Но Еферъ се кле въ живота си, въ вѣрата си и самъ прѣдложи да остане при тѣхъ залогъ, а послѣ — ако пашитѣ изволятъ — да бжде и тѣхенъ водачъ. Каква по-сигурна гаранция отъ главата му? Па и неизвѣстно, какво утрѣ можеше да стане.

Еферъ, за да даде по-голѣма важность на думитѣ си, излъга, че Царевецъ може още дълго да утрае.

За въ всѣки случай, двамата казани паши туриха Ефера подъ строгъ затворъ, скриха всичко отъ другаритѣ си и отъ самъ Сюлеймана и рѣшиха да чакатъ, какъ ще се развиватъ по-нататъкъ събитията. Малцина

Digitized by Google

прѣзъ нощьта видѣха, кога Еферъ дойде; и въ стана имаше други много плѣнници. Еферовитѣ другари-съзаклетници не можеха по́-рано дигна възстание, па и тъй да станѣше, българитѣ щѣха да ги избиятъ, а по́-сетнѣ и еднитѣ, и другитѣ щѣха да загинатъ отъ турския мечъ. Ако всрѣдъ голѣмия смутъ нѣкои уцѣлѣли съзаклетници си спомнѣха за Ефера, щѣха да си помислятъ, че сѫ го убили нѣкждѣ българитѣ. Та и отдѣ наздраво знаеха, че той щастливо е пристигналъ до Сюлеймана и до пашитѣ и е разкрилъ плана? Още по́-лошо очакваше Ефера, ако сигналътъ се подадѣше отъ Царевецъ и твърдението му излѣзѣше вѣрно: чакаше го въ мига смъртъ. Та що бѣше той? Единъ прѣдатель, прѣзрѣнъ евреинъ!

Всѣка вечерь по нѣчия тайна заповѣдь редомъ по една ордия мълкомъ се приближаваше до посочената отъ евреина врата на крѣпостьта и бдѣше.

Кога турцитѣ видѣха пожара въ Царевецъ, се смаяха. Що значеше туй? Междуособица ли има тамъ, или българитѣ, изгубили вечъ всѣка надежда, искатъ да изгорятъ Царевецъ и да избиятъ сами себе, да не паднатъ живи въ неприятелски ржцѣ? Въ всѣки случай, туй прѣдвѣщаваше нѣщо добро, и тѣ възликуваха. Само двама, обаче, разбраха тоя сигналъ.

Значи, прѣдлаганото отъ Ефера бѣше цѣла истина.

Насталъ бѣ часъ за сериозна работа.

Разбира се, всички разбраха, че сега бѣ най-сгодниятъ моментъ за нападане.

Въ мигъ всички въ еничарския станъ тихо скочиха на крака, заловиха оржжието и се раздвижиха. И сега пакъ, двамата намъ познати паши не се напълно довѣряваха на Ефера, та прѣдпазливо работѣха.

Отначало въ затвора Еферъ недоумѣваше, що става съ него, и сетнѣ почна да се страхува. Лошо прѣдчувствие го замжчи. И сънътъ му бѣше кратъкъ и тревоженъ. Дори въ себе почна да се кае, задѣто той е сега тукъ. Цѣла седмица никой го не погледна. Вой-

Digitized by Google

никъть еничаринъ съ наведени очи и нѣмо влизаше и излизаше, кога му донасяше проста храна, отъ която той като евреинъ се гнусѣше. Денѣ и нощѣ напраздно напрѣгаше слухъ да узнае, що се върши въ стана. Мислѣше Еферъ и що станаха другаритѣ му въ Царевецъ и властьта не е ли подушила нѣщо. Кога видѣ пожара, той си отдъхна, одързости се и се раздвижи — очакваше поне сега да го подирятъ.

Слѣдъ малко до затвора се приближи едно лице. То се бързо хвърли върху Ефера, нанесе му нѣколко удара въ гръдитѣ, па припна да догони румелийския бейлеръ-бей Фирузъ-паша, началникъ на първата ордия, що караулѣше.

Отвредъ по освѣтлената околность се мълкомъ раздвижиха черни маси, като изпълзнали отъ невидѣно легионъ таинствени, зловѣщи духове. Повечето отиваха къмъ казаната врата. Тѣ се нишеха да ги не забѣлѣжатъ отъ Царевецъ.

Най-напрѣдъ вървѣха Фирузъ паша и Хасанъ-паша и слѣдъ тѣхъ идѣха началникътъ на стрѣлцитѣ Инебей и началникътъ на лѣвичаритѣ Тахиръ бей.

Догдѣ ставаше всичко туй, Варнава като лудъ припкаше по скалитѣ и укрѣплението, криеше се изъ тъмнитѣ кюшета, взираше се въ околностьта и въ турския станъ и нетърпѣливо очакваше да посрѣщне Ефера и еничаритѣ. Изтеклото врѣме му се видѣ цѣла вѣчность, и ту горещъ, ту студенъ потъ го избиваше. Какво щѣше да стане съ него, ако не дойдѣха турцитѣ, ако нѣкои отъ началницитѣ — както често го правѣха — изщукнѣше тукъ да прѣгледа вратата и укрѣплението въ тоя опасенъ часъ? Па и слѣдъ като изтрѣзнѣеха самитѣ войници, щѣха да заявятъ, що си изпатиха отъ Варнава. Тогази за него не оставаше друго, освѣнъ да се хвърли отъ скалата долѣ или пъкъ да се прободе съ меча си. Па и Даниилъ не се вѣсти споредъ наговорката. Какво ли бѣ станало и съ него. Ами ако е хванатъ при самото прѣстжпление?

Digitized by Google

Кога на зарята отъ пожара Варнава видѣ движещитѣ се къмъ уговорената врата маси, той се поокуражи и поуспокои. Бързо съсѣче съ брадва ключалката и нѣкои греди, що подпираха тежката врата, и отмѣсти нѣкои камъни. Вратата се открѣхна.

Разярени, запъхтѣни и изпотени, еничаритѣ мълкомъ залазиха по урвата, като се мжчеха да изпрѣварятъ единъ другиго. Всѣки искаше пръвъ да полази по стѣната и пръвъ да влѣзе въ крѣпостьта, та да вземе обѣщаната отдавна голѣма награда. Тѣ доближиха до вратата, спрѣха се за малко и се заогледваха.

За всички бѣ голѣма изненада, кога видѣха вратата открѣхната и надъ нея човѣкъ, който приятелски имъ махаше съ ржка да влѣзватъ безъ страхъ. Чудѣха се, кой бѣ той. Каква тайна тукъ се крие, или нѣкой капанъ.

Струпаха се върху вратата еничаритѣ и я занатискаха. Тя мжчно се движеше отъ камънитѣ. Найсетнѣ тѣ я съсѣкаха и нахлуха въ крѣпостьта.

Първи влѣзоха Иса-бей и Тахиръ-бей.

Разтреперанъ отъ страхъ и отъ безкрайна радость, Варнава посрѣщна еничаритѣ, па изрева съ дивъ гласъ всрѣдъ сълзи:

— Татко, майко, отмъстихъ си!...

Никой не разбира думитѣ му. Еничаритѣ го загледаха смаяни, а най-вече началникътъ Хасанъ-паша.

Но напраздно Варнава се озърташе, дано между еничаритѣ зърне Ефера. Нѣмаше го.

Извжтрѣ, до вратата, по голитѣ плочи войницитѣ, всѣки падналъ кой дѣ сварилъ, спѣха непробудно.

Що значеше туй? Цѣлъ Царевецъ ли е измрѣлъ като отъ нѣкоя чума?...

Почна се страшна рѣзня. Всичкитѣ прѣдни стражи бидоха избити. И самъ Варнава, за да се прѣдстави още по-добъръ на турцитѣ, колѣше безпощадно.

Нѣкои по-навжтрѣ войници, кога зърнаха еничаритѣ, отърчаха съ страшенъ писъкъ да обадятъ.

Digitized by Google

Отначало на пожара мнозина въ Царевецъ помислиха, че е даденъ знакъ за излазъ, макаръ, че туй ужъ щѣше да стане тайно, ала скоро разбраха страшната измама.

Подигна се ужасна паника и викъ до Бога. Отвредъ се сѫмо чуваше: „Турцитѣ сѫ въ крѣпостьта!“... „Прѣдателство“!...

Никой не знаеше, отдѣ и какъ сѫ влѣзли тѣ и колко сѫ на брой. Сѣкашъ, отъ небето паднаха, или изъ нѣкой подземенъ таенъ проходъ минаха.

Постояно притърчаваха отгорѣ изплашени хора. Едни съобщиха, отдѣ сѫ влѣзли турцитѣ, а други — че мълкомъ и бързо пъплятъ къмъ срѣдата на Царевецъ и изпълнятъ улицитѣ.

Жени, дѣца, старци — всички писнаха отчаяно въ единъ гласъ и припнаха изъ улицитѣ да се скриятъ по-скоро въ кѫщитѣ. Цѣлъ Царевецъ се раздвижи и зашумя като бурно море. Разтичаха се и военачалници, и боляри. На площада прѣдъ царскитѣ чертози се бързо събраха: Евтимий, войвода Балдю, Радославъ, Раданъ, протокелиотъ Прияздъ, великий примикюръ Арсений, Станиславъ, Карачъ, дѣдо Йончо, Батулъ, Трошанъ и други още боляри и монаси.

Всички бѣха смаяни, какво да правятъ. До ушитѣ имъ стигаха дивъ крѣсъкъ и сърдцераздирателни отчаяни вопли, псувни и клетви. Борцитѣ не можаха да изтърпятъ тоя позоръ, да изгледатъ всичко. „Какъ стана туй?“ се мълкомъ питаха съ очи. Тѣ вечъ напълно се убѣдиха, че тукъ има прѣдателство, много изкусно скроено и извършено. Ала кои бѣха авторитѣ му, тия пѫклени синове? Какъ бѣ изпълнено туй гнусно дѣло? Туй ги съвсѣмъ обезсърдчи и отчая. Трѣбваше бързо да се вземе нѣкое рѣшение, а никой не знаеше какво. Всѣка минута бѣ скѫпа. Врѣме за съвѣтъ и за дълги разисквания и обмисляния нѣмаше. Въ всѣки случай трѣбваше да се даде врагу силенъ отпоръ. Всички бѣха разярени и искаха славно да умратъ и, колкото е

Digitized by Google

възможно, по-скѫпо да продадатъ живота си. Та и що имъ оставаше още? Страшно чудо имаше да стане тая нощь. До сега тѣ честно изпълниха дълга си. Всичко вечъ пропада. Евтимий прѣдразналъ и изпотенъ, насърдчаше, молѣше и убѣждаваше народа да търчи по-скоро да спасява Христовата вѣра и Царевецъ. Само малцина страхливци избѣгаха, та се скриха въ кѫщитѣ при своитѣ жени и дѣца и сродници.

Най-сетнѣ, събраната войска и народъ се раздѣли на части, и всѣки боляринъ поведе по една да присрѣщнатъ прѣзъ разни улици бѣснитѣ турци, които все повече нахлуваха. Монаси въоржжени сѫщо подканяха народа да върви. Тукъ-тамъ се мѣркаха и монахини. Всички черковни камбани ечеха жално, като за сетенъ пѫть: и тѣ викаха за помощь. Отъ туй висине, гласътъ — сега плачевенъ, страшенъ — се носѣше изъ тъмнината надъ стреснатия Царевецъ и далечъ по околнитѣ върхове и скали и изчезваше като послѣденъ протестъ, послѣдня отчаяна молба, или дълбока въздишка на единъ умиращъ. Царевецъ, наистина, умираше!.. Само едно печално ехо му отговаряше далечъ, — сѣкашъ. съболезнование, или укоръ и подигравка.

Огъньтъ, — прѣди позагасналъ, сега — оставенъ на произвола си, — изново избѣхна и забуча още по-силно и по-страшно и заплашваше да се простре надалечъ. Пламнаха 5—6 околни кѫщи. Напраздно отчаянитѣ имъ стопани викаха за помощь. Народътъ трѣбваше друго нѣщо по-важно да върши.

Всички, запѫхтѣни, изпотени и съ голи мечове въ трепетни рѫцѣ, търчеха напрѣдъ като луди, дѣто се чуваше писъкътъ, съ намѣрение вечъ да се не върнатъ назадъ. И тѣ падаха подъ остритѣ еничарски мечове.

Прѣдъ една дружина, която припкаше изъ главната улица нагорѣ, вървѣше дѣдо Йончо и гръмко насърдчаше войницитѣ и народа. До себе той съзрѣ Батула, приближи се до него, бързо хвана рѫката му и трогнато заговори:

Digitized by Google

— Батуле, братко, прощавай: азъ завчера те оскърбихъ!...

— Богъ да прощава, брате, а сега нека по-скоро търчимъ да спасимъ отечеството и вѣрата православна...

— Загинва вечъ всичко, брате!

Съ еничаритѣ вървѣше и се биеше и Варнава, но малко назадъ, да не бѫде съзрѣнъ.

Дѣдо Йончо и Батулъ се биеха мѫжки и съсѣкоха по 2—3 еничари. По едно врѣме тѣ се за мигъ отдръпнаха... Тѣ бѣха зърнали нѣщо: въ еничарскитѣ редове — Варнава. Смѫтени, тѣ отначало не вѣрваха на очитѣ си. Сега тѣ се окопитиха, всичко разбраха, но — много късно...

Двамата боляри се устремно и отчаяно спуснаха къмъ него, като изкрѣщѣха:

— Евреино, мръснико, прѣдателю!... Сънародникъ на Юда!...

Евреинътъ посраменъ се дръпна назадъ въ еничарското множество.

Дѣдо Йончо и Батулъ бидоха съсѣчени. До тѣхъ още поднаха убити: Годеславъ, дѣдовъ Йончовъ синъ, монахъ Герасимъ и боляритѣ: Трошанъ, Боро, Константинъ Дойчинъ и много други.

Батулъ доказа, че винаги е билъ родолюбецъ. Ако той, както видѣхме въ Главната кула, па и въ военния съвѣтъ, настояваше да се прѣдаде Царевецъ — то туй намираше най-добро за народа. А сега, понеже не оставаше нищо друго, той се би юнашки и умрѣ за вѣра и отечество.

Варнава все се озърташе и дирѣше Ефера Нѣмаго... Дѣ е той? Кого да пита?... Уплаши се много, па бързо се дръпна назадъ отъ еничарскитѣ редове и избѣга неусѣтно.

Близо тукъ паднаха убити Хасанъ-паша и Инебей и Тахиръ-бей.

Между това, на площада прѣдъ царскитѣ чертози, дѣто седѣха още Евтимий и голѣма часть отъ

Digitized by Google

военачалницитѣ и боляри, дотърчаха уплашени и разплакани жени и съобщиха туй: оставената сега безъ защита врата при Балдуинова кула турцитѣ бързо съсѣкли, нахлули въ голѣмо множество и почнали да убиватъ всѣки, кого срѣщнали.

Нова още по-голѣма — ако можеше да бѫде вечъ такава — изненада.

И наистина, не се мина много и гѫсти маси еничари изпълниха улицитѣ отъ южна страна и бързо вървѣха напрѣдъ, като силенъ планински потокъ, който яростно поглъща въ себе и завлича всичко, що се изпрѣчи отпрѣдѣ му. На чело вървѣха: Мехмедъ-ага, еничарскиятъ началникъ, Инджe-Балабанъ, Тимурташъ и Турджа-Балабанъ.

Навредъ изъ улицитѣ ставаше ужасна сѣчь. Хора пищѣха и ѝприкаха още нагорѣ надолѣ.

Въ тъмнината се виждаше, какъ голѣма навалица хора се борятъ, биятъ, убиватъ и падатъ, та изпълнятъ улицитѣ.

Защитницитѣ се видѣха обиколени отвредъ съ многоброенъ неприятель.

Послѣдниятъ часъ наста. Всичко се вечъ свършваше.

И отъ подкрѣпа, съвѣти и насърдчения нѣмаше нужда.

Гологлавъ и съ кръстъ въ рѫка Евтимий тръгна напрѣдъ и слѣдъ него войвода Балдю, Радославъ, Раданъ, Станиславъ, нѣколцина монаси и много народъ.

— А Кераца? извика нѣкой.

За мигъ всички се спрѣха.

Кѫдѣ отиваха Евтимий и боляритѣ? Какво щѣше да стане съ злочестото царско дѣте? Въ чии рѫцѣ го оставяха? Въ голѣмата смѫтня и внезапния страхъ тѣ го бѣха за мигъ забравили. А какво щѣше да стане и съ тая паплачь отъ старци, жени и дѣца, изпълнили Царевецъ? Турцитѣ се бѣха тъй развилнѣли!... Въпъ отъ Търново пъкъ какво ли ставаше? Та мигаръ цѣлото царство бѣше вечъ пропаднало?!..

Digitized by Google

Всички смутени, мълчаливи и свалили мечоветѣ си, се вгледаха и пакъ бързо наведоха очи къмъ земя. Никой не знаеше, що да отговори. Отъ всички най-смутенъ бѣше Евтимий.

Боляри и военачалници го убѣдително заувѣщаваха да се върне назадъ при Кераца, да я пази и да върши туй, що знае.

Да, Евтимий трѣбваше още да остане живъ, — даже и самъ — да брани съ всички сили и самоотвержено народа, до послѣдня капка кръвь. Ако ли пъкъ дотрѣбва, нека умре, но слѣдъ като извърши всичко, що може и що трѣбва, всичко, що Богъ и съвѣсть му заповѣдваха, що неговиятъ високъ санъ му налагаха.

Разплаканъ и съ разтреперани ржцѣ и гласъ, светителътъ благослови боляритѣ-приятели и другаритѣ имъ и жално ги изгледа за сетенъ пжть. И той, и тѣ сами много добрѣ знаеха, че туй е послѣдне виждане долѣ на земята, че тѣ отиватъ на явна смъртъ. Слѣдъ нѣколко минути тѣ щѣха да бждатъ бездушни кървави трупове.

Освѣнъ съ дъха на пожара, атмосферата сѣкашъ бѣше напита и съ умраза, свѣткавица и дъхъ на кръвь.

И дружината, на чело съ войвода Балдя и Радослава — всички съ голи мечове — полетѣ напрѣдъ като вихрушка противъ турцитѣ, що идѣха отдолѣ, и потъна въ гжстата сгань и въ полумрака. Изъ хиляди гърла страшно ечеше:

— Смъртъ на агарянитѣ! Да умремъ за вѣра и отечество!

— И за царя! се обадиха нѣколцина.

Въ сжщность сега се почна най-страшната сѣчь; тукъ се даде най-силниятъ послѣденъ и отчаянъ отпоръ. Размѣсиха се турци и българи, въ тъмнината дори не можеха и да се разпознаятъ. Цѣлата тая маса се боричкаше, давѣше и се движеше като гъмжило черви. Лѣеше се кръвь, падаха трупове единъ врѣзъ другъ и биваха сгазвани, чупѣха се яки ятагани, мечове, копия

Digitized by Google

и сѣкири, ечеха и раздираха въздуха, крѣсъци, псувни, проклетия и отчаяни вопли на умиращитѣ. Нѣмаше молба, нѣмаше и пощада. Човѣцитѣ се бѣха обърнали на най-люти кръвожадни звѣрове и се самоизтрѣбваха. Въ отчаянието, въ озвѣрението тѣ се бѣха забравили. Въ тѣснитѣ тъмни улици, най-вече въ тия, които нѣмаха изходъ, ставаше още по́-страшно. Тамъ се биеха най-отчаяно: една страна, по́-силната, унищожаваше мълкомъ до кракъ другата. Нѣкъдѣ пъкъ сами турци или българи се избиваха помежду си, понеже не можеха да се разпознаятъ въ тъмнината. Нѣкои отъ тия улици буквално се задръстиха съ трупове. Отъ горнитѣ прозорци на кѫщитѣ върху еничаритѣ, юначни жени и моми сипѣха дървета и камъни, къртени отъ зидоветѣ, насърдчаха своитѣ, а проклинаха турцитѣ. Нѣкои, грабнали мечъ, сѫщо храбро се биеха, а други прибираха раненитѣ.

Първи паднаха убити Балдю и Радославъ.

Нѣкои отъ разпръснатитѣ борци сполучиха да избѣгатъ изъ улици и въ кѫщи и се забарикадираха: не искаха още мърцина да измратъ.

Съ едни отъ тѣхъ тръгнаха боляритѣ Станиславъ, Карачъ, Симо и Смилъ.

Навредъ турцитѣ ги настигаха и избиваха. Тѣ съсѣкоха и послѣднитѣ двама. Боляринъ Станиславъ отъ ядъ и жаль, че всичко вечъ отива и за да не падне въ турски рѫцѣ, се прободе самъ съ меча си въ грѫдитѣ, слѣдъ като изби жена си и петьтѣ си дѣца. Карачъ излѣзе по́-хитъръ: той се прѣстори убитъ и се мушна между труповетѣ.

Отъ пожара грѣеше въ нѣкои улици, и лицата на всички изглеждаха червени, разкривени, демонски. Туй правѣше картината по́-страшна.

Нѣколцината въ общия затворъ затворници, като се разбѣга стражата, счупиха врати и прозорци, и изхвръкнаха, кой дѣ можа.

Digitized by Google

Съ голѣма мжка Евтимий, Раданъ, Прияздъ, Арсений, Григорий и двама силни войника-стотници, се промъкнаха изъ улицитѣ.

Слѣдъ нѣколко минутно лутание, тѣ намѣриха Кераца въ храмъ Възнесение Христово, заобиколена отъ Десислава, Харитина и други болярки и монахини. Всички бѣха блѣди изплашени, отчаяни: бѣха видѣли огъня, чули страшнитѣ писъци и викове и разбрали всичко. Кераца бѣше пакъ примрѣла и едвамъ я свѣстиха. Доколкото можаха, я успокоиха и бързо отведоха въ Радановия замъкъ.

Слѣдъ малко еничаритѣ изпълниха всички улици, припкаха разярени и безмилостно убиваха всѣка жива българска душа, що имъ се мѣрнѣше прѣдъ очи. Бѣха рѣшили всички да изтрѣбятъ. Тѣ бѣха вече пълни господари тукъ.

Съ голѣмо нетърпѣние Челеби-Сюлейманъ очакваше въ стана извѣстие отъ Царевецъ. Постояно се разхождаше нагорѣ-надолѣ и очитѣ му бѣха все къмъ тамъ приковани. Скоро, изпотени, радостни, запжхтѣни я в е р и - и л ч и и, бързащи да получатъ обѣщаната награда, притърчаха и доложиха за всичко извършено.

Сюлейманъ се зарадва и поблагодари Аллаха, но се натжжи и разплака за Хасанъ-паша, Ине-бей и Тахиръ-бей.

Още сжщата нощь той прибърза, та съобщи на баща си радостната вѣсть. Той и Али-паша продиктуваха на главния кятипъ Хаджи-Юмеръ дълго писмо, което заедно съ десетина глави на царевешкитѣ херои, изпратиха Баязиду по вѣрния скороходецъ Кара-Хафузъ. И тоя щѣше да получи голѣма награда отъ султана.

Между главитѣ бѣха и тия на Радослава, дѣда Йонча, Батула и отца Амвросия.

По туй врѣме Баязидъ се намираше въ Кастамуни, Мала-Азия. Съ него бѣха: анадолскиятъ бейлеръ-бей Тимурташъ, херой въ Карамания, Ениджe, Кжжлъ-агачъ и Ямболъ, синъ му Якши-бей, бившиятъ анадолски бей-

Digitized by Google

леръ-бей Суруджа-паша и бековетѣ отъ Кастамуни, Ментеше и Теке: Карамукбелъ, Мехмедъ, Беширъ и други.

Най-сетнѣ, и Царевецъ биде прѣвзетъ!...

И тъй, на 17. юлий, 1393. г., четвъртъкъ, падна Търново, а заедно съ него — и Търновското царство.

Злощастенъ день, злощастна година, злощастно Българско царство!

Прѣди 113 години, въ сѫщия день Ивайло разби византийския пълководецъ Муринъ, който съ 10.000 войника идѣше въ Търново, да помогне на малодушния претендентъ на търновския прѣстолъ Иванъ Асѣнь III. Иванъ-Асѣневци бѣха слава и величие за Българското царство; послѣдниятъ бѣше единъ изродъ!...

До сутриньта трая изтреблението. Улицитѣ се покриха съ трупове и съ локви кръвь.

Сега врѣвата и писъцитѣ поутихнаха.

VII.

Яростьта още върлува.

Съвна се!

Но по̀-добрѣ да не бѣше се съввало.

Миналата нощь раздѣли двѣ епохи: едната свободна, другата робска, мрачна, която сега се начеваше.

Страшенъ день, първиятъ на робството. То подъ иновѣрци и иноплеменници диви азиятци изглеждаше още по̀-ужасно. Въ първитѣ дни скърбьта — както и радостьта — най-силно се чувствуватъ.

Търново, нѣвгашната славна и далечъ прочута столица на Българското царство, сега стоеше печално, обезславено, обезчестено, кърваво, издъхващe...

Варваритѣ побѣдители пъкъ ликуваха.

Огньтъ — вѣренъ тѣхенъ съюзникъ — лакомо дояждаше зданията, що бѣ обхваналъ, и заплашваше да

Digitized by Google

отиде и по-далечъ, да унищожи цѣлъ Царевецъ и да остави подъ голо небе нещастнитѣ му уцѣлѣли жители.

Тъмната гѫста покривка въ небето почна да се раздира. Ето и слънцето мълкомъ се подаде задъ Момина-крѣпость. Прѣзъ дима — който, сѣкашъ, нарочно покриваше ужасната картина на Царевецъ, — то изглеждаше голѣмо, кърваво. Какъ то снощи бѣ оставило Търново и какъ сега го намира!

Озвѣренитѣ до край отъ дългата обсада еничари и опиянени отъ побѣдата, бѣха вечъ свършили главната работа и сега почнаха да довършатъ осталото. Тѣ си бѣха починали малко и наточили изхабенитѣ ятагани или ги замѣнили съ нови. Сега тѣ се разтичаха изново изъ улицитѣ, весело се поздравяваха при срѣщата и се разминуваха и ударихa на нови подвизи, на нова сѣчь — главно убийства и грабежъ изъ кѫщитѣ. Туй имъ бѣше наградата за досегашнитѣ мѫки и лишения. Царевецъ бѣ оставенъ на тѣхно пълно разположение. Както се спомена и по-рано, Челеби Сюлейманъ тържествено и многажди бѣ имъ обѣщавалъ туй. Царската дума не можеше да се мѣсти. Тѣ пакъ щѣха да дотрѣбватъ. Па и еничаритѣ заслужиха тая награда. Та то бѣ и тѣхно право. Такава бѣ тогазъ практиката. Нѣкои отъ навлѣзлитѣ нощесъ паши нарочно се оттеглиха въ стана. Но — разбира се — по изрична заповѣдь на Сюлеймана, царскитѣ чертози бѣха запазени.

По улицитѣ сега нѣмаше живъ българинъ. Еничаритѣ съ окървавени дрехи, рѫцѣ и орѫжие зачупиха врати и прозорци, нахълтаха въ дворове и кѫщи — прѣдпочитаха по-хубавитѣ — и безпощадно засѣкоха народъ, стари и млади, мѫже и жени и дребни дѣца. Тия бѣха виновни, наистина, защото се бѣха родили българи. Еничаритѣ се надпрѣваряха въ звѣрствата си, и сега съ още по-голѣмъ куражъ. Вредъ изъ Царевецъ се зачуваха нови страшни писъци, само, че не изъ улицитѣ вечъ. Едни утихваха, други се издигаха. Едни отъ скратитѣ по стаи, тавани, изби и скривалища — чести

Digitized by Google

въ тогавашнитѣ кѫщи — хора избѣгваха отъ приближаващия пожаръ, други насила изкарваха, и всички ги мѫчеха и най-сетнѣ ги съсичаха на мѣстото. Нѣкои бащи постѫпиха като Станислава — избиха всичката си челядь, па най-сетнѣ и себе си. Старци и бабички яростно и съ нечута сила се борѣха да спасятъ отъ мръсни рѫцѣ внучка или внуче, майка — дѣцата, главно женскитѣ, дъщеря — майка си или своитѣ малки сестри и братчета, и всички загинваха. Имаше случаи и на голѣмо съпротивление и на невидена женска и момийска храбрость. За злодѣянията си нѣкои еничари заплатиха съ живота. Еничаритѣ грабѣха пари, накити и скѫпа покѫщнина. Тѣ, прѣтоварени съ плячка, хвърляха послѣ нѣкои нѣща, за да имъ поолекне. Кога се и на плячка наситиха, почнаха да обезчестяватъ жени и моми, и прѣдъ очитѣ на своитѣ имъ, и послѣ ги убиваха. Въ отчаянието си, нѣкои отъ тия прѣди се убиваѫа сами, а нѣкѫдѣ ги убиваха тѣхнитѣ свекърви и майки. Турцитѣ запалиха нѣкои кѫщи, слѣдъ, като ги ограбиха, и въ тѣхъ изгорѣха скрититѣ или избититѣ имъ стопани. И днесъ много свѣтъ изгина. Еничаритѣ не се уморяваха, не можаха да се умирятъ; отдавна и люто бѣха се канили да отмъстяватъ. Огъньтъ всичко заличваше. Голѣмо клане, страшно опустошение, ужасна борба за животъ бѣше между двѣ съвсѣмъ неравни страни. Побѣденитѣ бѣха оставени на произвола и яростьта на побѣдителитѣ. Отникѫдѣ нѣмаше вечъ за тѣхъ помощь, закрила и милость. Канскиятъ писъкъ се чуваше до турския станъ, но опиянените отъ гнѣвъ и радость кръвожадни паши оставаха глухи, неумолими: трѣбваше еднажъ за винаги да се смаже туй непристѫпно вражеско гнѣздо — Царевецъ, да се изчистятъ размирницитѣ, та вечъ никога да не дигнатъ върхъ. Тая прочута крѣпость можеше и отсетнѣ да заплашва всѣки часъ падишаха и царството му въ Европа.

Еничаритѣ нахълтаха и въ Семировата кѫща и я ограбиха. Въ туй врѣме баба Митра стоеше долѣ при

Digitized by Google

стълбата за горния етажъ извънтрѣ вратата и държеше въ колѣнѣ внучето. И тя усѣти пожара и чу нощеска и днесъ писъцитѣ и разбра всичко. Двѣтѣ съ Слава се спогледаха смаяни, разплакани, що да правятъ... Сега баба Митра чу шумъ и глъчка на двора, но накждѣ можеше да се мѣсти? Като зърна еничаритѣ, дѣтето заплака, а баба Митра го стисна въ прѣгржднитѣ и, разтрѣперана и безмълвна, наведе глава. Еничаритѣ съсѣкоха и нея и него. Хариклия и Ирина, сжщо извънредно уплашени, лежеха на очи въ скривалището. Тѣ не взеха съ себе поне дѣтето: боеха се да не заплаче и ги издаде, па мразѣха и него — и то бѣше българска кръвь. Въ тая страхотия тѣ мислѣха само за своята кожа. Тѣ чуха глъчката въ двора, като тарашуваха еничаритѣ вкжщи, и разбраха, че нѣщо лошо е постигнало старата и дѣтето. Какво стана? Не излѣзе тъй, както се надѣваха. Даже — много злѣ. Дали не трѣбваше нѣщо да направятъ?... Да се прѣдставятъ на нѣкой паша? Тъй ако още седятъ, може-би други еничари ще ги намѣрятъ и съсѣкатъ. Дѣ сега бѣха тѣхнитѣ съмишленици и приятели? Дали Еферъ е дошълъ съ еничаритѣ, дѣ е той да ги запази? Дѣ е и Варнава? Поне Даниилъ или малкиятъ му синъ не се вѣстиха. — Прѣзъ единъ комшулукъ се подаде Видъ — той, наистина, идѣше да дири Ирина, но не да ѝ съобщи нѣщо утѣшително, а самъ той да научи отъ нея. Еничаритѣ го зърнаха, юрнаха се врѣзъ него, заобиколиха го и, безъ да искатъ да знаятъ кой е, го съсѣкоха. Напраздно той викà, моли се и се обяснявà. Нѣмаше ни кой да го чуе, ни разбере.

Сега, за щастие, Слава не бѣше въ кжщи: щѣше ужасно да си изпати. Поне за днесъ провидението я запази. Тя още прѣзъ миналата нощь избѣга.

Главно еничаритѣ се стекоха къмъ храмоветѣ Възнесение Христово и св. Петка, най-вече къмъ първия: въ тѣхъ прѣдполагаха да найдатъ голѣма плячка. Храмоветѣ бѣха прѣпълнени съ старци, бабички, жени, дѣца — избѣгали тукъ още миналата нощь да дирятъ

Digitized by Google

по-сигурна защита отъ Бога, въ дебелитѣ зидове, отъ навалицата, или пъкъ, най-сетнѣ, тукъ да умратъ. Всички колѣнопрѣклонно четѣха молитви и съ кървави сълзи се молѣха за сетенъ пжть Богу. Но... помощь отъ никого и отникждѣ нѣмаше! Тѣ треперѣха и всѣка минута поглеждаха къмъ двора и вратитѣ и очакваха, какво ще стане слѣдъ малко. Усмиряваха разхленченитѣ дѣца, и тѣ сами се мжчеха да мълчатъ, но все пакъ се дигаше голѣмъ шумъ.

Въ храмъ Възнесение Христово нѣкои прѣдложиха, кога се явятъ еничаритѣ, всички събрани старци да излѣзатъ и се молятъ за милость, но разяренитѣ нападатели ги изпрѣвариха. Голѣми еничарски тълпи нападнаха и почнаха да обиратъ и да сѣкатъ особно старцитѣ. Наста голѣмъ смутъ и се дигна страшенъ викъ до небето: хиляди гърла зацѣпиха въздуха и всички люди се разтичаха, но на кждѣ, и тѣ сами не знаеха. Еничаритѣ убиваха наредъ, кого дѣ сварѣха. До артиката убиха дѣда Гърдя, кога се борѣше да отърве едно младо момиче. Дѣдо Храбро се покатери по храмовия покривъ, но скоро биде сваленъ и убитъ. Боляринъ Милко се бѣше скрилъ въ звънарницата. Еничаритѣ го намѣриха и въ мига, когато надъ вратоломната височина той размисляше дали да се хвърли долѣ, тѣ го хванаха и го замжчиха за пари и да имъ каже, дѣ сж заровени церковнитѣ скжпоцѣнности. Той ги заведе въ дъното на тая кула. Тѣ бързо и лакомо разграбиха всичко и отъ признателность го убиха тамъ. Нѣкои по-рано изпрѣварили мжже и жени се бѣха надиплили въ тритѣ гробници подъ храма и тамъ се спотаваха. — И тукъ сжщо се борѣха, пищѣха и се молѣха старци и бабички да отърватъ чеда и внучки, особно моми и млади булки, върху които еничаритѣ най-вече налитаха. И олтарьтъ бѣ пъленъ съ хора. Тукъ нѣколцина монаси и монахини пазѣха благоговѣйно кивота съ мощитѣ на св. Иванъ Рилский. Постояно всички очакваха нѣкакво чудо и че най-сетнѣ свети-

Digitized by Google

тельтъ богоугодникъ ще ги запази. Тукъ бѣше и Иларионъ, който, както знаемъ, съ рискъ на живота си отърва отъ Трапезица и прѣнесе тукъ тия мощи. Еничаритѣ ругателно катуриха кивота, мислейки, че въ него има скрити пари или други скѫпоцѣнности, и мощитѣ се изсипаха. Разяренитѣ отъ туй монаси се сборичкаха, но всички бидоха съсѣчени. Съ тѣлата си затрупаха кивота и кръвьта имъ го облѣ. Тоя пѫть Иларионъ не биде тъй щастливъ. Нито св. Иванъ помогна. Еничаритѣ не оставиха живъ до сега ни единъ монахъ или монахиня, които се мѣрнаха прѣдъ очитѣ имъ.

До прѣстола стоеше болничавата Ана, Радославовата дъщеря, която умствено унесена нѣкѫдѣ далечъ, се усърдно молѣше, скръстила рѫцѣ и издигнала очи къмъ свода. Що става съ баща ѝ и брата ѝ и дѣ сѫ тѣ сега — тя нищо не знаеше. Нѣколцина еничари се спуснаха къмъ прѣстола, качиха се отгорѣ му и се сбориха, кой да грабне разпетието, мислейки го златно. То падна върху каменнитѣ плочи и стана на кѫсове. Ана се слиса отъ туй, що видѣ. Та възможно ли бѣше да се извършатъ всички тия поругания? Възмутена издъньк душата си, тя се спусна върху еничаритѣ, прокле ги и се забори съ тѣхъ, добила сега страшна сила. Догдѣ тя чакаше да падне гръмъ отъ небето и да убие светотатцитѣ, единъ отъ тѣхъ я съсѣче, и тя кротко се сложи на плочитѣ, безъ дума да каже, а само — като древня мѫченица за Христова вѣра, разкѫсвана всрѣдъ арената отъ лъвове — въ съзерцанието си виждаше всрѣдъ лѫчи и свѣтлина Бога и го молѣше да приема грѣшната ѝ душа.

Тя мислѣше, че умира светица, и туй само я утѣшаваше.

Херои и хероини, светци и светици, на които имената историята не помни, не знае, не фигуриратъ и въ календаря, защото други — намъ чужди по плъть и кръвь, па и наши врагове, сѫ обсебили тѣхното мѣсто. Та само тѣхъ ли нѣма?

Digitized by Google

Видѣхме по-прѣди, какъ угрижени за Добромира излѣзоха отъ Семирови Харитина и Ана. Отъ Радослава не можиха нищо да узнаятъ, защото прѣзъ цѣлия день не се прибра вкѫщи. Харитина припна при Евтимия и го моли: той ѝ уклончиво говори, па и не искà да се бърка въ интимнитѣ отношения между баща и синъ. И отъ другитѣ боляри Харитина не можа да узнае точната истина: и тѣ сами я точно не знаеха и прѣдъ Радославова сродница се прѣдпазваха да кажатъ нѣщо. И въ слѣднитѣ дни Радославъ нарочно ужъ занятъ много, рано излизаше изкѫщи и вечерь късно се връщаше, все мраченъ, навѫсенъ. Чуваше се, кога понѣкога несъзнателно тежко си въздъхваше. Виждаше се, че нему лежи тежъкъ камъкъ на сърдцето, но всичко крие. Нощѣ сънь го не хващаше. Никой вкѫщи не смѣеше да му проговори за Добромира, но еднажъ Харитина издебна сгодния моментъ и му говори и го моли насамѣ. Радославъ студено отговори, че Добромиръ е много виновенъ, зачернилъ е неговото име и своето и че сѫдътъ ще рѣши, какво ще стане. По сетнѣ Харитина и Ана искàха да посѣтятъ Добромира въ затвора, но Радославъ строго запрѣти и скри отъ тѣхъ, дѣ е затворенъ. Той остана докрай непрѣклоненъ. Наистина, кога се пръсна слухътъ за Макария, Радославъ поомекна къмъ Добромира, но пакъ не бѣше сигуренъ, доколко тоя слухъ е вѣренъ и доколко синъ му е чистъ. Всичко още си оставаше смѫтно.

Прѣзъ миналата страшна нощь въ залисията Радославъ нѣмà врѣме да се отбие у дома си, нито поне да навиди сина — за сетенъ пѫть. Та и кой знае да ли се сѣти за чедото си. Харитина и Ана отъ страхъ не се стърпѣха вкѫщи, та и тѣ отидоха въ храмъ Възнесение Христово, мислѣха си нѣкѫдѣ и да видятъ Радослава и да ги посъвѣтва, какво да правятъ. Радослава тѣ не срѣщнаха, и никой нищо не имъ каза за него. Сутриньта вѣстьта за нощешното кърваво сражение се пръсна изъ храма и че много боляре били избити. Ха-

Digitized by Google

ритина почна тайно да се безпокои сега и за Радослава, за туй тя остави Ана тукъ, а сама се лутна да го дири, — да намѣри както-както Добромира, ако и той до сега не бѣше изпатилъ нѣщо, и да разбере всичко подробно.

И въ храма много свѣтъ биде избитъ. Еничаритѣ бързаха. Тѣ разграбиха икони, кандила, кръстове, свѣщници, одежди — всичко що смѣтаха за цѣнно: златно, сребърно, свилено. Освѣнъ туй, очитѣ на всички светии по фрескитѣ избодоха съ ятаганитѣ, като ядно и високо изригваха най-гнусни псувни.

Догдѣ ставаше всичко туй, единъ младъ еничаринъ — застаналъ въ единъ кѫтъ на храма, блѣдъ, разтревоженъ, се взираше въ хората. Еничаритѣ се нахвърляха върху една млада жена съ три гиздави момиченца и почнаха да ги сѣкатъ наредъ. Въ бъркотията непознатиятъ се притече, хвана едното и го затрупа съ нѣкакви черги и тъй го спаси. По-настрана друга една млада жена плачеше отчаяно, удряше се въ глава и скубѣше си коса. Неизвѣстно що бѣ най-мило изгубила или що бѣше си изпатила. Непознатиятъ се захласна въ нея, и се дълбоко замисли. По едно-врѣме изъ очитѣ му се търколиха едри сълзи и той наведе глава, па бързо излѣзе, да го не види нѣкой.

Монахъ Теофилъ, епикерний на Иванъ Шишмана и настоятель на храмъ Възнесение Христово, и Агапий, парамонарь, — се бѣха скрили въ потона у черковнитѣ келии. Еничаритѣ ги подушиха, изгониха ги отъ тамъ, обраха всички пари, що имаха, и убиха Агапия. На горкия езикътъ се бѣ схваналъ отъ страхъ. Разяренитѣ еничари му отрѣзаха главата и за гаврило я хвърлиха всрѣдъ купа жени и дѣца, които силно изпищѣха и се разбѣгаха. Кръвь опръска и тѣхъ. Уплашенъ, Теофилъ поведе еничаритѣ ужъ да имъ покаже дѣ има скрити пари и, възползуванъ отъ навалицата жени, побѣгна. Еничаритѣ го спогнаха. Кога дойде до кладенеца задъ олтаря, насрѣща му се явиха други еничари. Монахътъ бѣше заграденъ, нѣмаше вечъ никакво спасение.

Digitized by Google

Тогава той, блѣдъ като смъртникъ, разрошенъ и изпотенъ виръ-вода, издигна нагорѣ очи, прѣкръсти се и извика:

— Господи приими душата ми! па скочи долѣ въ кладенеца, тъкмо когато единъ запѫхтѣнъ едъръ еничаринъ го бѣ настигналъ и замахна да го съсѣче съ тежкия си ятаганъ.

Въ храма нѣколко уцѣлѣли бабички и монахини благоговѣйно събраха пакъ въ кивота мощитѣ на св. Ивана Рилский и го потулиха въ единъ кѫтъ въ олтаря.

Еничаритѣ обикаляха изъ всички улици, чудѣха се на кѫщитѣ и разпитваха за царя, за царскитѣ сродници, за боляритѣ, а най-вече за Евтимия и за царската дъщеря, и напраздно ги дириха навредъ. Та и никой не знаеше, дѣ сѫ тѣ сега. Може-би и тѣ бѣха убити нощесъ или днесъ.

Едни отъ уцѣлѣлитѣ боляри, еничаритѣ затвориха въ Царевецъ, а други — по-главнитѣ — отведоха въ турския станъ при Сюлеймана, да ги разпитва. Тукъ доведоха сѫщо и млади жени и моми — още и малки момчета за въ еничарския корпусъ.

Въ Царевецъ се постави официяльна турска власть, а за управитель — старият брусенски житель Садуллахъ-паша.

Всички врати на крѣпостьта се отвориха и разчистиха, но по висша заповѣдь, никой отъ убититѣ българи или турци не бѣше побутнатъ, макаръ, че прѣзъ цѣлия день жежкото слънце силно печеше и тѣ почнаха да се надуватъ.

Огънътъ бѣ за малко утихналъ — бѣше допрѣлъ до двѣ улици — но още гѫсти черно-пепеляви кѫлба димъ се издигаха зловѣщно надъ нещастния Царевецъ, който сега — и по вида си — приличаше на димещъ се вулканъ. Да, вулканъ, но вмѣсто лава и кѫсове камъни, тамъ имаше кръвь и човѣшки трупове безъ четъ.

Digitized by Google

VIII.

Прѣзъ втората нощь.

Евтимий всичко чу, всичко видѣ, всичко изтърпѣ, най-вече въ миналата нощь и днесъ. На стари години било му писано и туй да изпати. Па и що ли още го очакваше? Тая фортуна, що се бѣ разфучала надъ Царевецъ, нѣмаше токо-тъй да отмине него — патриарха и царския намѣстникъ. Той се смая и сломи духомъ и тѣломъ. Понѣкога, като стреснатъ отъ страшенъ сънь, той се питаше въ себе: „Мигаръ всичко туй е дѣйствителность? Какъ е възможно?...“ Безкрайна жаль терзаеше сърдцето му. Скърбѣше за народа, за Търново, за царството, за вѣрата, за своитѣ избити вечъ приятели и познайници боляри. Като Иеремия той плакà и горко ридà на Търновскитѣ печални развалини, трупове и кръвь. Наврѣмени, кога чуваше отчаянитѣ писъци на своитѣ злощастни чеда, които се борѣха съ кръвожаднитѣ еничари да отърватъ душата си или тая на своитѣ мили, — той плачеше пакъ, молѣше настоятелно Бога за милость и налиташе го да излѣзе и да помогне както може на злочеститѣ. Пастиръ добрий душу свою полагаетъ за овци.

Прѣзъ зидове и комшулуци двама, прѣправени на бабички и по-рано пратени да разгледатъ що става изъ Царевецъ, монаси се мълкомъ промъкнаха и съобщиха всичко, що бѣ извършено, какъ славно загинали Балдю, Радославъ, Батулъ, дѣдо Йончо и другаритѣ имъ и че еничаритѣ страшно вързуватъ и дирятъ подъ листо Евтимия.

По едно врѣме и въ съсѣднитѣ кѫщи се зачу писъкъ. Всички изтръпнаха изново, отъ страхъ оглупѣха. Какво щѣше да стане, ако еничаритѣ нахлуеха и въ Радановата кѫща? Голѣма кръвнина, и неизвѣстно кой щѣше отначало да побѣди. Но... и всички тукъ събрани щѣха мърцина да загинатъ, а заедно съ тѣхъ и царското дѣте.

Digitized by Google

Слава Богу, нищо лошо не се случи до тоя часъ.

Днесъ изпратиха извънъ Търново двама прѣдрѣшени старци, дано узнаятъ нѣщо за царя и по-скоро да извѣстятъ.

До сега всрѣдъ страшната борба Евтимий, като истински борецъ, не можа да намѣри смъртьта си. Той би умрѣлъ многажди, но смъртьта му да послужи нѣщо народу, а не мърцина, както насмалко щѣше да го направи миналата нощь въ голѣмата изненада и печаль. Да умрѣше тъй, значеше да побѣгне отъ поста си, да унизи сана си, да измѣни на дълга къмъ вѣрата и отечеството, на званието, което тъй достойно бѣ носилъ цѣли 18 години — като патриархъ — да наруши дадения Богу великъ обѣтъ. Той, като храбъръ воинъ, трѣбваше неотстжпно да стои твърдо на поста си, да живѣе, да се бори, и то не за себе, а — за паството, сега омаломощено и сломено, за Кераца. Та именно сега повече отъ всѣкога всички се нуждаеха отъ неговата морална поне подкрѣпа и закрила — макаръ той и добрѣ да знаеше, че турцитѣ него пръвъ ще дирятъ, че много ще протегли, и, сигурно, ще прѣтърпи страшна смърть. Сюлейманъ и пашитѣ люто се канѣха и върху него щѣха да стоварятъ всичката вина за страшното кръвопролитие и отъ двѣтѣ страни. Покоренъ на Божия промисъль — защото бѣше твърдо убѣденъ, че всичко туй споредъ него става — светителтъ се въоржжи съ търпѣние и се рѣши на всичко и си казваше: „Господи, въ твоитѣ ржцѣ прѣдавамъ живота си, нека бжде твоята свята воля! Въ тоя часъ на велико изпитание, ако бихъ могълъ да спася многострадалнитѣ наши чеда, нашето отечество, азъ драговолно бихъ умрѣлъ. Доста вечъ живѣхъ!...“

Понѣкога се иска по-силенъ духъ и голѣмъ куражъ да живѣе човѣкъ, да се бори, да се опълчи смѣло противъ врага, противъ смъртьта, противъ злото — ако ли и туй не е главна задача на живота — нежели за мигъ да умре, малодушно да отстжпи, позорно да дезертира

Digitized by Google

отъ поста си, отъ призванието си, когато вижда, че вечъ всичко е изгубено, че е угасналъ и най-слабиятъ лучъ отъ надежда. Туй е отчаяние, а не самоотвержение. Въ него сѣкашъ прозира нѣкакъвъ егоизъмъ. Та и врагътъ туй желае. Не, побѣда, побѣда трѣбва да се напася!

Мина се, най-сетнѣ, и тоя страшенъ день. Мръкна се.

Пакъ мнозина еничари, омацани съ кръвь и натоварени съ богата плячка, се оттеглиха въ стана, да се нахранятъ — защото отъ много работа бѣха забравили туй — да починатъ и да събератъ прѣсни сили за нови утрѣшни подвизи.

Тѣ не че се боеха да прѣнощуватъ въ Царевецъ, но тъй имъ бѣше заповѣдано. Само опрѣдѣлено число отъ тѣхъ оставаха тукъ.

Пакъ поутихнаха улици и дворища.

Уцѣлѣли хора, разплакани и подобни на таинствени сѣнки, се защураха изъ дворове и най-затънтенитѣ улици, полека се промъкваха прѣзъ комшулуци или бързо прѣскачаха зидове и, като се плахо озъртаха въ враждебната тъмнина, надвѣсваха се надъ убититѣ, да дирятъ свои мили изгубени, приближаваха се до врати и прозорци, ослушваха се, па полека викаха и се молѣха да имъ се обади нѣкой, искаха кора хлѣбецъ, лѣкъ за болнитѣ — или нѣщо питаха. Нѣкждѣ пъкъ се срѣщаха други въ тъмнината, разпознаваха се, размѣняха тихо по нѣкоя дума и отминуваха въ противни посоки. Замѣркаха се хора и по улицитѣ.

Раненитѣ пъшкаха и отчаяно сега завикаха за помощь и сами се обаждаха, кога край тѣхъ заминѣше българинъ. Сродници и познати прибраха въ кѫщитѣ нѣкои отъ тѣхъ, да ги лѣкуватъ.

Тишината раздираха само нѣколко кучета, които грозно виеха.

Евтимий, Раданъ и Григорий излѣзоха замалко изкѫщи и дебнешкомъ обиколиха съсѣдната улица. И тя бѣ пълна съ убити. Евтимий искаше да навиди хра-

Digitized by Google

моветѣ, царскитѣ чертози и мѣстото, дѣто бѣха загинали Балдю и Радославъ съ дружината си, но всички бързо се върнаха назадъ: отдалечъ въ тъмнината се зададоха хора, сигурно турци.

Сега въ Радановата кѫща дойде и Карачъ, мѫжъ на Петрана и цѣлъ облѣнъ въ кръвь. Той бѣ се измъкналъ изподъ убититѣ и припълзялъ до неговата кѫща, не далечъ отъ тѣсната и безъ изходъ улица, дѣто бѣха се забарикадирали юначнитѣ борци. За щастие у дома Карачъ намѣри стари баща и майка, жена и дѣца — всички живи, натъпкани въ скривалището. Слѣдъ като хапна, та се подкрѣпи малко, той излѣзе да узнае нѣщо. Напраздно Карачъ дири Евтимия, Слава и Добромира. Наистина Радославъ бѣше убитъ, но тѣ какво станаха? По едно врѣме се сѣти, че, безъ-друго, Кераца е у Раданови и той се запѫти за тамъ и още да узнае нѣщо отъ стопанина. Тъкмо наближи до кѫщата, той зърна, че двама непознати дебнятъ около нея. Карачъ съ остръ мечъ въ рѫка се спусна върху имъ. Непознатитѣ уплашени удариха на бѣгъ. Карачъ настигна единия и го уби. Туй бѣше Божилъ. Неописана бѣ радостьта му, кога намѣри тукъ Евтимия и всичко добрѣ. Карачъ разказа накратко всичко, що изпатилъ и чулъ и видѣлъ, но скри за извършеното убийство — за да не изплаши още повече събранитѣ. Сѫщо яви, че единъ отърванъ войникъ видѣлъ съ еничаритѣ Варнава, който се биелъ. Чакъ сега се сѣтиха, че отдавна Ефера не бѣха виждали. Дѣ безслѣдно е изчезналъ?

Страшна мисъль измѫчваше Евтимия и боляритѣ: досега минаха благополучно, ала не можеше вечъ тъй да се седи. Сигурно, и тукъ еничаритѣ щѣха да нахлуятъ. Какво щѣше да стане съ Кераца? Тѣ всички, па и монаситѣ и войницитѣ, събрани тукъ, я най-грижливо пазѣха въ потайнитѣ покои на свако й великий боляринъ Радана и всички бѣха се заклели да я пазятъ до послѣдна капка кръвь и да не оставятъ да падне лгнето въ вълчи уста, — но, ако нахлуеше голѣма не-

Digitized by Google

приятелска сила и избиеше всички, дори и Кераца! Или пъкъ тогава можеха безпрѣпятствено да я плѣнятъ!... Не, безмислица вечъ бѣше бавенето. Сега непрѣмѣнно трѣбваше — и то много бързо — да се рѣши въпросътъ, какво да правятъ съ царското чедо. Дълго обмисляха и говориха. И тъй, и тъй — все лошо. Найпослѣ рѣшиха: да чакатъ още нѣкой и другъ день, догдѣ поутихне ураганътъ на турската ярость, и тогава — какъ и какъ, да прѣпратятъ Кераца съ вѣрни юнаци, до баща ѝ Иванъ Шишмана, ако е живъ, или въ Бдинъ при чича ѝ Срацимира, или при Стефана Лазаровичъ въ Сърбия, или пъкъ, най-сетнѣ, въ близка Влахия.

Прѣзъ миналата нощь, прѣзъ изтеклия день, па и сега — болярки и монахини залисваха въ подземието Кераца, като четѣха молитви и се кръстѣха прѣдъ една икона съ кандилце — сѫмо и сѫмо да не чува писъцитѣ и да не гледа отчаянитѣ лица на мѫжетѣ. Но пакъ не можеха да сдържатъ сълзитѣ си, колкото и да се мѫчеха да се покажатъ весели и спокойни. Кераца заприлича на смъртникъ. Най-сетнѣ, нѣмаше що да се прави, и съобщиха ѝ че турцитѣ сѫ влѣзли. Тя бѣше вечъ отъ сърдце дала обѣтъ Богу, че, ако Той я опази съ своята всемогѫща десница и остане жива — ще се покалугери. Отдавна бѣше облѣкла и черни дрехи. Та и каква радость оставаше вечъ за нея на земята? Бѣдитѣ попариха нейната крѣхка младость, както сланата — нѣжното цвѣте. Веселитѣ дни, радость, моминski блѣнове — всичко изчезна безвъзвратно. Тя си мислѣше, че, сигурно, баща и братя сѫ вечъ избити или заробени, — или, ако пъкъ досега не сѫ, скоро и непрѣмѣнно ще бѫдатъ. Може би болярите и болярките всичко знаятъ, ала криятъ отъ нея... Сега тя остава съвсѣмъ сиракъ. Наистина не бѣше между чужди хора; леля ѝ Десислава, Евтимий и всички боляри и болярки треперѣха надъ нея, сега още повече трогнати отъ злочестата ѝ сѫдба, — но друго нѣщо е майка, баща, брата, още повече за една дѣвойка. Имаше и друго нѣщо, —

Digitized by Google

много по́-страшно, — отъ което и тя, и всички се страхуваха тайно, защото не смѣеха дори и да го споменатъ: ами ако побѣдительтъ грабне на сила Кераца за жена на себе или на баща си и я потурчи? Той е силенъ, туй бѣ негова войнишка плячка, негово законно право, негова най-голѣма, може-би, награда за изнесенитѣ трудности и за побѣдата. И въ туй не щѣше да бѫде той ни първиятъ, ни послѣдниятъ. Прѣдишнитѣ султани вършеха това, считаха го дори благодѣяние и благоволение къмъ поробенитѣ народи. Вѣрата имъ, която допускаше многоженството, позволяваше го, заповѣдваше го: да се разпростира ислямътъ. А пъкъ имаше ли кой да се опре на побѣдителя? — Кераца тайно въ себе си бѣ се рѣшила, че, ако тъй стане, тя ще се убие. Та дори и нѣкои боляри бѣха на мнѣние да я убиятъ, но да не падне християнското чедо въ мръснитѣ ржцѣ на невѣрника сластолюбецъ...

Дълго врѣме се съвѣщаваха Евтимий и боляритѣ, какво и тѣ да правятъ. Убийства, грабежи, пожари не прѣставаха. Постепенно Царевецъ се опустошаваше и обезлюдяваше. Ако туй се продължеше още нѣколко дена, живъ човѣкъ и здрава кжща не щѣше да остане. Царевецъ щѣше да се обърне на пустиня. Нѣмаше вече смисъль тъй да се стои и да се чака. Трѣбваше, най-сетнѣ, да се тури край на туй тегостно положение. — Па и отъ 1—2 дена никой не бѣ турилъ залъкъ въ уста, особно малкитѣ плачеха; имаше и мнозина болни и ранени, на които трѣбваше да се помогне; трѣбваше и убититѣ да се погребатъ; пакъ можеше нѣщо да се узнае отъ турцитѣ за Шишмана.

Най-сетнѣ, Евтимий заяви, че е рѣшилъ да иде въ турския станъ и да проси отъ кръволока ненаситния тиранинъ милость за народа и за Кераца. Друго срѣдство не оставаше.

Боляритѣ се упорито противиха на туй: Евтимий ще загине, ами тогава пъкъ какво ще стане?

Светительтъ оста непрѣклоненъ.

Digitized by Google

Изнемощѣлъ тѣломъ отъ мисъль, скърбь и безсъние нѣколко седмици подъ редъ и отъ усилнитѣ борби на дългата обсада, а най-вече отъ туй, що се извърши миналата нощь и днесъ — старецътъ се оттегли въ една малка станчка и цѣлата нощь прѣдъ мъждѣщето кандилце до една ветха икона, се дълго моли за грѣховетѣ си и за народа; той плакà съ кървави сълзи да се смили най-сетнѣ Всевишният върху българското племе, което прѣмного вечъ изтегли. Той силно се вълнуваше: добрѣ знаеше, какво го чака и тамъ, въ стана — утрѣ по туй врѣме не щѣше, може-би, да бѫде живъ. Той прочете въ евангелието стиховетѣ, кога Исусъ Христосъ, прѣди да го хванатъ войницитѣ, прѣдвождани отъ Юда Искариотский, се молилъ въ Гетсиманската градина и казвалъ: „Отегчена е до смъртъ душата ми! Отче мой, ако е възможно, нека ме отмине тая чаша; но пакъ — нека бѫде Твоята воля“ — и какъ се явилъ ангелъ и го подкрѣпилъ. Светителътъ порастна още повече духомъ: сила свише го изпълни и ободри. Той разбра, че е вечъ дошълъ часътъ да се жертвува за народа. Постоянно пакъ въ ушитѣ му ехтѣха думитѣ на прѣподобний Теодосия, като едно пророчество изъ Апокалипсиса: „Чедо, бѫди мѫжественъ, не падай духомъ: ще се удостоишъ съ вериги и съ апостолско гонение“!...

Прѣзъ цѣлия день Даниилъ скритъ въ простата кѫща, дѣто се бѣ прибралъ, трепераà и се ослушвà да не дойде нѣкой да го накаже: да ли не бѣха го съзрѣли миналата нощь кога подпали кѫщата и побѣгна? Ами ако съзаклетието е открито? Напраздно чака да дойде нѣкой неговъ приятель и съмишленикъ радостно да го поздрави съ успѣха на дѣлото. Той се ядосваше, задѣто прѣзъ нощьта не прибърза да свари при вратата Варнава. Дѣ се дѣнаха той, Еферъ? Съмнѣние голѣмо го замѫчи. Еднажъ-дважъ той изпраща до вратнята жена си и малкия Самуила да видятъ, що има вънъ на улицата, но тѣ уплашени, бързо се връщаха и донасяха най-лоши вѣсти. Та и самъ той чуваше писъцитѣ на

Digitized by Google

хората, що еничаритѣ ги измѫчваха и убиваха по улици и кѫщи. Имаше опасность да не нахлуятъ и въ пеговата кѫща. Най-сетнѣ къмъ привечерь Даниилъ се прѣстраши и излѣзе дебнешкомъ, като хиена да рови мрътви тѣла и да ги яде. Кога видѣ изгиналия по улицитѣ свѣтъ, той се разтрепера като листъ, краката му се подкосиха и той припна назадъ. Въ завоя на улицата край Радановата кѫща го срѣщнаха Пройчо и Божилъ. Тѣ и Радъ бѣха се скрили въ Божиловата кѫща и сѫщо цѣлъ день се бѣха страхували да ги не нападнатъ еничаритѣ и ги избиятъ. Дълго се чудиха, какво да правятъ, па най-сетнѣ и тѣ излѣзоха да узнаятъ нѣщо. Кога настане нощь, излизатъ бухали и кукумявки, хиени и всѣки кръвожаденъ звѣръ. Радъ остана да пази кѫщата. Размѣниха по нѣколко мисли — мимически. Пройчо и Божилъ събщиха Даниилу, че сигурно Еферъ е убитъ — може-би и отъ българитѣ. Но дѣ е пъкъ Варнава? Никой не знаеше. Като чу туй Даниилъ хукна съ все сила у дома си. Видѣхме по-прѣди, какъ Карачъ уби Божила, а Пройчо избѣга.

Сюлейманъ и пашитѣ посрѣщаха радостно еничаритѣ и ги щедро отрупваха съ похвали, благодарности и насърдчения.

Въ стана ликуваха. Свърши се, най-сетнѣ, туй важно прѣдприятие. Край на опасната борба и мѫкитѣ. Еничаритѣ достойно изпълниха дълга си. Тѣхъ всинца— и Сюлейманъ, и военачалници, и прости войници — очакваха похвали и щедри награди. Омръзна имъ вече и Търново. Щѣха да се върнатъ въ Одринъ да почиватъ и разказватъ разни нови епизоди, догдѣ изново енергичниятъ Баязидъ ги не повика за други по-важни и по-рисковани, може-би, походи, въ Европа или Азия, прѣдизвикани отъ неговото безгранично честолюбие и неогасима жажда за завоевания, или отъ нѣкой невѣренъ васалъ или врагъ съсѣдъ! Съвсѣмъ неутихналиятъ още въ Царевецъ пожаръ, служеше за факелъ на тържеството. Еничаритѣ го гледаха отдалечъ, възхи-

Digitized by Google

щаваха се и благодарѣха Аллаха. Изморени, сега тѣ си почиваха. Най-сетнѣ, всрѣдъ утихналата за малко горещина, тѣ се прѣдадоха на дълбокъ сънь, какъвто не бѣха виждали прѣзъ дългата обсада.

Отъ всички най-веселъ и задоволенъ бѣше Сюлейманъ. Обайни и разнообразни мисли го вълнуваха. Умътъ му се носѣше въ далечни страни, а сегизъ-тогизъ полетяваше и надъ Царевецъ. Удовлетвори се, най-сетнѣ, неговото пламенно желание — побѣдата, увѣнча се съ пъленъ успѣхъ неговиятъ дебютъ; неговото честолюбие бѣ ангажирано. Може-би отъ изхода на тая война зависѣше негово бѫдеще. Откато още бѣха тръгнали, една вѫтрѣшна мисъль го мѫчеше страшно, и той се боеше да я съобщи нѣкому. Но сега всичко бѣше хубаво. Баязидъ щѣше веселъ да го посрѣщне, да го притисне яко до разтупани гѫрди, да го цѣлуне горещо и да каже: „Благодаря Аллаха: достоенъ наслѣдникъ ми подари! Чедо, нека и за напрѣдъ все тъй блѣскави побѣди да нанасяшъ и все тъй да бѣга всѣки невѣрникъ врагъ отъ свѣтлото ти лице и отъ острия ти мечъ"!

Още каква ли роль за въ бѫдаще имаше да играятъ турцитѣ въ новата за тѣхъ Европа? За пръвъ пѫть, откато бѣ тръгналъ за Търново, Сюлейманъ спа спокоенъ, приятенъ сънь, размѣсванъ съ най-обайни видѣния на една буйна младежка фантазия.

На западъ отдавна се бѣ скрилъ тънкия сръпъ на мѣсечината, родена прѣди седмица.

Подъ една шатра дълго врѣме въ тъмнината си шепнѣха двама млади еничари. Единия отъ тѣхъ видѣхме днесъ въ храмъ Възнесение Христово.

Ето какъ се свърши разговорътъ:

— Сали, постоянно се въртишъ на леглото си, па стига ми и бѣбрà: спи ми се, много съмъ уморенъ, както знаешъ...

— Ибрахиме, кардашъ, ти ми си най-вѣрниятъ, ще ти открия, що вълнува душата ми...

Digitized by Google

Сали, смънка. Ибрахимъ мълчеше. Първиятъ продължи:

— Кардашъ, порази ме туй, що видѣхъ и чухъ днесъ въ храма на опустошения Царевецъ: толкова хора избити и плачътъ на толкова голи, боси, дрипави старци, бабички и дѣца, отървани отъ ножа!... Защо стана всичко туй? Кога бѣхъ тамъ, изведнажъ, като свѣтълъ лучъ на небето прѣзъ тъмна нощь, се мѣрна нѣщо въ помрачената ми паметь и се разтреперахъ... Припомнихъ си... Бѣхъ малъкъ. У дома бѣхме мнозина: родители, братя, сестри и други роднини. Майка ни и една друга, като че ли бѣше най-голѣма наша сестра, ни много обичаха, милваха ни и прѣмѣняха. Еднажъ нѣкакъвъ мжжъ — като да бѣше нашъ баща — ни заведе въ една кжща — тя на оня храмъ приличаше. Ние всички бѣхме въ най-хубава прѣмѣна. ...Имаше тамъ много хора и дѣца — всички тъй прѣмѣнени, весели и държеха свѣщи въ ржцѣ. Имаше и попове, икони, тамиянъ, свѣщи, кандила. Кжщата бѣ цѣла освѣтлена, а вънъ бѣше тъмно... Тамъ пѣеха сладко, и народътъ се движеше и шумѣше. Въ мигъ стана нѣщо много страшно... Ама, Ибрахиме, слушашъ ли?

— Е, Сали продължавай да видимъ, какво ще излѣзе отъ всичко туй най-сетнѣ!

— ....Тъй, стана нѣщо много страшно... Нападнаха непознати, въоржжени като насъ, страшни люде и почнаха да колятъ наредъ. Събранитѣ писнаха и се разбѣгаха, ала и мнозина избиха. Баща ми до менъ падна. Въ храма потъмнѣ. Какво послѣ стана, не мога сега ясно да си припомня... Туй бѣше много отдавна и — нѣкждѣ долѣ задъ планината, далечъ оттукъ... И наистина, кои сме ние, кои сж нашитѣ баща, майки и сродници? Тоя въпросъ съмъ си многажди задавалъ, и не съмъ могълъ да го рѣша... Не токо-тъй нѣкои християни се усмѣляватъ да ни загатнатъ понѣкога, че ние сме тѣхни братя по вѣра и по кръвь...

Digitized by Google

— Сали, не говори такива глупави масали. Не ставай дѣте, или клекава жена. Знаешъ, строго е забранено да се говори за туй. Невѣрницитѣ християни нарочно ни лъжатъ. На такива азъ бихъ избилъ зжбитѣ... Ние сме мюсюлмани, и ислямътъ е най-правата вѣра. Нашъ баща е славниятъ падишахъ, наши братя — пашитѣ и всички храбри еничари. Майки, сестри и жени, нѣмаме — жената е дяволско създание... На юнакъ еничаринъ не прилича туй да върши!... Та отдѣ сега навлѣзоха въ главата ти тия прѣстжпни мисли? Види се, гори ти главата: много си уморенъ. Трѣбва да я сложишъ въ обятията на нѣкое гиздаво робинче — както направиха нѣкои по-умни отъ насъ другари — и щѣше да заспишъ като окжпанъ младенецъ въ люлка... Сали, може-би туй, дѣто разправяшъ, си го сънувалъ нѣкога... Не вѣрвай, кардашъ, сънищата, макаръ ходжа Мустафа и да казва, че Аллахъ ни се явява и нàсънѣ...

Ибрахимъ се смълча, прозѣвна се издълбоко и продължи:

— За туй ли те гледамъ отъ оная вечерь тъй умисленъ? Пази се, Сали, че, ако те съзратъ другаритѣ или чуятъ, що говоришъ, ще ти се смѣятъ, или ще те ругаятъ, па може-би и фалагаджи-ага да те вземе на око, макаръ и да знае, че Фирузъ-паша и Кулоглу-чаушъ Юмеръ много те обичатъ... Спи, че изтокъ побѣлѣ: скоро ще затржби тржба... Днесъ ще бжде славенъ день...

Сали се усѣти докаченъ и отнесе разговора къмъ друга посока:

— Ами, Ибрахиме, кога ще диримъ оная жена, за която нѣкогашната дойка на Кератамарь, Мурадовата жена, ни бѣ говорила?...

— Та кого да питашъ, като никого не познаваме, па и кой ще право обади врагу? Всички сж противъ насъ страшно наежени... По-сетнѣ ще видимъ...

И като се ядно обърна на друга страна, Ибрахимъ слѣдъ малко захърка.

Digitized by Google

Навънъ отдавна бѣ настала пълна тишина. Въ околнитѣ шатри всички дълбоко спѣха. Отдавна бѣ прѣстаналъ веселъ шуменъ разговоръ, шеги, пѣсни и дрънкането на даарета и зилове. Тишината само се нарушаваше отъ пръхкането на конетѣ, далечното виене на кучетата и меланхоличния монотоненъ концертъ на щурцитѣ изгубени въ отжпканата и пожълтѣла прашна трѣва. Звѣздитѣ, съ които по-рано бѣ се обриналъ небесниятъ сводъ и мълкомъ и трепетно назърваха къмъ окърваваната земя, сега вечъ неусѣтно една по една изчезваха, сѣкашъ отчаяни потъваха въ безкрайното висшине. На истокъ се пукаше зора.

Салѝ вечъ не склопи очи. Чудни, страшни мисли го измжчваха. Постоянно се въртѣ на леглото си. Тежката му пламнала глава не миряса на възглавницата. Той — мислѣше си — можеше да отврати злото, да разкжса тая злокобна прѣдателска мрѣжа — но го не направи. Защото той рано узна за прѣдателството, бѣ единъ отъ онія, що най-първо заловиха край стана Ефера и го доведаха при Али-паша и Фирузъ-паша. Най-сетнѣ, и той тайно по заповѣдь на Фирузъ-паша уби Ефера. Наистина, той донѣкждѣ се усѣщаше доволенъ, но какво се помогна съ туй убийство? Салѝ скри всички тия нѣща отъ Ибрахима. Той още страшно се канѣше на прѣдателитѣ. Ако сега отпрѣдъ му се явѣше Варнава, той би го съсѣкълъ въ мига или би го одушилъ...

IX.

Евтимий въ турския станъ.

Щомъ се развидѣли, Евтимий се приобщи съ св. тайни Христови.

Въ тия страшни врѣмена, у нѣкои болярски кжщи се намираше причастие за въ всѣка нужда.

Digitized by Google

Около Евтимия пакъ тихо се събраха разтѫжените боляри и дълго говориха. Съ трепетъ тѣ узнаха, че той още стои твърдо на снощното си рѣшение.

Най-сетнѣ светителътъ, като тури въ пазва ключоветѣ отъ царскитѣ чертози, свърши тъй:

— Възлюблени братя, вамъ повѣрявамъ царското дѣте. Пазете го като зѣницата на очитѣ си. Царьтъ, па и царицата на смъртния часъ, намъ го прѣдоха. Ще отговаряме за него прѣдъ Бога, ако падне въ агарянски мръсни рѫцѣ и се опозори светата наша православна вѣра. Неприятелътъ, и прѣзъ вашитѣ трупове да мине, пакъ да не може да се прикосне съ нечестивитѣ си рѫцѣ до Кераца. Азъ може да загина, но вие гледайте, както-както, да я очувате и изпратите нѣгдѣ оттукъ. И Богъ ще закриля и нея, и васъ. Молете се, Нему възлагайте всичка надежда. Пазете народа, застѫпяйте се за неговитѣ правдини, пазете нашата света вѣра. Даже и съ смърть да ви заплаши новиятъ побѣдитель, пакъ постоянствувате, за да получите мѫченишки вѣнецъ и голѣма награда горѣ на небесата: всичко туй става по Божия таенъ промисълъ и света воля. Въ тия трудни обстоятелства Всевишниятъ ще ви двойно награди. Ако Търново падна, не значи, че цѣло Българско е паднало. Срацимиръ още царува въ Бдинъ и Иванко въ Варна, па — сигурно — и нашиятъ царь Иванъ Шишманъ е живъ... Ако бѫдете честити да го видите и той — васъ, прѣдайте му моята благословия... Разкажете му, какъ храбро се бранихме и че всички — и вие, и азъ недостойний Божи рабъ — изпълнихме съвѣстно дълга си прѣдъ Бога, прѣдъ него и прѣдъ народа. Може-би и побѣдителътъ ще омекне, и народътъ ще се поуспокои и да настане по̀-добро врѣме за него, или пъкъ скоро да отхвърли робското иго, което му сега наложиха...

Боляритѣ, разтѫжени и изплашени за тѣхъ сами, слушаха съ наведени глави.

Послѣ пакъ се буйно заприпираха:

Digitized by Google

— Светителю, нашъ пастирю и отче, покоряваме се на твоитѣ заповѣди, но пакъ колѣнопрѣклонно те молимъ: не отивай въ устата на лъва! Стой ти да пазишъ народа!

— Богъ ми тъй заповѣда! издума строго Евтимий и издигна десница нагорѣ. Ако е нему угодно, ще ме запази... Дойде и моятъ часъ за работа!...

Всички се смълчаха като изобличени и малодушни.

— Светителю, ще те придружа. Ще умра се тебе, или за тебе, ако потрѣбва — избухна юначнията Карачъ.

Сѫщо се осмѣли да заяви разплаканъ и Григорий: много жалѣше обичния си благодѣтель и наставникъ.

За да не побърка на дѣлото, Евтимий никого не прие.

Послѣ той, послѣдванъ отъ Раданъ и Десислава и стѫпващъ на пръсти, мина въ другъ коридоръ и се спрѣ до една стая.

Тихо се открехна една врата. Тукъ лежеше Кераца. Тя току-щомъ бѣ задрѣмала. Отъ прага въ дрѣзгавината светительтъ издигна трептеща костелива десница и благослови царкинята, като мълвѣше молитви. Той си мислѣше, че, може-би, за сетенъ пѫть я вижда. Едри капки сълзи се търколиха по жълтото му изпито старешко лице. Заплакаха и Десислава и Раданъ.

Скоро сѫщо тъй неусѣтно вратата се пакъ затвори.

Евтимий скри отъ Кераца намѣрението си, защото знаеше, че щѣше да писне и да го възпира: той за нея бѣше всичко.

Сѫщо и на боляркитѣ нищо не съобщиха, да се не измами нѣкоя и да подкаже на Кераца. Нѣкои отъ тѣхъ зърнаха и подслушаха снощнитѣ и таззараншнитѣ шушукания, ала нищо не разбраха. Па и неприлично бѣше да питатъ. Послѣ щѣха да узнаятъ. Щѣше да узнае и Кераца. А какъ ще ѝ съобщатъ и тая грозна вѣсть — си мислѣха боляритѣ. Тя ще я окончателно убие!...

Digitized by Google

Слѣдъ туй Евтимий потегли и, дълбоко развълнуванъ и съ сълзи на очи, изговори:

— Братя, оставямъ ви на Бога. Молете се Нему за моитѣ грѣхове и за вашитѣ, молете се да смегчи Той сърдцето на измаилтянина. Простете и мене грѣшния, ако нѣкога нѣкому съмъ прѣгрѣшилъ...

Тъй се прощаватъ хората, кога въ съзнание умиратъ.

Та и светителтъ отиваше да мре — може-би, само слѣдъ нѣколко минути.

— Богъ да те закриля, светителю, единчка наша утѣха и надежда! Ти насъ поменувай въ молитвитѣ си и бѫди ни прѣдстатель прѣдъ Бога и прѣдъ всечистата Му майка света дѣва Мария — думаха събранитѣ разплакани. Ще се молимъ... Нека Богъ ти дава сполука и щастливо завръщане.

— Нека Богъ ви чуе, възлюблени чеда!

— Добро виждане!

— Споредъ както благоволи Богъ, чеда! Ако не вечъ тукъ на земята, то тамъ горѣ на небето, дѣ нѣма ни печалъ, ни болезень, ни въздихания,... Не унивайте, братя, молете се, молете се Богу, той не ще ви остави... Той е най-голѣма утѣха и надежда на всички ни — Бѣха послѣднитѣ Евтимиеви думи.

Надваряха се да изкажатъ на послѣдния, може-би, за всички часъ, всичко що тежи на сърдцето и въ душата.

Монаситѣ бѣха колѣничили безмълвни.

И посрѣдъ обилни сълзи и ридания, Евтимий се прости съ всички — цѣлуваха му десница, и той ги цѣлува по чело, па тихо се измъкна изъ Радановата кѫща, като върху присѫтствуващитѣ отправи послѣдне благословение и върху себе — кръстно знамение.

Споредъ строгата заповѣдь, никой не посмѣя да го придружи поне до вратнята.

Облѣченъ въ просто изтрито расо, съ скуфа на глава и съ пастирския жезълъ въ рѫка, Евтимий вървѣше бавно, ала съ твърди стѫпки, сериозно, спокойно, съ свѣтозарно лице — сѣкашъ свещенодѣйствува. Само

Digitized by Google

стискаше му се сърдцето отъ жалъ, какъвъ съсипанъ, печаленъ ще види Царевецъ.

Мина задъ царскитѣ чертози, на които дебелитѣ покрити съ петна отъ сиво-зеленъ мъхъ стѣни високо се изсичаха въ утрешната заря. Нѣкога весели, уживени, пълни съ многобройни царски челяди, съ велможи и войници — всички разкошно прѣмѣнени и въоржжени — сега тѣ бѣха овдовѣли, запустѣли, мрачни, глухи. Сѣкашъ и тѣ плахо очакваха печалната си участь, както обрулено вечъ отъ фортуната дръвче плахо очаква мразъ и снѣгъ. Всички врати и прозорци на чертозитѣ бѣха яко затворени. Доскоро тукъ сàмо нѣколцина служащи се навъртаха, но и тѣ избѣгаха прѣзъ нощьта, кога се прѣвзе Царевецъ. Всички се чувствуваха по-сигурни въ една проста кжща нежели тукъ. Много отъ вѣщитѣ бѣха изпокрити отдавна.

Дълбока въздишка се изтръгна изъ старешкитѣ изкуфѣли гржди!...

Евтимий зави къмъ храмъ Възнесение Христово.

Навредъ изъ улици и дворове бѣ още глухо. Жива човѣшка душа не се мѣркаше, но за туй пъкъ навредъ имаше много трупове на турци и най-вече на българи — миряни и монаси, стари, млади, па — и жени и дѣца, локви загорѣла кръвь и разхвърляни, изпочупени и съдрани черковни утвари, одежди, книги и всевъзможна покжщнина отъ другитѣ домове. Въздухътъ миришеше на пожарь, кръвь и смрадь. Повечето трупове бѣха подути и съ тъмно-червени лица — до неузнаване. Като че ли нѣкой страшенъ смъртоносенъ ураганъ бѣ повалилъ и изморилъ толкова люди — всѣки отъ тѣхъ роденъ ужъ по о б р а з ъ Б о ж и й и отгледанъ съ толкова грижи и мжки. Но не, тѣ сами най-яростно бѣха се избили единъ други. Защо? На тоя въпросъ и до день днешенъ разно отговарятъ умнитѣ глави. Дали поне на смъртния часъ нѣкой не си зададе тоя въпросъ и не се разколеба? Озлобени до край и непримирими до вчера врагове, сега спокойно лежаха единъ до другъ. —

Digitized by Google

Изпочупенитѣ врати и прозорци по кѫщитѣ и на храма зѣеха грозно, като носови и очни дупки на човѣшки черепъ.

Колко злѣ си бѣха изпатили и люди и сгради! Цѣлъ Царевецъ се бѣ промѣнилъ както нѣкой прѣсѣдѣлъ смъртникъ.

Сега вечъ светителтъ не можа да сдържи сълзитѣ си и горко заплака.

Нѣкои отъ събранитѣ въ черковния дворъ зърнаха отдалечъ Евтимия, но не посмѣиха да отидатъ къмъ него. Та и догдѣ се чудѣха, какво да правятъ, той се изгуби.

Щомъ отмина храма, Евтимий зачу голѣмъ шумъ. Еничаритѣ се бѣха вечъ разшавали. Зададе се тълпа отъ тѣхъ. Прѣдвождаха ги Пройчо и Радъ и нѣколцина тѣхни съмишленици и евреи, за да имъ посочватъ останалитѣ още болярски кѫщи. Тая зарань тѣ се бѣха прѣдставили на царевешкия комендантъ Садуллахъ паша и обяснили коиѭсѫ. Отъ конака тѣ тръгнаха съ еничаритѣ. Сега тѣ всички нѣщо буйно разискваха. Отдалечъ Даниилъ ги слѣдѣше безпокоенъ, умисленъ...

Водачитѣ щомъ зърнаха Евтимия, устремно и съ крѣсъкъ се спуснаха къмъ него и се замѫчиха да обясняватъ на еничаритѣ на непонятния тѣмъ български езикъ, кой е тоя човѣкъ. На всички лицата бѣха разкривени отъ злоба, а въ сѫщото врѣме сияеха отъ радость и задоволство, тѣ извършиха важно дѣло: намѣриха, най-сетнѣ, и то случайно, главния виновникъ, когото всички най-грижливо дирѣха вечъ близу двѣ денонощия. Нѣкои го мислѣха загиналъ. Тѣ се надѣваха да получатъ за туй голѣма награда отъ самия Сюлеймана и високото му благоволение, което отпослѣ щѣха да съумѣятъ да използуватъ най-добрѣ.

За да се покажатъ ревностни прѣдъ еничаритѣ и да отърватъ своята собствена кожа, Пройчо, Радъ и другаритѣ имъ достигнаха Евтимия и се хвърлиха като бѣсни върху му. Бързо го повалиха наземи; едни го биеха и ритаха, други му скубѣха брадата, а трети го

Digitized by Google

обискирваха да нѣма у себе скрито оржжие — и всички го ругаеха най-мръсно. Най-послѣ светитељтъ бѣ яко вързанъ.

Евтимий, все невъзмутимъ, заобяснява на еничарския главатарь, че иска да види Сюлеймана: има нѣщо много важно да съобщи и че намѣренитѣ у него ключове сж отъ царскитѣ чертози.

Но еничаритѣ сжщо не разбраха езика му.

Почна се голѣма нрѣпирня. Пройчо и Радъ настояваха да бжде убитъ Евтимий.

Сега и Даниилъ се бързо притече и заудря Евтимия, като нѣщо крѣскаше, та плюнки излизаха изъ устата му, махаше ржцѣ и съ пръстъ прѣкарваше прѣзъ гърлото — знакъ да заколятъ патриарха.

Еничаритѣ се чудѣха на Евтимия и на тая прѣпирня и озлобление между него и съгражданитѣ му и недоумѣваха.

Зърнаха туй и други еничари и — за щастие — се натрупаха наоколо. Между тѣхъ бѣ и Сали, изпратенъ отъ стана съ важно извѣстие до Садуллахъ-паша. Запрѣпираха се еничаритѣ помежду си, та се вдигна голѣма врѣва. Нѣкои се нахвърляха върху Пройча, Рада и другаритѣ имъ. Изплашени, тѣ повтаряха сплетено думитѣ: „Еферъ, Варнава, приятели“. Еничаритѣ не разбираха езика имъ, та и не искаха да знаятъ нищо. За тѣхъ всички бѣха българи, невѣрници, заклети врагове — врагове само за ятаганъ. Съ застжпничеството на Евтимия, Пройчо и другитѣ едвамъ се отърваха и уплашени избѣгаха.

Много по́-рано Даниилъ бѣ направилъ сжщото.

Евтимий оста самъ. Най-сетнѣ еничарскиятъ главатарь разбра, че уловениятъ е важно лице. Като се отдѣли отъ тълпата, той съ 5—6 еничари отведе бързо Евтимия при Садуллахъ-паша. Отъ тоя монахъ — мислѣше си главатарьтъ — може да се узнаятъ важни работи и сетнѣ, — ако заслужва — да бжде наказанъ още по́-строго.

Digitized by Google

Отъ конака еничаритѣ поведоха Евтимия за турския станъ. Единъ отъ тѣхъ взе жезъла му и го понесе на рамо като остенъ.

Надолѣ изъ улицитѣ — други трупове, локви кръвь и разхвърляна покъщнина, въглища и главни, отъ опожаренитѣ къщи. Други еничари, що го срѣщаха, ядно изгледваха Евтимия, клатейки заканително глава и нѣщо мълвѣха между себе или съ главатаря и бързо отминаваха.

А светителътъ, съ вързани на гърди ржцѣ и навелъ смирено глава, спокойно пристжпяше и всичко търпѣше. Спомняше си, че и Христосъ въ притвора търпѣ плѣсници отъ евреитѣ и закъмъ Голгота Него, вечъ отмалѣлъ, натовариха да носи кръста, на който Го и разпнаха, като Го ругаеха и подиграваха.

Прѣзъ пролукитѣ на прозорци, врати и стѣни, уцѣлѣлитѣ хора зърваха Евтимия и, като мислѣха, че сж го намѣрили скритъ нѣкждѣ и че го каратъ вечъ на смъртъ — плачеха, кръстѣха се и се молѣха да го запази Всевищниятъ: изгубва се вече и послѣднята имъ надежда и послѣдниятъ имъ защитникъ. Да бѣ възможно, биха се притекли да го изкубнатъ изъ ноктитѣ на врага. Мнозина го мислѣха загиналъ по-рано. Евтимий, блѣдъ като смъртникъ и запжхтѣнъ, едвамъ пристжпаше, но еничаритѣ го тласкаха да върви по-скоро.

До главната врата на крѣпостьта, еничаритѣ срѣщнаха Исмаилъ кехая-ери, пратеникъ отъ Османъ капучохадарь. Той носѣше отъ Сюлеймана нѣкаква заповѣдь до Садуллахъ-паша. Исмаилъ внимателно изгледа Евтимия, радостенъ размѣни нѣколко думи съ главатаря, па се върна назадъ заедно съ него и дружината му.

По урвата прѣзъ една пжтечка слѣзоха до Янтра, минаха по импровизирания мостъ отъ натрупани камъни и поеха пжтя нагорѣ.

Сега на рѣката еничари поеха коне, други въ мешинени мѣхове наливаха вода, а трети миеха сждове. Всички пакъ внимателно изгледаха Евтимия.

Digitized by Google

Минаха край една нива и досега още непожъната, но пъкъ и еничаритѣ я бѣха изпокосили за конетѣ си и я изтъпкали. Рой врабци, долетѣли да клъвнатъ нѣкои уцѣлѣли и поронени вечъ на земя зрънца — шумно изхвръкнаха уплашени.

До тая нива имаше горица. Тукъ бѣ убитъ Иванишъ. Убийцитѣ му се бѣха скрили въ нея.

Евтимий заплака...

Слънцето плахо изгрѣ, покрито въ нѣкаква мараня.

Отъ Радановата къща боляритѣ и други още хора отъ Царевецъ, изпокрити по къщитѣ, слѣдѣха съ трепетъ еничаритѣ и съ тѣхъ Евтимия. Кога ги видѣха на рътлината, тѣ за мигъ се успокоиха. Но... отсега бѣ страшното за светителя.

Наближиха стана, край него бѣ набитъ на колъ виновенъ еничаринъ. Той страшно пищѣше отъ болки.

Евтимий, цѣлъ изтръпналъ, възви очи на страна да не гледа тая страшна и най-безчовѣчна картина, измислена отъ азиятскитѣ варвари. Какво ли пъкъ очакваше — и него и плѣненитѣ боляре?

И тукъ пакъ други еничари прѣтърсиха Евтимия да нѣма въ него скрито оржжие. — Отъ косовската битка насамъ, турцитѣ бѣха станали много прѣдпазливи — и тогава прѣднитѣ стражи го пуснаха напрѣдъ.

Въ стана имаше голѣмъ шумъ и цвилене на коне. Всички се бѣха раздвижили: Сюлеймановъ, пашитѣ, па и войницитѣ — хвърляйки нервенъ погледъ къмъ Царевецъ — бързо се готвѣха да вървятъ за нѣкждѣ. Лъщѣха саби, ятагани, щитове, копия. Тъкмо бѣха закусили.

Разтичаха се еничари и ги заобиколиха. Дотърчаха и двама-трима военачалници. Главатарьтъ размѣни съ тѣхъ нѣколко думи, па всички поведоха Евтимия къмъ пашовскитѣ шатри.

Евтимий отдалечъ видѣ, и тѣ всички го видѣха, доведенитѣ тукъ и навързани боляри. Пазѣше ги голѣма стража. Всички се разтжжиха и разплакаха глухо.

Digitized by Google

И тѣ не знаеха, какъ тъй Евтимий бѣ попадналъ въ еничарски ржцѣ. Не можиха поне двѣ думици да си размѣнятъ за утѣха. Та и кой знае дали туй не е послѣдне виждане? На всѣки часъ тѣ разтреперани очакваха смъртьта и вперваха жаленъ погледъ въ непрѣжалимия Царевецъ, мѣсто на толкова мили спомени. Дали щѣха нѣкога пакъ да се върнатъ тамъ?

Между шатритѣ се развѣваха знамена: червени, зелени, бѣли, жълти, въ срѣдата имъ — ножътъ на Али и всѣко съ особенъ знакъ: риба, птица, змия или друго животно. Имаше и съ полумѣсецъ. Знамето на Хаджи-Бекташъ бѣ забито на най-видно мѣсто. — Всѣка еничарска ордия имаше свое знаме, по два голѣми котла и два чивта сждове, въ които ядѣха. Въ походитѣ еничаритѣ носѣха котлитѣ и сждоветѣ прѣдъ ордията и ги почитаха повече отъ знамето. Паднѣха ли тѣ въ неприятелски ржцѣ, ордията се разтуряше и войницитѣ и минаваха въ друга ордия. Задъ тия шатри бѣше болницата, дѣто лежеха и пъшкаха ранени и други болни. Дервиши мургаволики ги обикаляха и цѣрѣха, а понѣкога имъ отправяха и нѣкоя смѣхория. По-леко раненитѣ, блѣди, сухи — съ прѣвързани глава, ржка, или кракъ — стоеха извънъ шатритѣ и се весело разговаряха като внимателно се вгледваха наоколо. Въ погледа на нѣкои пъкъ се четѣше досада отъ продължителнитѣ рани. До болницата бѣха готвачницитѣ и пещитѣ за хлѣбъ. Тукъ се разхождаха сакаджи-баши Юмеръ, началникъ на сакаджиитѣ, съ широки гащи и минтанъ и високъ калпакъ съ чалма, — и ахчи-башиятъ Исмаилъ, началникъ на готвачитѣ. На пояса бѣ затикналъ голѣмъ ятаганъ. Тукъ отдалечъ обикаляха и кучета да грабнатъ по нѣкоя кость, щедро подхвърлена тѣмъ отъ войницитѣ. На срѣщуположния край и малко далечъ отъ стана, бѣха гробищата: купчини прѣсна пръсть. Тѣ бѣха доста — знакъ за упоритостьта и продължението на битката и самоотвержението на тия, на които било писано да се не върнатъ назадъ. Тукъ бѣше и гробътъ

Digitized by Google

на байрактаря на третя ордия, Мустафа, убитъ въ послѣдния щурмъ при Главнитѣ врата.

Шатрата на Челеби-Сюлеймана бѣ всрѣдъ стана и личеше отдалечъ: най-голѣма, отъ хубаво яко платно и на върха ѝ се развѣваше голѣмо зелено знаме. Отъ двѣтѣ страни на входа ѝ пазѣха по трима великани мустакати еничари съ извадени мечове и неподвижно омаждрени като статуи, и влизаха и излизаха, заняти съ служебни дѣла, разни голѣми и малки чиновници.

Шатритѣ на пашитѣ и на еничаритѣ началници бѣха наоколо.

Всички — и войници, и паши, па и самъ Сюлейманъ — още отдалечъ бѣха зърнали стария монахъ и се че чудѣха на спокойния му и твърдъ ходъ.

Обясниха на паши и на Сюлеймана, кой е тоя монахъ.

Всички се стреснаха и се смаяха отъ радость. Туй бѣ башъ-кешишътъ, който въ Търново замѣстя царя, съ когото отъ цѣли три мѣсеца насамъ искаха да се срѣщнатъ и когото отзавчера пъкъ най-щателно дирѣха живъ или мъртъвъ. Сега той иде при тѣхъ сломенъ тѣломъ. А кога главатарьтъ обясни, че той срѣщналъ стареца въ Царевецъ идещъ насамъ — всички се зачудиха на неустрашимостьта и рѣшителностьта му. Но тѣ се надѣваха да видятъ човѣкъ личенъ, прѣдставителенъ, а прѣдъ тѣхъ стоеше — сухъ, блѣдъ, дрипавъ монахъ. Да ли не е нѣкаква скроена опасна игра или грѣшка?

Слѣдъ дълги обяснения и разисквания, Сюлейманъ позволи, та введоха при вратата Евтимия. Тоя изнизко до земя се поклони.

Най-първо Сюлейманъ, очуденъ и вперилъ очи въ монаха, го попита пакъ чрѣзъ тълмачъ, кой е той.

Евтимий каза името си.

Вжтрѣ шатрата бѣ скромно наредена, по войнишки. По примѣра на баща си Мурада и на дѣдитѣ си Орхана и Османа — и Баязидъ отначало водѣше трѣзъвъ животъ. Искаше и синъ му още отъ малъкъ да при-

Digitized by Google

викне на трудъ и лишения, да се кали и приготви за тежкото поприще, което го чака.

Сюлейманъ седѣше на простъ столъ покритъ съ лъскава и бѣла като снѣгъ кожа отъ ангорска коза, и наоколо му прави, неподвижни и съ скръстени на гърди ржцѣ, стоеха паши и други висши сановници, навъсени, ядни, горди и вперили остъръ погледъ върху него. Наоколо му тѣлохранители, сжщо изполини, съ сложени върху тежки и остри атагани голи ржцѣ и съ очи, приковани въ невѣрника монахъ, слѣдѣха и най-малкитѣ му движения, готови на всѣки мигъ да се хвърлятъ върху му като левове и да го разкжсатъ на части.

Евтимий лесно позна султанското чедо: до сега бѣ вечъ много наслушалъ за него.

Веднага той понечи да иде да цѣлуне Сюлейману скута, но въ мигъ околнитѣ се струпаха върху му и грубо го блъснаха и задържаха. Тогава той падна на колѣнѣ и извика развълнуванъ къмъ Сюлеймана:

— Милость, милость за побѣденитѣ!... Спри вечъ! Пожали народа, той е невиненъ!... Моя животъ вземи!

Насила Евтимий задържа сълзитѣ си: сега той го счете недостолѣпно да плаче, унизение голѣмо би било за него, за сана му, за народа, за вѣрата...

Младото турче трѣпна. То и пашитѣ остаха смаяни отъ наложителния гърмовенъ гласъ на стареца, благовидната му внушителна физиономия, високо голо чело и бѣли коси. Макаръ че по лицата на всички се четѣше досада отъ всичко туй, пакъ неволно усѣтиха уважение къмъ Евтимия, взираха се въ него и се смаяно поглеждаха, като да си казваха помежду си: „Какъвъ чуденъ монахъ! Що иска той?“

Тълмачъ обясни, що каза Евтимий, при все че всички се сѣщаха много добрѣ, защо е дошълъ.

Почнаха се обяснения и молби. Трѣбваше голѣми усилия, за да се смегчи коравото сърдце на завоевателитѣ, да се разбие като яка крѣпость тѣхната вражда и гордость.

Digitized by Google

Въ дългия буренъ разговоръ Сюлейманъ и пашитѣ напомниха Евтимию еднажъ и дважъ, че славнитъ султанъ Мурадъ и достойнитъ му синъ сегашнитъ султанъ Баязидъ винаги сѫ били великодушни и благоклонни къмъ българитѣ и изобщо къмъ всички подчинени християни, а на тия, които доброволно се прѣдавали, оставяли имъ земитѣ и владѣтелитѣ и имъ давали още правдини. Споменаха за голѣмата милость, която прѣди петь години при Никополъ Мурадъ показа къмъ Иванъ Шишмана и къмъ челядьта му, че оттогава той е тѣхенъ васалъ, че и Баязидъ го обича и гали, но той — Шишманъ — не устоялъ на задълженията си. Ако бѣше правъ човѣкъ, нѣмаше да бѣга отъ Търново — гузенъ. Укориха и царя, и патриарха, и боляритѣ, че тѣ, подбуждани главно отъ сърби и маджари, се показали непризнателни; укориха ги, най-сетнѣ, и за дѣто сега пó-отрано не се прѣдали, ами се избило толкова свѣтъ и отъ двѣтѣ страни и Търново се опустошило. Какъ тъй, добавиха най-сетнѣ старитѣ паши, българитѣ посмѣяли да се опратъ на силнитѣ завоеватели турци: тѣмъ Аллахъ помага, отредилъ ги е да завладѣятъ цѣлъ свѣтъ и да разпространятъ въ него най-правата и света вѣра — Динъ-исляма.

Прѣзъ цѣлия разговоръ турцитѣ признаващи правàта си на завоеватели, оставаха сериозни, горди.

Евтимий само повтаряше:

— Милость, милость за нещастнитѣ стари, жени и дѣца.

Най- сетнѣ той добави, че нѣма вечъ що да се прави: такава била Божията воля и на нея българитѣ безропотно и напълно сѫ подчинявàтъ. Сега е дошълъ да моли за прошка, за милость. Той не забрави да спомене, че и въ Сюлеймановата кръвь е примѣсена и българска: една българска царкиня, Кератамарь, бѣ жена на дѣда му Мурада.

Слѣдъ дълги обяснения, малко се промѣни общото настроение. Духоветѣ поомекнаха, погледитѣ станаха

Digitized by Google

по-благи, рѣчьта — по́-тиха. Та нѣмаше какво вечъ да се злобятъ турцитѣ и да се страхуватъ отъ единъ старъ изнуренъ монахъ, съ единия кракъ въ гроба. Каква полза и да го мѫчеха или убиеха?

Евтимия развързаха. Сега той се огледа на около и по́-свободно си отдъхна, па извади ключоветѣ отъ царскитѣ чертози и ги сложи при нозѣтѣ на Сюлеймана.

Разбира се, сега тѣ никому не бѣха нуждни.

Туй обстоятелство изново разсърди пашитѣ: по́-рано тѣмъ бѣха потрѣбни ключоветѣ отъ вратитѣ на крѣпостьта.

Сюлейманъ покани Евтимия та седна до него и се нашироко разприказаха.

Слуга съ мургаво лице, дебели червени бърни и черна кѫдрава коса донесе на дискосъ чаши ароматиченъ шербетъ и подаде Сюлейману. Кафето тогава още не бѣше познато.

Между многото друго, Сюлейманъ разпита за Шишмановия родъ, за осталитѣ живи до сега, какъ търновци сѫ прѣкарали тримѣсечната обсада, има ли много избити и болни, имаше ли въ Търново събранъ много народъ, иматъ ли сега храна и самъ старецътъ гладенъ ли е.

Евтимий най-откровено разправи всичко подробно отъ начало и до край: какъ царьтъ Иванъ Шишманъ съ двамата сина Александъръ и Фружинъ и съ часть отъ боляри и войска излѣзълъ изъ Търново, какъ умрѣла царицата и пеленачето и какъ сега въ Царевецъ отъ цѣлата царска челядь е остала една женена сестра на царя, Десислава, и една негова единствена 17—18-годишна дъщеря Кераца, сега клето сираче: безъ майка, а, може-би, и безъ баща и братя, болна, убита отъ скърбь и мисъль. За нея именно и за съсипания народъ той сега е прѣжалилъ живота си и дошълъ да проси милость отъ побѣдителитѣ. Той прибърза — та съобщи, че Кераца, и противъ волята на всички, се вечъ покалугерила. Благодарение, че турцитѣ не разбираха —

Digitized by Google

па и малко искаха да разбиратъ тия работи — тѣ лесно биха заплели Евтимия, като го запитатъ, какъ тъй може самà мома да се покалугери. Ала той и тогава щѣше да имъ каже, че, ако и напълно не е покалугерена, но тя се е заклела прѣдъ Бога за това. Евтимий още разправи за раздоритѣ между нѣкои боляри и простия народъ и за Иваниша и Добромира.

По-отрано — както видѣхме — Евтимий прѣдполагаше, дано въ разговора съ турцитѣ узнае нѣщо за царя. Но тѣ бѣха много въздържни: за Шишмана ни дума отвориха. Ясно се виждаше, че туй тѣ нарочно правѣха. „Царьтъ е живъ и свободенъ — разсѫждаваше, и вѣрно, Евтимий, и радость сгрѣваше болното му сърдце: ако той е убитъ или плѣненъ, турцитѣ отдавна щѣха да прибързатъ да се похвалятъ“... Но той не смѣя нищо да попита за царя: туй тѣ щѣха да счетатъ за голѣма дързость и да се ожесточатъ още повече. Пъкъ и дали щѣха да му кажатъ право? Ехъ, колко му се искаше да узнае нѣщо! Евтимий запита за заробенитѣ търновци, но и за тѣхъ нищо не чу.

Чистосърдечната изповѣдь на Евтимия още повече му спечели симпатия у Сюлеймана.

Кога Сюлейманъ чу за Кераца — и по-рано нѣщо бѣ слушалъ за нея, ала не вѣрваше — той се тайно въ себе трогна отъ жестоката ѝ сѫдба и намисли да я види: да ѝ се прѣдстави за херой, когото сега Аллахъ поставя за неинъ покровитель. Тя трѣбва да е нѣкоя хубавица...

Но... озлобенитѣ паши още не тъй лесно се примиряваха. А по изрична строга заповѣдь отъ Баязида, Сюлейманъ трѣбваше слѣпо да се покорява на тѣхнитѣ рѣшения и да ги изпълнява. При тѣхъ — бѣлобради старци и съ заслуги — той бѣше дѣте. Нѣкои отъ тѣхъ го бѣха носили на ржцѣ, кога бѣше малъкъ.

Евтимия задържаха въ стана.

Кога тая сутринь Кераца стана отъ леглото и припна по обикновеному да цѣлуне ржка на светителя,

Digitized by Google

да приеме благословията му и да узнае нѣщо добро — още се лъжеше младото сърдце — казаха й, че Евтимий е боленъ и спи въ заключената стая. Тя се върна нажалена, умислена. Замѫчи я нѣкакво съмнѣние...

Боляритѣ гузно навеждаха очи надолѣ да не разбере Кераца, че я лъжатъ.

И тѣ всички бѣха натѫжени: постояно мислѣха за Евтимия.

X.

Челеби Сюлейманъ въ Царевецъ.

Днесъ бѣ петъкъ — мюсюлмански праздникъ.

Слѣдъ малко отъ турския станъ потегли голѣмо шествие. Прѣдъ него вървѣше кавалкада, която вдигаше по пѫтя голѣмъ прахъ.

Отдалечъ по кѫщитѣ на Царевецъ уцѣлѣлитѣ скрити хора плахо се взираха къмъ стана и всичко видѣха. Тѣ отдавна очакваха турцитѣ и добрѣ знаеха, че тѣ идатъ въ Царевецъ да довършатъ до край започнатото дѣло, да унищожатъ и туй, що е остало. И тѣ изново затрепераха и заплакаха.

Шествието мина Янтра, улицата край банята и край латинската черква св. Богородица и пое стръмнината.

Слѣдъ малко конски копита силно зашракаха по калдаръма на Болярски-рътъ.

Слънцето се вече бѣше издигнало доста надъ Момина-крѣпость и почнало бѣ да прѣжуря. Изглеждаше, че и днесъ ще бѫде голѣма жега. А цикадитѣ, скрити между прашнитѣ и полуовѣхнали листа на дървесата, монотонно и печално свирѣха.

За мигъ кавалкадата се спрѣ и се разрѣди да мине по тѣсния гребенъ, широкъ всичко 5—6 метра. Коне зацвилиха.

Digitized by Google

На чело вървѣха музиканти съ тръби, зурни и таламбази. Тѣ произвеждаха голѣмъ шумъ, който проникваше доста надалечъ въ усои и долища. Всички въ Царевецъ изтръннаха. Слѣдъ тѣхъ идѣха 4—5 едри еничари съ черни мешинени прѣстилки и съ алебарди въ ржцѣ. Тѣ строго поглеждаха и важно пристжпаха.

На десетина крачки отъ тая група идѣше възсѣдналъ на вранъ арапски ждрѣбецъ Челеби Сюлейманъ, 20—22-годишенъ, съ мургаво лице, тънки черни мустачки, малко брадле и баки и облѣченъ скромно: въ дълго съ кремовъ цвѣтъ джубе, червени шалвари и мешинени местюви на нозѣ, а на глава — кечѐ съ зелена чалма; на поясъ му дамаски ятаганъ, съ уши отъ слонова кость и покритъ съ сребро и мерджанъ, и сабя съ златна дръжка, обтрупана съ безцѣнни камъни. Тя бѣ даръ отъ баща му, кога тръгна. Ждрѣбецътъ му бѣ 8—9-годишенъ — пакъ даръ на Сюлеймана-момченце отъ единъ арабски шейхъ — съ седло отъ червено кадифе, обшито съ сърма и съ сребърни позлатени юзди и стремена и съ червени копринени пискюли. Капулата му лъщѣше като стъкло. Сюлейманъ го много обичаше, никога не се раздѣляше отъ него. Сега ждрѣбецътъ, изпотенъ виръ-вода, гордо и кокетно, като по тактъ на тржбитѣ, стжпаше съ вирната глава и оперени малки уши и ядно глождѣше покритата съ бѣла пѣна юзда — сѣкашъ съзнава кого носи и при кой случай. Сегизътогизъ изцвилѣше, като се разтръсваше, издигаше глава и отваряше ноздри. Той вървѣше тъй леко и свободно, като че ли ще хвръкне и че ли връзъ него нѣма никакъвъ товаръ. Двама млади! Сюлейманъ стрѣляше навредъ нервенъ остръ погледъ, смѣсенъ отъ нетърпѣние и любопитство — като че цѣлъ свѣтъ се бѣ вгледалъ въ него, и въ очитѣ му горѣше щастие и задоволство. Вчерашниятъ день бѣ най-знаменитъ въ живота му и пръвъ на славата му. И замечта буйниятъ младежъ за нови още по́-голѣми и опасни боюве, по́-свѣтли побѣди, да тласне прѣдѣлитѣ на и тъй вечъ обширното царство

Digitized by Google

по четиретѣ краища на свѣта, до други суши и морета, да се разнесе вредъ Динъ-ислямътъ и славата на османското оржжие, и милиони поддании да колѣничатъ низко прѣдъ падишаха.

До Сюлеймана вървѣше пѣшъ Евтимий изпотенъ виръ-вода и запжхтѣнъ. Кога тръгнаха отъ стана, той изгледа жално плѣненитѣ тамъ боляри, и тѣ тъй го изгледаха. И сега още светителтъ не можеше нищо да имъ помогне, но се надѣваше.

Сюлеймана окржжаваше конна свита отъ паши, шейхове и ходжи — облѣчени, напротивъ, въ разкошни дрехи отъ прочутитѣ изработени въ Дамаскъ копринени платове, изтъкани съ сребро и злато и окичени съ най-разнообразно и скжпо оржжие.

Туй бѣха измежду мжжетѣ, на които съ юначеството, несъкрушимата енергия и вѣра въ тѣхъ и съ вѣщината имъ тъй бързе нарасте турската държава, мжже съ изгорени отъ пекъ и обрулени отъ вѣтъръ лица, зарѣзали челяди, прѣкарали живота си върху своитѣ аждрахани и калѣни въ разни боюве, изъ които щастливо бѣха се отървали, въ Азия — Ангора, Кютая, Алашахиръ, Саруханъ, Ментеше, Айдинъ..., и въ Европа — Черномѣнъ, Плочникъ, Чорля, Пиргосъ, Одринъ, Пловдивъ, Берея, Димотика, Солунъ, Никополъ, София, Нишъ, Косово...

Съ нѣкои отъ тѣхъ се вечъ срѣщнахме. Нека по-подробно ги опишемъ.

Отдесно до Сюлеймана върви неговата десна ржка великиятъ везиръ Али-паша, сухо изпито лице, носъ орлювъ клюнъ, херой при Никополъ и синъ на бившия великъ везиръ Хайреднъ-паша — наричанъ по-прѣди Кара-Халилъ Джендерели, нѣвгашенъ сждникъ въ Бруса и херой при Солунъ. До него старецътъ навжсенъ, жлъченъ, съ лице набръчкано болничаво, но съ очи свѣтли игриви, само енергия и воля и който едвамъ се крѣпи на коня, е Гази-Физилъ-паша, който тъкмо прѣди 40 години — въ 1353 — заедно съ Орхановия

Digitized by Google

синъ Сюлеймана, съ пашитѣ Лалашахинъ, Евреносъ, Хаджи-Бегъ и Хаджи Илбеки и съ 35 войника прѣскочиха за пръвъ пѫть нощѣ Хелеспонтъ, завзеха замъкъ Цимпе и туриха начало на Османското царство въ Европа — дойдоха турцитѣ, и щастието — а въ първитѣ врѣмена и юначеството — имъ помогна, та не се върнаха вечъ. Отлѣво Сюлейману вървятъ: румелийскиятъ бейлеръ-бей Фирузъ паша, едъръ, мургавъ старецъ, съ голѣми очи, засмѣно лице; Евреносъ-бей, съ бѣло-червено валчесто лице, кавказска раса, херой при Кешанъ, Гюмюрджина и Вардаръ; до Евреноса върви софийскиятъ бей Инджe-Балабанъ „разтерзателтъ на левове“ — веселъ, пѫргавъ и отъ врѣме на врѣме оправя мустакитѣ си.

Щомъ чу за похода къмъ Търново, дотърча, като вѣренъ рабъ султану, въ Одринъ. Той бѣ прѣвзелъ укрѣпената София. Напраздно Лалашахинъ-паша се бѣ опитвалъ дълго врѣме да я прѣвземе. Оставаше вечъ да се употрѣби хитрость. По съвѣтитѣ на пловдивския сердарь (комендантъ) Инджe-Балабанъ, единъ отъ пограничнитѣ военачалници потурнакътъ Узунджe Севинджикъ сполучва да се промъкне въ София, ужъ като бѣжанецъ християнинъ, и става началникъ на соколаритѣ на Софийския управитель Янко. Единъ день — въ срѣдата на 1386 година — отиватъ на ловъ въ днешнитѣ Ихтимански страни. Дирятъ къща да прѣнощуватъ. Соколарьтъ съ позволение минува близката турска граница да дири въ едно село зобъ за конетѣ. Тамъ намира Дели-Балабана и Ахмедъ-Гази и имъ всичко разправя. Слѣдъ туй се връща и съобщава на Янка, че турцитѣ узнали, че той е тамъ, та го прѣдрешава въ гората, а той отлетява съ двата коня ужъ да доведе войска отъ София на помощь. Дели-Балабанъ и Ахмедъ-Гази хващатъ Янка, вързватъ съ вериги и го закарватъ въ Одринъ при Мурада, а Инджe-Балабанъ — съ Узунджe Севинджикъ и войска — напада София и я прѣвзима.

Слѣдъ изброенитѣ паши вървѣха: Турджа-Балабанъ, Айватъ-бей, Караджеферъ и Хюсеинъ-бей.

Digitized by Google

Сега слѣдъ тѣхъ идѣха пѣкъ еничаритѣ. На чело имъ бѣше Мехмедъ-ага, началникътъ на корпуса имъ, прѣкаралъ мжжъ, съ черна коса, брада и мустаки, които се открояваха на строгото му, жълто, афионлия лице. Сега той нѣщо бѣше разгнѣвенъ. Него направо назначаваше султанътъ, бѣше съвсѣмъ независимъ въ командата и — нѣщо като воененъ министъръ. Юстътъ му бѣ подплатенъ съ копринен платъ и на политѣ имаше ивица отъ самурена кожа, четире пръста широка. Подъ юста носѣше антерия отъ сжщия платъ съ присторени ржкави отъ сатенъ и прѣвързани на лактитѣ. Червенитѣ му гащи падаха до глѣзенитѣ; обутъ бѣше съ местюви и жълти папуци. На глава му носѣше к а л а ф а т ъ, видъ фесъ съшитъ отъ червено сукно, вдлъбнатъ на върха и съ чалма; на пояса — ханджаръ, съ уши украсени съ безцѣнни камъни. На украсеното му съ сребро конско седло висѣха нѣколко конски опашки. До него, високо надъ всички други знамена, се гордо издигаше знамето на оджака, даръ отъ Хаджи-Бекташъ. Знаменосецътъ бѣ изполинъ еничаринъ, съ мѣдно лъскаво лице, голѣми очи и силно развити мускули. До агата вървѣше я м а к ъ т ъ, неговъ помощникъ, съ червени: сукнени дрехи, обуща и поясъ. На калпака му имаше басмяна чалма и на върха малко фесче съ пжпка като жълъдъ. Послѣ идѣха началницитѣ на разнитѣ ордии; с е г б а н ш и, началникъ на ордията сегбани и адютантъ на агата, съ чалма на калпака и съ изкривенъ ножъ на пояса; к у л ъ - к е х а я, началникъ на ордията б ю ю к л е р и, на калпака му чалма съ отзадъ голѣмо разперено като паунова опашка перо, а отпрѣдъ малко; с а м с о н д ж и - б а ш и, з а г а р д ж и - б а ш и, о д а - б а ш и, к а п у ч о х а д а р ь, х а с а к и, к е х а я - е р и и б а ш ъ - ч а у ш ъ, интендантъ на провизиитѣ. Отзадъ на калпака му висѣше конска опашка, а отпрѣдъ стърчеше перо, подобно на вѣтрило. Слѣдъ тѣхъ идѣха еничаритѣ прости войници.

Сърменитѣ дрехи на мнозина паши, скжпитѣ саби, конетѣ и знамената бѣха подаръкъ отъ щедритѣ сул-

Digitized by Google

тани въ разни побѣди. Още тѣ награждаваха съ градове и земи своитѣ храбри и вѣрни пълководци. Тъй ги насърдчаха, тъй дѣлѣха користитѣ отъ побѣдитѣ. Опрѣше ли се нѣкой градъ, честолюбивиятъ султанъ явяваше на пашата: „Вземи тоя градъ и го владѣй“!... Градътъ биваше прѣвзетъ, ако и съ голѣми жертви, и жителитѣ избити наредъ, стари и млади, и той ставаше пашово частно притежание — спахилъкъ. Понѣкога се случваше и туй: разсърденъ, свирепиятъ султанъ заповѣдваше на пашата или да прѣвземе града, или ще му отсѣче главата. Главата падаше и при несполука или непокорство — както по-късно си изпати въ Бѣлградъ великиятъ везиръ Кара-Мустафа, разбитъ при Виена.

Надъ пролома бѣ бързо сглобенъ дървенъ мостъ. На десетина крачки отъ главната врата, кавалкадата се спрѣ, и, по дадена Сюлейманова заповѣдь, млъкнаха тржби, зурни и таламбази.

Сюлейманъ съ сила спрѣ буйния си ждрѣбецъ и разгледа внимателно куличкитѣ отдесно и дебелитѣ зидове и сградитѣ отлѣво, вратата, кулата надъ нея и бойницитѣ. Жрѣбецътъ ядно заудря съ кракъ калдаръма: не пущаше да го изпрѣвари другъ конь. Па и младиятъ му стопанъ едвамъ го удържаше и сегизъ-тогизъ го потупваше по дебелия лъскавъ вратъ и бухнала грива и му отправяше по нѣкоя ласкава дума. Умното животно сѣкашъ разбираше туй, за мигъ утихваше, вьртѣше опашка и своитѣ голѣми бистри очи и оперваше изново остритѣ си уши — да долови още нѣкой приятенъ звукъ. Съ тоя конь Сюлейманъ щѣше за въ бждеще да дѣли и тегло, и радости въ биткитѣ.

И пашитѣ, и всички други еничари хвърляха радостенъ любопитенъ погледъ къмъ Царевецъ и вредъ по околнитѣ скали и върхове. Сега на всичко туй тѣ бѣха пълни господари.

Тукъ до вратата посрѣщнаха Сюлеймана: Садуллахъ-паша, нѣколцина еничарски началници и още други

Digitized by Google

старци боляри, между които бѣ и Карачъ — всички вързани въ вериги, колѣничили, навели надолѣ глави, блѣди, дрипави. Тѣ се бѣха приготвили за смъртъ. Като видѣха Евтимия, тѣ се поотпустнаха, но, разбира се, дума не можеха да размѣнятъ, а само жално и изподъ вежди погледваха. Тѣ мислѣха, че Евтимий е вечъ убитъ.

Бѣше излѣзълъ да посрѣщне побѣдителитѣ и дубровничанинътъ Маринъ. Отъ всички свои сънародници, едничъкъ той се пристраши и оста въ Търново. Дубровничани живѣеха сговорно още съ Мурада. Тѣ бѣха свързали съ него договоръ, по който му плащаха по 500 дукати годишно да закриля търговията имъ въ владѣнията си. Казватъ, върху тоя договоръ, вмѣсто подписъ, неграмотниятъ султанъ натопилъ въ мастило цѣлата си длань и я сложилъ. Оттукъ води началото си турската тугра.

Сюлейманъ позна дубровничанина по носията и заговори съ него любезно: разпита го, какъ е прѣкаралъ обсадата, дѣ е скрилъ дукатитѣ си и какъ е вървѣла търговията му. Увѣри го, че за напрѣдъ ще бѫде още по-добрѣ.

Маринъ отговаряше на всичко свободно. Пашитѣ туй не одобряваха. И българитѣ завистливо изгледваха латинеца.

Тая зарань Карачъ неусѣтно бѣ излѣзълъ да слѣди отдалечъ Евтимия. Но еничари го хванаха.

Сега Садуллахъ-паша бѣ счелъ за нуждно да изкара при посрѣщането и всички новоплѣнени боляри.

Тѣ се притекоха да цѣлунатъ скута на Сюлеймана, но веднага грубо ги отблъснаха нѣколцина еничари, като извадиха ятаганитѣ си.

Отъ туй произлѣзе малъкъ смутъ. Нѣкои паши се навѫсиха.

Чрѣзъ тълмачъ Евтимий обясни Сюлейману, кои бѣха тия българи. Смутеното турче ги само изгледа небрѣжно и нищо не отговори. Досада и нѣкакво прѣзрѣние се мѣрна по лицето му. Той отмина напрѣдъ.

Digitized by Google

Трѫби, зурни и таламбази изново гръмнаха. Шумътъ имъ изпълни и разтресе Царевецъ.

Побѣдителитѣ влѣзоха въ крѣпостьта. Царевецъ се още димѣше, но изъ улицитѣ бѣше всичко тихо: прѣди малко бѣ пристигнала бърза заповѣдь, да спратъ еничаритѣ всѣко убийство. Не се мѣркаше другъ българинъ. Еничаритѣ, що съставяха сега малкия тукъ гарнизонъ, бѣха наредени отъ двѣтѣ страни на главната улица и весели поздравляваха благоговѣйно Сюлеймана — той на всички бѣ любимецъ, обожаваха го дори. Въ минутата, ако имъ заповѣдаше, тѣ биха се и въ огънь хвърлили за него. И Сюлеймановъ щедро раздаваше теманета на всички, като въ отривистия разговоръ съ приближенитѣ до него паши се усмихваше и показваше бѣлитѣ си като биселъ зѫби, — още по-отчетливи на мургавото му лице.

Убититѣ по улицитѣ бѣха оттеглени на страна, за да се разчисти пѫтьтъ, и безъ туй възтѣсенъ. И всички разхвърляни до сноши вещи бѣха прибрани.

Шествието дойде на малъкъ площадъ, отъ който се разклоняваха улици къмъ храмове Възнесение Христово и св. Петка и къмъ царскитѣ чертози.

Сега прѣдъ очи на всички се яви цѣла касапница отъ хора: тукъ бѣ станало най-многолюдното, най-отчаяно и най-кърваво сражение; тукъ бѣ даденъ послѣдниятъ лютъ отпоръ и окончателно се рѣши въпросътъ: прѣдаде се Царевецъ.

Струпани бѣха на купъ мнозина избити българи и еничари: протостраторъ войвода Балдю, отецъ Исидоръ, кастрофилактъ Радославъ, отецъ Амвросий — послѣднитѣ двама бѣха обезглавени — и много войници. Между тѣхъ имаше и стари жени и дѣца. Тукъ бѣха убититѣ Хасанъ-паша, Ине-бей и Тахиръ-бей, които, както видѣхме, прѣзъ по-миналата нощь първи влѣзоха въ крѣпостьта. На първия началникъ врѣхната дреха — сега омацана съ кръвь — бѣ отъ вишнявъ цвѣтъ и украсена съ медни копчета. Отпрѣдѣ си имаше мешинена прѣс-

Digitized by Google

тилка, украсена сѫщо съ копчета и върху ѝ се спущаха до колѣнѣтѣ нѣколко верижки съ звънчета. Кечето отъ главата му лежеше до него смачкано и кърваво. Остръ мечъ бѣ разцѣпилъ лоба му и закачилъ ухото. Мозъкътъ му бѣ пръснатъ по земята. До втория лежеше високиятъ му калпакъ и счупени дългата му дамаска сабя и брадвата съ двойни острила — всичко пакъ омацано въ кръвь. Тоя бѣ мушнатъ въ корема и десницата му отсѣчена. — Между умрѣлитѣ имаше и полуживи българи. На едни отъ тѣхъ само потрѣпваше отъ врѣме на врѣме рѫка, кракъ или глава, други страшно хъркаха въ послѣдния си часъ, а трети — още въ пълно съзнание — отчаяно викаха за помощь. Тѣхъ прѣзъ миналата нощь юначни българи не смогнаха да прибератъ въ кѫщитѣ. Наоколо имаше цѣли локви черна съсирена кръвь и разхвърляни въ най-голѣмо безредие скѫсани дрехи, изчупени орѫжия български и турски: черни салтамарки, панталони, шапки, кечета, шалвари, джубета, елеци, червени обуща, щитове, шлемове, мечове, лѫкове, стрѣли, дамаски саби и ятагани, брадви, копия и прашки, още — и вѫглища и главни отъ пожара.

При вида на всичко туй Сюлейманъ трепна и се ужасѝ. Досега той не бѣше виждалъ отблизу толкова убити на купъ. Тѣ бѣха се поиздули и почнали да издаватъ смрадъ; лицата на всички бѣха синьо-червени,— на нѣкои изъ устата излизаше пѣна кръвь.

Отъ ждрѣбеца си Сюлейманъ се наклони къмъ Хасанъ-паша и къмъ двамата еничарски началници и порони сълзи. Много добрѣ ги познаваше. Колко пѫти той ги бѣ насърдчалъ, а въ свободното врѣме се бѣше разговарялъ и шегувалъ съ тѣхъ! По-миналата нощь той самъ лично ги изпрати за Царевецъ съ най-сърдечни благословии и пожелания за успѣхъ и слава на Аллаха и на Динъ-исляма и съ обѣтъ за голѣми награди, както винаги. И тѣ се заклеха, че ще побѣдятъ. Тѣ одържаха думата си, побѣдиха, но заплатиха съ живота си. Умислиха се и затѫжиха и пашитѣ: рой спомени се

Digitized by Google

възбудиха у тѣхъ за тия, съ които дълго врѣме бѣха живѣли и воювали.

Музиката млъкна.

Сюлейманъ бързо заповѣда на главния кятипъ да отбѣлѣжи всичко видѣно и имената на всички избити еничари — за да съобщи туй съ второ допълнително и по-подробно писмо на баща си Баязида — и заповѣда да разчистятъ пѫтя и да погребатъ славно всички паднали за вѣра храбри правовѣрци, на които душитѣ, споредъ мюсюлманско вѣрвание, бѣха вече въ рая.

Султанскиятъ синъ разпита подробно и за убититѣ българи сановници и боляри. Евтимий обясни, доколкото бѣ възможно.

По-горѣ до Радославовата кѫща и една уличка, що идѣше откъмъ вратата срѣщу Трапезица, лежеха убити: Батулъ, дѣдо Йончо, синъ му Годеславъ, боляритѣ: Трошанъ, Боро, Константинъ, Станъ и мнозина други. Тоже първитѣ двама бѣха обезглавени.

Сюлейманъ и пашитѣ побързаха да отвърнатъ очи отъ тая мрачна гледка и пакъ се заозъртаха на вси страни и надалечъ: едно, да разгледватъ улици и кѫщи, па и чудесната картина на околностьта съ гористи вериги, хълмове и върхове, и, друго: все се боеха отъ засада въ нѣкоя улица, или изъ нѣкои прозорци и бойници на кѫщитѣ, които сега тъй притаено и враждебно изглеждаха — да не полетятъ стрѣли, копия или камъни, макаръ, че и Евтимий ги бѣ най-тържествено убѣдилъ, па и тѣ сами виждаха, че цѣлъ Царевецъ напълно се е прѣдалъ и се е помирилъ съ злочестата си сѫдба. Хората бѣха избити, кой вечъ да се съпротиви? Много лошо щѣше да стане, ако нѣкѫдѣ би се оказала и най-малка враждебность; еничаритѣ туй и чакаха: всички остали българи — стари и млади — щѣха да минатъ подъ ножъ, и Царевецъ щѣше да бѫде разрушенъ до основи.

Едни кѫщи бѣха изгорѣли съвсѣмъ или отчасти, други — разсипани; на трети, изтърбушени като мърши добитъци, бѣха разбити врати, прозорци и зидове; по

Digitized by Google

дворовετѣ — пакъ други убити, разхвърлени вещи, опърлени отъ пожара дървеса, цвѣтя, трѣва; други пъкъ по-яки или случайно опазени кѫщи бѣха добрѣ залостени и заключени и прѣзъ пролукитѣ или бойницитѣ имъ надничаха изплашени, разтреперани и блѣди като сѣнки старци, бабички и дѣца, — кръстѣха се и четѣха молитви. Дѣцата хленчеха, за което възрастнитѣ се много караха — да се не чуе гласъ. Всички бѣха вперили очи въ Сюлеймана, въ пашитѣ и въ еничаритѣ, облѣчени въ такава пъстра носия, окичени съ таково оръжие и тъй страшни на гледъ, слѣдѣха тѣхно и най-малко движение и се вслушваха да доловятъ нѣкоя отдѣлна дума или мисъль, като изплувала изъ голѣмата глъчка. Кога и прѣди петь години еничаритѣ обсаждаха Търново — тѣ не влѣзоха вжтрѣ. Търновчани ги гледаха отдалечъ.

И сега пакъ прѣдъ побѣдителитѣ вървѣше изпотенъ виръ-вода Евтимий, не чувствуващъ умора. Царевчани го срѣщаха като дошълъ отъ оня свѣтъ, като месия: мнозина сѫщо го мислѣха загиналъ нѣкѫдѣ до сега; нѣкои пъкъ недоумѣваха, какъ той иде изъ турския станъ. Сега всички се зарадваха и, като го гледаха тъй бодъръ, прѣдвкушаваха нѣкаква надеждица.

До една бойница на Батуловата кѫща се бѣха налѣпили да гледатъ и нѣколко жени, между тѣхъ бѣ попаднала и Харитина.

— Съ мѫдрото си слово, говорѣше тя, светителтъ е укротилъ варварина. Исмаилтянинътъ не е посмѣилъ да дигне нечистива рѫка върху светия старецъ. Богъ го е очувалъ, защото, за насъ се е смилилъ! Милостивъ е Той, кръстете и се молете всички.

— Наистина, мати Харитино — се обади друга жена, шепнешкомъ, като да не чуе врагътъ, който бѣше сега тукъ близу — Богъ и св. Богородица застѫпница сѫ запазили и патриарха, и насъ...

Други пъкъ хора се бѣха изпокрили въ тавани, изби и скривалища, като мислѣха, че вечъ е настaлъ

Digitized by Google

най-страшниятъ часъ. Мнозина мислѣха — па и тъй се говорѣше — че разяренитѣ турци сега ще избродятъ по редъ всички кѫщи и ще извадятъ всички хора да ги изсѣкатъ до единъ. И самитѣ еничари се бѣха хвалили, че ще извършатъ туй.

Сюлейманъ пожела да види мѣстото, прѣзъ дѣто еничаритѣ влѣзоха най-първо въ крѣпостьта. И тукъ имаше избити много войници. Тѣ лежеха единъ до другъ почти като на легло. Опитно око би разбрало, че тѣ не сѫ измрѣли, като сѫ се храбро сражавали. Послѣ Сюлейманъ разгледа скалитѣ и срѣщнитѣ високи стръмнини и надникна надъ пропастьта.

Близу тукъ, на изтокъ, Евтимий показа Търновската тарпейска канара, отъ която хвърляха тежко-провиненитѣ боляри, и спомена че оттукъ прѣди стотина години билъ хвърленъ единъ патриархъ ужъ за измѣна противъ отечеството.

Този патриархъ бѣше Иоакимъ III. За да прикрие тая си дързка и безчовѣчна постѫпка противъ черквата и противъ народа, българскиятъ царь Светославъ обвини омразния нему патриархъ, че тоя ужъ тайно се сговарялъ съ татаритѣ да имъ прѣдаде Търново.

Оттукъ бѣха хвърлени въ врѣме на Калиманъ I боляритѣ Каранъ и Владиславъ — тѣ бѣха обрали и убили единъ монахъ — и боляринъ Златана, задѣто бѣ убилъ жена си.

На връщане, близо до кѫщата на Цамблаковци — насрѣща бѣ тая на Евтимиева баща — до зида, единъ дрипавъ 75—80-годишенъ старецъ бързо махаше съ рѫцѣ, пулѣше очи и се кланяше дóземи. Придружаваше го едно малко дѣте, босо и сѫщо дрипаво.

Всички очудени впиха въ него очи. Какви бѣха тия негови странни и смѣли движения? Едни го взеха за лудъ, а други помислиха, че ги привѣтствува.

Сюлейманъ, живо заинтересуванъ, заповѣда та веднага доведоха при него стареца.

Digitized by Google

Тоя пъкъ сега зацѣлува лудешки Сюлеймановия скутъ и запули пакъ очи.

Всички, смаяни, забравиха да прѣдпазятъ Сюлеймана отъ тоя таинственъ и, може-би, най-опасенъ човѣкъ. Кога пъкъ го видѣха безъ уши, още повече се въздивиха.

Притече се тълмачъ. Обтрупаха стареца съ въпроси, и той заразправя съ ржцѣ и очи нѣщо бързо. Кога разбра, че го карятъ да говори, той разтвори уста.

Нова по-голѣма изненада: старецътъ нѣмаше езикъ. Въ гърлото му се движеше нѣкакъвъ мускулъ.

Сега по очуденитѣ лица на всички се появи и състрадание.

Старецътъ използува туй. Той заплака, зарони едри сълзи и ядно и опулено засочи съ пръстъ Евтимия и боляритѣ и продължаваше да разправя съ ржцѣ, какъ му отрѣзали уши и езикъ и, сочейки ушитѣ си, даваше да се разбере, че той чува. Послѣ, навѫсенъ и съ стиснатъ юмрукъ, даваше знакъ да изколятъ Евтимия и боляритѣ и всички българи въ Царевецъ.

Туй бѣше Даниилъ съ сина си Самуила — той сѫщо заплака.

Повикаха Евтимия, който досега стоеше на страна. Той накратко обясни, кога, защо и кой наказалъ тъй евреина.

Сюлейманъ и пашитѣ се грозно намусиха. Нѣкои заклатиха важно глава.

Даниилъ все още разправяше нѣщо съ ржцѣ и се взираше наоколо — дирѣше нѣкого изъ множеството, Ефера и Варнава. Дѣ сѫ сега тѣ? Двамата много услужиха на турцитѣ, а сега тия послѣднитѣ съ какво ще имъ се отплатятъ? Но тѣ нищо не споменуваха, нищо до сега не извършиха. Сѣкашъ, тукъ имаше нѣкакво печално недоразумѣние, или пъкъ нѣкой по-страшенъ таенъ планъ. Да не сѫ Варнава и Ефера тайно убити и заровени негдѣ отъ турци, или пъкъ българи? Страшна мисъль мѫчеше Даниила, и туй увеличаваше

Digitized by Google

сълзитѣ му, безъ нѣкой да разбере. Той много съжаляваше, че не стоя съ Варнава при вратата, кога влѣзоха турцитѣ. Случаятъ бѣ сгоденъ сега, и Даниилъ намисли да попита за Варнава, но какъ? Той оставаше сломенъ, отчаянъ.

Сюлейманъ подаде Даниилу нѣколко турски монети. Евреинътъ ги взе, загледа ги внимателно, па ги стисна въ ржка, зацѣлува ги пакъ лудешки и се низко закланя да благодари, сочейки благоговѣйно небето.

Малко на страна стоеха друга група еничари и между тѣхъ богомили и евреи. Тѣ ядно погледваха Евтимия и си шепнѣха нѣщо. Нѣкои отъ тия послѣднитѣ поискаха да се приближатъ до Сюлеймана и да му говорятъ нѣщо, но ги не пуснаха.

Въ завоя на една улица се мѣрна жена прѣгърбена нарочно и наметната съ голѣма черна кърпа, да я не познае никой. Тя за мигъ се спрѣ, стрѣлна остъръ погледъ, помириса като копой въздуха и бързо изчезна.

Туй бѣ Ирина.

Кавалкадата потегли къмъ

XI.

Царскитѣ чертози.

Даниилъ съ сина оста на мѣстото си самъ, пакъ нажаленъ и умисленъ.

Наобиколиха го послѣ нѣкои любопитни еничари да узнаятъ, що е разправялъ на Сюлеймана и какво тоя му е далъ. Но и тѣ нищо не можаха да разбератъ.

Както и прѣди се каза, царскитѣ чертози бѣха на сѣверо-западъ на Царевецъ.

Нѣвга-си на тѣхно мѣсто имаше стара римска крѣпость и кула, пазена отъ войницитѣ принадлежещи на ближния тукъ Nicopolis. По-сетнѣ, кога българитѣ нахлуха въ Мизия, тѣ прѣвърнаха крѣпостьта на ка-

Digitized by Google

пище, и тукъ подъ високитѣ дървета жреци бѣлобради принасяха жертва Перуну. Понѣкога, както и ние днесъ, изриваха изъ земята по нѣкоя римска монета. Въ врѣмето пъкъ на Цимисхия кулата прѣправиха и тукъ живѣ голѣмъ гръцки легионъ да пази крѣпостьта и да държи въ покорность тоя важенъ край на Българското царство.

Върху основитѣ на тая крѣпость Асѣнь I построи скромни лѣтни чертози. Други по́-пищни имаше той на Трапезица — дѣто тържествено се прогласи второто Българско царство и вѣроломниятъ Иванко, жертва на гръцки интриги, пролѣ кръвьта на споменатия добъръ царь. Царевешкитѣ чертози уголѣми и украси Иванъ Асѣнь II. Западно пъкъ отъ тѣхъ прѣди четиредесетина години Иванъ Александъръ сградѝ други. Въ тѣхъ се държа съборътъ противъ богомили и евреи.

Туй бѣха чертозитѣ на Асѣневци, Тертеровци и Шишмановци! Туй бѣ непристѫпното орлюво гнѣздо, което често заплашваше гърци, латинци, маджари, татари, печенези, кумани, па — и власи, и сърби, а понѣкога и вѫтрѣшни врагове. Уви, само не — и турци! Тукъ бѣ пулсътъ на българското царство, центрътъ на всичката културна, а главно политическа дѣйность. Отъ тукъ излизаха заповѣди и разпоредби до далечнитѣ краища на нѣвгашното обширно Българско царство — до Бѣлградъ, Дурацо, Елбасанъ, Солунъ, Станимѫка, Тараория, Черно-море, Дръстъръ, Дунавъ. Отъ прозорцитѣ на тия чертози, издигнати високо въ небето, българскитѣ царе хвърляха устременъ взоръ далечъ задъ тѣсния хоризонтъ, та чакъ и до прѣлъстителната Византия, мечтаеха, кроеха голѣми планове за слава и величие на царството, прониквaха въ далечното бѫдеще, прѣровяха лѣтописитѣ, връщаха се мислено назадъ въ дѣянията на славнитѣ и благочестиви прѣдшественици, или пъкъ, най-сетнѣ, уморени отъ войни, вѫтрѣшни религиозни смутове, сѣмейни разпри и държавнишки грижи — се любуваха на чудесната и безподобна картина, която се откриваше прѣдъ очитѣ имъ денѣ, па и

Digitized by Google

нощѣ. Захласваха се въ нея и царици гиздави българки — и още по-гиздави чужденки: гръкини, сръбкини, куманка, влахинка, па и еврейка, които капризната сждба — за добро или зло тѣмъ или на Българското царство — бѣ тукъ довела, като прѣжалили родители, роднини, отечество, езикъ, понѣкога и вѣра. — Млади пъкъ български князове и княгини, кокетни, миловидни, съ буйна непрѣврѣла кръвь, пѣеха, въздишаха тайно, замислѣха се и копнѣеха... И чудеснитѣ имъ блѣнове и крилати надежди отлитаха и изчезваха високо къмъ небето и наширъ задъ хоризонта.

Усамотения Царевецъ заобиколяха благоговѣйно, сѣкашъ да го пазятъ отъ всѣко зло — високи гребени и върхове и отвѣсни скали. Тоя гиздавъ шаренъ вѣнецъ се разкрасваше откъмъ югъ, а най-вече откъмъ сѣверъ и образуваше Устието — въ дъното на което тече Янтра. Високи отвѣсни скали пазѣха и тоя проходъ. Пжтникътъ по Дунавската равнина още отдалечъ ги виждаше. Тѣ като че ли му казваха: „Приятель ли си, добрѣ дошълъ; врагъ ли си, назадъ! Смъртъ те очаква между насъ“! Гледани откъмъ югъ, източнитѣ скали прѣдставятъ чело на кашалотъ.

Отъ сутринь до вечерь на всѣки часъ, кога грѣеше благодатното слънце, тая чаровна панорама чудесно и неусѣтно се измѣняше отъ подвижнитѣ освѣтления и сѣнки, които тия върхове и гребени хвърляха взаимно върху си. Цѣлата околность бѣ покрита съ гжста гора, изъ която зимѣ се скиташе безброенъ дивячъ за царски ловъ, или пъкъ лѣтѣ пасѣха тлъсти овци и кози, на които звънцитѣ приятно огласяха дълбоката тишина и които овчарь, послѣдванъ отъ вѣрното си псе, запладняваше подъ дебелата сѣнка на вѣковни джби и буки и свирѣше съ мѣдния си кавалъ обайни мелодии, та горскитѣ красни вили съ разплетени дълги бухнали коси, скрити изъ гжститѣ клони, се стичаха на роякъ да слушатъ, или пъкъ отдалечъ надничаха задъ дебелитѣ пънове — съ разтупано сърдце и притаенъ дъхъ се любуваха на

Digitized by Google

гиздавия овчарь. Зимѣ тия мѣстности покриваше дебелъ снѣгъ и ги прѣобразяваше въ вълшебна феерия и който люти зѫбати глигани, лѣниви мечки стрѫвници и хищни вълци тѫпчеха и риеха. Тукъ-тамъ изъ тия гѫсти гори се кръстосваха като въ тунели потайни пѫтеки и се мѣркаха монастири, тихи убѣжища, нѣкога пълни съ благочестиви и трудолюбиви монаси, радѣтели на словото Божие и на българската, па и на славянската, просвѣта. Отъ тия скитове прѣзъ дългитѣ нощи привѣтно се носѣше нѣкаква свѣтлинка и умилното пѣние на братята монаси. — На юго-западъ се мѫдрѣше по-старата сестра на Царевецъ — Трапезица. По нѣкои отъ околнитѣ скали се лѣпѣха кѫщитѣ на тѣсния градъ, които отдалечъ приличаха на лѣстовичи гнѣзда и които вечерь, кога се запалѣха свѣщи и кандила, вкупно прѣдставляваха грамаденъ полиелей съ безбройни свѣщи и спуснатъ отъ небето. Тиха Янтра, идеща отъ Стара-планина, мълкомъ се измичаше къмъ широкото Дунавско равнище, като змиевидно и кокетно се кѫршеше и опасваше съ златенъ поясъ подножието на тия два царствени хълма-великани. И сега, като я гледа човѣкъ, неволно се запитва: „Колко ли усилия и вѣкове е трѣбвало, догдѣ тя неусѣтно изрие дълбокото си легло между тия високи варовити скали, които нагло сѫ се изпрѣчили въ начало прѣдъ нея? Колко ли пѣсъкъ и камъни е отнесла? Или пъкъ туй легло тя е намѣрила готово слѣдъ страшнитѣ вълнения и земни трусове, когато е смръзвала земната кора“?!... — Изъ околностьта, посрѣдъ гѫсти дѫбрави и тучни ниви и пасбища, се кръстосваха въ разни посоки пѫтища, по които се мѣркаха хора, коля и добитъкъ. А далечъ на югъ въ хоризонта, като сѫща сребърна рамка на тая пъстра картина, мълкомъ се издигаха снѣжнитѣ гребени и върхове на величествената Стара-планина, които, кога ги огрѣваха слънчевитѣ лучи, изглеждаха като вълшебни златни чертози, недостѫпни жилища на самовили и змейове отъ народнитѣ приказки, или приличаха на драгъ и вѣчно-

Digitized by Google

незабравимъ споменъ на велики събития въ лѣтописитѣ на царството. Надъ всичко туй, най-сетнѣ, се издигаше едно небе свѣтло-синйо, благодатно!

И далечни чужденци, царски пратеници и пѫтници, кога най-първо идѣха въ Търново и влизаха въ тоя лабиринтъ отъ пѫтища, долини и хълмове, особно пъкъ кога за сетенъ пѫть се прощаваха съ него — спираха се отдалечъ и още веднажъ смаяно и завистно изглеждаха вѣнеца отъ естественитѣ и изкуствени укрѣпления на Царевецъ и надъ тѣхъ, като скѫпоцѣнна царска диадема, храмове, царски чертози и болярски кѫщи съ тѣхнитѣ куполи и кръстове и съ прозорци пламнали отъ обилнитѣ лучи на заходещето слънце — и далечъ прѣзъ земи и морета разнасяха славата на българската столица. Никой нигдѣ другадѣ по свѣта не бѣ виждалъ градъ като нея.

И наистина, чуденъ градъ бѣше Търново! Заслужено българитѣ го величаеха: Цариградъ, царственъ, богоспасаемъ, царица на българскитѣ градове, вторъ слѣдъ Константинополъ. — Най-вече Калоянъ и Иванъ Асѣнь II го украсиха и въздигнаха.

Историята на тия царски чертози бѣ тѣсно сплетена съ тая на царството; тѣ бѣха свидѣтели на радостни и печални събития и дни — за жалость, повечето печални!

Тукъ Калоянъ и Иванъ Асѣнь II тържествуваха побѣдитѣ си надъ латинци и гърци, надъ Балдуина и надъ Теодора Епирски. Тукъ цѣли 11 години се ширѝ узурпаторътъ Борилъ. Тукъ израсте Бориловата дъщеря прочутата хубавица Мария. Тукъ се подвизавà и убиецътъ Калиманъ II. Тукъ прѣкара послѣднитѣ тежки дни отъ живота си Константинъ Асѣнь; понеже кракътъ му бѣ счупенъ, всичката власть загреби жена му интригантката гръкиня Мария, племенница на Михаила III. Тукъ тя въ една нощь прѣтупа деспотъ Яковъ Светослава, когото по-рано бѣ тържествено усиновила въ храма. По нейни интриги и подстрѣкателства загинаха

Digitized by Google

и много други боляри. За да запази прѣстола за сина си Михаила Багрянородний, тя се прѣдаде на единъ другъ авантюристъ и бивши пастиръ Ивайло и се ожени за него. Но скоро и той ѝ омръзна. Най-сетнѣ, кога дойде въ Търново Иванъ Асѣнь Ш, Мария, трудна отъ Ивайло, бѣ прѣдадена на гърцитѣ въ Одринъ. Тукъ вързлува и споменатиятъ юнакъ Ивайло, избѣга отъ Търново, връща се и, най сетнѣ, — слѣдъ двѣгодишно царѹване — избѣга при стария татарски ханъ Ногая да дири помощь и на единъ пиръ, по заповѣдь на пияния ханъ, му отрѣзаха главата. Тукъ Ефросина, втората му жена, поднесе Теодору Светославу сърдцето и богатството си и му помогна, та стана царь. Тукъ като зловѣщъ метеоръ се мѣрна и татаринътъ Чоки. Тукъ живѣха и влахинката Теодора и наслѣдницата ѝ еврейката Сара. Тукъ за сетенъ пѫть се прости и горко плака Кератамарь, когато я изпратиха за жена Мураду. Найпослѣ, тукъ се прости Иванъ Шишманъ съ болната си жена царица Мария, съ дъщеря си Кераца и съ сестра си Десислава и избѣга отъ Търново.

И колко още се разиграха тукъ сѣмейни тайни, интриги, подстрѣкателства, ядове, хитрости византийски и другоземни смѣсени съ твърдия понѣкога и суровъ български характеръ и които не можиха да проникнатъ прѣзъ дебелитѣ стѣни на чертозитѣ!... Въ тежката тукъ атмосфера колко заглъхнаха и сладки блѣнове, надежди или потайни плачове, сълзи и копнѣжи! Въ продължение на два вѣка тукъ се явиха за повече или за по-малко врѣме царе и царици — едни добри, кротки, а други отчаяни, озлобени авантюристи, жъдни за слава, скиптъръ, корона и богатство сластолюбци, качваха се и слизаха отъ царския тронъ, оцапанъ често съ кръвьта на тѣхни сродници, любимци и гиздави любимки; едни оставиха име за благословия и милъ споменъ, а други — за проклетия!...

Новиятъ чертогъ, — съграденъ, както се каза, отъ Иванъ Александра — бѣ обърнатъ къмъ югъ, двое-

Digitized by Google

таженъ, не много голѣмъ, съ яки стѣни отъ камъкъ и голѣми четвъртити тухли и измазанъ съ сива боя — тогавашна архитектура. Първиятъ етажъ слизаше малко въ земята и съдържаше зимни стаи, изби, съкровищница и други скривалища и подземни тайни проходи, които се затваряха съ дебели врати и ключоветѣ имъ държеше самъ царьтъ. Понѣкога тѣ служеха и за тъмница за нѣкой виреглавъ членъ отъ царската челядь. Собствено, вториятъ етажъ бѣ чертогътъ. — Отпрѣдѣ му имаше колонада отъ четире валчести мраморни стълпа, които поддържаха фронтонъ съ прости барелиефи. До главния входъ се отиваше по шесть каменни стѫпала, и тукъ постоянно пазѣше стража. Отстрани, на главната врата — дървена тежка и обвита съ дебела жълта тенекия съ разни орнаменти — имаше по два тѣсни продълговати прозорци, подобни на бойници. Такива имаше по два реда на всѣка отъ другитѣ страни. Надъ чертога се издигаше четвъртита кула съ остъръ пирамидовиденъ върхъ, надъ които въ праздници и въ разни тържествени случаи се издигаше знаме. На тая височина, то почти винаги се вѣеше и плѣскаше. Други двѣ по-малки кулички имаше на двата края на фасадата. Прѣдъ чертога имаше градинка съ дървеса и цвѣтя.

Вѫтрѣшното разпрѣдѣление на чертога бѣ просто и почти като у болярскитѣ кѫщи.

Най-първо се влизаше въ единъ коридоръ. Първата отдесно малка стая бѣ домашниятъ храмъ на царя, който, всѣка вечерь, кога си легаше, и сутринь, кога ставаше, понѣкога и денѣ, натиснатъ отъ тежка мисъль, дохаждаше тукъ да се помоли Богу. Понѣкога на тия интимни молитви присѫтствуваше и цѣлата царска челядь, и патриархътъ четѣше молитви, подпомаганъ отъ дякона; извършваше се и литургия. Храмътъ бѣ цѣлъ изписанъ и съ скѫпи икони и позлатена рѣзба.

До храма, сѣверно, бѣ голѣмата стая, дѣто засѣдаваше великиятъ съвѣтъ отъ патриархъ, велможи и боляри; тукъ царьтъ приемаше чуждестраннитѣ прате-

Digitized by Google

ници и се занимаваше съ текущитѣ държавни работи— всичката главна работа бѣ съсрѣдоточена въ негови ржцѣ — подпомаганъ отъ братъ, синове, сродници велики боляри и други висши сановници. На източната стѣна се намираше иконостасъ съ позлатена рѣзба и скжпи икони, и до него — царскиятъ тронъ, отъ кипарисово дърво и украсенъ съ янтъръ, бисеръ, седефъ и слонова кость, византийско изящно издѣлие. До трона, на скжпъ столъ, сжщо такова издѣлие, стоеха царскитѣ регалии: короната на царя и на царицата, тѣхнитѣ скжпи свилени мантии и други дрехи, скиптъръ и скжпо оржжие. По стѣнитѣ бѣха накачени скжпи свилени, ленени и вълнени разноцвѣтни и изтъкани съ злато и сребро платове и други стари оржжия — нѣкои милъ споменъ отъ нѣвгашнитѣ български царе, други — подаръкъ отъ иностранни владѣлци, въ знакъ на приятелство или покорность, а трети — най-многото — военна плячка отъ гърци, латинци и други народи: знамена, тежки ризници, щитове, шлемове, брадви, мечове, боздугани, саби, копия, лжкове, стрѣли, колчани, синджири, рогове за свирене и за пиене вода, рога отъ елени, зжби отъ глигани, а по срѣдата на пода бѣ просната голѣма черна кожа на огроменъ медунъ, който нѣвга-си Иванъ Александъръ бѣ самъ убилъ въ гжстия лѣсъ до монастиря св. Троица, въ мига, кога нараненото свирепо животно се бѣ хвърлило да сграбчи съ широкитѣ си нозѣ царя. Обаче, и якиятъ му мечъ се счупи, половината му остана между лѣвитѣ ребра на животното. Тукъ показваха и една чаша, посребренъ ужъ човѣшки черепъ, но чий — никой не знаеше. По прозорцитѣ висѣха тънки свилени завѣси съ рѣсни. Въ стаята се намираха още нѣколко разни столове, за сѣдане и за туряне върху тѣхъ разни вещи.

Отъ тази стая се влизаше прѣзъ тѣсна врата въ друга по-малка, въ която — да се изразимъ на днешния езикъ — се помѣщаваше държавната архива и работѣха постоянно още други по-малки чиновници, повечето

Digitized by Google

монаси. Изобщо, тия чиновници бѣха малцина, защото цѣлата администрация и прѣписката бѣха много опростени.

Въ другъ коридоръ срѣщу официялната стая имаше 3—4 стаи. Туй бѣха покоитѣ на царя и на челядьта му — сѫщо тъй украсени съ иконостасъ и съ скѫпа покѫщнина — кедрови: ковчези, дулапи, столове и маси украсени съ позлата, бисеръ и седефъ, миндери, легла, златни и сребърни сѫдове, чаши и свѣщници и кандила и разни завивки. Въ едно отъ тия стаи — срѣднята — имаше потаенъ тъменъ келеръ, съ дулапъ, какъвто видѣхме у Семирови. Прѣзъ него и по една стълба се слизаше долѣ въ скривалището. Задъ тия стаи, сѣверно, бѣха пъкъ трапезарията, готварницитѣ и стаитѣ за прислужницитѣ.

Таванитѣ на всички главни стаи бѣха мозайка отъ изрѣзани дъсчени разни геометрически фигури, и и тукъ-тамъ по нея и по рѫбоветѣ на прозорцитѣ имаше позлатени рѣзби отъ липово дърво. Стѣнитѣ бѣха покрити съ проста живопись на царе, царици и тѣхни чеда и библейски сюжети. Подоветѣ бѣха отъ дебели дѫбови дъски.

Срѣщу домашния храмъ прѣзъ голѣмия коридоръ бѣ царската библиотека — все отъ рѫкописи, грижливо събирани и пазени отпрѣди стотини години. Сега я завеждаше отецъ Агатангелъ, благочестивъ и ученъ мѫжъ, нѣвгашенъ възпитаникъ на Студийския монастирь въ Константинополъ и на Атонъ. Тукъ работѣха нѣколцина монаси, отлични прѣписвачи и рисувачи. Кога Евтимий стана патриархъ, тукъ донесоха много книги отъ околнитѣ монастири и храмове, особно отъ св. Троица. И други рѫкописи по-сетнѣ донесоха тукъ отъ споменатитѣ мѣста — кога турцитѣ нападнаха Търново. Книгитѣ тогава бѣха скѫпоцѣнность, въздигана още повече отъ божественото имъ съдържание. Тукъ имаше рѫкописи много скѫпи, на пергаментъ, обемисти, съ хубавъ почеркъ и изкусно нарисувани съ злато, киноваръ и съ други краски разни най-сплетени орнаменти:

Digitized by Google

иницияли, винетки и изображения и подвързани съ хубава кожа, съ златни и сребърни плочки по корицитѣ и по ржбоветѣ и съ такива сжщо копчета. Нѣкои отъ тѣхъ, минали прѣзъ разни прѣмеждия и прѣзъ много ржцѣ и пазени като светиня, бѣха царски подаръци. Повечето отъ тѣхъ бѣха прѣводи, напр. Манасиевата хроника, едно четвероевангелие писано отъ Симеонъ Мнихъ — съ многобройни изображения, между които и тия на сѣмейството на Иванъ Александра; лѣтописитѣ на Иоана Малала, Георги Амартола, Зонара, съчиненията на Дионисия Ареопагита, Иоана Лѣствичника и други разни богословски сборници отъ сказания и поучения, минеи, синаксари, патерици, пентикостари, ирмологиони, октоихи, триоди, тълкования, служби, части отъ библия, монастирски типици, царствени лѣтописи, хрисовули и писма отъ царе, владици и разни монастири и храмове. Имаше и не малко гръцки книги, писани въ Византия, въ Студийския монастирь — гръкославянската академия за тогавашното врѣме и който игра голѣма роля въ развоя на старобългарската писменость; въ него врѣме дохождаха и славяни книголюбци, между тѣхъ бѣше и Евтимий. Имаше и книги писани и въ Атонъ — проводникътъ на литературата между гърци, славяни и власи и висше гръко-славянско училище за аскетизма. Въ XIV вѣкъ у разнитѣ атонски монастири живѣеха много монаси българи, и Евтимий живѣ тукъ — въ лаврата на св. Атанасий и послѣ въ Зографъ. Много отъ книгитѣ на тая библиотека бѣха и тукъ писани, нѣкои съчини и самъ Евтимий. Прѣписването на книги — прѣдимно съ него се занимаваха монаситѣ главно въ монастиритѣ — бѣ завидна професия, богоугодно дѣло, равносилно съ благодѣянията и молитвитѣ. Имената на нѣкои вѣщи прѣписвачи бѣха прочути надалечъ. Малкото оригинални бѣха повечето подражания и компиляции. Въ дългото царуване на Ивана Александра Българското царство се въздигна и въ литературно отношение, реформира се правописътъ, поправи

Digitized by Google

се езикътъ на черковнитѣ книги, явиха се нови прѣводи, възбуди се интересъ къмъ научно изслѣдване и оригиналность — но пакъ всичко бѣ подражание на гръцкия риторизъмъ и многоглаголание. Главни дѣйци въ туй поприще бѣха монаситѣ, особно тия отъ монастиря св. Троица на чело съ Евтимия. Иванъ Александра сравняватъ съ италиянскитѣ владѣлци отъ епохата на Възраждането. Той щедро награждаваше монастиритѣ Бачковски, св. Троица, при Търново, и въ Параория; построи нови, напримѣръ, Драгалевския, при София; други освободи отъ данъци, а на трети пъкъ — Зографския, Рилския и Орѣховския — подтвърди прѣдишнитѣ имъ правдини. И ереситѣ поутихнаха. При все туй, сѣмейнитѣ раздори въ царскитѣ чертози подяждаха като живеница царството и му готвѣха печална участь, когато на южнитѣ му граници се бѣ появилъ страшенъ врагъ...

Българското царство се намираше подъ прѣкото културно влияние на близката ней по вѣра и граници Византия. Тя отъ нея прие теологическата литература, нѣкои административни наредби, длъжности и обичаи, които можеха да се считатъ и като религиозни обреди, па отчасти и носия. Не говоримъ за религията. Чрѣзъ нея Византия напълно можеше да обсеби и асимилира българитѣ. Но всичко туй се отнася до висшата привилегирована класа, боляритѣ. Простиятъ народъ, — парици, технитари, отроци — крѣпко се държеше о прадѣдскитѣ си обичаи и начинъ на живѣние. Донѣкждѣ заслугата на туй се пада и на богомилитѣ. Гръкинитѣ царици съ своитѣ дойки, прислужници, изповѣдници и велможи, както и нѣколцината гръцки прѣселенци по разни поводи и въ разни врѣмена въ Търново, не можаха, за щастие, да присадятъ напълно византийската гибелна цивилизация между народа. Той странѣше отъ тѣхъ, мразѣше ги поради високомѣрието имъ, интригитѣ, разкоша и разврата имъ; мразѣше и сънароднициτѣ си боляри, па и нѣкои отъ духовенството, които дружеха съ тѣхъ и имъ подражаваха. Изключения имаше

Digitized by Google

малко. Ето защо българската култура си остана проста, първобитна, самостойна и народътъ — воинственъ: чертозитѣ на българскитѣ царе, както и храмоветѣ, градени въ столица на царь и патриархъ и въ разцвѣта на религията — не бѣха нѣщо грамадно, величествено, както, напримѣръ, абобскитѣ, както византийскитѣ, градени впрочемъ по-рано и при голѣми материални срѣдства, и живописьта по фрески и икони бѣ проста. Както видѣхме, стълпове и капители за храмоветѣ сѫ влачени отдругадѣ, — нѣкога и отъ доста далечъ — и поставяни безразборно. На всичко туй сѫ влияли още и честитѣ политически разпри и войни съ съсѣдитѣ, а главно съ гърцитѣ, Но... имаше и други причини не по-маловажни: въ продължение на двата вѣка — XIII и XIV — въ които възкръсна и трая второто Българско царство, Търновското, то не можа да се засили тъй яко, па тогава и въ Византия владѣеше упадъкъ на изкуствата. Вниманието на търновскитѣ царе бѣ изцѣло погълнато въ туй: да се закрѣпятъ на прѣстола, да организиратъ и усилятъ царството, да водятъ войни отбранителни и нападателни противъ външни алчни врагове и да потушаватъ вътрѣшни сѣмейни раздори и политически и религиозни разпри на капризнитѣ боляри и съзаклетници. Асѣнь I убитъ, Петъръ убитъ, Калоянъ отровенъ, Борилъ ослѣпенъ, Калиманъ I отровенъ, Михаилъ Асѣнь — братъ му — убитъ, Калиманъ II убитъ, Константинъ Асѣнь убитъ, Ивайло убитъ... И тъй, отъ първитѣ десеть царя на Търновското царство само единъ — Иванъ Асѣнь II — умира отъ своя смъртъ! Послѣ убийствата прѣставатъ, ако не смѣтаме Михаила Бдински, който загина въ боя съ сърбигѣ при Кюстендилъ. Освѣнъ туй, нѣкои отъ тия царе царуваха твърдѣ малко. Напримѣръ, по една или двѣ години: Петъръ, Асѣневъ братъ, Калиманъ II, Ивайло, Смилецъ, Георги Тертеръ II. Въ туй отношение най-щастливи бѣха: Иванъ Асѣнь II — царувà 23 години, Константинъ Асѣнь — 19 години, Теодоръ Светославъ — 27 години, Иванъ Александъръ —

Digitized by Google

34 години, повече отъ всички, и Иванъ Шишманъ — 28 години. Нека още добавимъ, че Българското царство не бѣше много богато: земледѣлието и скотовъдството, — двата му главни приходни извора — бѣха въ първобитно състояние. Паритѣ бѣха рѣдки. И отъ мито не се получаваше много.

Западно отъ чертозитѣ прѣзъ едно дворче се намираха едноетажни сгради. Туй бѣха сгради за войницитѣ и царскитѣ обори.

Откъмъ югъ прѣдъ главния входъ се намираше малъкъ площадъ. Нѣвга тукъ се събираше народътъ да гледа царя, кога отива въ храма съ цѫрица, чеда и съ многобройна свита отъ велможи и войскари — всички напрѣмѣнени и обтрупани съ орѫжие — и да го изпраща съ сълзи и благопожелания на война. Далечъ пъкъ извънъ Търново го славно посрѣщаше съ възторжени викове, пѣсни и цвѣтя, кога побѣдитель и съ богата плячка се връщаше отъ тракийскитѣ и македонски полета — което често се случваше — и водѣше съ себе побѣдни трофеи, напримѣръ, единъ Балдуинъ, единъ Теодоръ Епирски... Трупаше се тукъ народътъ и кога въ прочуто Търново дохождаха посолства отъ разни ближни и далечни владѣлци да дирятъ приятелство, помощь и съюзъ отъ силнитѣ български царе или да се сватосватъ и носѣха скѫпи дарове: кожи, копринени платове, изтъкани съ злато и сребро, орѫжие, коне, скѫпоцѣнни камъни, янтаръ, едъръ бисеръ и коралъ. Тукъ сѫщо на голѣми праздници се събираха боляри и болярки и безброенъ народъ да играятъ и да се веселятъ подъ звука на гуслата, а понѣкога и на яснитѣ моминski гласове. Всрѣдъ тѣхъ царь, царица и тѣхни мили чеда стоеха: участвуваха въ общото веселие, любуваха се на гледката и на мелодиитѣ и си отпочиваха. Понѣкога и тѣ — особно пó-младитѣ — се налавяха на хорото, и тогава веселието ставаше ощепó-голѣмо. Стари и млади цѣлуваха рѫка на царь и на царица и тѣ ги даряваха съ пари и съ други скѫпи вещи.

Digitized by Google

XII.

Челеби Сюлейманъ въ чертозитѣ.

Отдалечъ посочиха Сюлейману царскитѣ чертози, и той захвърля къмъ тѣхъ изпитливъ погледъ. Едно вътрѣшно нетърпѣние и любопитство го измѫчваше.

Сега прѣдъ голѣмата затворена врата пазѣха десетина еничари.

Доближиха. Сюлейманъ се спрѣ; спрѣха се и всички и жадно впиха очи въ тия сгради.

Припнаха бѣлобради паши и други висши сановници ужъ да подематъ отъ коня Сюлеймана, съ туй собствено искаха да изкажатъ височката къмъ него почитъ — но той веднага рипна на земята, като пѫргаво сърне и засмѣнъ, щастливъ. Отъ горещината потъ-роса бѣ избилъ по челото му.

Двама снажни мустакати еничари припнаха, та хванаха юздитѣ на коня. Тѣ едвамъ го удържаха.

За мигъ слѣзоха бързо отъ конетѣ и всички други.

Наоколо се трупаше дрипавъ, просълзенъ, уплашенъ народъ и съ примрѣло сърдце гледаше, какъ ненаситниятъ завоеватель обсебва и нѣвгашнитѣ светини— царскитѣ чертози — най-важното въ Царевецъ. Редъ дойде и за тѣхъ. Всѣки день по нѣщо ново, страшно ставаше, и кой знае до кѫдѣ щѣше да се продължи всичко това. Побѣдителтъ вечъ ставаше пълненъ и законенъ господарь на Царевецъ, на Търново, на цѣлото Българско царство.

Евтимий сломенъ, изморенъ, виръ-вода, — отключи вратата.

Нѣколцина еничари я блъснаха и тя съ печаленъ трѣсъкъ се отвори. Слабо ехо се разнесе изъ коридоритѣ — сѣкашъ, протестъ. Еничари навлѣзоха вътрѣ и слѣдъ малко всички врати и прозорци бидоха разтворени.

Досега въ чертозитѣ никой не бѣ влизалъ.

Digitized by Google

Послѣдванъ отъ пашитѣ, Сюлейманъ влѣзе. Всички други остаха вънъ.

Въздухътъ бѣ тежъкъ и съ дъхъ на прахъ и мухълъ. Вечъ стотина дена чертозитѣ стоеха затворени.

Тѣ изглеждаха тайни, мрачни, покрусени, сѣкашъ обезчестени, и мълкомъ покорно очакваха послѣднята си участь. Чувствуваше се, че по прѣвратноститѣ на човѣшката сждба, оттукъ бѣ избѣгало, прокудено може-би за вѣки: хора, животъ, щастие, радость, смѣхъ...

Изходиха въ всички коридори и стаи, горѣ и долѣ. Надникнаха дори и въ най-затънтенитѣ кжтове. Особно се спрѣха въ официялната стая и въ покоитѣ на царя. Весели, задоволени, побѣдителитѣ всичко внимателно разгледваха. Всичко за тѣхъ бѣ ново, интересно.

Евтимий обясняваше всичко най-подробно, дано съ туй омилостиви още повече агарянитѣ. Той тръпнѣше: още какво ли има да става съ тия чертози.

Сюлейманъ пожела да види и Кераца. Туй бѣ негово отдавнашно съкровено желание. Той мислѣше, че ще я намѣри тукъ, но казаха му, че е другадѣ скрита.

Не можеше по никой начинъ да не се изпълни тоя капризъ на побѣдителя. И трѣбваше да се гали, да се не озлоби и извърши нѣщо страшно.

Но... както се вечъ каза, Евтимий, мнозина боляри, па и сама Кераца, тайно се страхуваха да я не грабне Сюлейманъ. Не по-малко се страхуваха и монахини и болярки. Тая мисъль смразяваше кръвьта имъ, помрачаваше разсждъка имъ. Тѣ изподъ вежди само поглеждаха Кераца и тайно я окайваха. Какво ли ще си изпати клетото сираче? Току-тъй не ще го отмине варваринътъ. Още изпрѣди въ храма монахинитѣ четоха разни молитви, поливаха Кераца съ светена вода и съ омити въ нея свети мощи, дрехитѣ ѝ прѣспаха нѣколко нощи надъ светия прѣстолъ — само и само Всевишниятъ да запази нещастното царско чедо отъ всѣко вражеско похищение и да не загине една християнска душа.

Digitized by Google

Други пъкъ боляри и болярки бѣха на противно мнѣние: отъ тая срѣща тѣ очакваха добро за Кераца, за Царевецъ, за цѣлия народъ. Може-би младиятъ Сюлейманъ и старитѣ паши щѣха да се смилятъ, найсетнѣ, надъ нещастното сираче и да пощадятъ него, па — и всички. Та и пашитѣ имаха жени и чеда. Пакъ и какво още искаха? Сполучиха всичко желаемо! Какво много нѣщо щѣха да спечелятъ съ едно момиче?

Нѣмаше вечъ какво да се прави, и всички възложиха надежда Богу.

Евтимий и двама боляри припнаха да доведатъ царското дѣте. Изъ пътя тѣ пакъ живо разискваха тоя важенъ въпросъ и съ трепетъ очакваха, какъ ще посрѣщне Кераца тая вѣсть и какво ще направи.

За чудо, тя спокойно изслуша Сюлеймановата воля. Нѣмаше нужда да я увѣщаватъ: тя не се противи да отиде. Вихъръ отъ страшни мисли бушуваше изъ главата ѝ. Всрѣдъ голѣмото нещастие, що я бѣ сполетѣло, и прѣдъ страшната неизвѣстность за бъдащето, тя бѣ изтръпнала, смаяна. Но все тя пакъ разбираше, че вечъ краятъ наближава, и една вътрѣшна сила я тласкаше да върви, единъ изгубенъ нѣкъдѣ въ нея лучъ отъ надежда я съживяваше, ободряваше. Отчаянието, сѣкашъ, я бѣ направило по-рѣшителна. Всичко бѣ вечъ изгубено, нѣмаше какво да се жали.

Евтимий научи Кераца, какво да прави, да отговаря, да пита и да се моли, па той и боляритѣ я поведоха изъ Раданови, облѣчена въ черни монахински дрехи. Кераца придружиха още: леля ѝ Десислава и монахинитѣ Минодора и Харитина.

Събранията изъ улицитѣ народъ впиваше очи въ дѣвойката, плачеше, охкаше, кръстѣше си и молѣше да очува Богъ единчката остала българска княгиня: знаеше, че тя отива като ягне на заколение и, може-би, за изкупление — и, съ трепетъ очакваше, какво по-нататъкъ ще стане.

Digitized by Google

Кераца, навела глава и просълзена, мълчаливо и полека пристжпяше.

Кога видѣ чертозитѣ изпълнени съ непознати страшни люди, тя горко заплака. Много нѣща си припомни. Но кога приближи до Сюлеймана и до пашитѣ, тя изгуби куража, нозѣтѣ ѝ се подкосиха, тя още повече приблѣднѣ и политна да падне. Уплашенитѣ ѝ другарки я подхванаха.

Слѣдъ малко Кераца се поокопити, падна на колѣнѣ прѣдъ Сюлеймана и, задавена отъ сълзи и съ разтреперанъ гласъ, можà само туй да каже:

— Милость!

Сжщо и Евтимий, и боляри, и монахини — всички паднаха на колѣнѣ и въ единъ гласъ и разплакани повториха тая дума и остаха неподвижни като статуи.

Настана дълго тягостно мълчание и смутъ.

Сюлеймань и нѣкои паши се трогнаха; други пъкъ нѣщо ядно промърмориха помежду си и се навжсиха — никакъ не имъ бѣше приятна тази игра, която мислѣха скроена пó-отрано. Всички се допитно спогледаха и очакваха, какво пó-нататъкъ ще стане. Думата имаше Сюлеймань, но той бѣ смаянъ отъ дѣвойката и смутенъ гледаше най-старитѣ паши.

По даденъ знакъ Кераца дигнаха.

Сюлеймань се приближи до нея и чрѣзъ тъмачъ ѝ говори. Раздумва я и каза вечъ да се не бои: тя е подъ тѣхна най-сигурна защита. Страшното се минало. Послѣ я пита гладна ли е, говори ѝ за волята на Аллаха, за Кератамарь и за още много друго — като обмисляше всѣка своя дума и изподъ вѣжди се мжчеше дано назърне прѣзъ широката монахинска черна забрадка блѣдото лице на Кераца, която прѣзъ всичкото врѣме стоеше наведена, скръстила смирено ржцѣ на гржди и само лѣеше обилни горещи сълзи и ридаеше.

Евтимий и всички пакъ най-внимателно гледаха, слушаха и тръпнѣха, какво, най-сетнѣ, ще стане.

Digitized by Google

По едно врѣме Кераца се сѣти и попита за баща си и за братята си — дали поне сж живи.

Сюлейманъ се смути: той не очакваше такъвъ въпросъ. Той и пашитѣ се самo навѫсено спогледаха. Никой нищо не отговори.

Отъ погледитѣ, настроението и мекия тонъ, съ който Сюлейманъ ѝ говори, Кераца се поуспокои. Тя помоли Сюлеймана и пашитѣ да се смилятъ надъ народа и да запазятъ отъ Царевецъ поне туй, що е остало. Обѣщаха ѝ.

Слѣдъ малко Десислава и монахинитѣ отведоха назадъ Кераца.

Едвамъ сега и Евтимий, и всички си отдъхнаха свободно; сѣкашъ, отъ сърдцето имъ се отвали тежъкъ камъкъ. Но пакъ кой знае, що тайно кроеха коварнитѣ побѣдители?!.. И народътъ, като видѣ, че царкинята се връща назадъ непобутната съ пръстъ, отдалечъ я привѣтствуваше и отъ умиление лѣеше сълзи.

Слѣдъ туй Сюлейманъ и Али-паша се изкачиха на кулата и на жежкото слънце дълго се любуваха на панорамата, що долѣ подъ тѣхъ се разкриваше. Ни въ Азия, ни въ Европа бѣха тѣ видѣли подобна.

Пакъ се унесе Сюлейманъ въ мисли. Младежката фантазия на тоя ориенталецъ, упоенъ отъ побѣдата и отъ въздаванитѣ му почести, зарисува други нови чудни картини, като въ обайни вълшебни сънища. Като наслѣдникъ на прѣстола, прѣдъ него се отваряше широко и свѣтло поприще — но пълно и съ отговорность и опасность — знаеше доста отъ турската история, пълна съ кървави събития. Той не помисли, че, за да осигури прѣстола, слѣдъ Баязидовата смъртъ трѣбва да избие своитѣ братя: Иса, Муса, Мустафа и Мохамеда, да пролива рѣки отъ кръвь, да завладѣе цѣлъ свѣтъ и милиони поданници отъ разни вѣри и народи да колѣничатъ гологлави прѣдъ него и да го величаятъ. Не!... Нека баща му и братята му — терзаеми отъ кръвожаденъ воинственъ демонъ — вършатъ всичко туй,

Digitized by Google

а той — даже и приживѣ на Баязида и съ позволението му — би зарѣзалъ Бруса съ нейнитѣ сараи, величественитѣ джамии съ тюлбетата на славнитѣ султани Османъ, Орханъ и Мурадъ I, разкошни мраморни бани, кичести вѣковни чинари, хладни бистри потоци, що изтичатъ изъ Кешишъ-дагъ; би се отказалъ отъ Демишкъ-елъ-Шамъ (Дамаскъ), четвъртия земенъ рай, както го нарича Мохамедъ, вратата на Мека, отечеството на благоуханната дамаска роза, до политѣ на прочутия нѣкога съ своитѣ кедри-гиганти Антиливанъ, съ фонтани, градини, прочути саби, свилени платове, златни и сребърни издѣлия — особно покрити съ седефени плочки; той би прѣжалилъ и основания отъ Алмансара на Тигъръ Багдатъ, прославенъ съ случкитѣ описани въ прочутитѣ приказки Алфу лейла ва-лейла (Хиляда и една нощь). Тукъ на Царевецъ — подобно на славния Харунъ-алъ-Рашида въ сарая си съ своята любима Сабейда — и той би седналъ да се упива отъ чаровния погледъ, бѣло лице, черни очи, вѣжди и коса и свѣтла като бисеръ снага на своята възлюблена Нутфиé, която сега, далечъ отъ него въ Бруса, го мисли въ боеветѣ, въздиша тайно и копнѣе. Та и той самъ отдавна сѫщото прави и често на сънѣ я вижда. Тази раздѣла стана противъ волята имъ и отвори дълбока рана въ двѣтѣ младежки сърдца. Но вечъ всичко се свърши, и той скоро пакъ ще я види... За новата столица Одринъ Сюлейманъ нито помисляше... Нищо тамъ привлѣкателно нѣмаше.

Сюлейманъ и Али-паша слѣзоха. Първиятъ бѣ смутенъ отъ страннитѣ дори и прѣстѫпни мисли, та бѣ навелъ тежка глава.

Разбира се, царскитѣ чертози бѣха оголени. Пашитѣ, изненадани и намърщени, попитаха, дѣ сѫ другитѣ вещи и покѫщнина. Тѣ прѣдполагаха да намѣрятъ много нѣщо тукъ. Охотата имъ бѣше отдавна изострена.

Евтимий и боляритѣ обясниха, че едни самъ царьтъ отнесълъ съ себе, а други скрилъ въ храмъ Въз-

Digitized by Google

несение Христово, но еничаритѣ ги разграбили. Пашитѣ зароптаха.

Бързо всичко тукъ бѣ събрано на купъ и раздѣлено на части. Най-голѣмата принадлежеше, по воённитѣ наредби, Баязиду, а осталото си раздѣлиха пашитѣ помежду си. Скоро всичко се помете.

Евтимий и боляритѣ нажалени и мълчаливи гледаха всичко туй.

Въ царскитѣ чертози Сюлеймань се бави 3—4 часа.

На излизане той навѫсенъ порѫча на Ефтимия и на боляритѣ да пазятъ добрѣ Кераца. И на еничаритѣ сѫщо заяви, че строго ще накаже всѣкиго, който съ пръстъ побутне царското дѣте.

Оттукъ кавалкадата тръгна за храмъ Възнесение Христово.

Изъ улицитѣ пакъ лежеха трупове.

Вратитѣ на храма бѣха съсѣчени. Сѫщо и около него имаше много трупове.

И сега тукъ — като на по́-безопасно мѣсто — се бѣха събрали уцѣлѣлитѣ отъ хиляди прѣмеждия старци, бабички и дѣца — плачеха и се молѣха. Та собствено и тѣ сами вечъ не знаеха, що да правятъ. Всички бѣха изплашени, изгладнѣли, дрипави, блѣди като сѣнки, болни, изтощени отъ прѣживѣнитѣ отъ стотина дни насамъ бѣдствия и отъ мисъль, какво, найсетнѣ, ги очаква. Щастливи тѣзи, които въ начало бѣха измрѣли. Дѣца хлѣнчеха. Имаше и ранени; нѣкои отъ тѣхъ страшно пищѣха отъ болки. Всѣки човѣкъ бѣ изгубилъ по единъ или по нѣколцина свои. Отъ видни многобройни сѣмейства нѣкждѣ бѣ остало само едно старо или малолѣтно лице, а нѣкждѣ — въ повечето — нито едно. Страшно прѣсѣване и прѣчистване бѣ извършилъ страшниятъ ураганъ, но и на осталитѣ положението бѣ окайно.

Кога приближи до тѣхъ кавалкадата, всички се раздвижиха и зашумѣха. Слѣдъ малко излѣзоха изъ храма, колѣничиха, издигнаха нагорѣ рѫцѣ и писнаха

Digitized by Google

въ единъ гласъ. Сегизъ-тогизъ тѣ умилно изгледваха Евтимия. Побѣдителитѣ разбраха, че народътъ много тачи патриарха.

Евтимий посочи Сюлейману туй опечалено множество и пакъ го помоли за милость. Светителътъ не можа да задържи сълзитѣ си, които се смѣсваха съ потьта му: прѣкарваше прѣзъ ума си, колко свѣтъ изгина и какви нѣкога бѣха осталитѣ хора, а сега въ какво окайно положение изпаднаха, да бждатъ петимни за кора хлѣбъ, па и Богъ знае, що още ги очаква!...

Сега Сюлейманъ хвърли гордъ погледъ къмъ тая паплачь, която Аллахъ туря подъ властьта на храброто оржжие на мюсюлманитѣ, подъ прищевкитѣ и своеволията имъ и ги прави тѣхни покорни роби — и дълго мисли. Послѣ той, все тъй любопитно, разгледва улици, сгради, храмове, народа и носията му и все се озърташе, дано зърне нѣкое миловидно лице на нѣкоя млада болярска русокоса мома. Напраздно! Нѣкои отъ тия, уцѣлѣли като по чудо, се спотаваха примрѣли отъ страхъ и пазени отъ своитѣ въ най-затънтени скривалища и други дълбоки подземия.

Челеби Сюлейманъ не утрая: той се покърти отъ вида и плача на събранитѣ и намръщенъ слѣзе отъ коня, приближи се до тѣхъ и заприказа чрѣзъ тълмачъ. Той разпита нѣкои старци за избититѣ и изгубенитѣ имъ свои, взрѣ се въ лицата на момченца и момиченца, които плахо се притискаха въ дѣдовитѣ си или бабини обятия и сегизъ-тогизъ хвърляха остъръ изпитливъ погледъ върху пъстрата носия и свѣтло въоржжение на тия непознати страшни хора — паши и прости войници — неизвѣстно защо и отдѣ нахлули сега тукъ. Сюлейманъ просто за насмѣшка пита, дѣ е царьтъ и двамата му сина и мили ли имъ сж, макаръ и да знаеше туй по-добрѣ отъ всички. Старцитѣ се само спогледаха и жално наведоха глава. Та и що знаеха? Послѣ той събра всички наоколо и дълго и сериозно имъ говори: да забравятъ миналото, да се покорятъ на великата

Digitized by Google

Аллахова воля, да заживѣятъ дружно побѣдени и побѣдители, да не се страхуватъ вечъ, да се разотидатъ по своитѣ кѫщи, села и градове и да си гледатъ работата. Всичко е вечъ свършено. Било писано туй да стане. Баязидъ е щедъръ, великодушенъ и милостивъ баща спрѣмо своитѣ поддавници — чеда. И храмоветѣ ще се отворятъ, и занаятитѣ и търговията ще се възобновятъ. Добро ще бѫде. Всѣки добъръ и правъ човѣкъ ще намѣри защита въ мѫдритѣ и справедливи турски закони: толкова други народи благоденствуватъ подъ тѣхъ, благодарятъ Аллаха и денонощно го молятъ да продължи живота и славното царуване на Баязида... Но лошитѣ хора пъкъ ги очаква най-строго наказание. Такивато да изхвърлятъ измежду тѣхъ: размирницитѣ, които дойдатъ да имъ проповѣдватъ упорство, нека сами ги хващатъ и прѣдаватъ на властьта, защото тѣ сѫ най-голѣми тѣхни врагове. Занапрѣдъ — довърши Сюлейманъ — добрѣ ли искатъ да живѣятъ или злѣ, нека сами избератъ, което желаятъ — отъ тѣхъ зависи. Той счелъ за свой дългъ да имъ обади по-отрано туй и да ги посъвѣтва.

И вчерашнитѣ свободни люди, а сега подчинени, навели глава, не смѣещи да погледнатъ въ очи Сюлеймана, слушаха тия строги съвѣти и заповѣди. Сѣкашъ люта слана ги бѣ осланила. Смѫтно, непонятно мислѣха; бѫдещето имъ се показваше мрачно, ужасно...

Слънцето страшно прѣжуряше, издигнато вечъ на зенита. Обиленъ потъ обливаше всички.

Сюлейманъ сѫмо надникна въ храма — не искаше да влѣзе вѫтрѣ, защото добрѣ знаеше, какво ще намѣри тамъ: еничарската вандалщина, — пакъ мръвтви тѣла, локви кръвь, всичко разграбено или изпочупено и съдрано, па и събранията тамъ народъ щѣше да заплаче и да завика — косвено нѣкакъ да зароптае противъ буйствата на султановитѣ храбри войници. Та и какво имаше да види Сюлейманъ въ единъ гяурски храмъ!...

Въ храма една жена роди всрѣдъ страшни болки. Мѫжъ ѝ бѣ съ Иванъ Шишмана, а всички други лица

Digitized by Google

отъ мѫжовия ѝ родъ и отъ нейния бѣха избити. Слѣдъ дълги колебания обадиха Сюлейману и очакваха, що ще каже. Но той и пашитѣ намръщено изслушаха туй. Сѣкашъ, по лицата имъ се четѣше тая негодуваща мисъль: „Ние изтрѣбяме тия невѣрници, а тѣ се плодятъ“!..

Сѫщо турцитѣ не влѣзоха и въ патриаршията, отдавна и тя разбита и ограбена.

Сюлейманъ обиколи всички естествени и изкуствени укрѣпления и нѣкои болярски кѫщи. Навредъ той се взираше и чудѣше: все нови нѣща виждаше.

Кръстътъ отъ звънарницата на храма биде сваленъ, и слѣдъ малко муезинъ, като мина прѣзъ трупове и окървавенитѣ ѝ стѫпала, изкачи се върху нея и съ гласъ кръшенъ звученъ завика правовѣрнитѣ на намазъ:

— Аллахъ екберъ, алемъ пенахъ! Ля юль Аллахъ, я Мохамедъ юль ресуль юль Аллахъ. — Великий Боже, прибѣжище на свѣта! Нѣма Богъ освѣнъ едного Бога и неговиятъ пророкъ Мохамедъ!

И отъ туй висине, издигнато по-високо отъ всѣко минаре до Аллаха, гласътъ се волно разнесе далечъ надъ цѣло Търново.

Тъй днесъ тукъ се прогласи господствуващиятъ ислямъ. Той тържествуваше надъ кръста, надъ сломеното, поруганото християнство.

Мюсюлманитѣ вѣрваха, че тия пѣснопѣния достигаха въ Дженнетя, до ушитѣ на блаженнитѣ, паднали въ бой за вѣра и които сега тамъ ликуватъ и се наслаждаватъ отъ достойнитѣ тѣмъ награди.

Всички, като по команда, бързо слѣзоха отъ конетѣ си, колѣничиха и смирено наведоха глава до земя. Рѣдко нѣкога бѣха отправяли такава сърдечна молитва Аллаху. И имаше за какво да му благодарятъ: отъ половина вѣкъ насамъ той имъ все помагаше...

Събранитѣ въ и около храма българи, като чуха мюезина и видѣха всичко туй, спогледаха се жално въ

Digitized by Google

очи, па всички — стари и млади, мѫже и жени — заплакаха горко въ единъ гласъ и заридаха. Сѣкашъ, тѣ сега чакъ отрѣзвѣха и напълно разбраха, що всѫщность бѣ ги сполетѣло, голѣмия прѣвратъ и що бѣха изгубили. И кой знае още какви унижения имаше да прѣтърпятъ. Оскверняваше се вѣрата имъ, храмоветѣ имъ, отнемаше имъ се мѣстото, гдѣто въ тѫги и печаль — и отсега само туй ще бѫде! — да отправятъ слабия си гласъ къмъ Бога за помощь, отнемаше имъ се и послѣднята надежда. Като че ли сега и тоя Богъ ги бѣ намразилъ и отритналъ, оставаше глухъ на плачоветѣ имъ, воплитѣ имъ. Та и тѣ по-рано се бѣха отметнали отъ него!... Сега той отъ други приемаше благодарности и величания.

— Гледайте и запомнѣте добрѣ, та донѣвга да приказвате, какъ се е прѣвзело Търново, шепнѣше единъ старецъ на дѣцата около него.

— Нещастни ние, дважъ по-нещастни и тѣ, отговаряше другарьтъ му. Черно робство ги очаква, както дѣдитѣ ни разправятъ, че било нѣвга-си, кога византийцитѣ владѣли земята ни. Та може и по-лошо да бѫде. Да ли пъкъ турцитѣ не ще потурчатъ или изколятъ всички — да не остане живъ човѣкъ отъ нашата рода?...

Слѣдъ намаза глашатай извѣсти, подъ най-строго наказание, да прѣстане вечъ всѣко клане и опустошение и да се събератъ и погребатъ всички избити по улици, дворове, тавани и подземия българи. Много отъ тѣхъ бѣха започнали да се разлагатъ.

И еничаритѣ забързаха да погребватъ убититѣ си другари.

Нѣкои българи още се криеха по тавани и изби, страхувайки се още да не изпатятъ нѣщо отъ разлютенитѣ еничари.

Слѣдъ малко — за очудване на всички царевчани — Сюлейманъ, пашитѣ и голѣма часть еничари се оттеглиха пакъ въ стана си. Защо правѣха туй? Що

Digitized by Google

прѣдвѣщаваше? Нѣкое страшно намѣрение ли? Тѣ отведоха съ себе нѣкои боляри и малки момчета, които можиха да хванатъ. Ала Евтимия оставиха въ Царевецъ, но подъ таенъ надзоръ, да пристои за погребение на българитѣ.

Обѣдъ бѣше дошълъ и заминалъ. Всички бѣха изгладнѣли много. Раздрънкаха се котли, сждове, разприпкаха се готвачи и водоносци... Сюлейманъ прати ястие на Кераца.

Хасанъ-паша, Ине-бей и Тахиръ-бея закопаха тържествено на Орлювъ-хълмъ, на високо, лично мѣсто, достойно за хероизма имъ, гробоветѣ имъ отдалечъ да личатъ, та всѣки мюсюлманинъ, кога оттукъ минува, да си спомни за закопанитѣ въ тѣхъ, а невѣрницитѣ постояно да треперятъ.

Мръкна се. Наста полунощь. Въ Царевецъ и въ турския станъ зацарува на видъ гробна тишина. Всички — и побѣдени, и побѣдители — почиваха въ дълбокъ сънь, първитѣ изморени отъ тежка мисъль, вторитѣ — отъ трудъ и радость.

Само въ Сюлейманата шатра имаше още глъчка. Засѣдаваше пакъ воененъ съвѣтъ. Бурно разискваха нѣщо важно. Най-сетнѣ всичко се свърши.

Въ потайна доба двама еничарски главатари бързо се упѫтиха отъ шатрата за Царевецъ.

Слѣдъ кратко врѣме и оттамъ огрѣя силно: царскитѣ чертози бѣха въ пламъци. Никой не излѣзе да гаси: на еничаритѣ бѣ запрѣтено, а българитѣ не смѣеха да подадатъ глава на пѫтя. Още една страшна изненада за тѣхъ. Чудѣха се тѣ, какъ стана туй, плачеха и охкаха, а повече отъ всички — Евтимий. Лесно разбраха, че туй е дѣло пакъ на еничаритѣ. Ново съкрушение, нова голѣма загуба.

На сутриньта отъ казанитѣ здания стърчеха само голи почернѣли стѣни съ напукани отъ пожара камъни.

Нѣкои мѫже и жени отдалечъ гледаха туй и плачеха неутѣшно като на мъртвецъ.

Digitized by Google

Чертозитѣ бѣха запалени по висша заповѣдь.

Въ сѫщото врѣме бѣха изклани въ стана голѣма часть отъ плѣненитѣ боляри.

Днесъ привечерь еничаритѣ уловиха и протокелиотъ Приязда и великия примикюръ Арсения. Тѣ бѣха излѣзли отъ Радановата кѫща да видятъ що става въ Царевецъ и, главно, да дирятъ Евтимия.

XIII.

Прѣдателтъ.

Царевчани се поуспокоиха и за мигъ се примириха съ новото страшно положение. Какво ли не изтърпява човѣшкото сърдце, кога го притиснатъ бѣди! Сега всички, затаили дълбоко въ себе непосилната печаль и ядъ и окуражени, — се разтичаха свободно тукъ-тамъ да дирятъ своитѣ изгубени или да ги разпознаятъ всрѣдъ куповетѣ умрѣли и да ги погребватъ. Какъвъ пъкъ залъкъ щѣха да турнатъ въ загорѣло гърло, тѣ сами си знаеха.

Навредъ и въ всичко пръвъ бѣше Евтимий. И въ тая прѣклонна възрасть той винаги бѣ готовъ да понесе всички нови мѫки и душевни изтезания, всичко да изтърпи докрай и безропотно да се подчини на строгото Божие прѣдопрѣдѣление.

Разплакани старци и бабички и други монахини съ Евтимия и Харитина на чело прѣнесоха въ храмъ Възнесение Христово тѣлата на войвода Балдя, Радослава, Батула, дѣда Йонча, Годеслава, Станя, Гърдя, Храбра, Трошана и на монаситѣ Исидора, Амвросия, Герасима и други. Обезглавентѣ познаха по облѣклото имъ. Тукъ се стекоха сродници, приятели и много народъ. Присѫтствува и Кераца въ знакъ на дълбока умилна признателность къмъ тия мѫже, за голѣмитѣ бащински спрѣмо нея грижи.

Digitized by Google

Младиятъ Григорий оставаше още скритъ въ подземието на патриаршията.

Всички тия избити погребоха въ черковния дворъ по отдѣлно, а нѣкои и по двама заедно — братски. Обредътъ стана тихо, но за туй пъкъ — печаленъ, трогателенъ. Всички присѫтствуващи, блѣди като сѣнки, изнѣмощѣли, плачеха, кръстѣха се и се молѣха за умрѣлитѣ, па и за сами себе, и глухо въздишаха. Не по̀малко за окайване бѣха и тѣ. Кой бѣ по̀-добрѣ направилъ, — неизвѣстно засега още. Съ умрѣлитѣ се погребваше Търновското царство и слава. Тѣ не искаха да прѣживѣятъ злощастието, позора и, вѣрни на отечеството и на прадѣдската вѣра, загинаха като храбро ги защищаваха. Родени и порасли въ свобода, тѣ умрѣха за нея и съ нея: не можа̀ха да сложатъ вратъ въ тежкия хомотъ. Та и занапрѣдъ какво добро можеха да очакватъ отъ побѣдителитѣ? Тѣ още се причиняха. Свещенодѣйствуваше самъ Евтимий съ нѣколцина стари монаси. Той искаше да изпълни единъ послѣденъ свети дългъ къмъ приятели, братя и чеда о Христѣ. При послѣднето цѣлуване и вѣчна прошка, той и всички присѫтствуващи заридаха неодържно и велегласно.

Скърбѣше отъ душа светителтъ. Тъй било писано: неговитѣ приятели, съмишленици, врѫстници да изгинатъ, а той самъ да остане между лютия врагъ-побѣдитель. Той виждаше, че отъ старость и извънмѣрно изнурение тѣлесно и душевно скоро щѣше да прѣдаде Богу душа, ако по̀-рано врагътъ му я не отнеме насилствено; та и самъ се чудѣше, какъ досега отрая: изпрѣди не би повѣрвалъ туй. Ами гдѣ щѣше да го намѣри благодѣтелката смъртъ? Ще има ли и него кой да погребе и да порони двѣ сълзи надъ страдалческитѣ му мощи и надъ гроба му? — си мислѣше той съкрушенъ. Тукъ въ родното мило, а нещастно, мѣсто ли, между свои мили братя турски роби, или далечъ нѣкѫдѣ нещастенъ изгнаникъ въ вражеска страна, окованъ въ вериги, въ тъмница и всрѣдъ врагове, които ще се

Digitized by Google

ругаятъ и надъ студения му трупъ, безъ кръстъ, безъ топла сълза и свѣщь и слѣдъ два дена гробътъ му да се не познава? Ехъ, искаше му се тукъ да умре, въ тая хубава земя, за която прѣзъ цѣлия си животъ се труди, бори се и страда. Но врагътъ е турилъ око на него!...

Ана закопаха пъкъ до черковния олтарь. Добро мѣсто избраха на тая приживѣ светица: постояно да слуша черковната служба.

А що стана съ Варнава?

Видѣхме, какъ той радостно посрѣщна еничаритѣ, заедно съ тѣхъ сѣче българи и послѣ се уплаши, та избѣга.

Но трѣбваше и той неусѣтно да се прѣмахне. Фирузъ-паша позна, че той е отъ най-важнитѣ съзаклетници, а може-би и най-главниятъ. Можеше чрѣзъ него да стане всичко явно Сюлейману. Всѣки щѣше да помисли, че Варнава съ българитѣ убили, или пъкъ е падналъ, като се е билъ противъ еничаритѣ. — Залисанъ въ боя, още повече като падна другарьтъ му Хасанъ-паша — Фирузъ-паша забрави Варнава. По едно врѣме стреснатъ го подири, ала той бѣше вечъ изчезналъ. Подири го набързо между убититѣ, и тамъ го нѣма. Сѣкашъ, въ земята потъна.

Пашата се размисли. Работата се заплиташе злѣ.

На помощь дойде Сали. Пашата го натовари съ важна таинствена мисия.

Прѣзъ цѣлия слѣдующи день напраздно Сали дири Варнава и разпитва за него. Най-сетнѣ къмъ привечерь го срѣщна. Той, Пройчо и Радъ прѣдвождаха еничари да имъ показватъ най-богатитѣ болярски къщи за плячка още. Подъ прѣдлогъ, че го нѣщо дири Сюлейманъ, Сали поведе евреина.

Варнава, за голѣмо негово очудване, биде арестуванъ. Въ голата стая бъхтѣше се самъ въ ума си той и не можеше да разбере, що става съ него: нѣкаква грѣшка ли бѣше, или българска интрига? И тоя, що го арестува, не можа нищо да му обясни на своя неразби-

Digitized by Google

раемъ езикъ. Въ уединението и тъмнината той се задълбочи въ мисли: за много работи мислѣше, най-вече го безпокоеше сждбата на Ефера и своята. Да счупи пъкъ вратата на затвора и да избѣга, не можеше да го направи, па — и не трѣбваше. Той, Еферъ и Даниилъ бѣха направили толкова добро за турцитѣ, а сега такъвъ ли е наградата?! Непризнателни агаряни! Въ Царевецъ страшно ставаше: голѣма сѣчь и писъкъ до Бога, и пожаритъ още вързуваше. Поне съ Даниила не можа да се срѣщне: въ улицата на неговата кжща бѣха се струпали най-вече еничаритѣ. А уплашеният Даниилъ, както видѣхме, се спотаваше у дома си. Варнава забравиха въ затвора цѣло денонощие, па бѣше и гладенъ.

Прѣзъ слѣднята нощь, въ тиха потайна доба, двама еничари се вмъкнаха полека въ затвора. Варнава, все тъй буденъ, помисли, че идатъ да го освободятъ, та радостно се притече до вратата и ги посрѣщна. Въ тъмнината той се мжчеше да познае нѣкого. Но тѣ мълчеха. Варнава изтръпна. Изведнажъ двамата непознати се спуснаха върху му и го свалиха на пода. Единъ го хвана за гушата да не вика, а другиятъ съ български мечъ го мушна дважъ-тржъ отлѣво въ грждитѣ. Въ боричкането Варнава издра ржцѣтѣ на еничаритѣ като разлютенъ звѣръ. Той бѣше вече мъртъвъ. Слѣдъ малко двамата еничари излѣзоха сжщо тъй тихо, като нарочно оставиха до убития меча и вратата — откехната. Въ тая минута царскитѣ чертози пламнаха.

Единъ отъ тия двама бѣше Салѝ. Той заби меча въ грждитѣ на Варнава.

Сутриньта, очудени, еничаритѣ намѣриха Варнава мъртъвъ и до него — меча. Познаваше се, че бѣше убитъ прѣзъ нощьта.

Тѣ разно тълкуваха тая случка: едни казваха, че Варнава, силно скомпрометиранъ въ нѣкакво съзаклетие противъ Сюлеймана, самъ се убилъ; други пъкъ говорѣха, че го убили самитѣ му другари да ги не издаде; трети прѣдполагаха, че туй убийство е въ свръзка съ

Digitized by Google

нощешния пожаръ. И сега всички ругаеха тоя лукавъ евреинъ, който отначало се бѣ показалъ тъй услужливъ и благодарѣха Аллаха, че бди надъ младия Сюлеймана, и че гнусният планъ се осуетилъ. Никой, обаче, не се заинтересува да види посинѣлата шия на Варнава. Най-сетнѣ, имаше и такива, които шушнѣха, че туй извършили българитѣ за нѣкаква мъсть.

Всички тия слухове пръскаше тайно самъ Сали. Сжщо тъй той бѣ подказалъ на българитѣ за прѣдателството на Ефера и Варнава. Той и сами тѣ видѣха, какъ послѣдният вилнѣеше изъ Царевецъ.

По негово настояване, еничаритѣ прибързаха, та заровиха Варнава.

Кога българитѣ видѣха, че носятъ мъртъвъ Варнава, очудени се питаха, кой е извършилъ туй заслужено наказание. Тѣ сами допускаха, че нѣкой отъ тѣхъ, може-би, е убилъ Варнава, а бабичкитѣ пъкъ като се кръстѣха, шепнѣха: „Божие чудо, Божие наказание!“ ...

Но трѣбваше и Пройчо и Радъ — Варнавовитѣ другари — да се прѣмахнатъ. Прѣзъ цѣлия день Сали и другарьтъ му, ги слѣдиха. Къмъ привечеръ ги настигнаха въ една улица и се хвърлиха върху тѣхъ. Уплашени, тѣ припнаха и се скриха въ една кжща, но разяренитѣ противъ тѣхъ жени ги издадоха. Тѣ бидоха съсѣчени.

Най-сетнѣ и Даниилъ — безпокоенъ, задѣто досега никой не се яви при него — излѣзе на улицата и послѣ обиколи избититѣ. Кога се връщаше, той се срѣщна съ Сюлеймана и говори, както видѣхме.

Днесъ той се скиташе изъ улицитѣ и срѣщна, че носятъ мъртъвъ Варнава. Като лудъ, обезумѣлъ, той загледа ту мъртвия, ту еничаритѣ, па извика и падна безчувственъ на земята. Еничаритѣ нѣ смѣеха да го закачатъ: познаха човѣка, съ който Сюлейманъ бѣ говорилъ и му бѣ далъ пари, пакъ и малко внимание обърнаха на врѣвата му и бързо го отминаха; нѣкои го взеха за епилептикъ.

Digitized by Google

Кога Даниилъ се свѣсти, около него никого нѣмаше. Той се питаше, всичко, що видѣ, сънь ли бѣше? Слѣдъ малко той хукна, долетѣ у тѣхъ си запъхтянъ и се скри пакъ въ подземието. Послѣ той се сѣти, защо не подири еничаритѣ да види поне дѣ ще погребатъ нещастния му приятель, мѫченикъ.

Вечерьта Даниилъ разправи на своитѣ сънародници, събрани въ кѫщата му, що бѣ постигнало Варнава. И тѣ се страшно изплашиха. Страшна бъркотия и неизвѣстность. Какво очакваха, а какво излѣзе. Та и опасна игра играха. Сега започнаха да се страхуватъ и отъ българитѣ. Напраздно нѣкои по-сърдчани евреи се скитаха тукъ-тамъ да узнаятъ нѣщо отъ тия страшни работи.

Не по-малко се изплашиха и Хариклия и Ирина. Каквото и да правѣха — все бѣха жени, и сънь ги не хващаше. И плачъ не помагаше. Искаха и да се тровятъ. Отъ тѣхнитѣ приятели и съмишленици никой не се вѣстяваше. Хариклия не пущаше Ирина сама да излѣзе навънъ, — макаръ и въ нищо да не бѣха виновни прѣдъ турцитѣ; напротивъ, бѣха имъ косвено услужили. Но пъкъ за туй се боеха сега отъ българитѣ. За Слава нито и мислѣха вечъ. Тѣ не се подадоха изъ скривалището, и когато съсѣди погребаха баба Митра и дѣтето. Дириха ги, но не ги намѣриха. Хариклия и Ирина съвсѣмъ се отчаяха, кога Даниилъ вечерьта се присламчи у Семирови и имъ разправи, що бѣха си изпатили Еферъ и Варнава. Хитритѣ лисици бѣха хванати въ капаня. И тѣ не можаха да разбератъ всичката тази страшна игра. Сѣкашъ нѣкоя демоническа сила, помощна отъ тѣхъ, заплиташе все повече работата и хвърляше черно було отдирѣ ѝ. Вършеше се нѣщо много тайнствено. Кои бѣха авторитѣ му? Тогава тѣ рѣшиха да избѣгатъ по-скоро въ друга кѫща, защото тукъ, безъ друго, българитѣ щѣха да ги дирятъ. Отдавна Ирина настояваше да избѣгатъ отъ туй умразно Търново и, ако могатъ, да се прибератъ въ Константинополъ, за който имъ бѣ вечъ изкопнѣло сърдцето.

Digitized by Google

Сутриньта рано на другия день, тѣ взеха нѣкои по-цѣнни нѣща и излѣзоха полека изкъши. Все си мислѣха да срѣщнатъ нѣкой приятель и да узнаятъ отъ него истинското положение. Разбраха, че отчаяниятъ старецъ Даниилъ, нищо не може имъ помогна.

Отпрѣди 1—2 дена тайно отдалечъ непознати лица, българи, обикаляха денѣ и особно нощѣ Семировата къща. Тѣ видѣха добрѣ Даниила, кога влѣзе и излѣзе оттамъ. Кога тѣ зърнаха двѣтѣ жени, прѣдугадиха намѣрението имъ, спуснаха се върху тѣхъ и бързо ги съсѣкоха, безъ и най-малъкъ шумъ.

Само Хариклия и Ирина нѣмà кой да погребе: ни българи, ни турци ги признаваха за свои. Дълго врѣме седѣха въ улицата на поругание. Най-сетнѣ, властьта накара двама българи, та заровиха въ единъ трапъ за смѣть двата вмирисани трупа.

И Иванишовата майка, все разтъжена, разплакана и отчаяна, присътствува на туй странно погребение — безъ попъ и молитва.

XIV.

Добромиръ.

Да се повърнемъ къмъ Добромира и Слава. Отдавна ги оставихме.

Въ затвора Добромиръ, зашеметенъ и отслабналъ отъ излѣната отъ раната кръвь и още повече отъ жаль, прѣкарваше смутно прѣзъ ума си всичко станало: мислѣше за Слава, за Иваниша, за налетѣлитѣ върху Търново бѣдствия и за туй, което имаше още да става...

Главата му щѣше да се пръсне отъ мисъль. Но какво пъкъ можеше да постигне него самия отъ сѫда, не искаше и да знае; въ всѣкой случай, обаче, пламтѣше отъ желание, че, ако е да се умира, то да умре, като брани отечеството и Слава... Отъ 5—6 дни на-

Digitized by Google

самъ той не знаеше нищо отъ туй, що става въ и около Царевецъ; не знаеше и за рѣшения излазъ. Арестътъ бѣ строгъ. При Добромира не пускаха никого. Нито поне Радославъ навѣсти сина и да се обясни — много бѣ налютенъ противъ него, па и самъ считаше туй за излишно, даже докачително за високия му чинъ. Та и кой знае да ли всрѣдъ голѣмата изненада и страхъ поне се сѣти за сина, кога прѣзъ нощьта тръгна срѣщу врага. Домъчняваше и Добромиру, за гдѣто и баща му го забрави, но го извиняваше: много бѣ улисанъ и разтревоженъ. Напраздно очаква поне сестра си Ана и леля си Харитина, тая негова втора любезна майка. Пакъ и толкова приятели имаше. Всички, всички го забравиха! Цѣли дни прѣкарваше въ мислене и цѣли нощи — безъ сънь.

Прѣзъ нощьта, кога Царевецъ се прѣвзе, въ затвора Добромиръ, изнуренъ и каталясалъ за сънь, бѣ задрѣмалъ. Изведнажъ се стрѣсна, скочи, опули очи въ мрака и наостри слухъ. Той чу страшния викъ, камбанния звънъ и припкането на хората изъ улицата и видѣ пламъка отъ пожара. Добромиръ разбра, че туй не е добро. Въ Царевецъ става нѣщо страшно... Горещъ потъ го изби и главата му се завъртѣ. Той и всички очакваха тоя страшенъ часъ, но тъй ли да го завари? Момъкътъ се завъртѣ насамъ-нататъкъ — затворътъ му се видѣ тѣсенъ — па изпъшка тежко и зарева като раненъ звѣръ: искаше да отлети тамъ, дѣто се биеха, дѣто гинѣха царевчани и се лѣеше кръвь, дѣто се губѣше вечъ царството — защото, сигурно, въ Царевецъ бѣ влѣзълъ вечъ врагътъ. А отдѣ и какъ бѣ влѣзълъ? За голѣмо чудо — неизвѣстно. Но тежката врата на затвора бѣ добрѣ заключена, а прѣчкитѣ на единственото прозорче бѣха желѣзни и дебели. Въ смута и стражарьтъ, който пазѣше затворника, неусѣтно избѣга.

Нѣмаше поне отъ кого Добромиръ да узнае, що става вънъ.

Digitized by Google

Въ тая критична минута едно лице му дойде на помощь.

Туй бѣше Макрина.

Кога чу, че Добромиръ е затворенъ, тя се смая и изтръпна и цѣла нощь не мигна. И тя не повѣрва клеветитѣ: не вѣрваше, че Добромиръ е извършилъ нѣкакво прѣстжпление. Помжчи се да узнае нѣкакъ отдалечъ нѣщо отъ Харитина и Ана по-опрѣдѣлено и дѣ Добромиръ е затворенъ, но напраздно. И тѣ сами нищо не знаеха, па и послушницата се свѣнѣше донѣкждѣ да разпитва игуменката си за единъ ергенъ. Най-сетнѣ, слѣдъ дълго лутане, Макрина съ помощьта на единъ ней познатъ стражарь узна, дѣ е затворенъ Добромиръ, и почна отдалечъ боязливо да го заобикаля. По цѣли часове, особно привечерь, стоеше въ жгъла на улицата, но боеше се да отиде до затвора — тя, една млада послушница. Какво дирѣше тамъ? Какъ щѣше да я посрѣщне самъ Добромиръ? Ами ако пъкъ тамъ сварѣше нѣкого отъ боляритѣ, Радослава или Харитина, или тѣ я сварѣха? И отъ стражаря се свѣнѣше. Можеби и той не щѣше да я пусне.

А тя много мислѣше за Добромира. Тая мисъль я измжчваше, още повече въ тия страшни врѣмена.

Всрѣдъ голѣмия смутъ, и Макрина излѣзе на улицата и чу страшната вѣсть. Тя изново оста като тресната отъ гръмъ, мисли малко, па се пристраши и хукна изъ тъмнината. Прѣзъ врати, комшулуци и зидове тя дойде запжхтяна до затвора. Спрѣ се за малко да си отдъхне и се услуша. Тъмно и тихо — навредъ. Кога впи очи, тя съзрѣ на прозореца човѣшка глава.

Чу се разтреперанъ гласъ:

— Кой е тамъ?

— Азъ! отговори другъ сжщо разтреперанъ.

— Кой си ти? попита по-високо и по-остро първиятъ гласъ.

— Азъ... Макрина... послушницата! изговори тая още по-развълнувана и запжхтяна.

Digitized by Google

Добромиръ я позна. Той я нервно запита:

— Макрино, сама ли си? Никой ли не ме пази?

— Никой.

— Макрино, каква е тази врява?

— Страшно! Всичко се вечъ свърши!... Турцитѣ навлѣзоха!

Добромиръ още повече изтръпна и пакъ запита:

— Ами че какъ тъй безъ битка?

Макрина разплакана мълчеше: и тя сама не знаеше, що да отговори.

— Макрино, сестро, извика отчаяно Добромиръ, гнусни интриги ме мушнаха въ тая задушна клетка. Помогни ми да излѣза. Та тукъ ли трѣбва да умра мърцина притиснатъ отъ враговетѣ, или живъ да изгора?! Макрино, ти си ангелъ хранитель, Богъ те праща!... Азъ трѣбва да бѫда въ първитѣ редове на борбата. Азъ трѣбва да браня отечеството и тъй да умра!...

Та и послушницата за туй бѣ дошла.

Тя се одързости, пламна. Би извършила и най-невъзможното. Тя попита сега на гласъ мекъ, звученъ:

— Какво трѣбва да направя, брате Добромире?

— Да разбиешъ съ нѣщо вратата. По-скоро, по-скоро: минутитѣ сѫ скѫпи!...

Възви се насамъ-натамъ Макрина, но не можеше нищо да направи: въ ржцѣ нѣмаше нищо. Тя припна до съсѣдната кѫща и слѣдъ малко донесе единъ топоръ. Стопанката я слѣдваше.

Съ нѣколко бързи замаха Макрина отвори на вратата една дупка, прѣзъ която Добромиръ се промъкна.

Той бѣше вечъ на свобода. Къмъ тѫгата една малка радость се примѣси. Главата му горѣше като запалена пещь и цѣлъ треперѣше. За мигъ той се замисли, втренчи се въ двѣтѣ жени и не знаеше, що да говори; езикътъ му се плетѣше. Той бързо хвана ржцѣтѣ на Макрина и само туй издума:

Digitized by Google

— Сестро, Богъ да те награди; азъ въ тоя часъ съмъ слабъ да направя туй. До гробъ ще ти бѫда признателенъ.

По снагата на Макрина сѣкашъ мина електрически токъ. И тя се още повечъ разтрепера. Благодарение на мрака, тя можеше смѣло да гледа Добромира право въ очитѣ и да се опива...

Слѣдъ малко Добромиръ нетърпѣливо се огледа наоколо и извика:

— Единъ мечъ!

Двѣтѣ жени се спогледаха въздивени, мълчаливи. Мечъ нѣмаше.

Тогава Добромиръ грабна топора и полетѣ като стрѣла напрѣдъ.

По-нататъкъ той срѣщна дѣда Ганча, братъ на отца Амвросия, взе му меча и хвърли топора.

Развълнувана и разплакана оста на мѣстото си Макрина, съ очи обърнати къмъ посоката, дѣто изчезна юнакътъ. Припомняше и обмисляше туй, що прѣди малко й каза той; въ ушитѣ й звънтѣше неговиятъ милъ и сладъкъ гласъ... Тя въ себе се радваше, че можа да услужи Добромиру... Но... още нѣщо я мѫчеше... Та и какво повече можеше да му говори одевѣ въ бързотията и въ туй скѫпо врѣме? Слѣдъ малко тя се сепна: ами кѫдѣ отиде Добромиръ? Ако изпати нѣщо?... Тогава, защо го отърва, или пъкъ защо не припна слѣдъ него?... Тя зарони по-едри сълзи и само туй изговори тихо:

— Милостива света мати Божия, запази го!...

Тя се страхуваше дори отъ себе да изговори Добромировото име.

Подозрителната съсѣдка смутено се затече вкѫщи: и тя бѣ угрижена, що по-нататъкъ ще стане.

Добромиръ излѣзе на улицата. Свободата и прѣснятъ въздухъ го освѣжиха и окуражиха. Той доби крила. Навредъ бѣ огрѣло отъ пожара, и до ушитѣ му прилитаха страшни викове и жаленъ камбаненъ звънъ. Прѣдъ прѣмрѣжения му погледъ се мѣркаха сѣнки и въорѫ-

Digitized by Google

жени людие, които припкаха на помощь нѣкѫдѣ, или безогледно припкаха нагорѣ-надолѣ; кои бѣха тѣ, не ги позна. Съзрѣ и жени и дѣца, които пискаха отчално и не знаяха, дѣ да отидатъ и що да правятъ. До завоя на една тъмна улица Добромиръ се спрѣ за малко, отдъха си, изтри обилния потъ отъ челото, ослуша се и впи очи надалечъ, да разбере добрѣ всичко, що става. На зарята отъ пожара той съзрѣ еничари, които припкаха Разбра се вечъ всичко. Да, Макрина бѣше право казала: турцитѣ бѣха нахлули въ Царевецъ, но какъ и прѣзъ гдѣ — малко важеше. Добромиръ се замисли — поколеба се, какво да прави... Но отечеството загинваше, трѣбваше да му се помогне, всѣка пропусната минута щѣше да бѫде гибелна, па — и кой знае! — може би е вечъ късно!... Ала и Слава не излизаше изъ ума на Добромира, той се страхуваше за нея... За туй, той първомъ рѣши за минутка да иде у тѣхъ, да я види за сетенъ пѫть, или да узнае нѣщо за нея, да ѝ каже, че е невиненъ въ убийството, и тамъ при нея и заедно съ нея да рѣши, какво да прави, най-вѣрното: да се тушне въ борбата и спокоенъ да умре. Та и друго му не оставаше. И Семировата кѫща бѣше наблизу. Въ улицата бѣ тихо.

Добромиръ приближи до вратнята и излека почука еднажъ-дважъ. Никой не се обади. Той тури ухо на вратнята и се подпрѣ да не политне отъ вълнение. Въ двора, въ околнитѣ дворища и кѫщи сѫщо царуваше гробовна тишина и жива душа не се мѣркаше. Сѣкашъ, всичкитѣ хора бѣха измрѣли. Па и ушитѣ му бучеха.

Слава бѣше избѣгала вечъ оттукъ. Като чу удрянето, баба Митра, сгърната въ пруста и държеща въ рѫцѣ внучето, се закръсти, зачете молитви и заплака. Стрѣснаха се и Хариклия и Ирина. Тѣ въ туй врѣме се спотаваха въ скривалището. Надѣеха се страшният ураганъ да ги запази, като всичко друго сломи и унищожи; надѣеха се параходътъ да потъне, а мишкитѣ здрави и читави да изплуватъ на морския брѣгъ.

Digitized by Google

Напраздно Добромиръ чака и напрѣгà слухъ да чуе нѣщо отъ кѫщата, озъртà се и съ погледъ измѣрвà зида. Най-сетнѣ той отчаянъ отмина.

Изъ пѫтя дойде му на умъ да намѣри Иванишовата клета майка, да ѝ разправи цѣлата работа и, ако тя го намира виновенъ, да го прости на смъртния часъ. Но врѣме не оставаше, пакъ, и въ тоя смутъ, си помисли, че не ще я намѣри нито у тѣхъ.

И тъй, той припна напрѣдъ. Едвамъ сега си спомни за баща си.

На едно мѣсто се разминаха той и Евтимий и другаритѣ му, които търчеха при Кераца. Никой никого не можа да съзре.

Добромиръ приближи до мѣстото, дѣто бѣ се завързала най-страшната битка. Радославъ и другаритѣ му бѣха отишли доста напрѣдъ и потънали въ гѫститѣ неприятелски редове.

Добромиръ, отчаянъ и не усѣщащъ силната болка въ рѫка, яростно се хвърли въ боя.

И Харитина, като чу врѣвата, остави вкѫщи болнавата Ана и припна сѫщо вънъ на улицата да узнае, що става. Тя най-вече мислѣше за Добромира: дѣ е той горкиятъ и що ще стане съ него въ тая бъркотия. Разплакана, съ прѣкосени нозѣ и запѫхтѣна, тя се щурà тукъ-тамъ, пита всѣкиго, кого срѣщна, за него, ала — напраздно. Най-сетнѣ дѣдо Ганчо ѝ разправи, какъ Добромиръ грабналъ отъ него меча и като вихрушка отлетѣлъ напрѣдъ въ сражението.

Игуменката се и зарадва, и разтревожи още повече. Постоя малко, мисли, колеба се, па изведнажъ хукна по сѫщата посока, рискуваща живота си. Отдалечъ тя съзрѣ всрѣдъ множеството Добромира, какъ храбро отблъсва неприятелскитѣ ятагани, поваля трупове и насърдча другаритѣ си. Въ мига, кога единъ еничаринъ замахна да съсѣче отца Амвросия, Добромиръ изотзадъ стовари върху главата му меча си, и еничерътъ се струполи на земята.

Digitized by Google

Харитина се чувствуваше безсилна да помогне нѣщо, а само плачеше, чупѣше ржцѣ, бѫхтѣше се въ гръди и отчаяно викаше на войницитѣ около нея:

— Помогнете, братя, отървете Добромира, той ще загине.

Войницитѣ като зърнаха между тѣхъ Добромира, се извънредно зарадваха. Тѣ много обичаха своя началникъ за благия му нравъ и обноска съ тѣхъ и окайваха злочестата му участь. Тѣ бѣха твърдо убѣдени, че той е правъ, че гнусна клевета е хвърлена върху му. Замолени и отъ Харитина, тѣ се спуснаха, бързо грабнаха Добромира — противъ волята му — го отнесоха извѫтрѣ до вратата въ една кѫща. Тя бѣше на Батула. Синъ му Войсиль бѣ оженень за Добромировата сестра Рада.

XV.

На Момина-крѣпость.

Отчаяна бѣ Слава за приписваното Добромиру убийство и за участьта му въ затвора. Зли хора, грабнаха Добромира, раздѣлиха го отъ нея. Туй прѣпълни чашата на страданията. И какъ тѣ изникваха все по́нови и по́-ужасни!... Нѣмаха край. Какво ли още очакваше нейния възлюбленъ и сама нея?

Макаръ и че не повѣрва интригитѣ, които Хариклия и Ирина постоянно изсипваха върху Добромира, — пакъ голѣмо съмнѣние я налегна. Колкото и да се мѫчеше, не можеше да го отстрани отъ себе! То се бѣше заковало като гвоздей нѣкѫдѣ въ главата ѝ Денѣ и нощѣ — и особно нощѣ — тя се страшно бъхтѣше съ ума си да разгадае тая страшна тайна. Ами ако пъкъ Добромиръ бѣше правъ, защо го затвориха? Баща му, такъвъ влияteленъ, какъ не изучи работата добрѣ, какъ не можа да отърве сина си и какъ допусна туй?... Защо и приятелитѣ му, сѫщо видни боляри, не можаха

Digitized by Google

нищо да направятъ? Да, тукъ имаше нѣщо!... Но бързо Слава отхвърляше отъ себе тия страшни мисли; сърдце ѝ не даваше да помисли нито за мигъ нѣщо лошо за Добромира. Не, не е възможно подобно дѣяние. И тя сега изобличаваше себе си, задѣто е прибързала, задѣто даже е помислила туй. Па и нѣмаше кому да открие тъгата си, да ѝ разясни работата и да я раздума. Ни Макрина се вѣсти, нито пъкъ Петрана. Слава силно желаеше, както-както, да види Добромира, да го разпита откровено и настоятелно, да разбере всичко и да махне отъ себе туй мъчително съмнѣние, тоя страшенъ кошмаръ, който съвсѣмъ я сломяваше и убиваше и послѣднята искра отъ надежда, послѣдня свѣтлинка въ мрачния този свѣтъ. Но не бѣше възможно!

Всрѣдъ пожара и паниката Слава просто полудѣ отъ страхъ. Що ставаше вънъ и що щѣше да стане слѣдъ малко, може-би слѣдъ часъ, тука? Свѣтътъ ли се свършва? И въ туй страшно врѣме тя — една мома — е изоставена сама самниничка!... Нѣма кой да я пожали, да я запази. Хариклия и Ирина — изплашени не по-малко, а още повече озлобени — се гушеха въ скривалището като плъхове. Поне сега тѣ не се отнесоха по-човѣшки съ нея. Баба Митра нищо не можеше да ѝ помогне. Тя само плачеше. Слава нито у съсѣдитѣ можеше да отиде. А какво пъкъ сега щѣше да стане съ Добромира? Дѣ е затворенъ? Ще може ли още веднажъ да го види? Та и живъ ли е до сега? Мигаръ съ съмнѣнието върху него и тя ще умре?

Припка Слава вънъ-вжтрѣ изкѫщи, катери се по прозорци да види и чуе по-добрѣ всичко, плака съ гласъ, бъхта си злочестата глава, какво да прави. Горещъ потъ я все избиваше. Идѣше ѝ да се пръсне отъ мъка и да разкѫса дрехитѣ си. Огъньтъ ставаше все по-буенъ и писъкътъ — по-отчаянъ.

Най-сетнѣ Слава изскочи на двора, зави главата си съ голѣма черна кърпа, отвори съ все сила затворената добрѣ вратня и, разтреперана като листъ, излѣзе

Digitized by Google

на улицата. Напразно баба Митра вика слѣдъ нея, плака съ гласъ и се пъна изъ тъмнината да я достигне. Слава нито я чу.

Накѫдѣ сега да върви? Слава помисли да отиде у леля си Петрана, но тя живѣеше далечъ. На улицата врѣвата ставаше по-шумна. И Слава видѣ всичко туй, което — и Добромиръ, но ней картината се прѣдстави по-ужасна. Нѣмаше кой да ѝ обясни работата, па бѣше я страхъ и да се приближи до нѣкого и да пита, но отъ видѣното и отъ отдѣлнитѣ думи, що едвамъ схвана, тя разбра, че положението е много лошо.

Слава се спрѣ въ единъ затуленъ тъменъ кѫтъ, цѣла разтреперана, да гледа и слуша още.

Въ тъмнината, край нея запъхтяна припкаше една жена. Слава я изгледа добрѣ и позна. Тя бѣше Макрина. Прѣди малко тя бѣ изпратила Добромира.

— Макрино!

Послушницата се стрѣсна, спрѣ се за мигъ, заогледва се плахо и впери очи къмъ мѣстото, отдѣто идѣше гласътъ. По него тя позна Слава и отчаяно извика:

— Славо, ти ли си? Що диришъ тукъ сама?... При тебе идѣхъ, да те утѣша и одързостя, да те вардя въ туй страшно врѣме и да ти извѣстя нѣщо за...

Слава мълчеше замаяна.

И двѣтѣ се загледаха втрещени, уплашени, блѣди и не знаещи, какво вечъ да приказватъ, па се пригърнаха, заплакаха и заридаха... Разбраха се.

Слѣдъ малко Макрина проговори.

— Славо, сестрице, турцитѣ сѫ вечъ въ Царевецъ и голѣма сѣчь става татъкъ нагорѣ. Страхотия! Опасно е тукъ да стоимъ, ей-сега ще ни заградятъ еничаритѣ. Прѣзъ тая тѣсна пѫтечка ела да идемъ въ храмъ св. Петка. Подъ келията ми има добро скривалище, съ двойно дъно...

— Дѣ е Добромиръ? я прѣсѣче Слава — сѣкашъ, не чуваше, що ѝ бъбрѣше Макрина.

— Той избѣга изъ затвора...

Digitized by Google

— Та той е живъ а? Ти видѣ ли го?

— Прѣди половина часъ.

— А дѣ е сега той?

— Отиде напрѣдъ да се бие... отвърна Макрина, като едвамъ притаяваше вълнението си.

Тя скри отъ Слава, що бѣ извършила.

Слава изново заплака и зарида не по-малко развълнувана, па сетнѣ нетърпѣливо запита:

— Макрино, заклинамъ те въ Бога, въ най-милото за тебе на тоя свѣтъ, кажи ми право: кой уби Иваниша?

— Убиха го турцитѣ! избухна яростно послушницата. Не вѣрвай клюкитѣ, що мръсницата Ирина сипе върху Добромира. Горкиятъ много си изпати и кой знае какво щѣше да стане съ него, ако...

Макрина неволно се унесе.

— Какво ако? попита нетърпѣливо Слава.

— Ако интригитѣ на Ирина продължаваха,... смънка Макрина. Добромиръ е невиненъ, невиненъ.

Слава, разплакана още повече, но одързостена, пригърна Макрина и заговори:

— Благодаря ти, Макрино. Тая блага вѣсть ме успокои, вдъхна ми животъ и сила. Ти отвали тежкъ камъкъ отъ болното ми сърдце: тѫгата и подозрѣнието върху моя милъ Добромира. Накѫдѣ замина той? Казвай по-скоро!...

— Къмъ царскитѣ чертози! промълви Макрина още смутена.

— Макрино, да вървимъ къмъ тамъ, да спасимъ Добромира, той ще загине... Каквото ще отсега нека става... И да умра не ми е жално. То видѣло се е вечъ какво ще бѫде нашето щастие...

Макрина туй и чакаше. Тя ламтѣше да види поне още еднажъ Добромира. А, може-би, щѣше и нѣщо да му помогне. Тя се чувствуваше силна.

И двѣтѣ, хванати силно за рѫцѣ, боязливо хукнаха напрѣдъ къмъ рѣченото мѣсто, като призраци, като двѣ самодиви.

Digitized by Google

Минаха прѣзъ тѣсната улица и влѣзоха въ друга. Далечъ въ дъното ѝ имаше голѣмъ шумъ. До вратнята на една кѫща зърнаха купъ хора. Вѫтрѣ крѣскаха познати гласове.

Слава и Макрина се спрѣха за мигъ въздивени и надникнаха. За чудо, тѣ зърнаха купъ хора, които се боричкаха: Харитина, Рада, Петрана — Петранината кѫща бѣ съсѣдна — и други войници бѣха заобиколили единъ гологлавъ момъкъ и го държеха.

Той, разгнѣвенъ до полуда, се мѫчеше да се изскубне отъ рѫцѣтѣ имъ и крѣскаше:

— Оставете ме, оставете ме!... Дѣ е баща ми, Слава? Дайте ми меча, азъ трѣбва още нѣколцина неприятели да сваля!...

Изведнажъ послушницата се дръпна назадъ: побоя се да я не хока игуменката, кѫдѣ сега по туй врѣме и въ тоя страхъ се скита, пъкъ и какво толкова се интересува. Но желанието ѝ надви... Защо вечъ и Харитина толкова да придиря?

Двѣтѣ влѣзоха. Вратнята бързо се затвори.

Слава позна Добромира.

Всички, щомъ зърнаха Слава, се смаяха, отдѣ изщукна.

Тя, блѣда, разтреперана, заплака и лудо се хвърли върху Добромира...

Добромиръ стисна рѫцѣтѣ ѝ силно и заплака. Малко се поумири. Напраздно се мѫчеше да проговори нѣщо — не можеше отъ вълнение и скърбь.

— Какво още става тамъ, — слѣдъ малко избухна пакъ той. Има ли още надежда, или турцитѣ вечъ побѣдиха. Отдѣ и какъ влѣзоха въ крѣпостьта?...

— Добромире, леля, успокой се, събѫри силитѣ си! — сѫмо повтаряше Харитина.

Изминаха се нѣколко минути въ тежка вѫтрѣшна борба.

Макрина, сгушена въ единъ кѫтъ до вратнята, плачеше, кръстѣше се и четѣше молитви, Богъ да очува Добромира.

Digitized by Google

Но какво можеше да се говори тукъ? Въ улицата далечъ сàмо нѣколко крачки, смѣсени българи и турци, обърнати въ най-кръвожадни звѣрове и хванати за гуша — се безъ милость изтрѣбваха. Колѣха се като луди, като бѣсни. Човѣшката ржка не се уморяваше да сѣче човѣци. Дори и жени се биеха и юнашки умираха. Цѣла касапница за човѣци бѣше. Страхотия!... Дивъ викъ отъ псувни, клетви, охкания и щракане на оржжия ечеше навредъ и високо надъ Царевецъ.

Лесно се разбираше, какво очаква и осталитѣ живи българи, — и Добромира, и Слава...

— Кажете ми право, замоли се отчаяно Добромиръ, като болезнено изпъшка — пакъ питамъ: що става вънъ?... Дѣ е баща ми?...

Всички, навели очи, мълчеха. Страхуваха се да не прочете по лицата имъ истината.

Но туй мълчание говорѣше по́-ясно и — страшно: за безнадеждното вечъ положение.

Присиленъ, единъ войникъ разправи, че Радославъ, войвода Балдю, Раданъ и други отдавна заминали и се втурнали въ еничарскитѣ гѫсти редове.

Добромиръ се все мѫчеше да се изкопчи. Пакъ едвамъ го удържаваха. Най-много плачеше и се молѣше Слава.

Страшни мисли вълнуваха Добромира. Безъ-друго, и той щѣше да бѫде убитъ. Ами тогазъ Слава?... Тя — нѣщо по́-страшно! — щѣше да падне въ турски мръсни рѫцѣ: щѣше да се изпълни Иванишовото пророчество. Уви, Добромиръ не смогна да изпълни великия си оброкъ, нито пъкъ да отмъсти за приятеля си, за Семира, за...

Вънъ на улицата се чу страшенъ писъкъ и глъчка. Затърчаха много хора. Нѣкои занатискаха вратнята да влѣзатъ вѫтрѣ.

— Бѣгайте, братя, спасявайте се! ревѣше нѣкой отчаяно вънъ на улицата.

Туй бѣше Карачъ. Еничаритѣ, изпълнили вечъ всички улици, го заградиха и убиха.

Digitized by Google

Тѣ почнаха да разбиватъ и Батуловата вратня и яростно крѣщѣха отвънъ.

Всички събрани тукъ жени писнаха въ единъ гласъ и се разтичаха.

Добромиръ напрегна сили. Той и Слава, разтреперани и хванати за ржцѣ, се гледаха втрещени, що да правятъ.

— Добромире, Славо — чеда, бѣгайте по-скоро оттукъ. Менъ не гледайте: азъ съмъ стара крѣщѣше отчаяно Харитина.

— Да бѣгаме, Добромире! едвамъ издума Слава. Нозѣтѣ ѝ се бѣха подкосили и устата ѝ прѣсъхнали.

Да бѣгатъ, — добрѣ, но какъ и гдѣ? Царевецъ бѣ наводненъ отъ люти еничари.

Добромиръ се сѣти, че въ старата кула на Зорни-връхъ — наречень тъй, защото първомъ зората надъ него проблѣсваше — има подземни коридори и въ тѣхъ скрита храна. Може-би да намѣрятъ и укрити сега българи; тамъ да идатъ и послѣ да избѣгатъ далечъ отъ злочесто Търново въ другитѣ свободни още части на царството. Може-би и царя ще видятъ, и всичко да му разправятъ. Ами ако въ Зорни-връхъ има еничари, защото много по-рано тѣ бѣха завзели тия мѣста? Не! Тѣ всички сега сж се спуснали на изобилна плячка! Но какъ се отиваше до кулата? То бѣ много рисковано, дори невъзможно. Най-сетнѣ, тѣ рѣшиха да се опитатъ: тъй и тъй всичко бѣше изгубено. Навредъ бѣ все много опасно. И тѣ тръгнаха.

Нѣколко войника поискаха да ги придружатъ и бранятъ, но, именно за по-сигурно, Добромиръ отказа.

Затулена задъ войницитѣ, стоеше Макрина, смутена, развълнувана, вперила взоръ върху двамата млади и унесена тъй, че нищо друго не виждаше и не чуваше. Тя всичко видѣ и изслуша. Добромиръ и Слава крайнея минаха, тѣ я добрѣ видѣха и тя — тѣхъ, но нищо не ѝ проговориха. Какво да прави сега? Тя ги събра заедно, ала сега видѣ, че тѣ вечъ не се нуждаятъ отъ

Digitized by Google

нея: никой я не подири, да ѝ каже поне една дума за благодарность или за послѣдне сбогомъ. Тя не трѣбваше да иде съ тѣхъ: щѣше да имъ бърка. Но може-би, щѣше и да имъ помогне. Тя би дала живота си за двамата. Защо? и тя сама не би могла да отговори. Тая клета душа — купъ печални развалини — нѣмаше нигдѣ никого тукъ. Отдавна заобиколена съ студени, немилостиви и озлобени противъ нея хора — тя обикна Добромира и Слава като братъ и сестра. Сега Макрина се обви въ черната си голѣма кърпа и тръгна скришомъ слѣдъ двамата млади. На зарята отъ пожара тя ги слѣди, но тѣ скоро се изгубиха.

Нѣколко минути Макрина седѣ нѣма и неподвижна като статуя, като привидѣние. Най-сетнѣ, тя — безъ да мисли за опасността, на която се излага — се затече въ келията си у храмъ св. Петка, заключи добрѣ вратата, захлупи се наземи и дълго плака и рида... — Турцитѣ не бѣха още нападнали тоя храмъ.

Прѣзъ комшулуци и дворища бързо Добромиръ и Слава бѣгаха. На мѣста тѣ — мълчаливи, разтреперани — прѣскачаха трупове, цапаха въ локви кръвь и се спираха въ тъмни кѫтове да се укриятъ отъ еничаритѣ, или да си отдъхнатъ. Добромиръ подкрѣпяше Слава.

При кръстопѫтя на двѣ тѣсни улички, освѣтени отъ пожара, прѣсрѣщнаха ги купъ българи, които уплашено бѣгаха и викаха.

— Добромире, ти ли си, брате? се обади нѣкой. Какво стана съ тебе?

Добромиръ се стрѣсна и извърна, ала не знаеше, що да отговори. По гласа позна отца Антима, съ когото избѣгаха отъ великата лавра.

Антимъ би тръгналъ съ Добромира, или пъкъ би го взелъ съ дружината, но тоя водѣше една млада жена — пъкъ и тя не бѣ сестра му.

— Бѣгай, брате!... Страшно... Ще се мре — нѣма вечъ спасение, както прѣди въ лаврата. Нека Богъ те пази. Прощавай, брате...

Digitized by Google

Бързо и двѣтѣ страни изчезнаха въ противоположна посока изъ тѣснитѣ улици.

Най-сетнѣ Добромиръ и Слава защитени отъ мрака, благополучно минаха вратата, прѣзъ която еничаритѣ бѣха влѣзли: сега тѣ бѣха вѫтрѣ въ Царевецъ и се биеха. Голѣма неразбория бѣше.

Изнурени тѣломъ и духомъ, тѣ седнаха на едно мѣсто да си починатъ малко, скрити задъ едни храсти, като постоянно се озъртаха и напрѣгаха слухъ. Околностьта бѣ страшна, огрѣта: насрѣща Царевецъ и цѣлото небе силно свѣтѣше и се слушаше страшенъ писъкъ, а прѣдъ тѣхъ на изтокъ се изсичаше мрачниятъ силуетъ на Зорни-връхъ, тѣхното прибѣжище и съ огрѣто отъ пожара чело.

— Славо, прошепна по едно врѣме Добромиръ, спомнямъ си за Иваниша... Искамъ да ти кажа двѣ думи за него... Той бѣ истински братъ, ангелска душа... Той те обичаше... Нещастенъ той, нещастна и неговата майка!.. Тежка клевета хвърлиха върху мене лоши люди. Вѣрвай ме,... кълна ти се... Само за туй мислѣхъ: какво ще кажешъ за мене, кога чуешъ...

И Добромиръ закри съ рѫцѣ очи и заплака.

— Всичко знамъ, Добромире! Ти си невиненъ!.. умилно издума Слава. Не се тревожи, не се съсипвай...

— Кой ти каза? Кой добъръ човѣкъ ме оправда прѣдъ тебе? възкликна радостно и нависоко Добромиръ, забравилъ за мигъ голѣмата опасность.

— Макрина!

— Славо, щомъ бѣхъ освободенъ изъ затвора, оттърчахъ да видя тебе и баба Митра за сѣтенъ пѫть и да се оправдая прѣдъ васъ, но...

А кой те отърва?

— Пакъ Макрина!

Слава се смълча. Нѣкакво съмнѣние я натисна...

Добромиръ го угади и, за да го разсѣе, запита:

— Ами ти какъ дойде, та ме намѣри?

Слава му разправи.

Digitized by Google

Тая послушница навредъ се вѣстяваше на помощь като нѣкой добъръ ангелъ.

— Да, мила Славо — заговори Добромиръ — азъ бѣхъ всрѣдъ борбата, но Богъ ме запази да се видимъ пакъ. И той промълви на себе си: но за докога ли, и що очаква мене и тебъ?...

Тѣ изново тръгнаха запъхтяни и забързаха.

Но все пакъ страшна мисъль ги мъчеше, — всѣки я таеше дълбоко въ сърдцето си: ами ако и на Зорниврѣхъ има еничари?

Добромиръ се бѣше рѣшилъ да се бие храбро и да умре. Та и да искаше, не можеха се отърва ни той, ни Слава.

Най-сетнѣ, слѣдъ като почиваха на нѣколко още мѣста по стръмния пѫть, приближиха до кулата, дебнещи и капнали отъ умора и страхъ.

Тѣ доста врѣме я обикаляха и слухтѣха, дали не ще чуятъ нѣкакъвъ гласъ.

За щастие, сега тукъ никого нѣмаше. Кулата извѫтрѣ, стаичкитѣ около нея и подземнитѣ коридори бѣха пусти и изпокъртени. Всичката храна бѣ пометена — види се, отдавна.

Тукъ и двамата се подслониха.

Отъ древнйо врѣме и на тоя връхъ имаше стари римски постройки, които българскитѣ царе бѣха обърнала на лѣтни жилища и прибѣжища, за кога ходѣха на ловъ. Кулата служеше за съгледателенъ пунктъ. Отъ нея се гледаше доста далечъ на изтокъ.

На изтокъ се зазорѝ.

Цѣлия день Добромиръ и Слава прѣкараха въ подземния коридоръ на кулата и се постоянно озъртаха като подгонени отъ лютъ влъкъ сърнета. Сегизъ-тогизъ тѣ подаваха на вънъ глава и гледаха, какъ разяренитѣ еничари отиваха и се връщаха въ Царевецъ натоварени съ плячка. Главно погледитѣ имъ бѣха приковани къмъ Царевецъ и разискваха, що тамъ страшно се върши. Надъ него се носѣше черенъ облакъ отъ димъ. Слава

Digitized by Google

треперѣше отъ страхъ, а Добромиръ я утѣшаваше. Замжчи ги гладъ, и особно жажда, отъ голѣмия пекъ. Добромира болѣше и раната на главата. Съвсѣмъ изнурена, Слава поспа малко на Добромировитѣ колѣнѣ. Юнакътъ бдѣше надъ нея като ангелъ хранитель.

Събраха се, най-сетнѣ, но при какви обстоятелства!.. Сега да се гледатъ съ години и да се наприкажатъ!... Еднажъ да мръкнѣше, и да тръгнатъ пакъ.

Прѣваляше се тежкиятъ день. Какъ бавно вървѣха минутитѣ!

По едно врѣме Добромиръ и Слава зачуха нѣкакъвъ говоръ. Тѣ стреснати изскочиха вънъ: къмъ върха се бѣха запжтили отъ Царевецъ нѣколцина еничари. Съ тѣхъ вървѣше единъ търновски евреинъ. Тѣ вече бѣха близу — задъ горичката. Защо тѣ идѣха? Зърнали ли бѣха тѣ нощесъ или прѣзъ деня двамата бѣжанци?

Минутитѣ бѣха скжпи, прѣброени. За Добромиръ и Слава нѣмаше и тукъ прибѣжище и покой. Тѣ се загледаха, разтреперани блѣди, безмълвни, отчаяни, опиянени отъ страха на близката неминуема смърть, съ прѣмрѣжени погледи.

И двама добрѣ разбраха положението. И двама, сѣкашъ, се питаха съ очи: „какво трѣбва да правимъ вечъ?“ — но никой не смѣеше да произнесе страшната дума: „да умремъ!“ — защото друго не имъ оставаше. Всичко бѣше вечъ свършено. Трѣбваше бързо рѣшение, защото слѣдъ минути петь, три, една — може-би — щѣше нѣщо ужасно да стане. Страшни и най-разнообразни мисли бушуваха като огнени стрѣли въ тѣхнитѣ пламнали и зашеметени глави. Ту студенъ, ту горещъ потъ избиваше и двамата. Да убие Добромиръ Слава, а послѣ — и себе, сърдце му не даваше, пъкъ и не се усѣщаше тъй твърдъ.

Борба имаше въ тѣхъ — за смърть или животъ. А тя е най-ужасната.

По едно врѣме човѣшката природа надви — тѣ отпаднаха духомъ. При вратата на гроба животътъ най-вече домилѣва човѣку.

Digitized by Google

Но тѣ не искаха да се раздѣлятъ вечъ... Най-вече сега въ тия страшни, послѣдни, минути, Славината невинность имаше нужда отъ силенъ защитникъ...

Неволно Слава надникна въ страшната пропасть, що зѣеше долѣ подъ тѣхъ. Нѣщо се мѣрна въ ума ѝ. Тя изведнажъ впери остъръ погледъ въ Добромира. Сѣкашъ, тя му внуши нѣщо... Тѣ се разбраха. Една велика мисъль, благодѣтелка, долетѣла отъ невидѣно, отъ небето, озари въ мигъ умоветѣ имъ, успокои, окуражи и възвеличи душитѣ имъ. Най-сетнѣ, намѣри се изходъ изъ трудното положение.

Еничаритѣ вечъ се изкачиха горѣ на равнището.

Бързо Добромиръ и Слава, разтреперани, се силно пригърнаха, впиха яко и страстно единъ въ другъ ржцѣ и тѣла, за пръвъ и послѣденъ пжть въ многострадалния си животъ и устата имъ се слѣха въ една гореща, страстна, нераздѣлна звънлива цѣлувка. Двѣтѣ любещи, но разбити, сърдца силно тупаха едно до друго; струитѣ топълъ като изъ нажежена пещь въздухъ, що излизаше изъ устата имъ, обви подобно на воалъ лицата имъ и се размѣси.

— За отечество и за вѣра! извика съ страшенъ гласъ Добромиръ.

— И за честь! едвамъ можà да извика Слава.

И зажумѣли, сѣкашъ да не виждатъ и да не чуватъ вечъ нищо отъ туй мерзко, що ставаше и имаше още да става около тѣхъ на тая злочеста земя и въ свѣта, и опити въ сладки неземни блѣнове на една възвишена божеска любовь, по-силна отъ смъртьта и която не дочака да види разочарование въ съпржеския животъ, — тѣ полетѣха къмъ пропастьта, а страдалческитѣ имъ пѣломждрени души, чисти и свѣтли като утренна роса, — като два гължба високо къмъ небето да дирятъ поне тамъ щастие и покой!

Въ туй врѣме и тжното слънце скри послѣднитѣ си кръвави лучи задъ хълмоветѣ далечъ къмъ Марино поле.

Наставаше нощь дълга, страшна.

. . . . . .

Digitized by Google

По-рано ето що бѣше се случило. Прѣзъ нощьта, кога избѣгаха Добромиръ и Слава, до вратата едно лице, сгушено въ тъмно, ги видѣ, чу нѣщо отъ тѣхъ, слѣди ги отдалечъ донѣкждѣ и всичко разбра. Туй бѣ Даниилъ, излѣзълъ да се срѣщне съ Ефера и Варнава. Слѣдъ като, както видѣхме, говори съ Сюлеймана, той се одързости и поведе нѣколцина еничари къмъ Зорниврѣхъ. Отъ мимическитѣ му движения, тѣ разбраха, че тамъ има зарито голѣмо богатство.

Еничаритѣ чуха шумъ и видѣха, какъ полетѣха долѣ къмъ пропастьта двѣтѣ тѣла, и останаха смаяни; но не посмѣиха да отидатъ при тѣхъ. Чудиха се, кои бѣха тия двама млади и кога и какъ сж тукъ дошли. Едно разбраха: че туй бѣха двама влюбени. Жално ги само отдалечъ изгледаха, покъртени отъ тоя тѣхенъ подвигъ. Младостьта и любовното самопожертвувание почти и всички народи — дори и у най-огрубѣлитѣ и кръвожаднитѣ — намира състрадание.

Едничъкъ злорадостенъ бѣ Даниилъ. Напраздно сочеше къмъ пропастьта и весело обяснява на еничаритѣ нѣщо: не го разбраха.

Еничаритѣ, заинтересувани изново, пакъ разтарашуваха навредъ кулата, макаръ и по-рано да я бѣха държели дълго врѣме. Разбира се, нищо не намѣриха.

Разгнѣвени отъ туй и отъ състрадание къмъ Добромира, и Слава — тѣ съсѣкоха тукъ Даниила и бързо отминаха за Царевецъ да съобщатъ важната новина.

Въ коридора на казаната кула бѣ убитъ прѣди 136 години синътъ на Иванъ Асѣня II — Михаилъ Асѣнь, отъ братовчеда си Калимана II: поради военни несполуки боляритѣ го бѣха намразили. Тукъ той се кри дълго врѣме и най-сетнѣ го намѣриха пратенитѣ отъ Калимана убийци, прѣсторени на ловци.

Digitized by Google

XVI.

Въ края на борбата.

Скоро слухътъ за Добромира и Слава се разнесе измежду еничаритѣ. Нѣкои отидоха, та ги видѣха и разно коментираха туй.

Кога Челеби Сюлейманъ се връщаше отъ Царевецъ, при него до сама Янтра дотърчаха запъхтяни нѣколцина еничари и му съобщиха, че тамъ срѣща, долѣ въ пропастьта на Зорни-върхъ, лежели мрътви двама млади, които се хвърлили отгорѣ. Говорѣло се, че ужъ били царскитѣ синъ и дъщеря.

Сюлейманъ се въздиви. Добрѣ знаеше, че двамата царски сина сж съ баща си далечъ отъ Търново — тъй го бѣ увѣрилъ и Евтимий, — а съ едничката Шишманова дъщеря Кераца ей-сега прѣди малко бѣ говорилъ. Едно, отъ любопитство, и, друго, като мислѣше да не се крие тукъ нѣкоя тайна, нишкитѣ на която случайно се откриватъ, па може, най-сетнѣ, и нѣкой Шишмановъ синъ да е билъ скритъ въ Царевецъ, или сега тайно се е вмъкналъ — той се упжти къмъ пропастьта, самъ лично да види и, — ако може — да разбере всичко.

Добромиръ и Слава лежеха единъ до другъ кървави, посинѣли.

Плѣненитѣ боляри, които Сюлейманъ поведе съ себе изъ Царевецъ, се смутиха: имаше тукъ ново нѣщо лошо, но що именно, не мо́жеха да разбератъ отъ непонятния тѣмъ говоръ. Изъ пжтя тѣ тръпнѣха, какво ще видятъ. Изведнажъ тѣ познаха Добромира и Слава. Разкри се загадката.

Безъ да му обясняватъ надълго, Сюлейманъ разбра, че тия бѣха двѣ влюбени души — мжжъ и жена, но по́-вѣрно: момъкъ и мома — за които вечъ нищо друго не оставало, освѣнъ задружната сладка смърть. Младостьта са̀мо за любовь жертвува живота. Младитѣ се разбиратъ помежду си.

Digitized by Google

Боляринъ Владимиръ просълзенъ разправи Сюлейману, че Славиниятъ баща — Семиръ — бѣ загиналъ, юнашки бранейки Трапезица, а Добромировиятъ баща — началника на Царевешката крѣпость, Радославъ — видѣли между обезглавенитѣ въ купа убити на площада до царскитѣ чертози. И Радославъ бѣ загиналъ юнашки, съ мечъ въ ржка...

Достойни чеда на юнаци бащи. Туй бѣ въ реда на нѣщата.

Сюлеймань не бѣше още напитъ съ фанатизма на старитѣ паши, той гледаше на работитѣ прѣзъ очилата на веселата невинна младость. И замисли се той, нажали се и тихо въздъхна. Каква различна е сждбата на правовѣрни и кяфири! За еднитѣ тя е щедра майка рождена, а за другитѣ — свирепа мащеха. Стори му се дори за мигъ, че той е причина на всичко туй бѣдствие. Зачуди се на хероизма на тая нещастна двойка и тайно въ себе я похвали; похвали и бащитѣ имъ, които бѣха умрѣли заедно съ поробеното отечество. Поиска му се да види отблизу, колко хубава бѣ момата; обаче, тя бѣше вечъ погрознѣла. Но... изведнажъ Сюлеймань се сепна: да не отгатнатъ строгитѣ паши мислитѣ му, непристойни, прѣстжпни даже, за единъ мюсюлмански войникъ и че той показва състрадание къмъ заклетитѣ врагове на Динъ-исляма. За туй той бутна коня си и отлетѣ напрѣдъ умисленъ, като сàмо тихо даде заповѣдь да погребатъ пó-скоро тия тѣла.

Еничаритѣ нахлуха и въ Батуловата кжща, убиха когото свариха отпрѣдъ, между другитѣ и Рада, но пакъ бързо избѣгаха, сигурно да не бждатъ заградени тукъ.

Харитина и другитѣ при нея жени се бѣха напластили въ скривалището. Ала игуменката не се стърпѣ тамъ. Кога усѣти, че въ двора врѣвата поутихна, тя изкочи. Напраздно тя разплакана и като луда припка изъ двора и дири и въ най-скришнитѣ кжтове Добромира, Слава, или поне Макрина Но въ сжщность тя и не искаше да ги намѣри, защото туй значеше да ги

Digitized by Google

намѣри убити. Най-сетнѣ, единъ скритъ въ потона войникъ ѝ обади, че тритѣ споменати лица изхвръкнали още въ началото прѣзъ единъ комшулукъ.

Харитина се поуспокои малко, па припна по дирята имъ, като се излагаше сѫщо на голѣми опасности: тя прѣдчувствуваше нѣщо лошо за младитѣ.

Да, злощастието бѣ окуражило жени и моми да прѣзиратъ смъртьта — още повече, когато тукъ се бѣше примѣсило най-пламенна любовь и роднинска обичь.

Напраздно игуменката се щурà тукъ-тамѣ да дири своитѣ мили дѣца и всѣкиго пита. Нигдѣ ги нѣмà, и никой нищо не ѝ каза — никой не бѣше ги видѣлъ. Въ земята потънаха. За пó-безопасно тя, най-сетнѣ, отиде при множеството въ храмъ Възнесение Христово. Прѣзъ цѣлия слѣдни день тя оставаше неутѣшна. Страшна мисъль я мѫчеше. Дѣ сѫ сега Добромиръ и Слава и какво ще стане съ тѣхъ, или, о Боже, е вече станало?

Късно на втората нощь Макрина намѣри въ храма игуменката и ѝ съобщи, че Добромиръ и Слава избѣгали заедно нѣкѫдѣ. Макаръ, че не чу нѣщо пó-ново и пó-утѣшително, игуменката се успокои за малко.

Но радостьта ѝ бѣ кратка. Рано сутриньта въ сѫбота печалната вѣсть за Добромира и Слава се бързо разнесе изъ цѣлъ Царевецъ.

Кога Макрина блѣда и разплакана ѝ я съобщи, Харитина примрѣ на мѣстото си.

На погребението на Добромира и Слава се струпа много свѣтъ. Всички разбраха, какъ сѫ загинали. На чело бѣха: Евтимий, Харитина, Петрана, Макрина и Григорий — сега вече и той бѣ излѣзълъ на свобода. Нещастнитѣ млади покриха съ цвѣтя, свѣщи и обилни сълзи — заслужена дань на младостьта, самоотвержението. Всички окаляха тия тъй рано и тъй трагично загинали млади и зелени. Неутѣшна оставаше Харитина, изгубила и Ана, и Добромира, и Радослава. Свърши се Радославовиятъ знатенъ родъ, запустѣ неговата весела кѫща, въ която мнозина сиромаси намираха помощь и

Digitized by Google

утѣха. Макрина дълго чете надъ тѣхъ катизми и послѣ подъ широката си черна забрадка лѣеше горки сълзи и хвърли голѣма китка отъ хубаво градинско цвѣте върху Добромировото тѣло. Страшно смутена бѣше тя. Жестоко се каеше сега, задѣто отърва Добромира изъ затвора: може-би, ако оставаше той тамъ, щѣше да уцѣлѣе. Каеше се и задѣто нищо му не проговори, не откри му тайната си мисъль. Може-би... И Григорий оплакваше неутѣшно Добромира и Слава. Тукъ бѣ и Иванишовата майка, Кера, блѣда, изномощѣла. Тя всичко прости Добромиру: увѣри се, че той не съ коварна мисъль е извелъ сина ѝ изъ крѣпостьта. Та какво добро очакваше и Иваниша, ако бѣ досега живъ? Сигурно, и той, най-сетнѣ, щѣше, да загине и, може-би, при по-тежки мжки. Кера оплака и Добромира и бѫдещата си снаха Слава. Прѣзъ цѣлия день тя придружаваше Харитина и погребваха убититѣ. Тя бѣ рѣшила да прави благодѣяния.

Ужъ случайно, тукъ се намѣри и Сали и отдалечъ нажаленъ изгледа всичко. Но ни Хариклия, ни Ирина дойдоха. Та тѣ нищо не знаеха. Още се спотайваха въ скривалище — изгубени, отчаяни.

Добромиръ и Слава погребоха въ единъ гробъ въ храмъ св. Петка, до гроба на Ана и до келията на Макрина, подъ голѣма ябълка, на пролѣть да кичи гроба имъ съ блѣдо-розовъ цвѣтъ, а лѣтѣ съ голѣмитѣ си клони да имъ държи сѣнка, и пчела да брѫмчи, да имъ пѣе и да ги приспива, като майка любезното пеленаче. Събраха се, най-сетнѣ, двамата за вѣчно. И сега вечъ не можеше никой да ги раздѣли.

Тъй всрѣдъ тоя вихъръ отъ злоба, интриги, огънь и кръвь, загинаха тия двѣ свѣтли невинни души — Добромиръ и Слава.

Отъ тоя день изчезна безслѣдно и Макрина. Едни говорѣха, че я отвлѣкли турцитѣ, други — че избѣгала изъ Търново, а трети — че се отровила.

Жестоки врѣмена, жестоки хора, жестока уриснича!

Digitized by Google

Отъ тоя день всички заговориха за печалната случка и сочеха хълма, който оттогава се нарече Момина-крѣпость. Вървѣха години, вѣкове, смѣняха се поколѣния, въ вѣртопа на забвението и несносното тиранско иго забравиха се трагичнитѣ случки, които се разиграха въ Търново, забрави се и тая съ Добромиръ и Слава, па — и имената имъ. Само хълмътъ Момина-крѣпость, като паметникъ надъ нѣкой гробъ, и до день днешенъ, прѣзъ мрачни цѣли петь вѣка, съ името си буди въ насъ печаленъ споменъ за бѣдствията и разгрома, за нѣвгашнитѣ български раздори и херойски подвизи на една света и безпрѣдѣлна любовь.

Епилогъ.

Въ туй врѣме нещастниятъ Иванъ Шишманъ и неговитѣ боляри и войници, отрѣзани съвсѣмъ отъ Търново и постояно прѣслѣдвани отъ турски отреди, се скитаха изъ Ихтиманскитѣ и Самоковскитѣ планини, съсипани тѣломъ и духомъ отчаяни, трепереще на всѣки часъ отъ ново нападение или да не чуятъ страшна вѣсть отъ столицата Търново. Непрѣклонниятъ още Срацимиръ не искаше — а и да ли можеше, като турски васалъ? — да помогне брату си, па и вечъ бѣше късно. Втрещени или озлобени и бездѣйствени оставаха и съсѣднитѣ: сърби, власи, гърци; да не говоримъ за по-далечнитѣ: маджари, нѣмци...

Българското царство загина мърцина — безъ една Береа, Аркадиополъ, Одринъ, Плочникъ или поне безъ едно Косово и безъ да се удостои съ славата на мъченикъ и на състрадание.

Послѣ загина и Иванъ Шишманъ. Единиятъ му синъ Фружинъ побѣгна при маджарския краль Сигизмунда, а другиятъ, Александъръ, се потурчи и стана управитель на градъ Самсунъ въ Мала-Азия.

Digitized by Google

Оставаше една малка часть отъ нѣвгашната голѣма и силна България — Бдинското царство на Срацимира. Слѣдъ три години — както и лесно можеше да се прѣдвиди — турцитѣ заграбиха и него, и царя му отведоха робъ у Бруса. Синъ му пъкъ Константинъ побѣгна въ Сърбия при Стефана Лазаровича, дѣто и умрѣ въ Бѣлградъ на 16. септемврий 1422 г. оплаканъ като братъ отъ послѣдния.

Тъй падна второто Българско царство, възобновено съ толкова ентусиазъмъ и надежди и пазено съ толкова усилни борби и жертви, слѣдъ като живѣ и процъвтѣва цѣли два вѣка и което прѣзъ туй врѣме — за по-рано да не говоримъ — съобщи своята литература и култура на другитѣ православни едноплеменници и потресе цѣла южна Европа съ учението на своитѣ богомили. Тъй се свърши династията на Бдинскитѣ Шишмановци, третя и послѣдня на Търновското царство, пета на християнска България.

Шестдесетъ години по-късно — на 29. май, 1453 г. — падна подъ турцитѣ и Византия, която въ 1261 г. Михаилъ Палеологъ съ помощьта на генуезцитѣ бѣ изтръгналъ отъ латинцитѣ. Послѣдниятъ Византийски императоръ Константинъ Драгасесъ загина.

Отъ всички християнски държави на Балканския полуостровъ, първа падна България — бѣше изтощена.

Едни отъ малцината уцѣлѣли царски сродници — близки и далечни — и боляри избѣгаха въ Влахия, Сърбия, Унгария; други послѣ заедно съ Евтимия турцитѣ прѣселиха на югъ отъ Стара-планина и въ Азия; трети бидоха изтурчени и, като юнашки се сражаваха въ еничарскитѣ редове за разширение на Исляма и на турската власть, — загинаха безслѣдно и безславно подъ ударитѣ на Тимурленга далечъ отъ нещастната си родина въ обширнитѣ равнища на Мала-Азия. Въ Влахия сѫщо избѣга и Кераца, — съ помощьта на двама вѣрни царски слуги. Турцитѣ обърнаха народа — и боляри, и технитари, и парици — въ рая, рабско съсловие, и

Digitized by Google

цѣли области — въ пустини: изгориха и разориха много села и градове и монастири, храмоветѣ обърнаха на джамии и много свѣтъ избиха. Въ уцѣлѣлитѣ най-добри села и градове се настаниха турци азиятски колонисти или пъкъ въ най-живописнитѣ и стратегични мѣста се образуваха нови заселища. Нареди се нова администрация и закони. Турската власть полека, но сигурно, простираше мощно крило надъ Балканския полуостровъ. Наста новъ редъ на нѣщата, — прѣвратъ голѣмъ, какъвто се случва у народитѣ прѣзъ вѣкове. Почна да се пише нова история — тази неумолима управителка въ сждбинитѣ на народитѣ.

Само малцина боляри и войскари, на които още бѣше мила паметьта на царството, тлѣеше въ тѣхъ нѣкаква надежда и имъ бѣше скжпа свободата — се скитаха нѣкое врѣме по непроходнитѣ гори и планини. Най-сетнѣ, едни отъ тѣхъ бѣха избити, а други, съсипани отъ гладъ, тегло и заградени, наведоха гордо чело, и султанътъ ги прости и имъ даде нѣкои малки правдини.

Тъй, въ тая неравна борба загинаха всички: и приятели, и врагове — отстжпиха мѣстото си другиму. Не можаха да се разбератъ и примирятъ; тѣсно имъ бѣше Българската земя. Озлобление, ѣжби и страсти утихнаха, както слѣдъ страшна гърмотевица набраното въ въздуха електричество; отрѣзвението настжпи, само когато фанатикътъ азиятецъ стжпи на врата имъ. Горко на побѣденитѣ!

Мина ураганътъ. Всичко, що се изпрѣчи отпрѣдѣ му, той съ ярость сломи и унищожи.

Богъ бѣ помогналъ на врага, неговитѣ молитви бѣ чулъ, защото той бѣше сговоренъ, трѣзвъ и дисциплиниранъ, силенъ.

20. I. 1907. София.

Digitized by Google

СЪДЪРЖАНИЕ.

Първа часть.

Стр.

I. На стража въ Главната кула 1
II. Погледъ назадъ 13
III. Пратеницитѣ 24
IV. Въ храмъ Възнесение Христово 28
V. Черковната звънарница 41
VI. Въ женския монастирь успѣние на св. Богородица . . 55
VII. Нѣкои по-отдавнашни работи 70
VIII. Едно събрание 83
IX. Буйството расте 93
X. У Семирови. — Ирина 106
XI. Турскиятъ станъ 118
XII. Великата лавра св. 40 мъченици Севастийски 130
XIII. Въ келията на отца Иоаникия.—Макарий.—Пантелеймонъ 140
XIV. Сѣчь въ великата лавра 158
XV. Свиждание 172
XVI. Послушницата се явява 183

Втора часть.

I. Израилеви чеда 191
II. Интименъ разговоръ. — Обзалогъ 201
III. Изъ мрачината 211
IV. Трупътъ 222
V. Пакъ у Семирови 228
VI. Прѣдателство. — Царевецъ прѣвзетъ 238
VII. Яростьта още върлува 257
VIII. Прѣзъ втората нощь 266
IX. Евтимий въ турския станъ 277
X. Челеби Сюлейманъ въ Царевецъ 292
XI. Царскитѣ чертози 305
XII. Челеби Сюлейманъ въ чертозитѣ 318

Digitized by Google

Стр.
XIII. Прѣдателътъ 330
XIV. Добромиръ 336
XV. На Момина-крѣпость 343
XVI. Въ края на борбата 356
Епилогъ 360

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

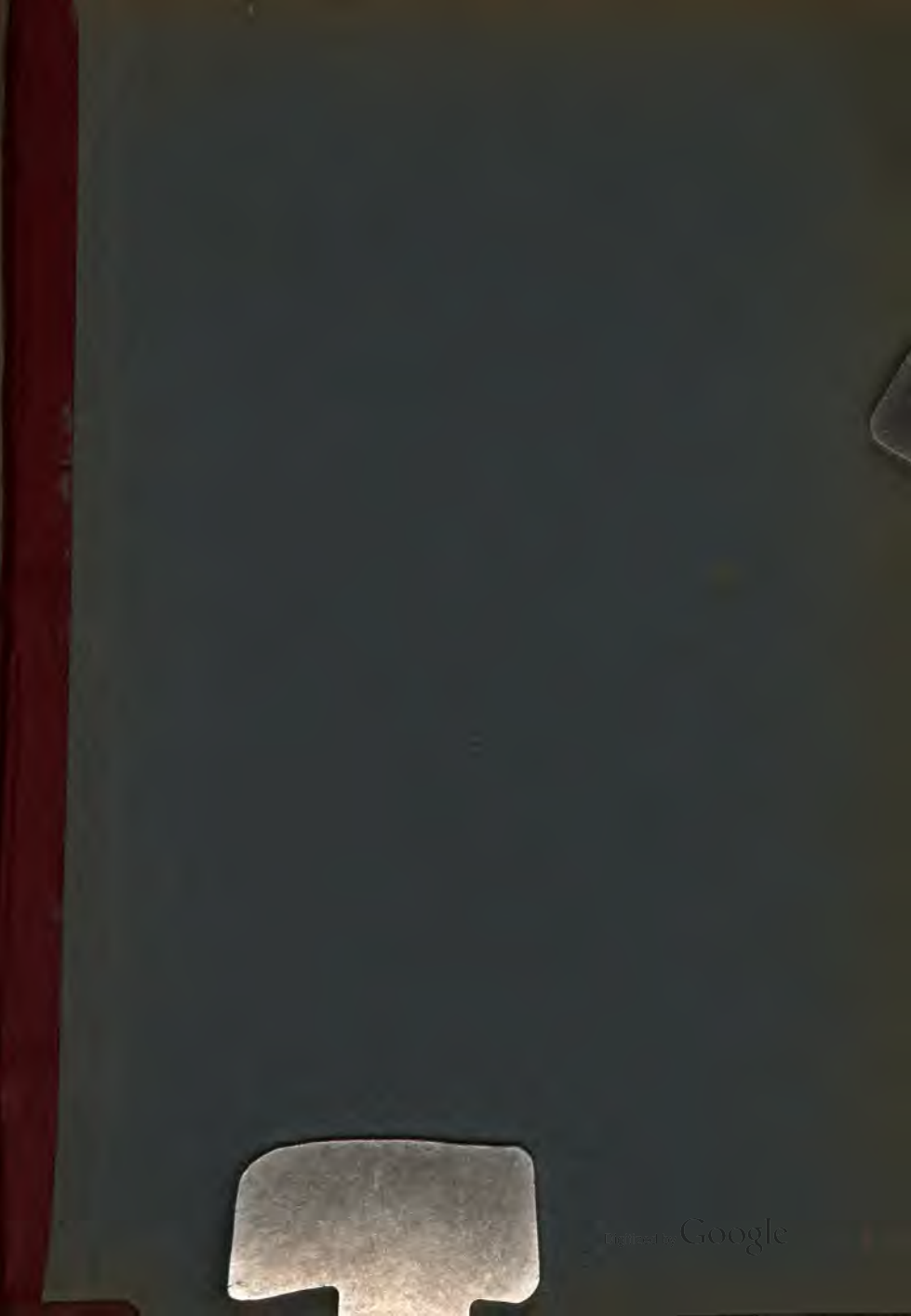
Digitized by Google

Digitized by Google